ש. דובנוב.

קורות העברים

לבתי ספר ולמתלמדים

עם ציורים, מפות ותמונות אנשי שם.

חלק שלישי:

תקופת ימי הבינים.

מעבד עברית בלוית הוספות ומלואים רבים

ע"י א. ליבושי

הוצאת „אביב".

ורשה.

ש. דובנוב.

קורות הָעִבְרִים

לְבָתֵּי סֵפֶר וּלְמִתְלַמְּדִים

עִם צִיּוּרִים, מַפּוֹת וּתְמוּנוֹת אַנְשֵׁי שֵׁם.

חֵלֶק שְׁלִישִׁי: תְּקוּפַת יְמֵי הַבֵּינַיִם.

סֻגְּבַּר עִבְרִית בְּלֻוַיַת הוֹסָפוֹת וּמִלּוּאִים רַבִּים

ע"י א. ליבושיצקי.

הוצאת „אביב".

ורשה, התר"ע (תתמ"א לחרבן).

בית־דפוס ש. שיקארא ו י. מינצנער ורשה, נובוליפקי 6

Druk. „UNIVERSAL“ Nowolipki № 6.

לִבְנִי

הַקְדָּשָׁה.

בְּרִגְעֵי הַמַּרְגֹּעַ מִלֵּילוֹת הַנְּדוּדִים וּבְעוּתֵי הַיּוֹם עַל עֶרֶשׂ דְּוָתְךָ צִלַּלְתִּי בְקוֹרוֹת עִנּוּיֵי עַמְּךָ, אִיוּבִי הַקָּטָן! וּכְהוֹסִיפִי הֶעֱמַקְתִּי בִתְהוֹם הַנְּשִׁיָּה הָאֲיֻמָּה הַלֵּזוּ וָאָבִין אֶת סוֹד פָּרָשַׁת הַפְּגָעִים, אֲשֶׁר עָבְרוּ עַל אֲבוֹתֶיךָ וּזְקֵנֶיךָ מִדּוֹר לָדוֹר, אָמַרְתִּי אֶל נַפְשִׁי: אֵין־זֹאת כִּי חִידַת עוֹלָמִים הֵם חַיֵּי עַמְּךָ וְקִיּוּמוֹ בַגּוֹיִם; פֶּלֶא־עַד הוּא עָם אֲשֶׁר כָּזֶה הַשּׁוֹכֵב לְמַעֲצֵבָה, כָּמוֹךָ, כְּרוּבִי הַחוֹלֶה, עִדָּנִים וְדוֹרוֹת שְׁלֵמִים, הָרוֹאֶה בְּכִלָּיוֹן חָרוּץ הַבָּא כְּחֶתֶף עַל שְׁבָטִים וְגוֹיִם וּלְאֻמִּים, שֶׁלֹּא יָכְלוּ עֲמוֹד גַּם בִּפְנֵי שְׁמִינִית שֶׁבִּשְׁמִינִית נִסְיוֹנוֹתָיו וּמַכְאוֹבָיו וַיֹּאבְדוּ מִתּוֹךְ קְהַל הָעַמִּים; — וְהוּא, זֶה הָעָם הַחִידָה, שֶׁעַל בִּרְכָּיו הַכּוֹשְׁלוֹת נוֹלַדְתָּ, שֶׁדָּמוֹ הָרוֹתֵחַ נוֹזֵל בְּעוֹרְקֶיךָ הַחַלָּשִׁים וְהַנִּרְגָּזִים, הוּא עוֹדֶנּוּ חָי! מְרֻסַּק־אֵבָרִים וּרְצוּץ נְשָׁמָה — וְקַיָּם!

וּכְהוֹסִיפִי לְהָבִין אֶת הַחִידָה הַזֹּאת, כֵּן גָּדְלָה בְּקֶרֶב נַפְשִׁי הַתִּקְוָה: כִּי קוֹם יָקוּם זֶה הָעָם הַחַי וְקַיָּם בְּאֹרַח־פֶּלֶא. וְלוּ תִמָּשֵׁךְ פָּרָשַׁת עִנּוּיָיו בַּגּוֹיִם כִּפְלַיִם מֵאֲשֶׁר כְּבָר עָבַר עָלָיו, — תְּקוּמָתוֹ בּוֹא תָבוֹא; כִּי בְּחִידַת קִיּוּמוֹ צָפוּן גַּם סוֹד תְּקוּמָתוֹ.

וְשֶׁמֶשׁ תִּקְוָה זוּ מַזְהִירָה גַּם עַל רֹאשְׁךָ הַכּוֹאֵב, קְדוֹשִׁי וּמְעֻנִּי, וּמְחַמֶּמֶת אֶת קִפְאוֹן לִבִּי הַדַּוָּי. וְלוּ זָקֵן אֵין־אוֹנִים אֶפֹּל לְרַגְלֶיךָ, אַךְ רָאֹה אֶרְאֶה בִּתְקוּמָתְךָ, יְהוּדִי־קְטַנּוֹן שֶׁלִּי!

אָבִיךָ.

ורשה, מנחם־אב, תתמ"א לחרבננו.

אירפה
בראשית ימי הבינים

שִׂיחָה מֻקְדֶּמֶת.

אֵירָפָּה בְּרֵאשִׁית יְמֵי־הַבֵּינַיִם.

יְמֵי הַבֵּינַיִם מַתְחִילִים בְּקוֹרוֹת הָעַמִּים עִם יְרִידַת הַתַּרְבּוּת הַיְּוָנִית־הָרוֹמָאִית (בְּסוֹף הַמֵּאָה הָרְבִיעִית לַחֻרְבָּן), שֶׁהַשְׁפָּעָתָהּ רָבְתָה כָּל כָּךְ בְּמֶשֶׁךְ דּוֹרוֹת עֲלָמִים עַל חַיֵּי הָעַמִּים הַנְּאוֹרִים בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח. הַפּוֹלְמוּס הַגָּדוֹל שֶׁאָחַז אֶת מַלְכוּת־רוֹמִי בְּכִבּוּשֵׁי אֲרָצוֹת נָכְרִיּוֹת נֶהְפַּךְ לָהּ לְרוֹעֵץ, וְאוֹיְבֶיהָ אֲשֶׁר הֵבִיאוּ עָלֶיהָ קֶרֶץ הָיוּ אַנְשֵׁי בֵיתָהּ־הַגֶּרְמָנִים. הָרוֹמָאִים הִתְוַדְּעוּ אֶל הַשֵּׁבֶט הַזֶּה בְּכִבּוּשֵׁיהֶם בְּגַלְיָה עוֹד בִּימֵי יוּלְיוּס קֵיסָר. וּבְאַנְשֵׁי צָבָא מִקֶּרֶב הַגֶּרְמָנִים הִשְׁתַּמְּשׁוּ לְצָרְכֵי מִלְחֲמוֹתֵיהֶם עִם עַמֵּי הַמִּזְרָח. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְהַתַּלְמִיד הַגֶּרְמָנִי לָמַד פֶּרֶק בְּטַכְסִיסֵי מִלְחָמָה בִּפְנֵי רַבּוֹ הָרוֹמָאִי – וַיְנַצְּחֵהוּ בַּהֲלָכָה.

בָּעֵת הַהִיא (בְּסוֹף הַמֵּאָה הָרְבִיעִית לְמִסְפָּרָם) הֵחֵלָּה הַנְּדִידָה הַגְּדוֹלָה שֶׁל עַמֵּי אֵירָפָּה, וּמֵאַסְיָה הַתִּיכוֹנָה הֵגִיחַ עַל גְּבוּלוֹת אֵירָפָּה שֵׁבֶט הַהוּנִים הַפְּרָאִים. שִׁבְטֵי גֶּרְמַנְיָה קִהֲלוּ עֲלֵיהֶם אֶת מָרוּת הַהוּנִים וַיִּסָּפְחוּ אֶל לַהֲקוֹת הַנּוֹדְדִים־הַשּׁוֹדְדִים הָאֵלֶּה לְהִתְנַפֵּל יַחַד עַל הַשְּׁבָטִים הַקְּרוֹבִים, וַיָּבוֹזּוּם. הָאָסְטְגָתִּים (גָּתֵּי הַמִּזְרָח) נִכְנְעוּ גַּם הֵם לַהוּנִים, אוּלָם הַוֶּסְטְגָתִּים (גָּתֵּי הַמַּעֲרָב) הִתְנַגְּדוּ לְמַכְנִיעֵיהֶם בְּכָל מַאֲמַצֵּי כֹחָם, כַּאֲשֶׁר צִוָּה עֲלֵיהֶם הַקֵּיסָר וַלֶּנְטוּס. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְהַוֶּסְטְגָתִּים מָרְדוּ בְּקֵיסְרֵי רוֹמִי, וְאַחֲרֵי מִלְחָמוֹת רַבּוֹת וְקָשׁוֹת יִסְּדוּ לָהֶם אֶת מַמְלַכְתָּם בִּגְבוּלוֹת גַּלְיָה וְאַסְפַּמְיָה, הִיא מַמְלֶכֶת הַבַּרְבָּרִים הַוֶּסְטְגָתִּים (412 לְמִסְפָּרָם).

וְהַהִתְנַפְּלֻיּוֹת הַתְּכוּפוֹת שֶׁל הַהוּנִים הוֹסִיפוּ לְהָנִיד אֶת שִׁבְטֵי אֵירָפָּה מִמְּקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתֵיהֶם. מֵהַשְּׁבָטִים שֶׁהַשְׁפָּעָתָם נִכֶּרֶת בְּיוֹתֵר בְּקוֹרוֹת הָעַמִּים בָּעֵת הַהִיא אֶפְשָׁר לְצַיֵּן אֶת הַבּוּרְגוּנְדִים, שֶׁיָּשְׁבוּ עַל גְּדוֹת הַנֶּקַר, הַפְרַנְקִים עַל גְּדוֹת הָרֵינוּס הַתַּחְתּוֹן, הָאַלְמַנִים עַל גְּדוֹת הַדּוּנָאִי הָעֶלְיוֹן, הַוַּנְדַּלִים הַלַּנְגָבַּרְדִים וְהַגָּתִּים לְאֹרֶךְ הַדּוּנָאִי (בְּגַלְיָה), הַסַּכְסִים וְהָאַנְגְלִים בְּבְרִיטַנְיָה. כָּל אֵלֶּה הֵם בְּנֵי גֶּרְמַנְיָה, שֶׁכָּרְתוּ בְּרִית בֵּינֵיהֶם לְהָסִיר אֶת עוֹל רוֹמִי מֵעֲלֵיהֶם. בִּשְׁנַת 455 עָלוּ הַוַּנְדַּלִים עַל רוֹמִי וַיִּלְכְּדוּהָ, וּמִקֵּץ עֶשְׂרִים וָשֶׁבַע שָׁנָה הֵסִירוּ אֶת הַקֵּיסָר רוֹמוּלוּס־אוֹגוּסְטוּס מֵעַל כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ. מֵאָז הֵחֵלָּה מַפֶּלֶת רוֹמִי וִירִידָתָהּ הַמְּדִינִית, וְאֶת מְקוֹמָהּ בְּקוֹרוֹת הָעַמִּים יָרְשׁוּ הַגֶּרְמָנִים.

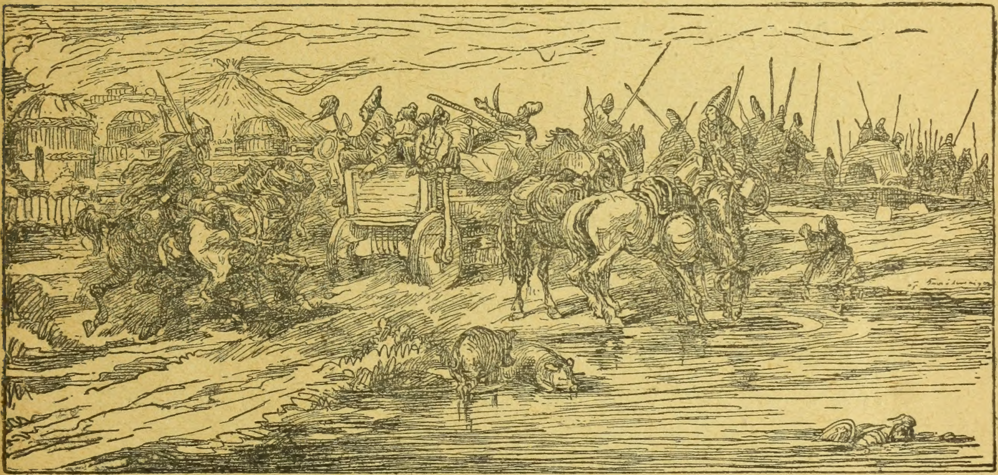
מִקֵּץ יָמִים נִסָּה יוּסְטִינְיָנוּס קֵיסַר בִּיצַנְץ לְהָשִׁיב לְמַלְכוּת רוֹמִי אֶת כְּבוֹדָהּ שֶׁאָבַד לָהּ. שַׂר צְבָאוֹ בֵּילִישַׂר לָקַח מִידֵי הַוַּנְדַּלִים אֶת אַפְרִיקָה, וּמֵהָאָסְטְגָתִּים – אֶת אִיטַלְיָה (554-555), אַךְ אַחֲרֵי מוֹת יוּסְטִינְיָנוּס עָלוּ עַל אִיטַלְיָה הַלַּנְגָבַּרְדִים וַיִּכְבְּשׁוּהָ. אֶת מַלְכוּת רוֹמִי הַמַּעֲרָבִית הִפִּילוּ אֵיפוֹא שִׁבְטֵי גֶּרְמַנְיָה – חֲנִיכֶיהָ וְיוֹרְשֶׁיהָ, וְאֶת מֶמְשַׁלְתָּהּ בַּמִּזְרָח הֶחֱלִישׁוּ מִתְּחִלָּה הַפַּרְסִים, וּמִקֵּץ הַיָּמִים הִכְרִיעוּהָ לְגַמְרֵי הָעַרְבִיאִים הָאַבִּירִים וְהַנְּאוֹרִים.

בַּמֵּאָה הַשְּׁבִיעִית לְמִסְפָּרָם הֵחֵלָּה גְּאֵירָפָּה גַּם הַשְׁפָּעַת שִׁבְטֵי הַסְּלָבִים שֶׁיָּשְׁבוּ עַל גְּדוֹת הַוָּלְגָה, הַדְּנֶיֶפֶּר וּבַחֲצִי־הָאִי הַבַּלְקָנִי, וַיָּחֵלּוּ לְיַסֵּד לָהֶם מַמְלָכוֹת כַּגֶּרְמָנִים שְׁכֵנֵיהֶם.

בַּמֵּאָה הַשְּׁמִינִית חָזְקָה וְהִתְרַחֲבָה מְאֹד מַמְלֶכֶת הַפְרַנְקִים תַּחַת שִׁלְטוֹן קַרְלוֹס הַגָּדוֹל. הוּא חִדֵּשׁ בְּאֹמֶץ לִבּוֹ וּבְחָכְמָתוֹ אֶת מַלְכוּת רוֹמִי וַיָּחֶל לְהִתְקָרֵא בַּשֵּׁם „אִימְפֶּרַטוֹר". קַרְלוֹס הִצְטַיֵּן לֹא רַק בְּשִׂכְלוֹ וּגְבוּרָתוֹ בְּשִׁלְטוֹן הַמְּדִינָה, אֶלָּא גַּם בִּנְדִיבוּת רוּחוֹ וְרֹחַב לִבּוֹ לְכָל דֵּעָה נִשְׂגָּבָה, וּשְׁמוֹ נִשְׁאַר לִבְרָכָה בְּקוֹרוֹת הָעַמִּים עַד הַיּוֹם. בָּעֵת הַהִיא הָיוּ כְּבָר מַרְבִּית נְסִיכֵי אֵירֹפָּה וְשָׂרֶיהָ וּלְאֻמֶּיהָ נוֹצְרִים אֲדוּקִים וְקַנָּאִים עִוְרִים לְדָתָם זוּ. אוּלָם בְּקַרְלוֹס הַגָּדוֹל הִנְנוּ רוֹאִים נוֹצְרִי נֶאֱמָן וְגַם אָדָם טוֹב, הַמֵּבִין כִּי אֵיךְ שֶׁלֹּא תִּהְיֶינָה דָּתוֹת הָעַמִּים שׁוֹנוֹת זוּ מִזּוּ, הֵן רֵאשִׁית כָּל-בְּנֵי אָדָם הֵם וּבְצֶלֶם אֱלֹהִים נִבְרְאוּ כֻלָּם. אֶת הַשְׁקָפָתוֹ זוֹ עַל הַחַיִּים מָסַר קַרְלוֹס גַּם לִבְנוֹ לוּדְבִיק הֶחָסִיד. אַךְ בֵּין בְּנֵי לוּדְבִיק פָּרְצוּ סִכְסוּכִים בַּחֲלוּקַּת הַיְרוּשָׁה, וְהַפֵּרוּד הַזֶּה הֶחֱרִיב לְאַט לְאַט אֶת הַבִּנְיָן הַנֶּהְדָּר שֶׁבָּנָה קַרְלוֹס הַגָּדוֹל.

מֵאָז עָבַר שִׁלְטוֹן אֵירֹפָּה בְּרֻבּוֹ מִידֵי הַמְּלָכִים לִידֵי נְשִׂיאֵי הָאָרֶץ (בַּמֵּאָה הַתְּשִׁיעִית וְהָעֲשִׂירִית), וְהָעֵת הַהִיא נִקְרֵאת בְּקוֹרוֹת הָעַמִּים תְּקוּפַת הַפֵּיאוֹדַלִים, לֵאמֹר: בַּעֲלֵי הָאֲחֻזּוֹת („פֵּיאוֹדִים" בִּלְשׁוֹן גֶּרְמָנִית עַתִּיקָה). תְּקוּפָה זוּ מִצְטַיֶּנֶת בְּיוֹתֵר בְּהַשְׁחָתַת הַמּוּסָר בֵּין הָאֲדוֹנִים וּבְשִׁפְלוּת רוּחַ וְגַסּוּת בֵּין הָעֲבָדִים

י. ה. ליבושיצקי.

פֶּרֶק רִאשׁוֹן:

מוֹשְׁבוֹת הַיְהוּדִים בְּאֵירֹפָּה בְּרֵאשִׁית יְמֵי־הַבֵּינַיִם.

(בְּעֵרֶךְ: תּ״ל – א.ל׳ לַחֻרְבָּן, 500 – 1100 לְמִסְפַּר הַנּוֹצְרִים).

א. הַיְהוּדִים בְּאִיטַלְיָה. מַלְכוּת רוֹמִי שֶׁהִגְלְתָה לָאַחֲרוֹנָה אֶת הַיְהוּדִים מֵאֶרֶץ אֲבוֹתֵיהֶם, הִטְּתָה מִתְּחִלָּה אֲלֵיהֶם חֶסֶד, וְגוֹלֵי יְהוּדָה מָצְאוּ לָהֶם מְנוּחָה בַּאֲחֻזּוֹתֶיהָ. אַחֲרֵי חֲלֻקַּת מְדִינוֹתֶיהָ לְמֶמְשֶׁלֶת רוֹמִי בְּמַעֲרָב וּלְמֶמְשֶׁלֶת בִּיצַנְץ בְּמִזְרָח, יָשְׁבוּ הַיְהוּדִים בְּמוֹשְׁבוֹת שְׁתֵּי הָרְשֻׁיּוֹת בֵּין יֶתֶר הַתּוֹשָׁבִים הָאִיטַלְקִים וְהַיְוָנִים. מִקֵּץ אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה לְחֻרְבַּן יְרוּשָׁלַיִם עַל יְדֵי הָרוֹמָאִים, רָאוּ בְּנֵי גוֹלֵי יְהוּדָה בְּחֻרְבַּן רוֹמִי עַל יְדֵי שִׁבְטֵי הַגּוֹתִים וְהַגֶּרְמָנִים הַפְּרָאִים (בַּרְבָּרִים); וַיִּהְיוּ גַּם עֵדֵי־רְאִיָּה בַּעֲבֹר שִׁלְטוֹן הַקֵּיסָרִים לִידֵי הָאַפִּיפְיוֹרִים (פַּפָּאִים = אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית), וְרוֹמִי הָאַדִּירָה הַשּׁוֹאֶפֶת־קְרָבוֹת נֶהֶפְכָה לְאַט־לְאַט לְבִירַת מַמְלֶכֶת הַכֹּהֲנִים הַקָּתוֹלִים.

הָאַפִּיפְיוֹרִים הָרִאשׁוֹנִים לֹא הֵצִיקוּ לַיְהוּדִים תּוֹשְׁבֵי רוֹמִי, אוּלָם עָמְלוּ בְּכָל יְכָלְתָּם לְהַעֲבִירָם עַל דָּתָם וְלַעֲשׂוֹתָם לְנוֹצְרִים. הָאַפִּיפְיוֹר גְּרִיגוֹרִי הַגָּדוֹל (תקכ״א לַחֻרְבָּן = 590) נָתַן חֵרוּת גְּמוּרָה לִקְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּעִנְיְנֵי דָתָם, אַךְ הֶרְאָה חִבָּה יְתֵרָה לִיהוּדִים מוּמָרִים וְהֶעֱנִיק לָהֶם זְכֻיּוֹת וַהֲנָחוֹת מְיֻחָדוֹת. כַּאֲשֶׁר הֵעִירוּ אֶת אָזְנוֹ, כִּי אֵלֶּה הַיְהוּדִים, הַנְּכוֹנִים לִמְכֹּר אֶת עַמָּם וְאֶת דָּתָם בְּעַד זְכֻיּוֹת וַהֲנָחוֹת, אֵינָם יְכוֹלִים לִהְיוֹת גַּם נוֹצְרִים נֶאֱמָנִים, עָנָה הָאַפִּיפְיוֹר: „אָמְנָם כֵּן, אֲבָל בְּנֵי הַמּוּמָרִים הָאֵלֶּה וְנֶכְדֵיהֶם יִהְיוּ בְּוַדַּאי לְנוֹצְרִים, וְאֶת מוֹלֶדֶת אֲבוֹתֵיהֶם לֹא יִזְכְּרוּ עוֹד“.

הַצְלָחַת הַיְהוּדִים בְּאִיטַלְיָה רָבְתָה עוֹד, כְּשֶׁנִּכְנְסָה אֶרֶץ זוֹ לִרְשׁוּת מַמְלֶכֶת קַרְלוֹס הַגָּדוֹל (בַּמֵּאָה הַשְּׁמִינִית – הַתְּשִׁיעִית לְמִסְפָּרָם) שֶׁבְּמַעֲרַב אֵירֹפָּה,

הַמֶּלֶךְ הַזֶּה הוֹקִיר מְאֹד אֶת כִּשְׁרוֹנוֹת הַיְּהוּדִים בְּסַחַר הָאָרֶץ וַיֵּט לָהֶם חֶסֶד. אַךְ מַמְלֶכֶת קַרְלוֹס נָמוֹטָּה, כַּאֲשֶׁר עָבְרָה לִידֵי יוֹרְשָׁיו. וּבְמַעֲרַב אֵירוֹפָּה הִתְכּוֹנֵן שִׁלְטוֹן הַפֵּיאוֹדָלִים, לֵאמֹר: בַּעֲלֵי הַקַּרְקָעוֹת הַגְּדוֹלִים מָשְׁלוּ בְּיוֹשְׁבֵי אֲחֻזּוֹתֵיהֶם כְּאַוַּת נַפְשָׁם בְּתוֹר נְשִׂיאֵי הָאָרֶץ (דֻּכָּסִים), וְלַמֶּלֶךְ שִׁלְּמוּ רַק מַס קָבוּעַ וְהִמְצִיאוּ לוֹ מֵעַבְדֵיהֶם אַנְשֵׁי־צָבָא. גּוֹרַל הַיְּהוּדִים הָיָה תָלוּי אֵפוֹא לֹא בִּרְצוֹן מֶלֶךְ הָאָרֶץ, כִּי אִם בִּשְׁרִירוּת לֵב דֻּכָּסֶיהָ הָרַבִּים. וּלְפִיכָךְ, יֵשׁ־אֲשֶׁר בַּאֲחֻזּוֹת אַחַד הַפֵּיאוֹדָלִים חָיוּ הַיְּהוּדִים בְּשַׁלְוָה וְנֶהֱנוּ מִכָּל זְכֻיּוֹת יֶתֶר הָאֶזְרָחִים, וּבַאֲחֻזּוֹת הַשֵּׁנִי הֵצִיקוּ לָהֶם מְאֹד.

קְהִלּוֹת־יְהוּדִים חֲשׁוּבוֹת נִמְצְאוּ בָעֵת הַהִיא בְּעָרֵי אִיטַלְיָה: רוֹמִי, וֶנִיצְיָה, נֵיאַפּוֹלִיס, מִילַנּוֹ וְגֵינוּאָה, וּבְעָרֵי סִיצִילְיָה: פַּלֶרְמוֹ וּמֶסִינָה. בְּרוֹמִי הִתְיַחֲסוּ הָאַפִּיפְיוֹרִים אֶל הַיְּהוּדִים בְּסַבְלָנוּת, וְלִפְעָמִים גַּם הֵגִינוּ עֲלֵיהֶם, וַיָּנִיאוּ אֶת הַכְּנֵסִיּוֹת הַנּוֹצְרִיּוֹת לְהַגְבִּיל אֶת זְכֻיּוֹתֵיהֶם. אוּלָם עַל הַיְּהוּדִים נֶאֱסַר לְהַחֲזִיק מְשָׁרְתִים נוֹצְרִים בְּתוֹךְ בֵּיתָם, פֶּן יְסִיתוּם לְהִתְיַהֵד. לְעֻמַּת זֹאת רָבְתָה אָז הֲסָתַת הַכְּמָרִים הַנּוֹצְרִים בֵּין הַיְּהוּדִים, כִּי יִתְנַצְּרוּ; וְאַחַד הַמּוּמָרִים עָלָה בִּרְבוֹת הַיָּמִים לִגְדֻלָּה וַיְהִי גַּם לְאַפִּיפְיוֹר בְּמֶשֶׁךְ שְׁמוֹנֶה שָׁנִים, שֶׁנִּקְרָא בְּשֵׁם אַנַקְלִיטֶס הַשֵּׁנִי (א. ס״א - ס״ט לַחֻרְבָּן).

עוּבְדָה זוּ הָיְתָה מִקֵּץ יָמִים לְמָסֹרֶת־עָם עַל אוֹדוֹת הָאַפִּיפְיוֹר הַיְּהוּדִי אֶלְחָנָן, הַמְסַפֶּרֶת לֵאמֹר: מֵהַפַּיְטָן רַבִּי שִׁמְעוֹן בְּמַגֶּנְצָה אֲשֶׁר בְּגֶרְמַנְיָה נִגְנַב בְּנוֹ הַקָּטָן וּשְׁמוֹ אֶלְחָנָן, שֶׁהֻכְנַס בִּבְרִית הַדָּת הַנּוֹצְרִית וַיְגֻדַּל בְּבֵית נְזִירִים קָתוֹלִים. כַּאֲשֶׁר גָּדַל הוּבָא אֶלְחָנָן רוֹמָאָה, וְהוֹדוֹת לְכִשְׁרוֹנוֹתָיו הַמְצֻיָּנִים נִתְמַנָּה לְבִישׁוֹף, וְאַחַר־כָּךְ נִבְחַר גַּם לְאַפִּיפְיוֹר. בִּרְבוֹת הַיָּמִים נוֹדַע לוֹ מְקוֹר מוֹלַדְתּוֹ. וַיִּגְדְּלוּ בְּקֶרֶב נַפְשׁוֹ הַגַּעֲגֻעִים לָשׁוּב אֶל עַמּוֹ וְאֶל בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ. וּבְחֶפְצוֹ הָאַדִּיר לִרְאוֹת אֶת פְּנֵי אָבִיו הַזָּקֵן, הֶעֱרִים הָאַפִּיפְיוֹר אֶלְחָנָן -- לְפִי דִבְרֵי הָאַגָּדָה — לְצַוּוֹת עַל בִּישׁוֹף מַגֶּנְצָה, כִּי יַגְבִּיל אֶת זְכֻיּוֹת הַיְּהוּדִים, בְּתִקְוָתוֹ כִּי שַׁלֵּחַ יְשַׁלְּחוּ אֵלָיו אֶת אָבִיו רַבָּם לְתַבֵּעַ מִלְּפָנָיו אֶת עֶלְבּוֹנָם. וְכַךְ

הָיָה: שְׁלִיחֵי הַיְהוּדִים בְּמַגֶנְצָה וּבְרֹאשָׁם רַבִּי שִׁמְעוֹן בָּאוּ רוֹמָאָה, לְהִשְׁתַּדֵּל לִפְנֵי אֲבִי הַכְּנֵסִיָּה הַקַּתּוֹלִית, כִּי יַעֲבִיר אֶת רוֹעַ הַגְּזֵרָה שֶׁהוֹצִיא בִּישׁוֹף מַגֶנְצָה עַל יְהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה. כַּאֲשֶׁר עָמַד רַבִּי שִׁמְעוֹן לִפְנֵי הָאַפִּיפְיוֹר, הִתְוַכְּחוּ מִתְּחִלָּה בְּעִנְיְנֵי דָת, וּבְוִכּוּחַ זֶה הִצְטַיֵּן אֶלְחָנָן בִּידִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בְּמֶחְקְרֵי תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת. אַחַר־כַּךְ שִׂחֵק הָאַפִּיפְיוֹר עִם רַבִּי שִׁמְעוֹן בְּמִשְׂחַק הַשַּׁח־מַט, אֲשֶׁר אָהַב מְאֹד, וְכַאֲשֶׁר נִשְׁאֲרוּ שְׁנֵיהֶם לְבַדָּם בַּבַּיִת, לֹא יָכוֹל עוֹד הָאַפִּיפְיוֹר לְהִתְאַפֵּק וַיִּתְוַדַּע אֶל אָבִיו, כִּי הוּא בְּנוֹ הַגָּנוּב אֶלְחָנָן. רַבִּי שִׁמְעוֹן נִפְעַם מְאֹד לְמִשְׁמַע אָזְנָיו, וְשִׂמְחָתוֹ עוֹד רָבְתָה בְּהִוָּדַע לוֹ, כִּי בְּנוֹ הָאָבוּד אוֹמֵר לָשׁוּב אֶל עַמּוֹ וְאֶל דַּת אֲבוֹתָיו. רַבִּי שִׁמְעוֹן שָׁב לְמַגֶנְצָה וַיָּבֵא אִתּוֹ אֶת פְּקֻדַּת הָאַפִּיפְיוֹר אֶל הַבִּישׁוֹף, שֶׁלֹּא יוֹסִיף לְהָצִיק לַיְּהוּדִים. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְהָאַפִּיפְיוֹר נֶעְלַם מֵרוֹמָא וַיָּבֹא בְּעִלּוּם־שְׁמוֹ לְמַגֶנְצָה, וְשָׁם שָׁב אֶל אֲבוֹתָיו וְאֶל עַמּוֹ. לְפִי נוּסָח אַחֵר, הָיְתָה אַחֲרִית הָאַפִּיפְיוֹר אֶלְחָנָן מָרָה מְאֹד: כִּי מֵרֹב צַעַר וַחֲרָטָה, שֶׁהִתְרַחֵק מֵעַמּוֹ וּמִדַּת אֲבוֹתָיו, הִתְנַפֵּל מֵעַל רֹאשׁ מִגְדַּל „פֶּטְרוּס הַקָּדוֹשׁ" אֲשֶׁר בְּרוֹמִי — וַיִּפֹּל מֵת אָרְצָה.

ב. הַיְּהוּדִים בְּבִיצַנְץ. מַצַּב הַיְּהוּדִים בְּמַמְלֶכֶת בִּיצַנְץ, בַּחֲצִי־הָאִי הַבַּלְקָנִי, הוּרַע הַרְבֵּה מֵאֲשֶׁר מַצַּב אֲחֵיהֶם בְּאִיטַלְיָה. מוֹשְׁלֵי בִיצַנְץ הִתְיַחֲסוּ אֲלֵיהֶם בְּשִׂנְאָה גְלוּיָה עוֹד מִימֵי יוּסְטִינִיָנוּס קֵיסָר וְהִגְבִּילוּ אֶת זְכֻיּוֹתֵיהֶם וְגַם אִנְסוּם לְהִתְנַצֵּר. הַקֵּיסָר לֵיאוֹן הָאִיסוּרִי גָּזַר כִּי כָל יְהוּדֵי בִיצַנְץ יִתְנַצְּרוּ לְפִי מִנְהֲגֵי הַכְּנֵסִיָּה הַיְוָנִית, וְהַמַּמְרִים אֶת פִּיו נִרְדְּפוּ בְלִי חֶמְלָה. רַבִּים מִיהוּדֵי בִיצַנְץ קִבְּלוּ אָז לְמַרְאִית עַיִן אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית, בְּתִקְוָתָם כִּי שׁוֹב יָשׁוּבוּ אֶל עַמָּם וְאֶל דַּת אֲבוֹתֵיהֶם, כַּאֲשֶׁר יַעֲבֹר הַזָּעַם; אַךְ מַרְבִּיתָם נָדְדוּ מִמְּקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתָם בְּמַמְלֶכֶת בִּיצַנְץ אֶל גְּדוֹת הַיָּם הַשָּׁחוֹר צָפוֹנָה, וַיָּבוֹאוּ גַּם עַד גְּבוּל חֲצִי־הָאִי קְרִים וַיֵּשְׁבוּ שָׁם. עַל אוֹדוֹת הַקֵּיסָר בַּסִּילְיוּס מִמַּקְדּוֹן מְסַפְּרִים, כִּי בְּכָל כֹּחוֹ הִתְאַמֵּץ לְפַתּוֹת אֶת הַיְּהוּדִים לְהִתְנַצֵּר, וְכַאֲשֶׁר נוֹכַח לָדַעַת כִּי עֲמָלוֹ לַשָּׁוְא, בָּעֲרָה חֲמָתוֹ בַּיְּהוּדִים קְשֵׁי־הָעֹרֶף עַד

לְהַשְׁחִית, וַיַּחֲרֵב בְּקִנְאָתוֹ הַרְבֵּה לַנּוֹצְרִיּוּת אֶת קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים שֶׁבְּמַמְלֶכֶת בִּיצַנְץ. לִפְלֵטָה נִשְׁאֲרוּ רַק חָמֵשׁ קְהִלּוֹת, בְּהִשְׁתַּדְּלוּת הַפַּיְטָן רַבִּי שְׁפַטְיָהוּ, שֶׁרִפֵּא אֶת בַּת הַקֵּיסָר מִמַּחֲלַת שִׁגָּעוֹנָהּ. הַפַּיְטָן הַזֶּה חִבֵּר, לְפִי דִבְרֵי הַמְּסוֹרָה, פִּזְמוֹן מְיֻחָד לְזֵכֶר הַמְּאֹרָע הַהוּא, הַנִּמְצָא „בַּסְּלִיחוֹת", וְאֵלֶּה דְבָרָיו:

יִשְׂרָאֵל נוֹשַׁע בַּיְיָ תְּשׁוּעַת עוֹלָמִים –
גַּם הַיּוֹם יִוָּשְׁעוּ מִפִּיךָ, שׁוֹכֵן מְרוֹמִים!
שְׁעָרֶיךָ הֵם דּוֹפְקִים כַּעֲנִיִּים וְדַלִּים –
תְּחִנָּתָם הַקְשִׁיבָה, יָהּ שׁוֹכֵן מְעוּלִּים!
נִפְחָדִים בַּצַּר לָהֶם, מִמְּנָאֲצֵיהֶם וְלוֹחֲצֵיהֶם –
אַל נָא תַעַזְבֵם, אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם!
טוּבוֹתֶיךָ יְקַדְּמוּ לָהֶם בְּיוֹם תּוֹכֵחָה,
וּמִתּוֹךְ צָרָתָם הַמְצִיאֵם פְּדוּת וּרְוָחָה.
יִוָּשְׁעוּ לְעֵין כֹּל וְאַל יִמְשְׁלוּ בָהֶם רְשָׁעִים,
כַּלֵּה שֵׂעִיר וְחוֹתְנוֹ וְיַעֲלוּ לְצִיּוֹן נוֹשָׁעִים.

דִּבְרֵי הַתְּפִלָּה הַזֹּאת, הַנִּזְכֶּרֶת בְּפִינוּ עַד הַיּוֹם, מַרְאִים כִּי יְהוּדֵי בִּיצַנְץ הָיוּ אָז בְּצָרָה גְדוֹלָה. אוּלָם הָרְדִיפוֹת הַלָּלוּ לֹא נִמְשְׁכוּ הַרְבֵּה. וְכַאֲשֶׁר שָׁבוּ הַיְהוּדִים לִחְיוֹת בְּשַׁלְוָה בְּמוֹשְׁבוֹת בִּיצַנְץ, הֵבִיאוּ טוֹבָה רַבָּה לְאֶרֶץ מְגוּרֵיהֶם וְהַשְׁפָּעָתָם גָּדְלָה מְאֹד עַל סְחַר הָאָרֶץ. יֹשְׁבֵי יְהוּדִים נִמְצְאוּ גַּם אָז בְּעָרֵי יָוָן, בְּתֶסַלְיָה, בְּמַקֵּדוֹן, בְּתוּרְקִיָּה וּבְאִיֵּי הַיָּם (אַרְכִיפֶּלַגוּס). קְהִלּוֹת חֲשׁוּבוֹת הָיוּ לָהֶם בְּקָנְסְטַנְטִינָפּוֹל וּבְעִיר הַחוֹף סָלוֹנִיקִי. הַיְהוּדִים עָסְקוּ שָׁם בְּאֻמָּנִיּוֹת שׁוֹנוֹת. בְּיִחוּד בְּגִדּוּל מֶשִׁי וּבְעִבּוּד אֲרִיגֵי מֶשִׁי וְאַרְגָּמָן. מִמְּלַאֲכוֹת־יָד הִתְפַּשְּׁטָה בֵּינֵיהֶם בְּיוֹתֵר מְלֶאכֶת הַצְּבִיעָה, שֶׁהִתְפַּרְסְמָה אָז בְּעוֹלַם הַתַּעֲשִׂיָּה בְּשֵׁם „צְבִיעַת הַיְהוּדִים". זְכֻיּוֹת הַיְהוּדִים הָאֶזְרָחִיּוֹת הֻגְבְּלוּ כְּפַעַם בְּפַעַם, לְפִי רְצוֹן הַכְּנֵסִיּוֹת הַנּוֹצְרִיּוֹת. אוּלָם בְּדָתָם הָיוּ הַיְהוּדִים חָפְשִׁים וְעִנְיְנֵי קְהִלּוֹתֵיהֶם הִתְנַהֲגוּ עַל פִּי פַרְנָס מְיֻחָד מִשֶּׁלָּהֶם, שֶׁנִּבְחַר מֵאֵת כָּל בְּנֵי הָעֵדָה, וְהִתְקָרֵא בַּשֵּׁם „אֵפּוֹרוּס".

בְּקָנְסְטַנְטִינָפּוֹל גָּרוּ הַיְהוּדִים בִּשְׁכוּנָה מְיֻחֶדֶת לָהֶם בְּפַרְוַר הָעִיר

פֵּרָה שֶׁהִצְטַיֵּן בְּמַרְכֻּלְתּוֹ הָרַבָּה. לְפִי דִבְרֵי סוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת הִתְיַשְּׁבוּ שָׁם הַיְהוּדִים עוֹד לִפְנֵי הֱיוֹת הַנּוֹצְרִיּוּת לְדָת שַׁלֶּטֶת בָּאָרֶץ הַזֹּאת, וְהָיָה לָהֶם גַּם בֵּית כְּנֶסֶת גָּדוֹל וְנֶהְדָּר לְמַרְאֶה. אַךְ בִּגְזֵרַת תֵּיאוֹדוֹסִיּוּס הַשֵּׁנִי גֹּרְשׁוּ מִשָּׁם הַיְהוּדִים, וּבֵית כְּנֶסֶת נֶהְפַּךְ לְבֵית תְּפִלָּה לְנוֹצְרִים. בָּעֵת הַהִיא הִכְנִיעַ הַגִּבּוֹר הָרוֹמָאִי בֵּילִישַׁר אֶת שֵׁבֶט הַוַּנְדָּלִים אֲשֶׁר בְּאַפְרִיקָה וַיִּלְכֹּד אֶת בִּירָתָם קַרְתָּגָה. וְשָׁם – לְפִי הַמְּסוֹרָה – הָיוּ גְנוּזִים כְּלֵי בֵית הַמִּקְדָּשׁ הַשֵּׁנִי, אֲשֶׁר שָׁלַל רֹאשׁ הַוַּנְדָּלִים גֶּנְשֶׂרִיךְ לִפְנֵי יָמִים רַבִּים בְּהַכּוֹתוֹ אֶת רוֹמָא וַיָּבֹז אֶת אוֹצְרוֹתֶיהָ. אֶת כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ הָאֵלֶּה הֵבִיא אִתּוֹ בֵּילִישַׁר לְקָנְסְטַנְטִינָפּוֹל, אוּלָם בַּעֲמַל יְהוּדֵי הָעִיר הַזֹּאת הֱשִׁיבָם אַחַר כַּךְ אֶל מְקוֹמָם הָרִאשׁוֹן – יְרוּשָׁלַיְמָה וַיִּהְיוּ גְנוּזִים שָׁם בְּבֵית כְּנֶסֶת לְקַתּוֹלִים.

* בְּמַרְבִּית עָרֵי בִּיצַנְץ נִמְצְאוּ בְּתוֹךְ קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים גַּם עֲדוֹת בְּנֵי־הַמִּקְרָא. חַכְמֵי הַקָּרָאִים הוֹסִיפוּ לְהִתְעַסֵּק בְּמֶחְקְרֵי סִפְרֵי הַמִּקְרָא וְדִקְדּוּקֵי הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית, וַיִּתְאַמְּצוּ לְהָפִיץ אֶת דֵּעוֹתֵיהֶם בֵּין הַיְהוּדִים, אוֹ כַּאֲשֶׁר קָרְאוּ לָהֶם בְּנֵי הַמִּקְרָא–„יְהוּדֵי הַתַּלְמוּד". לְפִי הַשְׁעָרוֹת אֲחָדִים מִסּוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת יָצָא מִתּוֹךְ עֲדַת הַקָּרָאִים גַּם הַנּוֹסֵעַ אֶלְדָּד הַדָּנִי, שֶׁנָּדַד בְּמוֹשְׁבוֹת הַיְהוּדִים וַיַּלְהֵב אֶת נַפְשָׁם בְּסִפּוּרֵי מַעֲשִׂיּוֹתָיו עַל אוֹדוֹת קִיּוּם מַמְלֶכֶת יְהוּדִים גְּדוֹלָה מֵעֵבֶר לִנְהַר כּוּשׁ. הֵמָּה בְּנֵי הַשְּׁבָטִים: נַפְתָּלִי, גָּד, אָשֵׁר וְלֵוִי אֲשֶׁר הֶגְלָה שַׁלְמַנְאֶסֶר מֶלֶךְ אַשּׁוּר מִגְּבוּלוֹת מַמְלֶכֶת אֶפְרָיִם. סִפּוּרֵי הַמַּעֲשִׂיּוֹת הָאֵלֶּה חִזְּקוּ בְּלֵב עַמֵּנוּ הָרָצוּץ אֶת הָאֱמוּנָה, כִּי לֹא אָבַד עוֹד נִיר מִבֵּית יִשְׂרָאֵל; וְלֹא רַק הֲמוֹן הָעָם, כִּי אִם גַּם רַבִּים מֵחֲכָמֵינוּ הֶאֱמִינוּ בְּתָם לֵבָב כִּי בַּמֶּרְחַקִּים עוֹדֶנָּה מִתְקַיֶּמֶת מַמְלֶכֶת יְהוּדִים, הַמְדַבְּרִים בִּלְשׁוֹן־הַקֹּדֶשׁ, הֵמָּה שְׂרִידֵי עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים עַד הַיּוֹם הַזֶּה. בִּרְבוֹת הַיָּמִים הָלְכָה מָסֹרֶת זוּ וְנִשְׁתַּנְּתָה מְעַט בְּפִי עַמֵּנוּ: נַהֲרוֹת כּוּשׁ וְגוֹזָן נִתְחַלְּפוּ בִּנְהַר סַמְבַּטְיוֹן, עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים – בְּצֶאֱצָאֵי „בְּנֵי מֹשֶׁה" (אוֹ „יְהוּדִים אֲדוּמִים"); וְהַרְבֵּה אֲגָדוֹת עַם מְסַפְּרוֹת גַּם עַל אוֹדוֹת תַּיָּרִים יְהוּדִים שֶׁהָלְכוּ לְבַקֵּשׁ אֶת הַמַּמְלָכָה הַיְהוּדִית הַזֹּאת מֵעֵבֶר לְהָרֵי־הַחֹשֶׁךְ.

ג. הַיְהוּדִים בִּסְפָרַד (אַסְפַּמְיָה). בַּחֲצִי הָאִי הַפִּירֶנֵיאִי יָשְׁבוּ הַיְהוּדִים עוֹד מִימֵי קֶדֶם. רַבִּים מִגּוֹלֵי-יְהוּדָה הוּבְאוּ שָׁמָּה בְּתוֹר שְׁבוּיֵי מִלְחָמָה עוֹד אַחֲרֵי חָרְבַּן הַבַּיִת הָרִאשׁוֹן, וְאַחֲרֵי כֵן – גַּם בִּנְפֹל יְהוּדָה לִפְנֵי תִגְרַת יַד רוֹמִי; בִּרְבוֹת הַיָּמִים הִתְיַשְּׁבוּ בְּאַסְפַּמְיָה יְהוּדִים רַבִּים בִּרְצוֹנָם הַטּוֹב, וַיִּסְחֲרוּ אֶת הָאָרֶץ הַבְּרוּכָה הַזֹּאת כְּאַוַּת-נַפְשָׁם. כַּאֲשֶׁר נָפְלָה מַלְכוּת רוֹמִי אַרְבָּעָה דוֹרוֹת אַחֲרֵי מַפֶּלֶת יְהוּדָה – כָּבְשׁוּ אֶת אַדְמַת אַסְפַּמְיָה בְּנֵי הַשֵּׁבֶט הַגֶּרְמַנִי–הַגָּתִּים-הַמַּעֲרָבִים (וֶסְטְ-גָתִּים) וַיְכוֹנְנוּ בָהּ אֶת מַמְלַכְתָּם. קֵיסְרֵי הַוֶּסְטְגָתִּים קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית לְפִי מִנְהֲגֵי הַקָּתוֹלִים, וְשִׁלְטוֹן הָאָרֶץ נִתַּן בְּרֻבּוֹ בִּידֵי הַכְּמָרִים. מֵאָז הוּרַע מַצַּב יְהוּדֵי סְפָרַד, וְרַבּוּ עֲלֵיהֶם גְּזֵרוֹת הַשְּׁמָד. הַקֵּיסָר רִיקָרִיד הָרִאשׁוֹן גָּזַר עֲלֵיהֶם גְּזֵרוֹת קָשׁוֹת, בְּהִתְכַּוְּנוֹ לְנַתֵּק כָּל קֶשֶׁר בֵּין הַנּוֹצְרִים וּבֵין הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, שֶׁחָיוּ מִקֶּדֶם בְּשָׁלוֹם וּבְאַחֲוָה; כִּי יָרֹא יָרְאוּ רָאשֵׁי הַדָּת הַנּוֹצְרִית פֶּן יַדִּיחוּ הַיְהוּדִים אֶת שְׁכֵנֵיהֶם מֵאַחֲרֵי אֱמוּנָתָם הַחֲדָשָׁה. הַקֵּיסָר סִיסְבּוּט פָּקַד עַל יְהוּדֵי סְפָרַד: לְקַבֵּל אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית אוֹ לַעֲזֹב אֶת הָאָרֶץ. מַרְבִּית הַיְהוּדִים עָזְבוּ אָז אֶת אֶרֶץ מוֹלַדְתָּם הַחֲדָשָׁה, שֶׁהִתְיַשְּׁבוּ בָהּ קוֹדֶם תּוֹשָׁבֶיהָ הַנּוֹצְרִים. אַךְ נִמְצְאוּ גַּם יְהוּדִים כָּאֵלֶּה, שֶׁלֹּא יָכְלוּ לַעֲזֹב אֶת מְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתֵיהֶם וַיֶּאֶנְסוּ לְהִתְנַצֵּר לְמַרְאִית עַיִן, וּבְסֵתֶר לִבָּם נִשְׁאֲרוּ בָנִים נֶאֱמָנִים לְעַמָּם וְלַיַּהֲדוּתָם. בִּרְבוֹת הַיָּמִים הֵקַלּוּ מְעַט אֲדוֹנֵי הָאָרֶץ אֶת הַגְּזֵרוֹת הָרָעוֹת עַל הַיְהוּדִים, וְלִפְעָמִים גַּם בִּטְּלוּ אֲחָדוֹת מֵהֶן לְגַמְרֵי. אַךְ מוֹשְׁלֵי חֶסֶד כָּאֵלֶּה הָיוּ מְעַטִּים בֵּין קֵיסְרֵי הַוֶּסְטְגָתִּים בְּאַסְפַּמְיָה. מַרְבִּיתָם הִצְטַיְּנוּ בְקִנְאָתָם הָעִוֶּרֶת לְדָתָם הַחֲדָשָׁה, שֶׁהִשְׁפִּיעָה מְעַט עַל מִדּוֹתֵיהֶם הַפְּרוּעוֹת, וְאֶת הַיְהוּדִים הַמְמָאֲנִים לַעֲזֹב אֶת דַּת אֲבוֹתֵיהֶם רָדְפוּ בַעֲרִיצוּת נוֹרָאָה, כַּאֲשֶׁר הִסִּיתוּם הַכְּמָרִים הַקָּתוֹלִים.

בְּאַכְזָרִיּוּת מְיֻחֶדֶת לַיְהוּדִים הִצְטַיְּנוּ הַקֵּיסָרִים: רֶצִיסְוִינְט, אֶרְוִיג וְעֶגִיקָה (תקפ״ג - תרי״ח לַחָרְבָּן; 652 – 687). הֵם רָדְפוּ בְּיוֹתֵר אֶת אֵלֶּה הַיְהוּדִים, שֶׁהִתְנַצְּרוּ מִקֶּדֶם בְּאֹנֶס, וּמִקֵּץ יָמִים שָׁבוּ אֶל הַיַּהֲדוּת בְּגָלוּי. בִּימֵי הַקֵּיסָר עֶגִיקָה לֹא יָכְלוּ עוֹד הַיְהוּדִים הָאֵלֶּה נְשׂוֹא אֶת רְדִיפוֹת

צוֹרְרֵיהֶם וַיָּכוֹנוּ לִמְרֹד בְּקֵיסְרֵי הַוֶּסְטְגָתִּים, בְּעֶזְרַת אֲחֵיהֶם הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית, אֲשֶׁר חָיוּ תָמִיד בְּשַׁלְוָה תַּחַת שִׁלְטוֹן הַכַּלִיפִים הַמְּשְׁלָמַנִים. אוּלָם דְּבַר הַקֶּשֶׁר נִגְלָה קֹדֶם זְמַנּוֹ, וְעַל כָּל יְהוּדֵי סְפָרַד בָּא אָז שֶׁבֶר גָּדוֹל. הַקֵּיסָר הַנּוֹקֵם קָרָא לִכְנֵסִיַּת כְּמָרִים מְיֻחֶדֶת בָּעִיר טוֹלֵידָה, וּמִשָּׁם יָצְאָה הַגְּזֵרָה: כִּי כָל הַיְהוּדִים הַיּוֹשְׁבִים בְּאַסְפַּמְיָה וּבְגַלְיָה הַדְּרוֹמִית, יִמָּכְרוּ לְעַבְדֵי עוֹלָם, וּבְנֵיהֶם הַקְּטַנִּים מִבְּנֵי שֶׁבַע וָמַעְלָה יֻקְּחוּ מֵהֶם וְיִמָּסְרוּ עַל יְדֵי נוֹצְרִים לְחַנְּכָם בְּדַת הַקָּתוֹלִית עַל כָּרְחָם (תרכ״ה לַחֻרְבָּן).

מַצַּב יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה הָיָה נוֹרָא מְאֹד. רַבִּים מֵהֶם נִמְכְּרוּ לַעֲבָדִים, רַבִּים נֶאֶנְסוּ לְהִתְנַצֵּר, וְהַנִּשְׁאָרִים נִמְלְטוּ עַל נַפְשָׁם אֶל מוֹשְׁבוֹת אֲחֵיהֶם אֲשֶׁר בְּמֶמְשְׁלוֹת הַמֻּשְׁלְמָנִים. אוּלָם לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְעַל מֶמְשֶׁלֶת הַוֶּסְטְגָתִּים בָּא הַקֵּץ. מִגְּבוּלוֹת אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית, הַמְחֻבֶּרֶת אֶל אַסְפַּמְיָה בִּרְצוּעַת הַיָּם הַגִּבְרַלְטָרִית, עָלוּ כְּנַחַל שׁוֹטֵף צִבְאוֹת הָעַרְבִיאִים (הַמּוֹירִים) הָאַדִּירִים עַל אַדְמַת הַוֶּסְטְגָתִּים וַיִּכְבְּשׁוּ אֶת מַרְבִּית הָאָרֶץ (תרמ״ב לְחֻרְבָּן־711). הַיְהוּדִים הַנִּשְׁאָרִים לִפְלֵטָה בְּאַסְפַּמְיָה קִבְּלוּ אֶת צִבְאוֹת מַצִּילֵיהֶם בְּשִׂמְחָה וְגַם עָזְרוּ עַל יְדֵיהֶם בְּכִבּוּשׁ הָאָרֶץ. הָעַרְבִיאִים הֵבִינוּ מַהֵר, כִּי מָצְאוּ בַיְהוּדִים אַחִים וַחֲבֵרִים נֶאֱמָנִים בְּמִלְחַמְתָּם. וַיַּפְקִידוּ בִידֵיהֶם אֶת מִשְׁמַר הֶעָרִים הַכְּבוּשׁוֹת, וַיּוֹסִיפוּ לָלֶכֶת קָדִימָה וְלִכְבֹּשׁ אֶת אַדְמַת אַסְפַּמְיָה מִידֵי הַוֶּסְטְגָתִּים. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים, וּבִידֵי הַיְהוּדִים נִמְצְאוּ הֶעָרִים הַגְּדוֹלוֹת: קָרְדוֹבָה וּגְרַנָדָה. כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב מַצְבִּיא הָעַרְבִיאִים טָרִיק אֶת חֵילוֹ אֶל בִּירַת אַסְפַּמְיָה, הִיא טוֹלֵידָה, בָּרְחוּ הַנּוֹצְרִים עַל נַפְשָׁם וַיִּסְתַּתְּרוּ בְּבָתֵּי כְנֵסִיּוֹתֵיהֶם, וְהַיְהוּדִים פָּתְחוּ לָעַרְבִיאִים אֶת שַׁעֲרֵי הָעִיר וַיְקַדְּמוּ אֶת פְּנֵיהֶם בִּתְרוּעַת נִצָּחוֹן. גַּם מִשְׁמַר עִיר הַבִּירָה נִתַּן בִּידֵי הַיְהוּדִים בַּעֲלֵי בְרִית הָעַרְבִיאִים, וְטָרִיק הוֹסִיף לִרְדֹּף אַחֲרֵי הַוֶּסְטְגָתִּים הַנָּסִים מִפָּנָיו. כָּכָה נִהְיוּ הַיְהוּדִים לַאֲדוֹנֵי הֶעָרִים, אֲשֶׁר בָּהֶן נִרְדְּפוּ כָּכָה מִקֹּדֶם עַל יְדֵי צוֹרְרֵיהֶם הַנּוֹצְרִים. כַּאֲשֶׁר נָכוֹנָה מֶמְשֶׁלֶת הַכַּלִיפִים בְּמַרְבִּית אַדְמַת אַסְפַּמְיָה, שָׁבוּ הַיְהוּדִים לִחְיוֹת בְּשַׁלְוָה וּבְחֵרוּת גְּמוּרָה בְּעִנְיְנֵי הַדָּת

וּבְשִׁלְטוֹן הַקְּהִלּוֹת. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וּבִגְרַנָדָה, קָרְדוֹבָה, טוֹלֵידָה וּבְיֶתֶר עָרֵי אַסְפַּמְיָה רַבּוּ יוֹשְׁבֵי הַיְהוּדִים, שֶׁנֶּהֱנוּ מִכָּל זְכֻיּוֹת הַחֹפֶשׁ כַּאֲחֵיהֶם בְּנֵי עַמָּם בְּמֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים בְּבָבֶל.

חֵיל הָעַרְבִיאִים אֲשֶׁר לָכַד אֶת אַסְפַּמְיָה הָיָה שֶׁל הַכַּלִיפִים מִבֵּית אוּמַיָה (מוֹאַבִיָה) הַמִּזְרָחִים, וְעִיר בִּירָתָם דַּמֶּשֶׂק, וַתְּהִי אַדְמַת אַסְפַּמְיָה לְאַחַת מֵאֲחֻזּוֹתֵיהֶם. כַּאֲשֶׁר נִכְבַּשׁ הַשִּׁלְטוֹן בִּידֵי הַכַּלִיפִים מִבֵּית אַבַּס אֲשֶׁר בְּבַגְדָד, בָּרַח הָאַחֲרוֹן מִכַּלִיפֵי בֵית מוֹאַבִיָה וּשְׁמוֹ עַבְדוּ־אֵל־רַחְמָן אֶל גְּבוּל אַסְפַּמְיָה, וַיִּמְשֹׁל בָּהּ בְּתוֹר מוֹשֵׁל חָפְשִׁי. לְעִיר בִּירָתוֹ בָחַר בְּקָרְדוֹבָה, וְלָכֵן נִקְרְאָה מֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים בְּאַסְפַּמְיָה „מַמְלֶכֶת הַכַּלִיפִים בְּקָרְדוֹבָה". לַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַזֹּאת בָּאָה אָז עֵת הַזָּהָב. דַּעַת הַתּוֹרָה רָבְתָה בֵּין כָּל שְׁדֵרוֹת הָעָם, וְחַכְמֵי הַיְהוּדִים לֹא הִנִּיחוּ אֶת יָדָם גַּם מֵעֲבֹד עִם חַכְמֵי הָעַרְבִיאִים בְּעִנְיְנֵי מַדָּע וּמֶחְקַר אֱלֹהִים (פִילוֹסוֹפְיָה). עֲמַל שְׁנֵי הָעַמִּים־הָאַחִים הָאֵלֶּה, בְּנֵי הַיַּהֲדוּת וְהָאִישְׁלַם – עָשָׂה פְּרִי־הִלּוּלִים, וְעַל אַדְמַת אַסְפַּמְיָה פָּרְחָה הַשְׂכָּלַת הָאָדָם, הַנּוֹדָעָה עַד הַיּוֹם בִּשְׁמָהּ „הַשְׂכָּלַת הָעַרְבִיאִים", אֲשֶׁר הָפְכָה אֶת מַמְלֶכֶת הַכּוֹפְרִים לְמֶרְכַּז הַמַּדָּעִים וְהַשְׁלָמַת הָאָדָם, וְהֵאִירָה בְּאוֹר יָקָר עַל כָּל רַחֲבֵי־הַתֵּבֵל – בְּמַחְשַׁכֵּי יְמֵי הַבֵּינַיִם בְּאֵירוֹפָּה.

* הִשְׁתַּתְּפוּת הַיְהוּדִים בִּגְדוּלֵי „הַהַשְׂכָּלָה הָעַרְבִיאִית" הָיְתָה רַבָּה מְאֹד. מִלְּבַד מִקְצוֹעַ הַשִּׁירָה (הַפִּיּוּט) שֶׁעָלְתָה אָז לְמַדְרֵגָה גְבוֹהָה מְאֹד, וְחֵקֶר הַשָּׂפָה הָעִבְרִית שֶׁהִתְפַּשְּׁטָה מְאֹד בֵּין מַרְבִּית הָעָם, הִצְטַיְּנוּ חַכְמֵי הַיְהוּדִים בִּסְפָרַד בְּלִמּוּדֵי הַהִגָּיוֹן (לוֹגִיקָה) וְהַמֶּחְקָר, בְּחָכְמַת הָרְפוּאָה, הַשִּׁעוּרִין (מַתֵּמַתִּיקָה) וְהַתְּכוּנָה (אַסְטְרוֹנוֹמְיָה). לְפִי דִבְרַת אֲחָדִים מֵחוֹקְרֵי הַדּוֹרוֹת הָיָה הֶחָכָם הַיְהוּדִי יַעֲקֹב אִבְּן־שְׁאֵרָה הָרִאשׁוֹן שֶׁהֵבִיא מֵאֶרֶץ הוֹדוּ אֶת סִמָּנֵי הַמִּסְפָּר (סִפְרוֹת) אֶל מֶמְשֶׁלֶת הַכַּלִיפִים. הֶחָכָם הַיְהוּדִי הַמְפֻרְסָם סַהַל־טַבְּרִי הִצְטַיֵּן בִּידִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בְּחָכְמַת הָרְפוּאָה וְהַשִּׁעוּרִין, וְהוּא תִּרְגֵּם לָעֲרָבִית אֶת סֵפֶר הַתּוֹכֵן (אַסְטְרוֹנוֹם) הַיְּוָנִי בַּטְלְמֵיוּס (תַּלְמַי), שֶׁהָיָה לִיסוֹד חָכְמַת הַתְּכוּנָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה.

ה. הַיְהוּדִים בְּפְרַנְקִיָה. יֹשְׁבֵי הַיְהוּדִים בְּגַלְיָה (פְרַנְקִיָה) נוֹסְדוּ עוֹד בִּהְיוֹת הָאָרֶץ הַזֹּאת אַחַת מִמְּדִינוֹת מַמְלֶכֶת רוֹמִי. בַּמֵּאָה הָרְבִיעִית אַחֲרֵי חָרְבַּן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי נִמְצְאוּ כְבָר קְהִלּוֹת יְהוּדִים חֲשׁוּבוֹת בֶּעָרִים: מַרְסֵילָה, אוֹרְלֵיאַנוּשׁ, קְלֶירְמוֹנָה, פַּארִישׁ וּבְעוֹד עָרִים שׁוֹנוֹת. בְּכָל מְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתָם נֶהֱנוּ הַיְהוּדִים מִזְּכֻיּוֹת יֶתֶר „אֶזְרָחֵי רוֹמִי". וַיִּחְיוּ בְּשָׁלוֹם עִם שְׁכֵנֵיהֶם, שֶׁהָיוּ עוֹד עוֹבְדֵי אֱלִילִים. וְגַם מִקֵּץ־יָמִים, כַּאֲשֶׁר הִתְפַּשְּׁטָה הַדָּת הַנּוֹצְרִית בֵּין שִׁבְטֵי גַלְיָה, לֹא הֶרְאוּ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַזֹּאת שׁוּם אוֹתוֹת שִׂנְאָה וּנְאָצָה לַיְהוּדִים. וּלְהֶפֶךְ: כְּשֶׁהִכִּירוּ הַנּוֹצְרִים הַחֲדָשִׁים אֶת הָאֱמוּנָה בְּאֵל יָחִיד וְאֶת עִקְּרֵי הַנּוֹצְרִיּוּת וּמוּסָרָהּ, שֶׁלָּקְחוּ בְּרֻבָּם מִתּוֹרַת הַיַּהֲדוּת, – לֹא הִפְרִידוּ כְלָל בֵּין שְׁתֵּי הַדָּתוֹת־הָאֲחָיוֹת, וַיּוֹסִיפוּ לְהִתְקָרֵב אֶל הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי אַרְצָם, וְלִפְעָמִים גַּם הִתְחַתְּנוּ בָהֶם. הַהִתְקָרְבוּת הַיְתֵרָה הַזֹּאת לֹא הֵפִיקָה אֶת רְצוֹן אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַנּוֹצְרִית בָּעֵת הַהִיא, וַיִּתְאַמְּצוּ בְּכָל כֹּחָם לִזְרֹעַ זֶרַע שִׂנְאָה בֵּין הַנּוֹצְרִים וּבֵין הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, וְהַכְּמָרִים הִרְבּוּ לְשַׁנֵּן בְּאָזְנֵי הָעָם אֶת הַבְּדוּתָה הַיְדוּעָה, שֶׁעָלְתָה אַחֲרֵי כֵן לְעַמֵּנוּ בְּנַהֲרֵי נַחֲלֵי דָם: כִּי לֹא בִּפְקוּדַת פִּילַטּוּס נְצִיב רוֹמִי בְּאֶרֶץ יְהוּדָה הוּמַת יֵשׁוּעַ (יֵשׁוּ) מְשִׁיחַ הַנּוֹצְרִים, כִּי אִם יְהוּדֵי יְרוּשָׁלַיִם הִצְלִיבוּהוּ; וּלְפִיכָךְ עָוֹן גָּדוֹל הוּא לְנוֹצְרִים לְהִתְרוֹעֵעַ גַּם הַיּוֹם אֶל בְּנֵי הָעָם, „שׂוֹנְאֵי יֵשׁוּעַ הַנּוֹצְרִי". מֵאָז הֵחֵלּוּ הָרְדִיפוֹת עַל יְהוּדֵי פְרַנְקִיָה, וַאֲדוֹנֵי הָאָרֶץ גָּזְרוּ עֲלֵיהֶם כִּי יִתְנַצְּרוּ, אוֹ כִּי יְגֹרְשׁוּ מִן הָאָרֶץ, כַּאֲשֶׁר כֵּן הֱסִיתוּם אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַנּוֹצְרִית.

עֲמַל הַכְּמָרִים הִצְלִיחַ בְּיוֹתֵר בִּימֵי מַלְכֵי פְרַנְקִיָה מִבֵּית הַמֵּירוֹבִינְגִים, בַּמֵּאָה הַשִּׁשִּׁית וְהַשְּׁבִיעִית לְמִסְפַּר הַנּוֹצְרִים. הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה הִפְקִירוּ אֶת חַיֵּי הַיְהוּדִים לְגַמְרֵי בִּידֵי הַכְּמָרִים. כְּנֵסִיּוֹת הַכֹּהֲנִים בְּאוֹרְלֵיאַנוּשׁ (533 – 541 לְמִסְפָּרָם) אָסְרוּ בְאִסּוּר חָמוּר אֶת הַחִתּוּן בֵּין נוֹצְרִים וּבֵין יְהוּדִים. בַּשָּׁבוּעַ הָאַחֲרוֹן לִפְנֵי חַג הַפַּסְחָא שֶׁלָּהֶם („שָׁבוּעַ שֶׁל הַצּוֹם הַגָּדוֹל") וּבְמֶשֶׁךְ הֶחָג הַזֶּה נֶאֱסַר עַל הַיְהוּדִים לָצֵאת מִפֶּתַח בֵּיתָם הַחוּצָה; בְּעֹנֶשׁ קָשֶׁה נֶעֶנְשׁוּ אֵלֶּה הַיְהוּדִים שֶׁהֵפִיצוּ אֶת תּוֹרַת

הַיַּהֲדוּת בֵּין שְׁכֵנֵיהֶם הַנּוֹצְרִים וּלְעֻמַּת זֹאת: עֶבֶד שֶׁשֵּׁרֵת בְּבֵית יְהוּדִי הָיָה לְבֶן־חוֹרִין אִם קִבֵּל עָלָיו אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית. כַּוָּנַת הַכְּמָרִים בִּגְזֵרוֹת אֵלּוּ הָיְתָה: לִבְנוֹת קִיר־בַּרְזֶל בֵּין הַיְּהוּדִים וּבֵין יֶתֶר הַתּוֹשָׁבִים, וּלְהַשְׁפִּיל אֶת כְּבוֹד הַיְּהוּדִים בְּעֵינֵי שְׁכֵנֵיהֶם. אֲבָל בִּגְזֵרוֹת אֵלּוּ עוֹד לֹא הִסְתַּפָּקוּ. מַרְבִּית אָבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַנּוֹצְרִית הִתְאַמְּצוּ בְּכָל כֹּחָם לְהַעֲבִיר אֶת הַיְּהוּדִים מֵעַל דַּת אֲבוֹתָם עַל כָּרְחָם. הַבִּישׁוֹף אֲבִיטוּס בְּקְלֶירְמוֹנָה שָׂם אֶת כָּל מַעְיָנָיו לְהָדִיחַ אֶת יְהוּדֵי הָעִיר מֵעַל תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת; אַךְ כָּל עֲמָלוֹ הָיָה לַשָּׁוְא, וְרַק אָח נִפְשָׁע אֶחָד נִמְצָא בְּתוֹךְ יְהוּדֵי קְלֶירְמוֹנָה שֶׁבָּגַד בְּעַמּוֹ וַיָּמֶר אֶת דָּתוֹ בְּחַג הַפַּסְחָא. הַמּוּמָר הַזֶּה נִבְאַשׁ מְאֹד בְּעֵינֵי הַיְּהוּדִים; וּפַעַם כַּאֲשֶׁר הָלַךְ בִּרְחוֹבוֹת הָעִיר בְּתַהֲלוּכָה דָּתִית עִם יֶתֶר הַנּוֹצְרִים, לֹא יָכֹל יְהוּדִי אֶחָד לְהִתְאַפֵּק מִלְּהַבִּיעַ לַבּוֹגֵד אֶת רִגְשֵׁי הַבּוּז, שֶׁכָּל הַיְּהוּדִים רוֹחֲשִׁים אֵלָיו בְּקֶרֶב נַפְשָׁם, וַיִּשְׁפֹּךְ עַל רֹאשׁ הַמּוּמָר שֶׁמֶן מַבְאִישׁ. אָז הִתְנַפֵּל הֶהָמוֹן הַקָּתוֹלִי עַל בֵּית הַכְּנֶסֶת שֶׁל הַיְּהוּדִים וַיֶּהֶרְסוּהוּ, וְאֶת סִפְרֵי הַתּוֹרָה טִמְּאוּ. בְּיוֹם הַמָּחֳרָת קָרָא הַבִּישׁוֹף אֵלָיו אֶת כָּל יְהוּדֵי עִירוֹ וַיִּתֵּן לִפְנֵיהֶם שְׁנֵי דְּרָכִים: לְהִתְנַצֵּר אוֹ לַעֲזֹב תֵּכֶף אֶת הָעִיר. אַחַד הַמְשׁוֹרְרִים הָאִיטַלְקִים בָּעֵת הַהִיא, וֶינַנְטוּס פָּרְטוּנַטוּס שְׁמוֹ שֶׁיָּשַׁב אָז בְּגַלְיָה, חִבֵּר לִכְבוֹד הַבִּישׁוֹף הַזֶּה שִׁיר־תְּהִלָּה, מָלֵא אֶרֶס וּמַשְׂטֵמָה לְעַם הַיְּהוּדִים. אֶת דִּבְרֵי הַבִּישׁוֹף אֲבִיטוּס אֶל הַיְּהוּדִים הוּא מוֹסֵר לָנוּ בְּסִגְנוֹן כָּזֶה:

רְאֵה, עַם זָקֵן, עַם אֵין בִּינָה, דֶּרֶךְ כִּסְלְךָ – וַהֲבֵם!
חַדֵּשׁ אֱמוּנַת חַיֶּיךָ לְעֵת זִקְנָתְךָ, עִקֵּשׁ־עָם!
הַרְבּוֹת דְּבָרִים לְהוֹכִיחֲךָ עַל אִוַּלְתְּךָ – אֵין פְּנַי;
וְלָכֵן שְׁמָעָה לַעֲצָתִי לְךָ אֱמוּנָה – וֶחְיֵה:
דְּרָכִים שְׁנַיִם לְפָנֶיךָ: הַמִּתְנַצֵּר חִישׁ נָחִי,
אַךְ אִם תּוֹסִיף הַקְשׁוֹת עָרְפְּךָ – כְּלֵי גוֹלָה קַח וָצֵא!

וְכַאֲשֶׁר נוֹכַח הַבִּישׁוֹף כִּי דְּבָרָיו לֹא הִשְׁפִּיעוּ עַל מַרְבִּית הַיְּהוּדִים, וַיְשַׁלַּח בָּהֶם אֶת הָאֲסַפְסוּף הַפָּרוּעַ, שֶׁהֵחֵל לְקַצּוֹת בָּהֶם כְּדַרְכּוֹ. שְׁלֹשָׁה יָמִים הִסְתּוֹלֵל הֶהָמוֹן בַּיְּהוּדִים, שֶׁהֶחְלִיטוּ אַחֲרֵי אֲסֵפַת עָם לַעֲזֹב

אֶת הָעִיר וְלָלֶכֶת לְמַרְסִילָה. אוּלָם מִתּוֹךְ עֲדַת הַיְהוּדִים נִבְדְּלוּ כַּחֲמֵשׁ מֵאוֹת אִישׁ, אֲשֶׁר הָרְדִיפוֹת הַנּוֹרָאוֹת וְהַנְּדוּדִים הֵבִיאוּ מֹרֶךְ בִּלְבָבָם וַיֵּאוֹתוּ לְקַבֵּל אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית (תקי"ז לַחֻרְבָּן).

בִּשְׁקִידָה רַבָּה עָמַל גַּם הַמֶּלֶךְ כִילְפֶּרִיךְ בְּיַחַד עִם אִישׁ סוֹדוֹ הַבִּישׁוֹף מִטוּר לְהָדִיחַ אֶת הַיְהוּדִים מֵעַל דָּתָם בְּכָל הָאֶמְצָעִים שֶׁיִּהְיוּ. לַמֶּלֶךְ הַזֶּה הָיָה מַכָּר יְהוּדִי, אִישׁ עָשִׁיר וְסוֹחֵר בַּאֲבָנִים טוֹבוֹת, וּשְׁמוֹ פְּרִיסְקוּס. הוּא הָיָה נִכְבָּד מְאֹד בְּעֵינֵי כָל עֲדָתוֹ וְאָהוּב גַּם לַמֶּלֶךְ, אֲשֶׁר לֹא הִרְפָּה מִמֶּנּוּ וְדִבֵּר עַל לִבּוֹ יוֹם יוֹם כִּי יִתְנַצֵּר, וּמִמֶּנּוּ יִרְאוּ וְכֵן יַעֲשׂוּ יֶתֶר יְהוּדֵי פַּארִישׁ. פַּעַם בִּהְיוֹת הַיְהוּדִי וְהַבִּישׁוֹף מִטוּר בְּבֵית הַמֶּלֶךְ, אָחַז הַמֶּלֶךְ בְּחִבָּה בְּרֹאשׁ פְּרִיסְקוּס וַיַּרְכִּינֵהוּ אֵלָיו וַיֹּאמֶר אֶל הַבִּישׁוֹף: קוּם, כֹּהֵן־אֵל, וּסְמֹךְ עָלָיו יָדֶיךָ (לֵאמֹר: נַצְּרֵהוּ). הַיְהוּדִי נִרְתַּע לַאֲחוֹרָיו לְמַרְאֵה עֵינָיו, כִּי הַבִּישׁוֹף אוֹמֵר „לְקַדְּשֵׁהוּ" בְּאוֹת הַצְּלָב, וַיִּפְצַר בַּמֶּלֶךְ כִּי יֶרֶף מִמֶּנּוּ. הַבִּישׁוֹף הֵחֵל לְהִתְוַכֵּחַ עִם הַיְהוּדִי עַל טִיב הַיַּהֲדוּת וְהַנּוֹצְרִיּוּת, וַיּוֹכִיחוּ פְּרִיסְקוּס לָדַעַת בְּדֶרֶךְ הַהִגָּיוֹן וּבְמַאֲמָרִים מִכִּתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ: כִּי יֵשׁוּעַ מְשִׁיחַ הַנּוֹצְרִים הָיָה רַק אָדָם וְלֹא בֶּן־אֵל. הַמֶּלֶךְ וְהַבִּישׁוֹף רָאוּ כִּי לֹא יוּכְלוּ לְפַתּוֹת אֶת פְּרִיסְקוּס וַיָּחֵלּוּ לְאַיֵּם עָלָיו, שֶׁיַּכְרִיחוּהוּ לְהִתְנַצֵּר. אָז בִּקֵּשׁ הַיְהוּדִי מֵאֵת הַמֶּלֶךְ כִּי יִתֵּן לוֹ זְמָן לְהִמָּלֵךְ עִם נַפְשׁוֹ. כַּאֲשֶׁר בָּא הַיּוֹם הַקָּבוּעַ וּפְרִיסְקוּס סֵרֵב לְהָמִיר אֶת דָּתוֹ, קָרָא הַמֶּלֶךְ בְּקֶצֶף: אִם יְמָאֵן הַיְהוּדִי לְהַאֲמִין בְּנוֹצְרִי בְּרָצוֹן, „אַכְרִיחֵהוּ לְהַאֲמִין!" — יְהוּדִים אֲחָדִים מוּגֵי לֵב, מִיּוֹשְׁבֵי פַּארִישׁ, לֹא עָמְדוּ בְּנִסָּיוֹן וַיַּעַזְבוּ אֶת עַמָּם. אוּלָם פְּרִיסְקוּס הוֹסִיף לְהִשְׁתַּמֵּט מֵעֲשׂוֹת אֶת מִצְוַת הַמֶּלֶךְ, וַיִּדְחֶה אֶת „טְבִילָתוֹ" מִיּוֹם לְיוֹם בְּאַמַתְלָאוֹת שׁוֹנוֹת, כִּי מֵאֵן לִבְגֹּד בַּיַּהֲדוּת לוֹ גַּם לְמַרְאִית עָיִן. אַךְ פַּעַם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת, כַּאֲשֶׁר הָלַךְ פְּרִיסְקוּס אֶל בֵּית הַכְּנֶסֶת, הִתְנַפֵּל עָלָיו מוּמָר אֶחָד וַיִּרְצָחֵהוּ נָפֶשׁ (תקי"ג לְחֻרְבָּן).

גַּם בִּימֵי הַמֶּלֶךְ דַגָּבֶּרְט, שֶׁהָיָה אֶחָד מִמַּלְכֵי פְרַנְקִיָה הָאַחֲרוֹנִים לְבֵית הַמִּירוֹבִינְגִים, רַבּוּ הַגְּזֵרוֹת הָרָעוֹת עַל הַיְהוּדִים, וְעַל גּוֹלֵי הַיְהוּדִים שֶׁחָשׁוּ אָז מִפְלָט לָהֶם מִלַּחַץ הַוִּיסִיגוֹתִים בְּאַסְפַּמְיָה, אָמוּ

לָבוֹא אֶל אַרְצוֹ. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וַיּוֹצֵא גַּם דַּגָּבֶּרְט גְּזֵרָה, כִּי כָּל יְהוּדֵי גַּלְיָה יָמִירוּ אֶת דָּתָם, וָלֹא – יְגֹרְשׁוּ מִן הָאָרֶץ. סוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת אוֹמְרִים, כִּי הֵרַקְלְיוֹס קֵיסַר בִּיצַנְץ הֱסִיתָהוּ לִגְזֹר עַל הַיְּהוּדִים אֶת גְּזֵרַת־הַשְּׁמָד, כַּאֲשֶׁר הָאַשָּׁפִים נִבְּאוּ לוֹ כִּי מַמְלַכְתּוֹ תִּפּוֹל בִּידֵי „עַם מָהוּל". הֵרַקְלְיוֹס חָשַׁב, כִּי סַכָּנָה נִשְׁקֶפֶת לְמַלְכוּתוֹ מִפְּנֵי הַיְּהוּדִים וַיִּרְדְּפֵם בְּלִי חֶמְלָה, וַיָּסֶת גַּם אֶת מֶלֶךְ הַפְּרַנְקִים לַעֲשׂוֹת כָּמוֹהוּ; לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים, וּמֶמְשֶׁלֶת בִּיצַנְץ אָמְנָם נָפְלָה בִּידֵי „עַם מָהוּל", אֲבָל לֹא בִידֵי הַיְּהוּדִים, כִּי אִם בְּחֶרֶב הָעַרְבִיאִים הַלְּטוּשָׁה.

ה. הַיְּהוּדִים בְּמַמְלֶכֶת פְּרַנְקִיָּה־גֶּרְמַנְיָה. * עַל אַדְמַת גֶּרְמַנְיָה יָשְׁבוּ יְהוּדִים מִיָּמִים עַתִּיקִים. לְפִי אַגָּדַת עָם נִמְלְטוּ כְּאֶלֶף אִישׁ מִבְּנֵי בִנְיָמִן, כַּאֲשֶׁר פָּרְצָה הַמִּלְחָמָה בֵּינֵיהֶם וּבֵין יֶתֶר הַשְּׁבָטִים בִּדְבַר פִּילֶגֶשׁ בְּגִבְעָה – אֶל גְּבוּל גֶּרְמַנְיָה וַיִּתְיַשְּׁבוּ בְּגֶרְמַיְשָׁא הִיא וָרְמַיְשָׁא. בִּרְבוֹת הַיָּמִים הָיוּ מוֹכִיחִים בְּנֵי קְהִלַּת הַיְּהוּדִים בְּוָרְמַיְשָׁא בִּרְאָיוֹת נֶאֱמָנוֹת אֶת פְּנֵי צוֹרְרֵיהֶם הַנּוֹצְרִים, שֶׁאָמְרוּ לִפְקֹד עֲלֵיהֶם אֶת עֲוֹן הַצְּלָבַת יֵשׁוּ – כִּי עוֹד בִּימֵי עֶזְרָא הַסּוֹפֵר יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיהֶם בָּעִיר הַזֹּאת, וּמִזֶּה מוּכָח כִּי לֹא הֵם וְלֹא אֲבוֹת אֲבוֹתֵיהֶם אֲשֵׁמִים בְּמוֹת מְשִׁיחַ הַנּוֹצְרִיּוֹת. לְפִי אַגָּדָה שְׁנִיָּה הוּבְאוּ יְהוּדִים לְגֶרְמַנְיָה אַחֲרֵי חֻרְבַּן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי בְּתוֹר שְׁבוּיֵי מִלְחָמָה, וְהֵם הָיוּ הָרִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר יִסְּדוּ לָהֶם אֶת קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים עַל גְּדוֹת הָרֵינוּס. יְדִיעוֹת יוֹתֵר נְכוֹנוֹת יֶשְׁנָן עַל דְּבַר יִשּׁוּב הַיְּהוּדִים בַּמּוֹשָׁבָה הָרוֹמָאִית קוֹלוֹנְיָה, הִיא קֶלֶן, בַּמֵּאָה הַשְּׁלִישִׁית־הָרְבִיעִית אַחֲרֵי חֻרְבַּן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי.

כַּאֲשֶׁר נָפְלָה בִּפְרַנְקִיָּה מַמְלֶכֶת בֵּית הַמִּירוֹבִינְגִים וַתִּכּוֹן מֶמְשֶׁלֶת קַרְלוֹס הַגָּדוֹל, הָיְתָה הָרְוָחָה לִיהוּדֵי פְּרַנְקִיָּה וְגֶרְמַנְיָה. הַקֵּיסָר הָאַדִּיר הַזֶּה לֹא נִפְתָּה לְדִבְרֵי הַכְּמָרִים וְשִׂטְנָתָם נֶגֶד הַיְּהוּדִים וַיָּגֶן עֲלֵיהֶם כָּל יָמָיו, מִדַּעְתּוֹ כִּי רַבָּה הִיא הַתּוֹעֶלֶת אֲשֶׁר הַתּוֹשָׁבִים הַיְּהוּדִים מְבִיאִים לְאֶרֶץ מוֹשָׁבָם. הוּא תָּמַךְ בְּעִנְיְנֵי הַמִּסְחָר, שֶׁנִּמְצְאוּ בְּרֻבָּם בִּידֵי הַיְּהוּדִים, הִרְשָׁה לָהֶם לִקְנוֹת קַרְקָעוֹת וְלַעֲסֹק בְּכָל הָאֻמָּנֻיּוֹת שֶׁיִּבְחָרוּ, וּבְיִחוּד בְּמַסְעֵי הָאֳנִיּוֹת. אֲחָדִים מֵחַכְמֵי הַיְּהוּדִים הָיוּ מְרוּאֵי פְּנֵי

בַקְרְלוֹס וְיוֹעֲצָיו, וְאֶחָד מֵהֶם וּשְׁמוֹ יִצְחָק הָיָה בֵּין שְׁלִיחֵי הַקֵּיסָר אֲשֶׁר שָׁלַח אֶל הַכָּלִיף הַרוּן־אֶל־רַשִׁיד

בֶּן קַרְלוֹס, לוּדְבִיק הֶחָסִיד (814 – 840 לְמִסְפָּרָם) הֵגִין גַּם הוּא עַל יְהוּדֵי אַרְצוֹ מִפְּנֵי נִכְלֵי הַכְּמָרִים צוֹרְרֵיהֶם. בָּעֵת הַהִיא נִסָּה הַבִּישׁוֹף מִלְיאוֹן. אֲגָבַּרְד שְׁמוֹ, לְהָסִית אֶת הֶהָמוֹן בִּנְאֻמָיו אֲשֶׁר נָשָׂא בְּבָתֵּי הַכְּנֵסִיּוֹת לְהַכּוֹת בַּיְהוּדִים, אַךְ הַקֵּיסָר הַיָּשָׁר בָּאָדָם בִּצֵּר אֶת רוּחוֹ, וְעָמַד תָּמִיד לִימִין הַתּוֹשָׁבִים הַיְהוּדִים, וְגַם מִנָּה עֲלֵיהֶם מַשְׁגִּיחַ מְיֻחָד, שֶׁיָּרִיב אֶת רִיבָם וְיָגֵן עֲלֵיהֶם מִפְּנֵי עוֹשְׁקֵיהֶם.

* סוֹפְרֵי הַדּוֹר מַרְבִּים לְסַפֵּר בְּשֶׁבַח הַקֵּיסָר לוּדְבִיק הֶחָסִיד וְרַעְיָתוֹ יְהוּדִית, שֶׁהוֹקִירוּ מְאֹד לֹא רַק אֶת חָרִיצוּת הַיְהוּדִים בִּסְחַר הָאָרֶץ, כִּי אִם גַּם אֶת תּוֹרָתָם. בַּיָּמִים הָהֵם גָּדַל כְּבוֹד הַיַּהֲדוּת בֵּין שָׂרֵי הָאָרֶץ וְחַכְמֵי הַנּוֹצְרִים. הַהִבָּה הַיְתֵרָה הַזֹּאת אֶל הַיְהוּדִים וְאֶל דָּתָם הִרְגִּיזָה מְאֹד אֶת לֵב הַכְּמָרִים, וַיִּתְנַכְּלוּ עַל הַקֵּיסָר הֶחָסִיד הַזֶּה לַהֲדִיחֵהוּ מֵעַל כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ. בְּרֹאשׁ הַקּוֹשְׁרִים עָמַד צוֹרֵר הַיְהוּדִים אֲגָבַּרְד, שֶׁקִּנֵּא מְאֹד לְדַת הַנּוֹצְרִיּוּת וַיְחַבֵּל תַּחְבֻּלוֹת לְהָצֵר לַיְהוּדִים וּלְהוֹרִיד אֶת הַיַּהֲדוּת מִגְּדֻלָּתָהּ. אוּלָם בֵּין שָׂרֵי הַמְּלוּכָה רַבּוּ אָז אוֹהֲבֵי הַיְהוּדִים וְדוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמָם, וַעֲמַל אֲגָבַּרְד וּסִיַּעְתּוֹ לְהָסִית אֶת הֲמוֹן הָעָם בַּיְהוּדִים הָיָה לַשָּׁוְא. כִּי גַּם עַם הָאָרֶץ לֹא מָצָא עָוֹן בַּיְהוּדִים שְׁכֵנֵיהֶם, וְרַבִּים גַּם נָטוּ בַּסֵּתֶר לִבָּם אַחֲרֵי הַיַּהֲדוּת וּמוּסָרָהּ הַטּוֹב. אֲחָדִים מִכֹּהֲנֵי הַנּוֹצְרִיּוּת עָזְבוּ אָז אֶת דָּתָם וַיִּתְגַּיָּרוּ

מַמְלֶכֶת לוּדְבִיק הֶחָסִיד הִתְרוֹפְפָה עוֹד בְּחַיָּיו, וּבִימֵי בְנוֹ קַרְלוֹס הַקֵּרֵחַ נִפְלְגָה לְאַרְבַּע רְשֻׁיּוֹת מְיֻחָדוֹת: לְמֶמְשֶׁלֶת פְרַנְקִיָּה, גֶּרְמַנְיָה, לְתֵּרַנְיָה וְאִיטַלְיָה, וַיִּמְלֹךְ קַרְלוֹס רַק עַל אַדְמַת פְרַנְקִיָּה. גַּם הוּא הִטָּה חֶסֶד לְתוֹשְׁבֵי אַרְצוֹ הַיְהוּדִים, אוּלָם הַשְׁפָּעַת הַכְּמָרִים הָלְכָה הָלוֹךְ וָרָב בְּשִׁלְטוֹן הַמְּדִינָה, וּמַצַּב הַיְהוּדִים הוּרַע. כֹּחַ מֶמְשֶׁלֶת הַמֶּלֶךְ רָפָה אָז, וּלְעֻמַּת זֹאת גָּדְלָה שְׁרִירוּת לִבָּם שֶׁל הַדֻּכָּסִים, נְשִׂיאֵי הָאָרֶץ, שֶׁהִתְעַמְּרוּ בְּיוֹשְׁבֵי נַחֲלוֹתֵיהֶם כְּאַוַּת נַפְשָׁם. גּוֹרַל יְהוּדֵי פְרַנְקִיָּה נִמְסַר אֵיפוֹא לִידֵי נְשִׂיאֵי הָאָרֶץ הַשּׁוֹנִים: יֵשׁ שֶׁהִטּוּ אֲלֵיהֶם חֶסֶד, וְיֵשׁ—

שֶׁמֵּרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בְּהַגְבָּלוֹת זְכֻיּוֹתֵיהֶם וּבִגְזֵרוֹת קָשׁוֹת. בְּיִחוּד הוּרַע מַצַּב הַיְהוּדִים בַּמְּקוֹמוֹת, אֲשֶׁר שָׁם גָּדְלָה הַשְׁפָּעַת הַכְּמָרִים. בָּעִיר טוּלוּזָה הִנְהִיגוּ נְסִיכֵי הָאָרֶץ מִנְהָג אֲשֶׁר כָּזֶה: מִדֵּי שָׁנָה, בְּעֶרֶב הַפַּסְחָא שֶׁלָּהֶם, קָרָא אֵלָיו נְשִׂיא הָעִיר אֶת פַּרְנַס הַיְהוּדִים וְכִבְּדָהוּ בְּמַכַּת־לֶחִי, לְמַעַן יִזְכְּרוּ הַיְהוּדִים וְיַרְגִּישׁוּ אֶת מַכְאוֹבֵי יֵשׁוּ הַנּוֹצְרִי בְּעֵת צְלִיבָתוֹ. בְּרְבוֹת הַיָּמִים נִתְבַּטְּלָה מַכַּת־לֶחִי זוֹ „לִכְבוֹד הֶחָג”, וּבִמְקוֹמָהּ שִׁלְּמוּ הַיְהוּדִים כֶּסֶף עֲנוּשִׁים, כְּפִי אֲשֶׁר הוּשַׁת עֲלֵיהֶם. בֶּעָרִים שׁוֹנוֹת הֵחֵלּוּ הַכְּמָרִים לְהָסִית בְּפָרְהֶסְיָה אֶת הָאֲסַפְסוּף בַּיְהוּדִים בִּימֵי „הַצּוֹם הַגָּדוֹל” שֶׁלָּהֶם. הֶהָמוֹן הַגַּס וְהַפָּרוּעַ, שֶׁהָיָה רַק לִכְלִי־מַשְׁחִית בִּידֵי כְמָרָיו, נִפְתָּה לְדִבְרֵי מוֹרָיו וּמַדְרִיכָיו, וְהִתְנַפֵּל עַל שְׁכוּנַת הַיְהוּדִים וּבָזַז אֶת רְכוּשָׁם. לִפְעָמִים עָמְדוּ הַיְהוּדִים עַל נַפְשָׁם בִּפְנֵי בוֹזְזֵיהֶם, וְאָז פָּרְצוּ גַּם תִּגְרוֹת דָּמִים בֵּין הַתּוֹשָׁבִים הַנּוֹצְרִים וְהַיְהוּדִים.

* בְּיִחוּד הִצְטַיֵּן בָּעֵת הַהִיא בְּשִׂנְאָתוֹ לַיְהוּדִים הַבִּישׁוֹף אֲמוֹלוֹ, תַּלְמִידוֹ שֶׁל הַצּוֹרֵר אֲגָבַּרְד. הוּא וְיֶתֶר הַבִּישׁוֹפִים, חֲבֵרָיו לְדֵעָה, הִשְׁתַּדְּלוּ לְהַשְׁפִּיעַ עַל הַמֶּלֶךְ קַרְלוֹס הַקֵּרֵחַ, כִּי יַגְבִּיל אֶת זְכֻיּוֹת הַיְהוּדִים, וּבְכָל כֹּחָם עָמְלוּ לִזְרֹעַ זֶרַע שִׂנְאָה וּפֵרוּד בֵּין הַנּוֹצְרִים וּבֵין שְׁכֵנֵיהֶם הַיְהוּדִים. וְאִם עַל הַמֶּלֶךְ לֹא יָכְלוּ הַצּוֹרְרִים הָאֵלֶּה לְהַשְׁפִּיעַ לְרָעַת הַיְהוּדִים, הִנֵּה הֵחֵל לִצְמֹחַ זֶרַע הַשִּׂנְאָה שֶׁזָּרְעוּ בֵּין שְׂדֵרוֹת הָעָם הַפָּשׁוּט וְהַמַּאֲמִין לְכָל דָּבָר. הָאַגָּדָה הַנּוֹשָׁנָה, כִּי הַיְהוּדִים הִצְלִיבוּ אֶת מְשִׁיחָם, לֹא סָרָה מִפִּי הַכְּמָרִים בְּכָל דְּרָשָׁה שֶׁדָּרְשׁוּ בְּאָזְנֵי עֲדוֹתֵיהֶם בִּימֵי חַג וּמוֹעֵד. הֶהָמוֹן הַתָּמִים וְהַנִּבְעָר מִדַּעַת הֵחֵל לְהִתְרַגֵּשׁ לְמִשְׁמַע אָזְנָיו, וּלְאַט לְאַט הִשְׁתָּרֵשׁ בְּלִבּוֹ רַעְיוֹן הַנְּקָמָה, נִקְמַת עוֹלָמִים – לָעָם קְשֵׁה־הָעֹרֶף הַזֶּה, הַמְמָאֵן לַעֲזֹב אֶת דַּת אֲבוֹתָיו וּלְהִכָּנַע לָאֱמוּנָה הַנּוֹצְרִית.

וּבִמְדִינוֹת גֶּרְמַנְיָה מָשְׁלוּ אָז, אַחֲרֵי מַלְכֵי בֵּית קַרְלוֹס הַגָּדוֹל, הַמְּלָכִים לְבֵית סַכְּסוֹנְיָה. הַקֵּיסָר אוֹטוֹ (בַּמֵּאָה הָעֲשִׂירִית לְמִסְפָּרָם) סִפַּח אֶל אֲחֻזּוֹתָיו גַּם אֶת אַדְמַת אִיטַלְיָה. מוֹשְׁלֵי הָאָרֶץ חָשְׁבוּ אֶת הַיְהוּדִים

לִירוּשַׁת נַחֲלוֹתֵיהֶם, שֶׁיָּרְשׁוּ מֵרוֹמִי הָעַתִּיקָה, וְלִפְעָמִים הָיוּ נוֹתְנִים הַקֵּיסָרִים כִּבְרַת אֶרֶץ מִנַּחֲלוֹתֵיהֶם בְּיַחַד עִם הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי הַמָּקוֹם – בְּמַתָּנָה לָרוֹזְנִים וְלַבִּישׁוֹפִּים. שַׁלִּיטֵי הָאָרֶץ הָיוּ מַרְשִׁים „לִיהוּדֵיהֶם" הַנִּתָּנִים לָהֶם לְהִתְעַסֵּק בְּאֻמָּנִיּוֹת שׁוֹנוֹת אוֹ בְּמִסְחָר, וּבִמְחִיר הָרִשְׁיוֹן הַזֶּה הָיוּ הַיְהוּדִים מְשַׁלְּמִים מִסִּים רַבִּים לַאֲדוֹנֵיהֶם מֵיטִיבֵיהֶם.

יוֹשְׁבֵי הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה רַבּוּ, וּבְרֹאשָׁן עָמְדוּ הָרַבָּנִים וְהַפַּרְנָסִים. קְהִלּוֹת חֲשׁוּבוֹת נִמְצְאוּ אָז בְּעָרֵי אֶלְזַס וְלוֹתַרִינְיָה, בְּמַגֶּנְצָה, בְּוֶרְמַיְשָׂה, בִּשְׁפֵּיאוּר וּבְקוֹלוֹנְיָה. בַּמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה נִתְחַדְּשׁוּ הָאַכְסַנְיוֹת שֶׁל תּוֹרָה, שֶׁהוֹצִיאוּ מִקִּרְבָּן חֲכָמִים גְּדוֹלִים וּמוֹרֵי הוֹרָאָה לְכָל בְּנֵי הַגּוֹלָה. בְּיוֹתֵר הִתְפַּרְסֵם בֵּין חַכְמֵי הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה שֵׁם הֶחָכָם מִמַּגֶּנְצָה רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם מְאוֹר־הַגּוֹלָה (בַּמֵּאָה הָעֲשִׂירִית לַחֻרְבָּן). הוּא יִסֵּד בְּמַגֶּנְצָה יְשִׁיבָה גְדוֹלָה, שֶׁאֵלֶיהָ נָהֲרוּ צְעִירֵי עַמֵּנוּ מִכָּל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה לְהִשְׁתַּלֵּם בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד וְהַגְּאוֹנִים. תַּלְמִידֵי הַחֲכָמִים הָאֵלֶּה הָיוּ בְּרְבוֹת הַיָּמִים לְרַבָּנִים וּלְמַנְהִיגִים בִּקְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּכָל אַרְצוֹת גָּלוּתָם. כְּמוֹ גְּדוֹלֵי הַגְּאוֹנִים פָּסַק גַּם רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם הֲלָכוֹת בְּעִנְיְנֵי דָת וָדִין וַיְחַדֵּשׁ תַּקָּנוֹת לְפִי צָרְכֵי הַזְּמָן. בֵּין יֶתֶר תַּקָּנוֹתָיו אָסַר רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם עַל כָּל הַיְהוּדִים לָקַחַת לָהֶם יוֹתֵר מֵאִשָּׁה אַחַת, מִדַּעְתּוֹ כִּי נָשִׁים רַבּוֹת מְבִיאוֹת רִיב וּקְטָטָה בְּחַיֵּי הַמִּשְׁפָּחָה, וְגַם תִּקֵּן כִּי הָאִישׁ לֹא יוּכַל לָתֵת גֵּט־פִּטּוּרִין לְאִשְׁתּוֹ עַל־כָּרְחָהּ (בְּלִי הַסְכָּמָתָהּ). הַתַּקָּנוֹת הַנְּכוֹנוֹת הַלָּלוּ נִתְאַשְּׁרוּ אַחֲרֵי כֵן בַּאֲסֵפַת הָרַבָּנִים בְּוֶרְמַיְשָׂה וְנִתְקַבְּלוּ מֵאֵת כָּל הַיְהוּדִים בְּאַרְצוֹת פְּזוּרֵיהֶם. תַּלְמִידֵי הַחֲכָמִים שֶׁיָּצְאוּ מִבֵּית מִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם נוֹדָעִים בְּסִפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ בְּשֵׁם „חַכְמֵי לוֹתַרִינְיָה".

* בִּימֵי רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם חַי גַּם הַפַּיְטָן רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יִצְחָק, שֶׁיָּשַׁב גַּם הוּא בְּמַגֶּנְצָה. הַקֵּיסָר הָאַחֲרוֹן לְבֵית סַכְּסוֹנְיָה, הֵינְרִיךְ הַשֵּׁנִי, גָּזַר לְגָרֵשׁ אֶת כָּל הַיְהוּדִים מִמַּגֶּנְצָה וּמֵהֶעָרִים הַסְּמוּכוֹת, אִם יְמָאֲנוּ לְהִתְנַצֵּר. עַל גְּזֵרָה זוֹ חִבֵּר הַפַּיְטָן רַבִּי שִׁמְעוֹן תְּפִלּוֹת אֲחָדוֹת בַּחֲרוּזִים, הַנִּכְלָלוֹת עַד הַיּוֹם בַּ„סְּלִיחוֹת לַעֲשֶׂרֶת יְמֵי תְּשׁוּבָה". גַּם רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם חִבֵּר אָז „סְלִיחָה", הַמַּתְחִילָה בַּחֲרוּזִים:

יָהּ, זְכֹר לְמֻכִּים וְנִמְרָטִים
וְעָלֶיךָ כָּל הַיּוֹם נִשְׁחָטִים –

וּכְשֶׁהֵחֵלּוּ גְזֵרוֹת הַשְּׁמָד בְּגֶרְמַנְיָה נִמְצְאוּ בֵּין הַיְהוּדִים רַכֵּי הַלֵּבָב שֶׁכָּשַׁל כֹּחַ סִבְלָם וַיְקַבְּלוּ לְמַרְאִית עַיִן אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית. אוּלָם בַּעֲמַל רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יִצְחָק, שֶׁהִצְטַיֵּן בְּעָשְׁרוֹ הָרָב, נִתְבַּטְּלוּ הַגְּזֵרוֹת הָרָעוֹת עַל יְהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה, וְאָז שָׁבוּ הַמּוּמָרִים הָאֲנוּסִים וּבְתוֹכָם גַּם בֶּן רַבֵּנוּ גֵּרְשֹׁם, אֶל דָּתָם וְאֶל עַמָּם. הָעוּבְדָה הַזֹּאת נִשְׁתַּבְּשָׁה בִּרְבוֹת הַיָּמִים, וַתְּהִי לִמְסֹרֶת־הָעָם עַל דְּבַר הָאֲפִיפְיוֹר אֶלְחָנָן, בֶּן הַפַּיְטָן רַבִּי שִׁמְעוֹן מִמַּגֶּנְצָה.

ו. **יִשּׁוּבֵי הַיְהוּדִים בְּרוּסְיָה וּבְפוֹלַנְיָה.** בַּמְּדִינוֹת, שֶׁנֶּחְשְׁבוּ בִּרְבוֹת הַיָּמִים עַל גְּבוּל אֶרֶץ רוּסְיָה הַדְּרוֹמִית הֵחֵלּוּ הַיְהוּדִים לְהִתְיַשֵּׁב עוֹד בַּדּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים אַחֲרֵי חֻרְבַּן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי. אֶל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה בָּאוּ נוֹדְדֵי הַיְהוּדִים מִבִּיצַנְץ וּמִנַּחֲלוֹת כָּלִיפֵי בַּגְדָּד, וַיֵּשְׁבוּ בַּאֲחֻזּוֹת הַיְּוָנִים שֶׁעַל גְּדוֹת הַיָּם הַשָּׁחוֹר וּבַחֲצִי־הָאִי קְרִים (טַבְרִיָּה). בִּרְבוֹת הַיָּמִים הִגִּיעוּ הַנּוֹדְדִים הַיְהוּדִים גַּם עַד גְּדוֹת הַדְּנֶפֶּר וְנַחֲלוֹת הַנְּסִיכוּת הַקִּיוֹבִית. סוֹפֵר־הַדּוֹר הָרוּסִי נֶסְטוֹר מְסַפֵּר, כִּי בִּשְׁנַת 986 לְמִסְפָּרָם בָּאוּ אֶל קִיוֹב יְהוּדִים מֵאֶרֶץ הַכּוּזָרִים הַקְּרוֹבָה, בֵּין יֶתֶר כֹּהֲנֵי הַדָּת הַנּוֹצְרִית וְהַמֻּשְׁלְמַנִית, לְהַשְׁפִּיעַ עַל וְלַדִּימִיר נְסִיךְ קִיוֹב, כִּי יִתְיַהֵד. אוּלָם הַנָּסִיךְ לֹא אָבָה לְקַבֵּל עָלָיו אֶת דַּת הַיַּהֲדוּת, יַעַן כִּי הַיְהוּדִים גָּלוּ מֵאַרְצָם בְּחַטְּאַת אֲבוֹתֵיהֶם. אָז קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם הָרוּסִים וּבְרֹאשָׁם נְסִיכָם וְלַדִּימִיר, אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית לְפִי מִנְהֲגֵי הַיְּוָנִים. הַכֹּהֲנִים וְהַנְּזִירִים הָרוּסִים הָיוּ מִתְוַכְּחִים עִם יְהוּדֵי הַמָּקוֹם בִּשְׁאֵלוֹת הַדָּת, וְלִפְעָמִים הֵסִיתוּ אֶת הֶהָמוֹן לִפְרֹעַ פְּרָעוֹת בַּיְהוּדִים „הַכּוֹפְרִים". מַצַּב הַיְהוּדִים בְּרוּסְיָה הֵחֵל לְאַט־לְאַט לְהִדַּמּוֹת אֶל מַצַּב אֲחֵיהֶם בְּמַמְלֶכֶת בִּיצַנְץ.

כַּעֲבוֹר מֵאָה שָׁנָה אַחֲרֵי וְלַדִּימִיר, הַנִּקְרָא בְּפִי הָרוּסִים „הַקָּדוֹשׁ", חָיוּ עוֹד הַיְהוּדִים בִּנְסִיכוּת קִיוֹב בְּשַׁלְוָה וַיִּסְחֲרוּ אֶל הָאָרֶץ כְּאַוַּת נַפְשָׁם. הַנָּסִיךְ הַגָּדוֹל סְוְיַטָפֻּלְק תָּמַךְ בִּידֵי הַסּוֹחֲרִים הַיְהוּדִים, וּגְבִית

מִסִּים אֲחָדִים וְהַכְנָסוֹת הַמְּדִינָה מָסַר בְּיָדָם. בְּקִיּוֹב עַצְמָהּ הָיְתָה לַיְהוּדִים קְהִלָּה חֲשׁוּבָה, אַךְ גַּם עָלֶיהָ עָבְרָה כּוֹס הַתַּרְעֵלָה בִּפְרֹץ שָׁם מְהוּמוֹת־עָם אַחֲרֵי מוֹת סְוְיַטָּפָּלְק. אֶזְרְחֵי קִיּוֹב הִצִּיעוּ אֶת כִּסֵּא הַנְּסִיכוּת לִוְלַדִמִיר מוֹנוֹמַךְ, אַךְ הוּא הִתְמַהְמַהּ לָבוֹא קִיּוֹבָה. בִּשְׁעַת־חֵירוֹם הֵחֵל הָאֲסַפְסוּף לְהִתְהוֹלֵל וַיָּבָז אֶת אֲחֻזַּת שַׂר הָאֶלֶף פּוּטְיָטָה, וְאַחַר־כַּךְ הִתְנַפֵּל גַּם עַל יְהוּדֵי קִיּוֹב וַיָּבָז אֶת רְכוּשָׁם. בְּנֵי קִיּוֹב שָׁלְחוּ שֵׁנִית מַלְאָכִים אֶל מוֹנוֹמַךְ, כִּי יְמַהֵר לָבוֹא אֲלֵיהֶם וְלָשִׂים קֵץ לְתַעֲלוּלֵי הֶהָמוֹן. אָז מִהֵר מוֹנוֹמַךְ לָבוֹא קִיּוֹבָה, וְהַפְּרָעוֹת חָדֵלּוּ. בִּשְׁנַת 1124 לְמִסְפָּרָם בָּאָה עַל יְהוּדֵי קִיּוֹב צָרָה שְׁנִיָּה: תַּבְעֵרָה פָּרְצָה וַתֹּאכַל אֶת מַרְבִּית בָּתֶּיהָ וּבְתוֹכָם גַּם אֶת מוֹשְׁבוֹת הַיְהוּדִים. אוּלָם לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וּקְהִלַּת הַיְהוּדִים בְּקִיּוֹב שָׁבָה לִפְרֹחַ כְּקֶדֶם, כִּי אֶל הָעִיר הַמֶּרְכָּזִית הַזֹּאת הָיוּ נוֹהֲרִים הַרְבֵּה סוֹחֲרִים יְהוּדִים מֵאַרְצוֹת הַמַּעֲרָב שֶׁבְּאֵירָפָּה וּמֵאַסְיָה. בְּקִיּוֹב הָיְתָה, כַּנִּרְאֶה, לַיְהוּדִים שְׁכֻנָּה מְיֻחֶדֶת וּבְסִפְרֵי קוֹרוֹת הָרוּסִים בַּדּוֹר הַהוּא נִזְכָּרִים גַּם „שַׁעֲרֵי הַיְהוּדִים" שֶׁנִּמְצְאוּ בָהּ.

וְנוֹדְדֵי הַיְהוּדִים מֵאַרְצוֹת אֵירָפָּה הַמַּעֲרָבִית הִגִּיעוּ גַּם עַד גְּבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה, שֶׁעַל גְּדוֹת הַנְּחָלִים: וִיסְלָה וּוַרְטָה, וַיֵּשְׁבוּ שָׁם. עוֹד בִּימֵי קַרְלוֹס הַגָּדוֹל הָיוּ בָאִים אֶל גְּבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה הַיְהוּדִים לְרֶגֶל מִסְחָרָם עִם בְּנֵי הַסְּלַבִים הַקְּרוֹבִים; וּכְשֶׁרַבּוּ הָרְדִיפוֹת נֶגֶד הַיְהוּדִים בַּאֲחֻזּוֹת גֶּרְמַנְיָה, בָּחֲרוּ לָהֶם אֶת אֶרֶץ פּוֹלַנְיָה הַקְּרוֹבָה לִמְקוֹם מִקְלָטָם. הָעָם הַפּוֹלַנִי לֹא מָצָא אָוֶן בָּאֹרְחִים הַחֲדָשִׁים וַיְקַבֵּל אֶת פְּנֵיהֶם בְּרָצוֹן. אֲגָדָה פּוֹלַנִית מוֹכִיחָה, כִּי מִתְּחִלָּה לֹא הִבְדִּילוּ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַזֹּאת בֵּין הָאֶזְרָחִים וּבֵין הַגֵּרִים הַיְהוּדִים. אַחֲרֵי מוֹת הָרוֹזֵן הַפּוֹלַנִי פֶּפֶל, מְסַפֶּרֶת הָאֲגָדָה, הִתְאַסְפוּ הַפּוֹלַנִים לַאֲסֵפַת־עָם בָּעֲיָרָה קְרוּשְׁבִיצָה לִבְחֹר לָהֶם בְּרוֹזֵן חָדָשׁ, וְאַחֲרֵי וִכּוּחִים רַבִּים הֶחְלִיטוּ: לִבְחֹר לְרוֹזֵן עֲלֵיהֶם בָּאִישׁ, שֶׁיָּבוֹא בַּבֹּקֶר הַשְׁכֵּם הָרִאשׁוֹן הָעִירָה. עַל פִּי מִקְרֶה בָּא הָרִאשׁוֹן הָעִירָה הַיְהוּדִי אַבְרָהָם פְּרוֹחָבְנִיק, וַיִּבְחֲרוּ הַפּוֹלַנִים בּוֹ לְרוֹזְנָם. אוּלָם הַיְהוּדִי וִתֵּר עַל הַכָּבוֹד הַזֶּה, וַיִּיעַץ אֶת

הַפּוֹלַנִים, שֶׁיִבְחֲרוּ בְּבֶן־עַמָּם פְּיַסְט, שֶׁהָיָה בְּרִבּוֹת הַיָמִים לַאֲבִי הָרוֹזְנִים הַפּוֹלַנִים מִבֵּית הַפְּיַסְטִים. לְפִי אֲגָדָה אַחֶרֶת הִשְׁתַּדְלוּ שְׁלִיחֵי הַיְהוּדִים מִגֶּרְמַנְיָה לִפְנֵי הָרוֹזֵן הַפּוֹלַנִי לֶשֶׁק, כִּי יְפַתַּח אֶת שַׁעֲרֵי אַרְצוֹ לַנוֹדְדִים הַיְהוּדִים. וְכַאֲשֶׁר נוֹדַע לְלֶשֶׁק טִיב הַיַהֲדוּת וְכִשְׁרוֹן הַיְהוּדִים בְּסַחַר הָאָרֶץ, הִרְשָׁה לָהֶם לְהִתְיַשֵּׁב בַּאֲחֻזוֹתָיו, וְגַם הֶעֱנִיק לָהֶם הֲנָחוֹת וּזְכֻיוֹת רַבּוֹת (בִּשְׁנַת 905 לְמִסְפָּרָם).

הָאֲגָדוֹת וְהַשְׁמוּעוֹת הַלָלוּ מוֹכִיחוֹת בְּכָל אֹפֶן, כִּי הַיְהוּדִים הִתְיַשְׁבוּ בִּגְבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה עוֹד בִּהְיוֹת הַפּוֹלַנִים עוֹבְדֵי אֱלִילִים, וְכִי מַרְבִּית יְהוּדֵי פּוֹלַנְיָה יָצְאוּ מֵאֲחֻזוֹת גֶרְמַנְיָה (וְלָכֵן מְדַבְּרִים מַרְבִּית יְהוּדֵי פּוֹלַנְיָה וְלִיטָה בְּזַרְגוֹן גֶּרְמַנִי עַד הַיוֹם); וְגַם אַחֲרֵי שֶׁקִבְּלוּ הַפּוֹלַנִים אֶת הַדָת הַנוֹצְרִית, לְפִי מִנְהֲגֵי הַקַתּוֹלִים, הִרְבּוּ הַיְהוּדִים לְהִתְיַשֵּׁב בַּהֲמוֹנִים בְּפּוֹלַנְיָה, וְאִישׁ לֹא כִהָה בָהֶם. רַק בַּמֵאָה הַשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה לְמִסְפָּרָם נִרְאוּ אוֹתוֹת שִׂנְאָה רִאשׁוֹנִים מִצַד הַפּוֹלַנִים אֶל שְׁכֵנֵיהֶם הַיְהוּדִים. אוּלָם הָרוֹזְנִים הַפּוֹלַנִים עָמְדוּ כִּמְעַט תָּמִיד לִימִין הַיְהוּדִים, וַיַעַנְשׁוּ בְּכָל חֹמֶר הַדִין אֶת אֵלֶה אֲשֶׁר נָגְעוּ בָהֶם לְרָעָה. בִּימֵי אֲחָדִים מִמַלְכֵי פּוֹלַנְיָה, נִמְסְרָה לַיְהוּדִים גַם הַצָּקַת מַטְבְּעוֹת הַמְדִינָה, וְעַל אֲחָדוֹת מֵהֶן נִשְׁאֲרוּ לְזִכָּרוֹן שְׁמוֹת הָרוֹזְנִים הַפּוֹלַנִים בְּאוֹתִיוֹת עִבְרִיוֹת.

* עַל אוֹדוֹת יִשּׁוּבֵי הַיְהוּדִים בְּרוּסְיָה וּבְפּוֹלַנְיָה בַּמֵאָה הַתְּשִׁיעִית־הָעֲשִׂירִית מַזְכִּירִים גַם הַנוֹסְעִים הַיְהוּדִים, רַבִּי בִּנְיָמִין מִטוּדִילָה וְרַבִּי פְּתַחְיָה מֵרֶגֶנְסְבּוּרְג בְּסִפְרֵי מַסְעֵיהֶם בַּיָמִים הָהֵם.

ז. הַכּוּזָרִים. * כְּקֶרֶן אוֹרָה בְּמַחֲשַׁכֵּי לַיְלָה הוֹפִיעָה הַשְׁמוּעָה בִּתְפוּצוֹת הַגוֹלָה בַּמֵאָה הַשְׁמִינִית־הַתְּשִׁיעִית לַחֻרְבָּן, כִּי עַל גְדוֹת הַוָלְגָה מִתְקַיֶּמֶת מַמְלָכָה אַדִירָה יְהוּדִית, מִבְּנֵי הַכּוּזָרִים. כְּשֶׁגָבְרוּ הַפְּרָעֲנִיוֹת וּגְזֵרוֹת הַשְׁמָד עַל עַמֵנוּ בְּאַרְצוֹת גָלוּתוֹ, וּכְבוֹד הַיְהוּדִים וְתוֹרָתָם שָׁפַל מְאֹד, הָיְתָה לִמְשִׁיבַת נֶפֶשׁ לְכָל הָעָם הַיְדִיעָה הַמְשַׂמַחַת, כִּי עוֹד יֵשׁ מֶלֶךְ יְהוּדִי, הַמוֹשֵׁל בְּאַרְצוֹ וְהַמַפִּיל חִתִּיתוֹ עַל שִׁבְטֵי הַגוֹיִם הַקְרוֹבִים, שֶׁהָיוּ לוֹ לְמַס עוֹבֵד. הַסִפּוּרִים עַל אוֹדוֹת מַמְלֶכֶת

יְהוּדִים בְּאֶרֶץ הַכּוּזָרִים, שֶׁנִּמְסְרוּ בֵּין עַמֵּנוּ מִדּוֹר לְדוֹר הָיוּ, כַּנִּרְאֶה, לִיסוֹד הָאֲגָדוֹת עַל מַמְלֶכֶת עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים, שֶׁעֲלֵיהֶם הִרְבָּה לְסַפֵּר הַנּוֹסֵעַ אֶלְדָּד הַדָּנִי.

הַכּוּזָרִים הָיוּ מִתְּחִלָּה עוֹבְדֵי אֱלִילִים מִבְּנֵי הַשֵּׁבֶט הַתַּתָּרִי, וּבַמֵּאָה הַשְּׁמִינִית, בְּעֶרֶךְ, לַחֻרְבָּן הִתְיַהֲדוּ מַרְבִּיתָם וּבְרֹאשָׁם מוֹשְׁלָם וְשָׂרֵיהֶם, כַּאֲשֶׁר נוֹדַע לָהֶם טִיב תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת מִפִּי הַיְהוּדִים שֶׁבָּאוּ לָגוּר בְּאַרְצָם. מַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים הִשְׂתָּרְעָה עַל גְּדוֹת הַיָּם הַכַּסְפִּי, וַיִּמְשְׁלוּ בְּשִׁבְטֵי הַסְּלַבִים הַקְּרוֹבִים: הַפֶּטְשֶׁנֶגִים וְהַוַּרְיַגִים – וַיַּפִּילוּ חִתִּיתָם גַּם עַל מַלְכוּת בִּיצַנְץ. הַמָּסוֹרָה מְסַפֶּרֶת, כִּי מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים בּוּלַן (בְּעֶרֶךְ, תרס״א לַחֻרְבָּן). חָפֵץ לְקַבֵּל אַחַת מִשָּׁלֹשׁ הַדָּתוֹת: הַיְהוּדִית, הַנּוֹצְרִית וְהַמֻּשְׁלְמָנִית. כַּאֲשֶׁר נוֹדַע הַדָּבָר לְקֵיסַר בִּיצַנְץ שָׁלַח אֵלָיו מַלְאָכִים, וּמַתָּנוֹת רַבּוֹת בִּידֵיהֶם, לְהַטּוֹתוֹ אֶל הַדָּת הַנּוֹצְרִית. גַּם כַּלִּיף הָעַרְבִיאִים שָׁלַח אֶל בּוּלַן אֶת שָׂרָיו לְהַשְׁפִּיעַ עָלָיו כִּי יְקַבֵּל אֶת הַדָּת הַמֻּשְׁלְמָנִית. אָז קָרָא אֵלָיו מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים גַּם לְרַבָּנֵי הַיְהוּדִים, וְכַאֲשֶׁר נוֹכַח כִּי הַיַּהֲדוּת הִיא אֵם לִשְׁתֵּי הַדָּתוֹת הַנּוֹתָרוֹת, הֶחְלִיט לְקַבֵּל עָלָיו, הוּא וְשָׂרָיו וְרַבִּים מִבְּנֵי עַמּוֹ, אֶת הַדָּת הַיְהוּדִית. לְפִי אֲגָדָה אַחֶרֶת, בָּא מַלְאַךְ ד׳ אֶל בּוּלַן וְאֶל מִשְׁנֵהוּ בַּחֲלוֹם בְּלַיְלָה אֶחָד וַיֹּאמֶר לָהֶם, כִּי אֶרֶץ הַכּוּזָרִים תִּגְדַּל וְתִגְבַּר חַיִל אִם יִתְיַהֲדוּ הֵם וּבְנֵי עַמָּם.

מַלְכֵי הַכּוּזָרִים נִקְרְאוּ מֵאָז כַּהֲנִים (כֹּהֲנִים), וְעִיר בִּירָתָם הָיְתָה אִיטִל, אֲשֶׁר אֵצֶל אֶשֶׁד הַוָּלְגָה אֶל יַם הַכַּסְפִּי, קָרוֹב לָעִיר אַסְטְרַחַן בְּיָמֵינוּ. עַל אֶחָד מֵאִיֵּי וָלְגָה בָּנוּ לָהֶם הַכּוּזָרִים עִיר גְּדוֹלָה וּבְצוּרָה וַיִּקְרְאוּ לָהּ סַרְקֵל, וְהָרוּסִים קָרְאוּ לָהּ בֵּילוֹבִיז, לֵאמֹר: הָעִיר הַלְּבָנָה. אֶחָד מִבְּנֵי בּוּלַן, הַכֹּהֵן עוֹבַדְיָה, קִנֵּא מְאֹד לְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת, וַיִּקְרָא לַיְהוּדִים מֵהָאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת לְהָפִיץ אֶת עִקְּרֵי דָתָם בֵּין בְּנֵי עַמּוֹ, וּלְיַסֵּד בְּאַרְצוֹ בָּתֵּי תְפִלָּה וּבָתֵּי־סֵפֶר לִבְנֵי הַנְּעוּרִים. תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת הִשְׁפִּיעָה לְטוֹבָה עַל הַכּוּזָרִים הַפְּרָאִים בְּמִקְצָת, וּמַמְלַכְתָּם הָלְכָה הָלוֹךְ וְחָזָק. הַכּוּזָרִים רָאוּ, כִּי שִׁבְטֵי הַסְּלַבִים: הַפֶּטְשֶׁנֶגִים וְהַוַּרְיַגִים, לוֹטְשִׁים עַיִן אֶל אַרְצָם הַבְּרוּכָה, וַיָּחֵלּוּ לְהִתְבַּצֵּר וּלְהַגְדִּיל אֶת מִסְפַּר

צִבְאוֹתֵיהֶם. הַשְּׂכִירִים הָיוּ לָרֹב מִבְּנֵי עֲרָב. אוּלָם פְּקִידֵי הַמַּמְלָכָה הָיוּ בְרֻבָּם יְהוּדִים. וְהַכּוֹזָרִים הָיוּ רָבִים לִפְעָמִים גַּם אֶת רִיב הַיְהוּדִים אֲחֵיהֶם מִפְּנֵי עוֹשְׁקֵיהֶם.

בִּשְׁנַת 950 לְמִסְפָּרָם בְּעֵרֶךְ, נוֹדַע גַּם לִיהוּדֵי אַסְפַּמְיָה, כִּי עוֹד יֵשׁ מַמְלָכָה יְהוּדִית חָפְשִׁית וְאַדִּירָה בִּגְבוּלוֹת רוּסְיָה הָרְחוֹקָה.

* וְכַאֲשֶׁר הִגִּיעָה הַשְּׁמוּעָה הַזֹּאת גַּם לַשַּׂר הַיְהוּדִי בַּחֲצַר הַכַּלִיף — חִסְדָּאִי אִבְּן שַׁפְּרוּט (ראה פרק ב'), שָׁלַח מִכְתָּב לְיוֹסֵף מֶלֶךְ הַכּוֹזָרִים בָּעֵת הַהִיא, לָדַעַת אִם אֱמֶת בְּפִי הַמּוֹדִיעִים עַל קִיּוּם מַמְלָכָה יְהוּדִית עַל גְּדוֹת יָם הַכַּסְפִּי; וּמֶלֶךְ הַכּוֹזָרִים, הֵשִׁיב לְרַבִּי חִסְדָּאִי תְּשׁוּבָה בְּעִבְרִית, כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה:

„דַּע, כִּי אֲנַחְנוּ מִבְּנֵי יֶפֶת, בְּנֵי כּוּזַר בֶּן תּוֹגַרְמָה הִנֶּנּוּ.
„וַאֲשֶׁר שָׁאַלְתָּ מַהֲלַךְ אַרְצֵנוּ וְאָרְכָּהּ וְרָחְבָּהּ — וְהִיא עַל הַנָּהָר
„הַסָּמוּךְ לְיַם גַּרְגָן מִזְרָחָה, מַהֲלַךְ ד' חֳדָשִׁים. וְעַל יַד הַנָּהָר
„הַזֶּה חוֹנִים לְאֻמִּים רַבִּים, וְכֻלָּם נוֹתְנִים לִי מַס. וַאֲנִי יוֹשֵׁב עַל
„מְבוֹאוֹת הַנָּהָר וְלֹא אֶעֱזֹב אֶת הָרוּסִים הַבָּאִים בִּסְפִינוֹת, וַאֲנִי
„אֶלָּחֵם עִמָּהֶם מִלְחָמָה קָשָׁה; וְאִלּוּ עֲזַבְתִּים הָיוּ מַכְחִידִים כָּל אֶרֶץ
„יִשְׁמָעֵאל. וְעוֹד אוֹדִיעֲךָ, שֶׁיֵּשׁ לִי בְּעֶזְרַת שַׁדַּי בְּתוֹךְ מַלְכוּתִי
„שָׁלֹשׁ מְדִינוֹת: הָאַחַת — יוֹשֶׁבֶת בָּהּ הַמַּלְכָּה עִם נַעֲרוֹתֶיהָ, אָרְכָּהּ
„וְרָחְבָּהּ חֲמִשִּׁים עַל חֲמִשִּׁים פַּרְסָה, וְהַיּוֹשְׁבִים בָּהּ: יִשְׂרְאֵלִים,
„יִשְׁמְעֵאלִים, נוֹצְרִים וְאֻמּוֹת אֲחֵרוֹת. הַמְּדִינָה הַשֵּׁנִית וּמִגְרָשֶׁיהָ:
„אָרְכָּהּ וְרָחְבָּהּ שְׁמוֹנֶה עַל שְׁמוֹנֶה פַּרְסָאוֹת, וְהַמְּדִינָה הַשְּׁלִישִׁית —
„אֲנִי יוֹשֵׁב בָּהּ עִם שָׂרַי וַעֲבָדַי וְכָל מְשָׁרְתַי, אָרְכָּהּ וְרָחְבָּהּ —
„שָׁלֹשׁ עַל שָׁלֹשׁ פַּרְסָאוֹת. וְעוֹד שָׁאַלְתָּ מִדְּבַר קֵץ הַפְּלָאוֹת
„(לֵאמֹר: הַמַּאֲמִינִים הַכּוֹזָרִים, כִּי יָבוֹא קֵץ לַגָּלוּת), וַאֲנַחְנוּ —
„עֵינֵינוּ אֶל ד', וְאֶל חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל. וְאָנוּ רְחוֹקִים מִצִּיּוֹן, אֲבָל
„שָׁמַעְנוּ שֶׁמִּפְּנֵי שֶׁבְּרֹב הָעֲוֹנוֹת תָּעוּ הַחֶשְׁבּוֹנוֹת (לֵאמֹר: לֹא נוֹדַע
„מָתַי יָבוֹא הַקֵּץ לְגָלוּתֵנוּ). וְאֵין בְּיָדֵינוּ כִּי אִם נְבוּאַת דָּנִיֵּאל
„אֶל בֵּית יִשְׂרָאֵל אוֹהֲבֵי שְׁמוֹ (כְּלוֹמַר: מַאֲמִינִים אָנוּ בִּנְבוּאַת
„דָּנִיֵּאל כִּי בוֹא יָבוֹא הַקֵּץ).

„וְהִזְכַּרְתָּ בְּאִגַּרְתְּךָ, שֶׁאַתָּה מִתְאַוֶּה לִרְאוֹת פָּנָי, – גַּם אֲנִי כוֹסֵף
„מְאֹד לִרְאוֹת פָּנֶיךָ הַנְּעִימִים וִיקַר תִּפְאֶרֶת חָכְמָתְךָ וּגְדֻלָּתֶךָ.
„וְלוּ זָכִיתִי לְהִתְחַבֵּר עִמְּךָ וְלִרְאוֹת פָּנֶיךָ הַנִּכְבָּדִים וְהַנְּעִימִים!
„אַתָּה תְּהִי לִי לְאָב, וַאֲנִי אֶהְיֶה לְךָ לְבֵן, וְעַל פִּיךָ יִשַּׁק כָּל
„עַמִּי, וּבִדְבָרְךָ הָיִיתִי יוֹצֵא וּבָא, וּבַעֲצָתְךָ הַנֶּאֱמָנָה – וְשָׁלוֹם רָב".

הַבְּשׂוֹרָה הַזֹּאת עוֹרְרָה אֶת רוּחַ בְּנֵי עַמֵּנוּ הָרְצוּצִים, שֶׁמִּפְּנֵי רחוּק הַמָּקוֹם לֹא יָכְלוּ לִנְסֹעַ אֶל מַמְלֶכֶת אֲחֵיהֶם בְּנֵי דָתָם וְלַחֲזוֹת בְּעֵינֵיהֶם בִּכְבוֹד הַיַּהֲדוּת וּבִגְדֻלָּתָהּ. אוּלָם לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וּמַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים הִתְמוֹטְטָה, כַּאֲשֶׁר חָזְקָה מֶמְשֶׁלֶת הָרוּסִים בִּנְסִיכוּת קִיּוֹב. בִּימֵי הַנָּסִיךְ הָרוּסִי סְוְיַטוֹסְלַב נָפְלָה כָלִיל מַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים, אַחֲרֵי מִלְחָמָה קָשָׁה וְרַבַּת דָּמִים, וְהַכּוּזָרִים גָּלוּ מֵאַרְצָם וַיִּתְפַּזְּרוּ בָּאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת (תת״ק לַחֻרְבָּן). לְפִי דִבְרֵי אֲחָדִים מִסּוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת, נִמְלְטוּ פְּלִיטֵי הַכּוּזָרִים מֵאַרְצָם אֶל טַבְרִיָּה (קְרִים), וְשָׁם עוֹד הִתְקַיְּמָה מַמְלַכְתָּם כַּחֲמִשִּׁים שָׁנָה. אַךְ לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְגַם שְׁאֵרִית הַפְּלֵיטָה הַזֹּאת אָבָדָה, וּשְׂרִידֵי הַכּוּזָרִים הִתְעָרְבוּ בִּיהוּדֵי אַסְפַּמְיָה אוֹ בִּבְנֵי־הַמִּקְרָא, יוֹשְׁבֵי קְרִים.

קרלוס הגדול

תמצית הפרק הראשון.

במשך שש מאות שנה (500–1100) נמצא גורל עמנו בידי שלש רשיות אלו: ממשלת איטליה, ממשלת ביצנץ וממשלת פרנקו–גרמניה. איטליה, ובפרט בירתה רומי זכרה את כבוד היהודים ותפארתם עוד מימי מלחמות החרות בארץ אבותיהם; היא הכירה עוד את בני העם הלוחם בעד ארצו ותורתו, ולכן ידעה להתיחס אליו גם בעבור דורות שלמים ביחס של כבוד. מושלי ביצנץ היונית ירשו מאבותיהם ההלנים רגשי בוז לעם השוכן לבדד, הנותן גם תורה חדשה לעמים אחרים והוא בעצמו מוכרח לחיות על פי תורתו הישנה. יורשי ההלנים הקדמונים, שהיו ממירים בנקל את כבוד אלהיהם – באלים חדשים, ובדת הנוצרית מצאו להם לא תורת מוסר להשתלמות האדם, כי אם פלחן (קולטוס) חדש. – הם לא יכלו לדעת את סוד היהדות העתיקה וקיומה, לא הבינו: בשלמה מתעקש זה העם להמר גם הוא אלהיו. יחס הביצנצים אל היהודים היה איפוא יחס של נאצה מתוך קנאה.

שבטי פרנקו–גרמניה, יורשי רומי, לא ידעו כלל את היהודים ואת תורתם. ויראו בהם רק את בני העם ש„הצליב את ישו". יותר לא חפצו וגם לא יכלו, על פי מצב השכלתם השפל, להבין בקורות היהודים והיהדות; ויחס השבטים האלה התבלט למדי עוד טרם שהספיקו ללמד את עקרי תורת הנוצריות. זה היה יחס של תקיפים שנקראו מ„ההשגחה העליונה" להתנקם בעם קשה־הערף „שהרג את בן־אלהים". מאז החלה להתרקם בין עמי הנוצרים האגדה הנוראה על אודות היהודי הנצחי („אהסורוס) המתאוה לשים קץ לחיי נדודיו ועינויו בגוים, אך מכרח הוא לראות חיים בשביל הגמול, שהם צוו לגמלהו. קיום היהדות היה בעיניהם לא לזכות בפני עצמה, אלא ל„ענש מאת מלכות השמים".

כיוצאים מן הכלל היו קרלוס הגדול ולודביק בנו, שהודו בזכות קיומה של היהדות לכשעצמה. בנוצריות ראו רק נחל שוטף הנובע ממקור היהדות וקשה לשמור את הנחל בטהרתו אם המעין יסתם. אולם מרבית מושלי אירפה הנוצרים לא הבינו את האמת הזאת ויִשתדלו לעקר מן השרש את היהדות ולהשמיד את נושאי דגלה. מטעם זה הסתירו עת רבה המושלים הנוצרים את דבר התיהדות הכוזרים על גדות הולגה מאת „יהודיהם" יושבי ארצותם, מדאגה פן תרים ידיעה זו את כבוד היהדות לעיני העמים ותחזק את לב היהודים בתורתם. ממלכת הכוזרים היתה ליהודים לעין אגדה סתומה, ולכן לא התאמצו לחזק את הקשר בינם ובין אחיהם בני בריתם החדשים, למען יוכלו שניהם עמוד בפני אויבם האחד.

(א. ליבושיצקי).

שִׂיחָה מְקֻדֶּמֶת.

הָעַרְבִיאִים.

בַּשֵּׁם הַזֶּה נִקְרְאוּ עוֹד לְפָנִים שִׁבְטֵי בְּנֵי־שֵׁם, שֶׁנָּדְדוּ בַּחֲצִי אִי־גָדוֹל בִּגְבוּל אַסְיָה וְאַפְרִיקָה צָפוֹנָה. אַרְצָם נֶחֱלָקָה: לְמִדְבַּר עֲרָב, נֶגְבָּה לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, חֲצִי־הָאִי סִינַי וְלִגְדוֹת יָם־הַפַּרְסִי. מִקֵּץ יָמִים הִתְעָרְבוּ בְּיוֹשְׁבֵי עֲרָב גַּם בְּנֵי אֱדוֹם, נְבָיוֹת, קֵדָר וּמִדְיָן; אוּלָם עַל קוֹרוֹת הָעַרְבִיאִים הִשְׁפִּיעוּ בְּיוֹתֵר שְׁנֵי הַשְּׁבָטִים הָרִאשׁוֹנִים: הֵם בְּנֵי־יָקְטָן (אוֹ בְּנֵי שְׁבָא) יוֹשְׁבֵי הַדָּרוֹם וּבְנֵי יִשְׁמָעֵאל (גַּם „בְּנֵי קְטוּרָה“) יוֹשְׁבֵי הַצָּפוֹן.

שִׁבְטֵי עֲרָב שָׁכְנוּ תָמִיד לְמִשְׁפְּחוֹתֵיהֶם לְבָדָד, וַיִּתְרַחֲקוּ מֵעַמֵּי הַקֶּדֶם הַנְּאוֹרִים: אַשּׁוּר, בָּבֶל וּפָרַס. לֹא כֵן הָיָה יַחַס הָעַרְבִיאִים אֶל הָעִבְרִים בְּנֵי גִזְעָם: בִּימֵי שְׁלֹמֹה נִכְרְתָה בְּרִית אַחֲוָה בֵּין בְּנֵי שְׁבָא וּבֵין בְּנֵי יְהוּדָה וּבִימֵי הַבַּיִת הַשֵּׁנִי נִתְיַהֵד שֵׁבֶט עַרְבִיאִי שָׁלֵם, יוֹשְׁבֵי מְדִינַת חֲדַיְיבּ. מִטִּבְעָם הָיוּ בְּנֵי עֲרָב אַנְשֵׁי מִלְחָמָה וְחָיוּ עַל חַרְבָּם וְהַחוֹלְשִׁים עַל גּוֹיֵי הַקֶּדֶם כִּמְעַט לֹא נָגְעוּ בָהֶם לְרָעָה. בִּימֵי קֶדֶם לֹא נִכְּרָה כְּלָל מְצִיאוּת הָעַרְבִיאִים בְּחַיֵּי הָעַמִּים; אַךְ זִקְנוּת הָעָם הַזֶּה בִּישָׁה אֶת יַלְדוּתוֹ

הַשְׁפָּעַת הָעַרְבִיאִים עַל עַמֵּי אַסְיָה, אַפְרִיקָה וְאֵירָפָּה הֵחֵלָּה עִם הוֹפָעַת נְבִיאָם וּמְחוֹקְקָם מֻחַמַּד. עַד הָעֵת הַהִיא הָיוּ עוֹד עוֹבְדֵי אֱלִילִים. אוּלָם קִרְבַת הַיְּהוּדִים שֶׁהִתְיַשְּׁבוּ בַּאֲחֻזּוֹתֵיהֶם אַחֲרֵי הַחֻרְבָּן הִשְׁפִּיעָה עֲלֵיהֶם לְטוֹבָה, וַיָּחֵלּוּ לְהָבִין אֶת עִקְּרֵי הַיַּהֲדוּת. וּכְשֶׁהוֹפִיעַ מֻחַמַּד, כְּבָר מָצָא בְּתוֹךְ עַמּוֹ אֲנָשִׁים מְבַקְשֵׁי ד׳, וּבְאָחֲזוֹ בְּסֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה לֹא נִבְצַר מִמֶּנּוּ לְהַרְאוֹתָם אֶת הַדֶּרֶךְ הָעוֹלָה בֵּית־אֵל עִקְּרֵי הָאִישְׁלַם לְקוּחִים בְּרֻבָּם מִתּוֹרַת הַיַּהֲדוּת (כְּמוֹ: הַהִתְרַחֲקוּת מִנְּזִירוּת יְתֵרָה, הַחֹק כִּי הָאֲדָמָה לֹא תִמָּכֵר לִצְמִיתוּת וְכַדּוֹמֶה), וְתוֹרָה זוֹ הִתְפַּשְּׁטָה בִּמְהִירוּת בֵּין עַמֵּי אַסְיָה וְאַפְרִיקָה, בַּאֲשֶׁר רוּחָהּ הָיְתָה מוּבָנָה לָהֶם מִקֶּדֶם. דַּעַת הַתּוֹרָה וְהַדָּת מָשְׁכָה אַחֲרֶיהָ אֶת מֶחְקְרֵי הַנֶּפֶשׁ, וְהִיא הִנִּיחָה אֶת הַיְסוֹד לְהַשְׂכָּלַת הָעַרְבִיאִים בִּימֵי הַבֵּינַיִם.

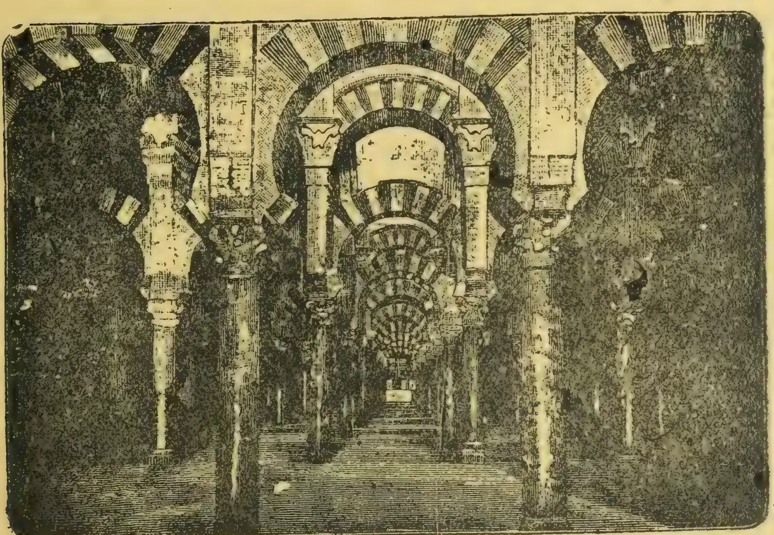
אוּלָם פֵּרוּד אַחִים וְשִׂנְאַת חִנָּם הִפְרִיעוּ בְּעַד גְּדוֹלֵי הָעָם הַכַּבִּיר הַזֶּה. בֵּין עֲלִי, חֲתַן מֻחַמַּד, וּבֵין מוֹאַבִיָּה שַׂר הַצָּבָא בְּסוּרְיָה, פָּרְצָה מִלְחָמָה בְּשֶׁל הַשִּׁלְטוֹן, שֶׁהֱבִיאָה לְהִתְפַּלְּגוּת הָעַרְבִיאִים עוֹד בְּרֵאשִׁית תְּחִיָּתָם. מוֹאַבִיָּה גָּבַר עַל עֲלִי, וַיְהִי לְאָב לַכַּלִיפִים מִבֵּית־אוּמַיָּה, שֶׁבָּחֲרוּ לְבִירָתָם בְּדַמֶּשֶׂק בִּמְקוֹם מֶכָּה הַקְּדוֹשָׁה. בִּימֵי הַכַּלִיפִים הָאֵלֶּה הִתְרַחֲבוּ גְּבוּלוֹת מַמְלַכְתָּם בְּאַסְיָה וּבְאַפְרִיקָה, וְהַרְבֵּה שְׁבָטִים נִכְנְעוּ לָהֶם וַיְקַבְּלוּ אֶת דָּתָם. מֵאַפְרִיקָה חָדְרוּ הַכַּלִיפִים לְאַסְפַּמְיָה, וַיִּכְבְּשׁוּ אֶת אַדְמַת הַוִּיסִיגוֹתִים. אַךְ עַל הַכַּלִיף מֵרְבִין הַשֵּׁנִי קָשַׁר קֶשֶׁר גָּדוֹל דוֹדוֹ שֶׁל מֻחַמַּד וּשְׁמוֹ אַבַּס, שֶׁהָיָה לַאֲבִי שַׁלִּיטֵי עֲרָב וְעִיר בִּירָתָם– בַּגְדָד. אָז כּוֹנְנוּ לָהֶם הַכַּלִיפִים מִבֵּית אוּמַיָּה מֶמְשָׁלָה מְיֻחֶדֶת, הִיא כַּלִיפוּת קָרְדוֹבָה.

וְנִטְעֵי הַתַּרְבּוּת הָעַרְבִיאִית צָמְחוּ וְהִשְׂתַּגְשְׂגוּ לֹא בִּגְבוּל עֲרָב, כִּי אִם עַל אַדְמַת נֵכָר. מִכַּלִיפוּת קָרְדוֹבָה יָצָא אוֹר גָּדוֹל, שֶׁהֵאִיר דּוֹרוֹת שְׁלֵמִים אֶת מַחְשַׁכֵּי אֵירָפָּה הַנּוֹצְרִית. הַחֲקִירָה הָעַרְבִיאִית – שֶׁנּוֹסְדָה בְּרֻבָּהּ עַל הַשְׁקָפוֹת אֲרִיסְטוֹ וְאַפְלַטּוֹן – הִדְרִיגָה אֶת תּוֹרַת הַמֶּחְקָר וְדַעַת הָאֱמוּנָה בְּרוּחַ הַהִגָּיוֹן וְהַמַּדָּע. חָכְמַת הַתְּכוּנָה, הַהַנְדָּסָה וִידִיעוֹת הַטֶּבַע

הִגִּיעוּ אֵצֶל הָעַרְבִיאִים לִמְרוֹם הִשְׁתַּלְּמוּתָן. הַשָּׂפָה הָעַרְבִיאִית שֶׁהָיְתָה מִתְּחִלָּה רַק עַרְבוּבְיָה שֶׁל מִלִּים וּמִבְטָאִים לְקוּטִים מִיֶּתֶר לְשׁוֹנוֹת בְּנֵי שֵׁם, הִתְפַּתְּחָה בְּתוֹר־הַזָּהָב וַתִּיף עַד לְהַפְלִיא. בַּסִּפְרוּת הָעַרְבִיאִית הוֹפִיעוּ יְצִירוֹת, שֶׁהָיוּ לִמְקוֹר שִׁירָה וּמַחֲשָׁבָה לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים.

אַךְ רֶשֶׁת הָעַרְבִיאִים קָמָה עֲלֵיהֶם מִתּוֹךְ בֵּיתָם. הַשְּׁבָטִים הַזָּרִים, בְּיִחוּד בְּאַפְרִיקָה, שֶׁנִּכְבְּשׁוּ עַל יָדָם וַיָּבוֹאוּ אֶל קִרְבָּם, הָיוּ מִמּוֹרְדֵי־הָאוֹר, שֶׁהִתְנַגְּדוּ לַחֲקִירָה הַחָפְשִׁית שֶׁל הָעַרְבִיאִים בְּאַסְפַּמְיָה, וַיַּחֲרִיבוּ אֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ הַגָּדוֹל לְהַשְׂכָּלַת הָאָדָם – אֶת כַּלִּיפוּת קָרְדוֹבָה. עַל מַשּׁוּאוֹת תַּרְבּוּת הָעַרְבִיאִים נִרְאוּ שׁוּעָלִים קְטַנִּים וּמְחַבְּלִים גְּדוֹלִים, וְהַמַּמְלָכוֹת הַנּוֹצְרִיּוֹת שֶׁרָאוּ בְכַלִּיפוּת קָרְדוֹבָה אֶת אוֹבְדָן הַיּוֹתֵר נוֹרָא – הֵרִימוּ רֹאשׁ לְמַרְאֵה הִתְפּוֹצְצוּת הָעָם הָעַרְבִיאִי לַעֲמִירִיּוֹת, וַיָּחֵלּוּ לְהִכּוֹן אֶל מַסַּע הַצְּלָב.

(א. ליבושיצקי).

בית מסגד בקרדובה.

פֶּרֶק שֵׁנִי:

עֲלִיַּת הַיְהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית.

הָעֵרֶךְ: תת״מ – א. ק״נ לַחֻרְבָּן = 910 – 1220 לְמִסְפָּרָם.

ח. רַב חִסְדָּאִי אִבְּן־שַׁפְּרוּט; הַמְדַקְדְּקִים. מֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים שֶׁנּוֹסְדָה בְּאַסְפַּמְיָה בְּסוֹף הַמֵּאָה הַשִּׁשִּׁית לַחֻרְבָּן, הִתְרַחֲבָה וַתַּעַל מַעְלָה־מָעְלָה בַּמֵּאָה הָעֲשִׂירִית לְמִסְפָּרָם. הִיא הִשְׂתָּרְעָה אָז בְּרַחֲבֵי חֲצִי־הָאִי הַפִּירֶנֵיאִי, וְעָרֶיהָ הַגְּדוֹלוֹת הָיוּ: קוֹרְדוֹבָה, שִׁיבִילְיָה, טוֹלֵידָה וּגְרַנָדָה. מַמְלָכוֹת נוֹצְרִיּוֹת קְטַנּוֹת נִשְׁאֲרוּ רַק בִּצְפוֹן הָאִי הַזֶּה, בְּקַשְׁטִילְיָה וּבַאֲרַגוֹנְיָה. הַיְהוּדִים יָשְׁבוּ בֶטַח בֵּין אֲחֵיהֶם הָעַרְבִיאִים תַּחַת שִׁלְטוֹן הַכַּלִיפִים דּוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמָם, שֶׁבָּחֲרוּ לָהֶם לְבִירָתָם אֶת קוֹרְדוֹבָה. הַצְלָחַת מֶמְשֶׁלֶת הַכַּלִיפִים בְּקוֹרְדוֹבָה רָבְתָה בְיוֹתֵר בִּימֵי עֶבֶד־אֵל־רַחְמָן הַשְּׁלִישִׁי וְאֵל־חַכִּים הַשֵּׁנִי (912 – 986 לְמִסְפָּרָם). עֶבֶד־אֵל־רַחְמָן הִתְפַּרְסֵם בֵּין עַמֵּי הַנּוֹצְרִים וּבֵין יֶתֶר מוֹשְׁלֵי הַמֻּשְׁלְמַנִים בְּאַהֲבָתוֹ הַרְבֵּה לָדַעַת וְלָאֳמָנוּת. בְּיָמָיו גָּדַל גַּם הַמִּסְחָר בְּאַסְפַּמְיָה, שֶׁהֶעֱשִׁיר עֹשֶׁר רַב אֶת הָאָרֶץ. בְּקוֹרְדוֹבָה יָשְׁבוּ כַּחֲצִי מִילְיוֹן אִישׁ: מֻשְׁלְמַנִים, יְהוּדִים וְנוֹצְרִים. תּוֹשְׁבֵי הָעִיר הָיוּ לְמוֹפֵת בְּאַחֲוָתָם וּבְאַהֲבָתָם אֶת הָאֱמֶת וְהַצֶּדֶק, אֶת כָּל יֹפִי וְנִשְׂגָּב. לֹא כֹּחַ הָאֶגְרֹף נָחַל כָּבוֹד וּגְדֻלָּה בַּמְּדִינָה, כִּי־אִם הַחָכְמָה וּמַעֲלוֹת הָרוּחַ. אֶת הַמְלֻמָּד וְהַפַּיְטָן הוֹקִירוּ יוֹתֵר מֵאֵת גִּבּוֹר מִלְחָמָה. הַכַּלִיף אֵל־חַכִּים הָיָה בְּעַצְמוֹ מְשׁוֹרֵר עַרְבִיאִי, נִתְמַךְ בְּכָל כֹּחוֹ בִּגְדוֹלֵי הָאֳמָנוּת וְהַהַשְׂכָּלָה בְּאַרְצוֹ. בְּבֵית עֶקֶד סְפָרָיו אָסַף כְּאַרְבַּע מֵאוֹת אֶלֶף מְגִלּוֹת וְכִתְבֵי־יָד יִקְרֵי הַמְּצִיאוּת. בֵּית־הַמַּדָּעִים (אֲקַדֶמְיָה) בְּקוֹרְדוֹבָה יָצָא לִתְהִלָּה בְּכָל אֵירָפָּה, וְרַק אַנְשֵׁי מַדָּע וּגְדוֹלֵי הָרוּחַ נִתְמַנּוּ לִפְקִידֵי הַמְּדִינָה וּלְמוֹשְׁלִים בָּעָם.

וְאֶחָד מִשָּׂרֵי הַמְּלוּכָה הַמְפֻרְסָמִים בְּאַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית הָיָה גַּם הַיְהוּדִי רַב חִסְדָּאִי אִבְּן־שַׁפְּרוּט (תתמ״ז – תת״ק לַחֻרְבָּן). הוּא הָיָה בֶּן לְהוֹרִים מְיֻחָסִים בְּקוֹרְדוֹבָה, וּמִקַּד בִּימֵי נְעָרָיו עַל לִמּוּדֵי שָׂפוֹת וּמַדָּעִים, בְּיִחוּד הִשְׁתַּלֵּם בְּחָכְמַת הָרְפוּאָה, וְיָדַע אֶת הַשָּׂפוֹת: עִבְרִית, עַרְבִיאִית וְלַטִּינִית עַל בֻּרְיָן. גַּם בַּהֲוָיוֹת הָעוֹלָם וּבְעִנְיְנֵי שִׁלְטוֹן הַמְּדִינָה גָּדַל כֹּחַ מְבִינָתוֹ. וְהַכָּלִיף עֶבֶד־אַל־רַחְמָן שָׂם לֵב לְכִשְׁרוֹנוֹתָיו הַמְצֻיָּנִים וַיַּפְקִידֵהוּ לְיוֹעֲצוֹ, לְשַׂר הַחִיצוֹן וּלְמֵלִיץ בֵּין מֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים וּבֵין חַצְרוֹת מַלְכֵי הָאָרֶץ. וְגַם כַּאֲשֶׁר עָלָה רַב חִסְדָּאִי לִגְדֻלָּה לֹא רָם לִבּוֹ וַיַּעֲבֹד הַרְבֵּה לְטוֹבַת אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ. יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה רָאוּ בוֹ אֶת בְּחִיר הָעָם וַיְמַנּוּהוּ לְמַנְהִיג הַקְּהִלּוֹת וּלְנָשִׂיא עֲלֵיהֶם; וְהוֹדוֹת לַעֲמַל רַב חִסְדָּאִי, חָיוּ יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה בְּיָמָיו בֶּטַח וַיַּצְלִיחוּ בְּכָל מַעֲשֵׂיהֶם.

כְּשֶׁהָיוּ בָּאִים לְקוֹרְדוֹבָה צִירִים מֵחַצְרוֹת קֵיסַר בִּיצַנְץ וְיֶתֶר הַמֶּמְשָׁלוֹת בְּאֵירָפָּה וּבְאַסְיָה, הָיָה רַב חִסְדָּאִי שׁוֹאֵל אוֹתָם לִשְׁלוֹם אֶחָיו הַיְהוּדִים בַּמּוֹשָׁבוֹת הָהֵן. פַּעַם סִפְּרוּ לוֹ צִירֵי פָּרַס, כִּי בַּמֶּרְחַקִּים קַיֶּמֶת מַמְלֶכֶת יְהוּדִים, הִיא כּוּזָרְיָה, וּבְרֹאשָׁם עוֹמֵד מֶלֶךְ יְהוּדִי וּשְׁמוֹ יוֹסֵף. רַב חִסְדָּאִי לֹא הֶאֱמִין מִתְּחִלָּה לְמִשְׁמַע אָזְנָיו, כִּי עוֹד יֵשׁ פִּנָּה בְּרַחֲבֵי הָאֲדָמָה, וּבָהּ מוֹשְׁלִים הַיְהוּדִים כְּאַוַּת נַפְשָׁם וַחָפְשִׁים מֵעֹל זָרִים. בְּעָמָל רַב הִצְלִיחַ לִמְצֹא אֶת הַדֶּרֶךְ הַנְּכוֹנָה לְמַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים, וַיִּשְׁלַח בִּידֵי שָׁלִיחַ מְיֻחָד מִכְתָּב אֶל הַמֶּלֶךְ יוֹסֵף, כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה:

„מִמֶּנִּי חִסְדָּאִי בֶּן־יִצְחָק בֶּן־עֶזְרָא, מִבְּנֵי גָלוּת יְרוּשָׁלַיִם אֲשֶׁר „בִּסְפָרַד, עֶבֶד אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ, הַמִּשְׁתַּחֲוֶה אַפַּיִם אַרְצָה לְעֻמָּתוֹ „מֵאֶרֶץ מֶרְחַקִּים. הַשָּׂשׂ בִּגְדֻלָּתוֹ וּבִמְנוּחָתוֹ וְהַפּוֹרֵשׂ כַּפָּיו לְאָבִינוּ „שֶׁבַּשָּׁמַיִם לְהַאֲרִיךְ יָמִים עַל מַמְלַכְתּוֹ בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל.

„הוֹדִיעוּנִי שְׁלִיחֵי כֹּרְסַאן, כִּי יֵשׁ מַמְלֶכֶת יְהוּדִים הַנִּקְרֵאת „עַל שֵׁם אַלְכַּזַר, וְלֹא הֶאֱמַנְתִּי לְדִבְרֵיהֶם, כִּי אָמַרְתִּי: לֹא יֹאמְרוּ „לִי כַּדָּבָר הַזֶּה כִּי אִם לִרְצוֹת אוֹתִי וּלְהִתְקָרֵב אֵלַי. וָאֶשְׁתּוֹמֵם „עַל הַדָּבָר הַזֶּה, עַד אֲשֶׁר בָּאוּ שְׁלוּחֵי קָנְסְטַנְטִינָה (בִּיצַנְץ)

„בִּתְשׁוּרָה וּבִכְתָב מֵאֵת מַלְכָּם אֶל מַלְכֵּנוּ, וָאֶשְׁאָלֵם עַל הַדָּבָר
„בַּזֶּה, וַיָּשִׁיבוּ אוֹתִי, כִּי אֱמֶת הוּא הַדָּבָר, וְכִי שֵׁם הַמַּלְכוּת –
„אַלְכַּזַר, וְשֵׁם הַמֶּלֶךְ הַמּוֹלֵךְ – יוֹסֵף; וָאֳנִיּוֹת בָּאוֹת אֵלֵינוּ מֵאַרְצָם
„(לֵאמֹר: מֵאֶרֶץ הַכּוּזָרִים) וּמְבִיאִים דָּגִים וְעוֹרוֹת וְכָל מִינֵי סְחוֹרוֹת;
„וְלָהֶם (לַכּוּזָרִים) – הַכֹּחַ וְהָעֹז, גְּדוּדִים וַחֲיָלִים יוֹצְאִים בִּזְמַנָּם.
„וַאֲנִי כְּשָׁמְעִי אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה מִלֵּאתִי כֹחַ וְהָזְקוּ יָדַי וְאָמְצָה
„תִקְוָתִי. וָאֵפֶן כֹּה וָכֹה – לִמְצֹא צִיר נֶאֱמָן לִשְׁלֹחַ לְאַרְצָם, לָדַעַת
„אֲמִתַּת הַדָּבָר וּשְׁלוֹם אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ וּשְׁלוֹם עֲבָדָיו – אַחֵינוּ.

„חַבּוֹחֵן כְּלָיוֹת וְלִבּוֹת יוֹדֵעַ, כִּי לֹא עָשִׂיתִי זֹאת לִכְבוֹדִי,
„כִּי אִם לִדְרֹשׁ לָדַעַת הָאֱמֶת: אִם יֵשׁ מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ נִיר וּמַלְכוּת
„לְגוֹלַת יִשְׂרָאֵל, וְאֵין רוֹדִים בָּהֶם, וְאֵין מוֹשְׁלִים בָּהֶם. וְאִלּוּ
„יָדַעְתִּי כִּי נָכוֹן הַדָּבָר, הָיִיתִי מוֹאֵס בִּכְבוֹדִי וְעוֹזֵב גְּדֻלָּתִי
„וּמִשְׁפַּחְתִּי, וְהָיִיתִי הוֹלֵךְ מַהֵר אֶל גִּבְעָה בַּיָּם וּבַיַּבָּשָׁה, עַד בּוֹאִי
„אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ הוֹגֶה שָׁם. וְעַתָּה – אִם עַל הַמֶּלֶךְ
„טוֹב, תִּיקַר נָא נַפְשִׁי בְּעֵינָיו וִיצַוֶּה אֶת הַסּוֹפְרִים הָעוֹמְדִים
„לְפָנָיו: לִכְתֹּב לְעַבְדּוֹ תְּשׁוּבָה שְׁלֵמָה וְיוֹדִיעֵנִי שֹׁרֶשׁ דָּבָר וִיסוֹד
„כָּל הַמַּעֲשֶׂה (כְּלוֹמַר אֵיךְ נִתְיַסְּדָה: מַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים). וְעוֹד בַּקָּשָׁתִי
„מֵאֵת אֲדוֹנִי: לְהוֹדִיעֵנִי אִם יֵשׁ אֶצְלְכֶם זֵכֶר לְחֶשְׁבּוֹן קֵץ הַפְּלָאוֹת
„(= מָתַי יָבוֹא „מָשִׁיחַ"), אֲשֶׁר אָנוּ מְחַכִּים זֶה כַּמָּה. כִּי נֵצֵא
„מִשְּׁבִי אֶל שְׁבִי, מִגּוֹלָה אֶל גּוֹלָה, וּמַה כֹּחַ תּוֹחֶלֶת הַמְּצַפֶּה
„(= מָהִי תִקְוָתֵנוּ) וְעַל פְּלֵטַת חֶרֶב אֲשֶׁר בָּאָה בָּאֵשׁ וּבַמַּיִם, אֲשֶׁר
„נִשְׁאֲרָה מְעַט מֵהַרְבֵּה, וַנֵּרֶד מִכָּבוֹד: בְּאָמְרָם לָנוּ כָּל הַיּוֹם: לְכָל
„עַם וָעָם יֵשׁ מְלָכִים, וְלָכֶם אֵין זֵכֶר (לְמֶמְשָׁלָה) בָּאָרֶץ. וְכַאֲשֶׁר
„שָׁמַעְנוּ שֵׁמַע אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ וְתֹקֶף מַלְכוּתוֹ וְרֹב חֲיָלָיו, תָּמַהְנוּ
וְנָשָׂאנוּ רֹאשׁ, וַתְּחִי רוּחֵנוּ..."

מִקֵּץ יָמִים קִבֵּל רַב חִסְדָּאִי אֶת תְּשׁוּבַת יוֹסֵף מֶלֶךְ כּוּזָרִיָּה, וְכַעֲבוֹר עֶשֶׂר שָׁנִים נִתְקַבְּלָה בְּאַסְפַּמְיָה הַיְדִיעָה הַמַּעֲצִיבָה, כִּי נָפֹל נָפְלָה מַמְלֶכֶת הַכּוּזָרִים לִפְנֵי צָר. רַב חִסְדָּאִי לֹא זָכָה אֵיפוֹא לִרְאוֹת בְּעֵינָיו אֶת כְּבוֹד מַמְלֶכֶת הַיְהוּדִים. וּלְהֶפֶךְ: גּוֹלֵי כוּזָרִיָּה וְשָׂרֶיהָ בִּקְשׁוּ

לָהֶם מִפְלָט בִּגְבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה. תִּקְוָתוֹ לִרְאוֹת בִּגְדוּלַּת מְדִינַת הַיְהוּדִים נִכְזָבָה. וּמֵאָז שָׂם ר׳ חִסְדָאִי כָּל מַעְיָנָיו לְחַזֵּק אֶת כֹּחַ הַיַּהֲדוּת וַיִּתְמֹךְ מֵהוֹנוֹ בְּאַכְסַנְיוֹת שֶׁל תּוֹרָה בְּבָבֶל. וּבִישִׁיבָה הַגְּדוֹלָה שֶׁיָּסַד בְּיָמָיו אֶחָד מֵחַכְמֵי בָבֶל, הוּא רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן חֲנוֹךְ. עַל אוֹדוֹת הֶחָכָם הַתַּלְמוּדִי הַזֶּה מְסַפֶּרֶת הָאַגָּדָה כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה: אֶחָד מֵאַרְבַּעַת הַחֲכָמִים, שֶׁנִּשְׁלְחוּ מִבָּבֶל אֶל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה לְקַבֵּל נְדָבוֹת לְטוֹבַת יְשִׁיבַת סוּרָא וַיִּפְּלוּ בַשְּׁבִי בִּידֵי מַלָּחִים עַרְבִיאִים, הָיָה גַם רַבִּי מֹשֶׁה בֶּן חֲנוֹךְ שֶׁנִּפְדָּה מִשִּׁבְיוֹ עַל יְדֵי יְהוּדֵי קוֹרְדוֹבָה. ר׳ מֹשֶׁה הִתְיַשֵּׁב בָּעִיר הַזֹּאת בְּעִלּוּם שְׁמוֹ, וְאִישׁ לֹא יָדַע כִּי רַבָּה בְקִיאוּתוֹ בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד. פַּעַם בָּא ר׳ מֹשֶׁה לְבֵית הַמִּדְרָשׁ וְהוּא לָבוּשׁ קְרָעִים כְּעָנִי, וַיַּרְא וְהִנֵּה רַב הָעִיר (הַדַּיָּן רַבִּי נָתָן) מְבָאֵר לִקְהַל שׁוֹמְעָיו אֵיזוֹ סוּגְיָה (עִנְיָן) בַּתַּלְמוּד לֹא כַהֲלָכָה. אָז קָם ר׳ מֹשֶׁה וַיְבַקֵּשׁ מֵאֵת הָרַב רְשׁוּת, כִּי יַרְשֵׁהוּ לְפָרֵשׁ אֶת הָעִנְיָן בְּאֹפֶן אַחֵר. הָרַב מִלֵּא אֶת בַּקָּשַׁת הֶעָנִי הַפָּדוּי מִשִּׁבְיוֹ, וַיִּתְמַהּ מְאֹד, הוּא וְכָל הַנֶּאֱסָפִים, לִשְׁמֹעַ אֶת חֲרִיפוּתוֹ וּבְקִיאוּתוֹ הָרַבָּה בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד. כַּאֲשֶׁר גָּמַר ר׳ מֹשֶׁה אֶת שִׁעוּרוֹ, שֶׁהִצְטַיֵּן בְּטוּב־טַעַם וּבְהִגָּיוֹן, קָם רַב הָעִיר, רַבִּי נָתָן הַדַּיָּן, וַיֹּאמֶר אֶל בְּנֵי עֲדָתוֹ: „אֲנִי – אֵינֶנִּי עוֹד דַּיָּן לָכֶם, וְזֶה הֶעָנִי הַלָּבוּשׁ שַׂק, – הוּא רַבִּי וַאֲנִי תַלְמִידוֹ". אָז בָּחֲרוּ יְהוּדֵי קוֹרְדוֹבָה בְּר׳ מֹשֶׁה לִמְנַהִיגָם וּלְרַבָּם; וְהוּא עָמַל לְהַרְבִּיץ תּוֹרָה בָּרַבִּים, וַיְיַסֵּד יְשִׁיבָה בְּעִיר מוֹשָׁבוֹ, שֶׁגָּדְלָה בְּעֶרְכָּהּ הָרַב כִּישִׁיבוֹת בָּבֶל. אֵלֶיהָ נָהֲרוּ צְעִירֵי עַמֵּנוּ מֵאַסְפַּמְיָה וּמֵאַפְרִיקָה הַסְּמוּכָה, שֶׁהִקְדִּישׁוּ אֶת יְמֵיהֶם לְלִמּוּדֵי הַיַּהֲדוּת. שֵׁם ר׳ מֹשֶׁה יָצָא לִתְהִלָּה בְּכָל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה, וְהִלְכוֹתָיו אֲשֶׁר פָּסַק הָיוּ לְחוֹבָה לְכָל הַיְּהוּדִים כִּגְזֵרוֹת גְּאוֹנֵי בָבֶל מִקֶּדֶם.

* בִּימֵי רַב חִסְדָאִי הֵחֵל זֶרֶם חָדָשׁ בַּשִּׁירָה הָעִבְרִית וּבְסִפְרוּתָהּ. רָאשֵׁי הַסִּגְנוֹן הֶחָדָשׁ הָיוּ הַמְדַקְדְּקִים (חוֹקְרֵי הַלָּשׁוֹן): מְנַחֵם בֶּן סָרוּק וְדוּנַשׁ בֶּן לַבְרַט, נֶגֶד רַב סַעֲדְיָה גָאוֹן. דוּנַשׁ הִנְהִיג לָרִאשׁוֹנָה בַּשִּׁירָה הָעִבְרִית קֶצֶב וּמִשְׁקַל הַחֲרוּזִים וְ„הַבָּתִּים". גַּם תֹּכֶן הַשִּׁירָה הָעִבְרִית לָבַשׁ צוּרָה חֲדָשָׁה: כִּי עַד הָעֵת הַהִיא הִשְׁתַּמְּשׁוּ בָהּ רַק

לְעִנְיְנֵי קֹדֶשׁ (לֵאמֹר: בִּתְפִלּוֹת). וּמֵאָז הֵחֵלּוּ הַמְשׁוֹרְרִים הָעִבְרִים בְּאַסְפַּמְיָה לָשִׁיר בָּהּ גַּם שִׁירֵי חוֹל. לָרֹב: שִׁירֵי תְהִלָּה לְשָׂרִים וּלְחַכְמֵי הַדּוֹר, אוֹ מַהֲתַלּוֹת וּשְׁנִינוֹת בַּחֲרוּזִים. הַמְשׁוֹרְרִים הָעִבְרִים הָלְכוּ בָזֶה בְּעִקְּבוֹת חַבְרֵיהֶם הָעַרְבִיאִים. מְנַחֵם בֶּן סְרוּק חִבֵּר שִׁיר מִסְפֵּד עַל מוֹת אֲבִי ר׳ חִסְדָּאי. וְהַשִּׁיר הַזֶּה הֵסֵב אֵלָיו אֶת לֵב הַשַּׂר הַיְהוּדִי, וַיִּקְרָא לוֹ כִּי יָבוֹא אֵלָיו לְקוֹרְדוֹבָה. ר׳ חִסְדָּאי תָּמַךְ בִּידֵי הַמְשׁוֹרֵר הֶעָנִי, וּמֵאָז יָכֹל מְנַחֵם לָשֶׁבֶת בְּשַׁלְוָה וּלְהִתְעַמֵּק בְּחִקְרֵי הַשָּׂפָה הָעִבְרִית. וַיְחַבֵּר אֶת סִפְרוֹ: „הַמַּחְבֶּרֶת״, הַמְּכִילָה קְבֻצַת מִלִּים לְפִי שָׁרְשֵׁיהֶן, עִם כְּלָלֵי דִקְדּוּק וּבֵאוּרִים. הַסֵּפֶר הַזֶּה לֹא מָצָא חֵן בְּעֵינֵי הַפַּיְטָן וְהַמְדַקְדֵּק דּוֹנַשׁ בֶּן לַבְרַט, שֶׁעָלָה עַל מְנַחֵם בְּכִשְׁרוֹנוֹ הַפִּיוּטִי. וַיְחַבֵּר כְּנֶגְדּוֹ אִגֶּרֶת־בִּקֹּרֶת חֲרִיפָה מְאֹד, וּבָהּ הוּא מְבַטֵּל לְגַמְרֵי אֶת מַרְבִּית דִּקְדּוּקֵי מְנַחֵם וּבֵאוּרָיו בְּמֶחְקְרֵי הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית. אֶת סִפְרוֹ הִקְדִּישׁ דּוֹנַשׁ לְר׳ חִסְדָּאי. בְּלִוְיַת שִׁיר הַקְדָּשָׁה מְצַלְצֵל, הַמְתַנֶּה אֶת תְּהִלַּת הַנָּשִׂיא וְצִדְקָתוֹ לְעַמּוֹ וּלְאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ. הַנָּשִׂיא עָמַד מֵאָז לְצַד דּוֹנַשׁ וַחֲבֵרָיו. וַיָּסַר חַסְדּוֹ מֵעִם מְנַחֵם. הַוִּכּוּחַ הַהֲלָכִי נֶהְפַּךְ אַחֲרֵי־כֵן לְמִלְחֶמֶת אֲנָשִׁים גַּסָּה, וְהוֹדוֹת לְדִבַּת שָׁוְא וּרְכִילוּת, שֶׁהוֹצִיאוּ נִרְגָּנִים עַל מְנַחֵם. צִוָּה ר׳ חִסְדָּאי לְשׁוֹטְרִים יְהוּדִים לְיַסְּרֵהוּ קָשָׁה עַל לֹא חָמָס בְּכַפּוֹ. אַךְ הַמְשׁוֹרֵר הֶעָנִי לֹא קִבֵּל עָלָיו אֶת מָרוּת הַנָּשִׂיא. וַיּוֹכִיחֵהוּ בְּמִכְתָּב מָלֵא מְרוֹרוֹת עַל נָשְׂאוֹ פָנִים בַּדִּין. מִקֵּץ יָמִים נוֹכַח ר׳ חִסְדָּאי, כִּי שֶׁקֶר טָפְלוּ הוֹלְכֵי רָכִיל עַל מְנַחֵם, וַיְשַׁלֵּם לוֹ.

אֶחָד מִתַּלְמִידֵי מְנַחֵם הָיָה הַמְדַקְדֵּק הַמְפֻרְסָם יְהוּדָה אִבְּן־דַּאוּד (חַיּוּג, קְרָא: חַיּוּדְשׁ) שֶׁהִנְהִיג לָרִאשׁוֹנָה אֶת הַכְּלָל הָעִקָּרִי בְּדִקְדּוּק הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית, כִּי שָׁרְשֵׁי הַשֵּׁמוֹת וְהַפְּעָלִים הִנָּם לָרֹב בַּעֲלֵי שָׁלֹשׁ אוֹתִיּוֹת.

ט. ר׳ שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד וְדוֹרוֹ. * בַּיָּמִים הָהֵם יָרַד כְּבוֹד הַגְּאוֹנִים בְּבָבֶל וְהַשְׁפָּעָתָם עַל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה הָלְכָה הָלוֹךְ וְחָסוֹר. רַב הַאי גָאוֹן (עַיֵּן חֵלֶק ב׳ פֶּרֶק י״א, סְעִיף י״ב), הָאַחֲרוֹן בִּגְאוֹנֵי פּוּמְבְּדִיתָא, הִצְטַיֵּן בַּחֲרִיפוּתוֹ בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד וּמֶחְקָרָיו בְּבֵאוּרֵי כִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ. הוּא חִבֵּר

סְפָרִים אֲחָדִים בִּשְׁאֵלוֹת הַדָּת וּבְחֵקֶר הַשָּׂפָה הָעִבְרִית. שֶׁנִּכְתְּבוּ בְּרוּחַ הַהִגָּיוֹן; וּמִטַּעַם זֶה הִתְנַגֵּד לָאֱמוּנוֹת הַטְּפֵלוֹת, שֶׁהִתְפַּשְּׁטוּ אָז בְּיִשְׂרָאֵל וּבָעַמִּים: כִּי צַדִּיקֵי עוֹלָם יְכוֹלִים לַעֲשׂוֹת דְּבָרִים „שֶׁמִּחוּץ לְגֶדֶר הַטֶּבַע". בְּנֵי דוֹרוֹ שֶׁל רַב־הַאי הָיוּ הָרַבָּנִים (בַּשֵּׁם הַזֶּה הֵחֵלּוּ לְהִקָּרֵא מֵאָז חַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּעַמֵּנוּ): רַבֵּנוּ חֲנַנְאֵל וְרַבֵּנוּ נִסִּים מִקַּיְרוּאַן, רַב שְׁמוּאֵל בֶּן חָפְנִי, רַבֵּנוּ גֵּרְשׁם מְאוֹר־הַגּוֹלָה בְּמַגֶּנְצָה, הַגָּאוֹן מִסּוּרָא וְחוֹתְנוֹ שֶׁל רַב־הַאי, רַבֵּנוּ אַבְרָהָם קַבְּסִי בְּאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית וְעוֹד תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, חֲנִיכֵי בֵּית־מִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַב סַעְדְיָה גָּאוֹן, שֶׁעָמְלוּ לְבָאֵר אֶת הִלְכוֹת הַתּוֹרָה בְּדֶרֶךְ הַהִגָּיוֹן וְהַמַּדָּע. לִגְדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל וַחֲכָמָיו בָּעֵת הַהִיא נֶחְשָׁב גַּם רַבִּי שְׁמוּאֵל הַלֵּוִי אִבְּן־נַגְדִּילָה, שֶׁהָיָה לְמִשְׁנֶה לַמֶּלֶךְ בִּמְדִינַת הָעַרְבִיאִים־הַבֶּרְבֶּרִים בְּאַסְפַּמְיָה וְעִיר בִּירָתָם גְּרַנָּבָה.

בַּיָּמִים הָהֵם רַבּוּ הַסִּכְסוּכִים בֵּין שִׁבְטֵי הָעַרְבִיאִים, וְאַחְדוּת הָעָם הַנָּאוֹר וְהַגִּבּוֹר הַזֶּה הוּפָרָה. אַחֲרֵי עֶבֶד־אֵל־רַחְמָן וְאֵל־הַכִּים הֵחֵלָּה מֶמְשֶׁלֶת הַכַּלִּיפִים בְּקוֹרְדוֹבָה לְהִתְרוֹפֵף. שְׁבָטֵי הַמְּדִינָה הַזֹּאת: הָעַמִּים הַנּוֹצְרִים וְהָעַרְבִיאִים הָאַפְרִיקָאִים (מוֹרִים), שֶׁהָיוּ מְעֹרָבִים בְּשִׁבְטֵי הַבֶּרְבֶּרִים, הֵחֵלּוּ לַעֲלוֹת עָלֶיהָ וּלְבוֹזָהּ. בִּשְׁנַת 1013 לְמִסְפַּר הַנּוֹצְרִים עָלָה עַל קוֹרְדוֹבָה סוּלֵימָן נְשִׂיא הַבֶּרְבֶּרִים וְהָעַרְבִיאִים הַמְעֹרָבִים בִּצְפוֹן אַפְרִיקָה, וַתָּעָז יָדוֹ עַל צִבְאוֹת הַכַּלִּיף וַיַּךְ אֶת הָעִיר וְיוֹשְׁבֶיהָ לְפִי חָרֶב. מֵאָז נָפְלָה מֶמְשֶׁלֶת הַכַּלִּיפִים בְּאַסְפַּמְיָה וַתֵּחָלֵק לְהַרְבֵּה מַמְלָכוֹת קְטַנּוֹת, שֶׁנִּקְרְאוּ עַל שְׁמוֹת בִּירוֹתֵיהֶן: גְּרַנַטָּה, שִׁבִילְיָה, סַרַקוֹסָה. רַבִּים מִפְּלִיטֵי הַיְּהוּדִים בִּכְלִיפוּת קוֹרְדוֹבָה הִתְאַזְרְחוּ בִּגְרַנַטָּה, וּמִקֵּץ יָמִים הָיָה לָהֶם לְשַׂר וּלְנָשִׂיא — רַבִּי שְׁלֹמֹה אִבְּן־נַגְדִּילָה, הַנִּקְרָא גַּם „הַנָּגִיד".

ר׳ שְׁמוּאֵל הָיָה יְלִיד קוֹרְדוֹבָה, וּמִימֵי נְעוּרָיו שָׁקַד עַל לִמּוּדֵי הַתּוֹרָה וְהַמַּדָּעִים, וַיִּשְׁתַּלֵּם בִּידִיעַת הַשָּׂפָה הָעִבְרִית וְהָעַרְבִיאִית, וּבִשְׁתֵּיהֶן כָּתַב צַחוֹת וַיִּצְטַיֵּן בִּכְתָב־יָדוֹ הַיָּפֶה. אַחֲרֵי חָרְבַּן קוֹרְדוֹבָה, הִתְיַשֵּׁב ר׳ שְׁמוּאֵל בְּמַלָּקָה, שֶׁנֶּחְשְׁבָה לְמַלְכוּת גְּרַנַטָּה, וַיִּתְפַּרְנֵס בְּחֶנְוַת

שֶׁל בְּשָׂמִים וּמַכֹּלֶת. חֲנוּתוֹ שֶׁל ר' שְׁמוּאֵל נִמְצְאָה בְּקִרְבַת מִשְׁפַּחַת אַל־עָרִיף, הוּא רֹאשׁ הַשָּׂרִים (וָזִיר) אֲשֶׁר לַחֲבוּשׁ מֶלֶךְ גְּרַנָטָה. וְאַחַת מִמְשָׁרְתוֹת בֵּית אַל־עָרִיף הָיְתָה מְבַקֶּשֶׁת אֶת ר' שְׁמוּאֵל שֶׁיִּכְתֹּב לָהּ מִכְתָּבִים לַאֲדוֹנָהּ, שֶׁיָּשַׁב תָּמִיד בְּעִיר הַבִּירָה. הַמִּכְתָּבִים הָאֵלֶּה, שֶׁהִצְטַיְּנוּ בְּסִגְנוֹנָם הַצַּח בַּשָּׂפָה הָעַרְבִיאִית וּבִכְתָבָם הַיָּפֶה, הֵסַבּוּ אֲלֵיהֶם אֶת לֵב רֹאשׁ הַשָּׂרִים אֲשֶׁר בְּמַלְכוּת גְּרַנָטָה, וּפַעַם, כַּאֲשֶׁר בָּא אַל־עָרִיף אֶל בְּנֵי בֵיתוֹ אֲשֶׁר בְּמַלָקָה נִזְדַּמֵּן עִם ר' שְׁמוּאֵל וַיִּתְפַּלֵּא מְאֹד לְמַרְאֵה חֶנְוָנִי מְלֻמָּד וְנָבוֹן אֲשֶׁר כָּזֶה. „מְקוֹמְךָ לֹא יִכִּירְךָ פֹּה בֶּחָנוּת – אָמַר אַל־עָרִיף לְר' שְׁמוּאֵל כַּאֲשֶׁר הוֹסִיף לְהַכִּיר אֶת חֲרִיפוּת שִׂכְלוֹ וַחֲרִיצוּתוֹ – כִּי אִם אִתִּי תֵּלֵךְ אֶל עִיר הַבִּירָה, וּבַעֲצוֹתֶיךָ תְנַהֲלֵנִי בְּעִנְיְנֵי הַמְּדִינָה".

אַל־עָרִיף שָׁב לִגְרַנָטָה וַיִּקַּח אִתּוֹ אֶת ר' שְׁמוּאֵל שֶׁהָיָה לוֹ מֵאָז לְמַזְכִּירוֹ וּלְיוֹעֲצוֹ. וְכַאֲשֶׁר קָרְבוּ יְמֵי הַוָּזִיר הַגָּדוֹל לָמוּת, גִּלָּה לִפְנֵי מַלְכּוֹ כִּי רַק בַּעֲצוֹת מַזְכִּירוֹ הַיְּהוּדִי נִהֵל בַּיָּמִים הָאַחֲרוֹנִים אֶת עִנְיְנֵי הַמְּלוּכָה, וַיְיָעֲצֵהוּ לְהוֹרִישׁ אֶת מְקוֹמוֹ אַחֲרֵי מוֹתוֹ לֶחָכָם הַיְּהוּדִי הַזֶּה. הַמֶּלֶךְ חֲבוּשׁ הוֹקִיר מְאֹד אַנְשֵׁי מַדָּע, וַיְמַן אֶת ר' שְׁמוּאֵל לְאֶחָד מֵרָאשֵׁי מַלְכוּתוֹ. וּבְמֶשֶׁךְ עֶשְׂרִים וּשְׁמוֹנֶה שָׁנָה שֵׁרֵת בְּתוֹר וָזִיר גָּדוֹל בְּמַלְכוּת גְּרַנָטָה. בְּחָכְמָתוֹ וּבְאֹמֶץ רוּחוֹ הֵרִים אֶת מַעֲמַד הָאָרֶץ וַיְכוֹנֵן סְדָרִים חֲדָשִׁים וְטוֹבִים בַּמְּדִינָה. וּבְרוּחַ מְבִינָתוֹ וּזְהִירוּתוֹ הִצִּיל אֶת גְּרַנָטָה מִסַּכָּנוֹת מִלְחָמָה עִם הַמְּדִינוֹת הַסְּמוּכוֹת. לְר' שְׁמוּאֵל הָיוּ אוֹיְבִים רַבִּים מִבֵּין הַשָּׂרִים הָעַרְבִיאִים, אֲשֶׁר קִנְאוּ בוֹ וּבִגְדֻלָּתוֹ; אוּלָם הוּא יָדַע לְפַיֵּס אֶת דַּעְתָּם בְּטוּב לִבּוֹ וּבִצְנִיעוּתוֹ. בְּיַחַד עִם עֲבוֹדָתוֹ הַמּוֹעִילָה לְטוֹבַת אֶרֶץ מוֹשָׁבוֹ, עָמַל ר' שְׁמוּאֵל גַּם לְהַצְלָחַת בְּנֵי עַמּוֹ, יוֹשְׁבֵי גְרַנָטָה, וְהַמֶּלֶךְ חֲבוּשׁ מִנָּהוּ לְנָגִיד עֲלֵיהֶם. וְלֹא רַק עַל יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה הֵגֵן ר' שְׁמוּאֵל, כִּי גַּם קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית, בְּבָבֶל וּבְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל נֶהֱנוּ תָמִיד מִתְּמִיכָתוֹ וַחֲסוּתוֹ.

שְׁמוּאֵל אִבְּן־נַגְדִּילָה הָיָה לֹא רַק נָגִיד עַל עַמּוֹ, כִּי בְּתוֹר אֶחָד מִגְּדוֹלֵי הַתּוֹרָה בְּדוֹרוֹ הָיָה גַּם מַנְהִיג דָּתִי וּמוֹרֵה הוֹרָאָה לִיהוּדֵי

גְרַנָטָה. לַמְרוֹת טִרְדוֹתָיו הָרַבּוֹת בְּעִנְיְנֵי הַמְּדִינָה הָיָה מוֹצֵא לוֹ עֵת פְּנוּיָה לְהַקְרִיא שִׁעוּרִים תְּכוּפִים בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד לִפְנֵי קְהַל שׁוֹמְעָיו וְתַלְמִידָיו, וְהָיָה מֵשִׁיב כַּהֲלָכָה לַשּׁוֹאֲלִים הָרַבִּים גַּם מֵאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת בְּעִנְיְנֵי הַדָּת. מִנְּכָסָיו הָיָה מְהַנֶּה תַּלְמִידֵי חֲכָמִים עֲנִיִּים, וּמִכַּסְפּוֹ הָיָה מְשַׁלֵּם לְסוֹפְרִים, שֶׁכָּתְבוּ אֶת סִפְרֵי הַתּוֹרָה, הַמִּשְׁנָה וְהַתַּלְמוּד לַהֲפִיצָם בֵּין הָעָם. אֶת חֲקִירוֹתָיו וּסְבָרוֹתָיו בַּהֲלָכָה, אָסַף ר׳ שְׁמוּאֵל לְסֵפֶר אֶחָד וַיִּקְרָא לוֹ „מְבוֹא הַתַּלְמוּד". בּוֹ הוּא מְבָאֵר בְּסִגְנוֹן פָּשׁוּט וּבְהִגָּיוֹן אֶת קוֹרוֹת הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל־פֶּה וּפֵרוּשֵׁי כִתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ עַל יְדֵי חֲזַ״ל. „מְבוֹא הַתַּלְמוּד" לְר׳ שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד נִדְפָּס בְּרֹאשׁ סִפְרֵי הַתַּלְמוּד הַבַּבְלִי עַד הַיּוֹם הַזֶּה.

מִלְּבַד סְפָרָיו וְחִדּוּשָׁיו בַּתּוֹרָה, חִבֵּר ר׳ שְׁמוּאֵל גַּם מִשְׁלֵי מוּסָר, חֲקִירוֹת וְאִמְרֵי חָכְמָה בַּחֲרוּזִים, הַמִּצְטַיְּנִים בְּצַחוּת סִגְנוֹנָם וּבְהֶגְיוֹנָם הָעָמֹק. מַרְבִּית מְשָׁלָיו נִכְתְּבוּ כְּמַתְכֹּנֶת מִשְׁלֵי־שְׁלֹמֹה, וְלָכֵן קָרָא לָהֶם „בֶּן־מִשְׁלֵי"; לַאֲסֵפַת מִזְמוֹרָיו וּתְפִלּוֹתָיו, שֶׁחִבֵּר עַל פִּי תְהִלּוֹת בֶּן־יִשַׁי, קָרָא — „בֶּן־תְּהִלִּים". וּלְקֹבֶץ מֶחְקָרָיו בְּחַיֵּי הָאָדָם וּבְתוֹרַת אֱלֹהִים, שֶׁחִבְּרוֹ כְּמַתְכֹּנֶת הַסֵּפֶר „קֹהֶלֶת" — הַמְיֻחָס לְאֶחָד מִסִּפְרֵי שְׁלֹמֹה בֶּן דָּוִד לְעֵת זִקְנָתוֹ — קָרָא „בֶּן־קֹהֶלֶת".

* בֵּין מִשְׁלֵי ר׳ שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד יֶשְׁנָם אַרְבָּעָה חֲרוּזִים, הַמַּרְאִים כִּי גַם בִּימֵי גְדֻלָּתוֹ וְתִפְאַרְתּוֹ לֹא נִתְעָה אַחֲרֵי הַצְלָחָתוֹ וְהַצְלָחַתוֹ בְּנֵי עַמּוֹ בַּנֵּכָר, וּבְקֶרֶב נַפְשׁוֹ עָרַג לְאֶרֶץ אֲבוֹתָיו, לִמְדִינָה מְיֻחֶדֶת — לְעַמּוֹ:

„אֱכֹל עִם קְנֵה יָרָק
וֶאֱזוֹר שַׂק הֱיֵה חוֹגֵר
וְתָעֵב פַּת נְקִיָּה יַיִן
חֲגוֹר מֶשִׁי, וְאַתָּה — גֵר!

אַחֲרֵי מוֹת ר׳ שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד (תתקפ״ז לַחֻרְבָּן) מִלֵּא אֶת מְקוֹמוֹ בְּתוֹר רֹאשׁ הַשָּׂרִים וְנָגִיד לְעַמּוֹ — בְּנוֹ יוֹסֵף. בְּיָמָיו מָלַךְ בִּגְרַנָטָה בֶּן־חֲבוּשׁ. בַּדִּים, וְיוֹסֵף הֵבִיא גַּם לוֹ תוֹעֶלֶת מְרֻבָּה בְּעֵצוֹתָיו הַנְּכוֹנוֹת וּבַחֲרִיצוּתוֹ — בְּהַנְהָגַת הַמְּדִינָה. הוּא הָיָה מְמַנֶּה לְשָׂרִים וְלִפְקִידֵי הַמַּלְכוּת מֵאֶחָיו

בְּנֵי דָתוֹ. וּבָזֶה עוֹרֵר נֶגְדּוֹ אֶת קִנְאַת גְּדוֹלֵי הַבֶּרְבֶּרִים־הָעַרְבִיאִים וַיִּתְנַכְּלוּ לְהַאֲבִידוֹ.

* בָּעֵת הַהִיא פָּרְצוּ תִּגְרוֹת תְּכוּפוֹת בֵּין הַבֶּרְבֶּרִים בְּאַסְפַּמְיָה וּבֵין שִׁבְטֵי הָעַרְבִיאִים הַטְּהוֹרִים, וְאֶחָד מִנְּשִׂיאֵי הַבֶּרְבֶּרִים בִּמְדִינַת רָנְדָּה נִרְצַח בִּידֵי מַלְאֲכֵי חֶרֶשׁ, שֶׁשָּׁלַח בּוֹ שַׁלִּיט הָעַרְבִיאִים בְּשִׁיבִילְיָה. בַּדִּים מֶלֶךְ גְּרַנַטָּה אָמַר לָקַחַת מֵהָעַרְבִיאִים יוֹשְׁבֵי בִירָתוֹ נָקָם בְּעַד דַּם יְדִידוֹ הַשָּׁפוּךְ, וַיִּתְנַכֵּל לְהַשְׁמִידָם, כְּשֶׁיִּתְאַסְפוּ כֻלָּם בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי בְּבֵית מִסְגָּדָם לְהִתְפַּלֵּל. אֶת מַחֲשַׁבְתּוֹ הָרָעָה גִּלָּה לְיוֹעֲצוֹ יוֹסֵף, שֶׁעָמַל לַשָּׁוְא לִמְנֹעַ אֶת מַלְכּוֹ מִבּוֹא בְדָמִים. אָז לֹא יָכֹל יוֹסֵף לִרְאוֹת בַּהֶרֶג הָרַב אֲשֶׁר יָבוֹא עַל אַלְפֵי אֲנָשִׁים נְקִיִּים וַיִּרְמֹז לְרָאשֵׁי הָעַרְבִיאִים בִּגְרַנַטָּה, כִּי יִזָּהֲרוּ מֵהִתְאַסֵּף בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי כְּדַרְכָּם תָּמִיד, בְּבֵית תְּפִלָּתָם; וְכַאֲשֶׁר כִּתְּרוּ גְדוּדֵי הַמֶּלֶךְ אֶת בֵּית הַמִּסְגָּד בַּיּוֹם הַקָּבוּעַ – מְצָאוּהוּ רֵיק מֵאֲנָשִׁים. הַמֶּלֶךְ הֵבִין כִּי בְּשֶׁל יוֹעֲצוֹ יוֹסֵף הוּפְרָה מַחֲשַׁבְתּוֹ לְהִתְנַקֵּם בָּעַרְבִיאִים, וּמֵאָז עָיַן אוֹתוֹ וַיִּשְׁמֹר אֶת שִׂנְאָתוֹ אֵלָיו בְּלִבּוֹ.

וְשָׂרֵי הַמְּלוּכָה הוֹסִיפוּ לְעוֹרֵר חֲשָׁדִים נֶגֶד הַשַּׂר הַיְּהוּדִי בְּלֵב הַמֶּלֶךְ, וּפַעַם כַּאֲשֶׁר פָּרְצָה מִלְחָמָה בֵּין גְּרַנַטָּה וּבֵין הַמְּדִינָה אַלְמִירִיָּה, הוֹצִיאוּ שׂוֹנְאֵי יוֹסֵף אֶת דִּבָּתוֹ רָעָה בְּאָזְנֵי הַמֶּלֶךְ, כִּי בְּאַשְׁמָתוֹ עָלוּ צִבְאוֹת הָאוֹיֵב עַל גְּרַנַטָּה, וְכִי יָדוֹ בַקּוֹשְׁרִים לְהָדִיחַ אֶת הַמֶּלֶךְ מֵעַל כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ. הַבְּדוּתָה הַזֹּאת הִתְפַּשְּׁטָה חִישׁ בֵּין הֲמוֹנֵי הָעָם יוֹשְׁבֵי גְרַנַטָּה, וּפַעַם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת, כַּאֲשֶׁר הִתְקָרְבוּ גְדוּדֵי אַלְמִירִיָּה אֶל הָעִיר, הִתְנַפֵּל הָאסַפְסוּף עַל בֵּית הַשַּׂר הַיְּהוּדִי – לְרָצְחֵהוּ. יוֹסֵף הִתְחַבֵּא בְּאֶחָד מֵחַדְרֵי אַרְמוֹנוֹ, אַךְ יַד מְבַקְשֵׁי נַפְשׁוֹ מְצָאַתּוּ, וַיַּהַרְגוּהוּ וַיִּתְלוּ אֶת גְּוִיָּתוֹ בְּשַׁעַר הָעִיר (תתקצ״ז לַחֻרְבָּן). אַרְמוֹנוֹ וְאוֹצַר סְפָרָיו הַיְקָרִים הָיָה לִמְשִׁסָּה וְלָבַז בִּידֵי הֶהָמוֹן הַפָּרוּעַ. וְכַאֲשֶׁר כִּלּוּ הַשּׁוֹדְדִים אֶת חֲמָתָם בְּבֵית יוֹסֵף נְגִיד הַיְּהוּדִים, הוֹסִיפוּ לְהִתְנַפֵּל עַל יֶתֶר יְהוּדֵי הָעִיר וַיָּבוֹזוּם וַיַּכּוּ אֲנָשִׁים, נָשִׁים וָטַף לְפִי חָרֶב. מֵאוֹת מִשְׁפְּחוֹת יְהוּדִים הוּצְאוּ אָז לַהֶרֶג, וְיִתְרָם נִמְלְטוּ עַל נַפְשָׁם אֶל הָאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת. בֵּין הַנִּמְלָטִים הָיוּ גַם: אֵשֶׁת יוֹסֵף וּבְנוֹ עֲזַרְיָה. הַפְּרָעוֹת הָאֵלֶּה הִשְׁפִּיעוּ

מפת
ערב
מדבר ערב
בני ישמעאל
בני קדר
בני נביות
בני יקטן
פרס
עילם
חדקל
פרת
בבל
דמשק
ירושלים
יתריב
(מדינה)
מקה
תימן
שבא
כוש
סבתכא
30
40
50
60
20

לְרָעָה עַל כָּל יְהוּדֵי גְרַנַטָּה, שֶׁלֹּא יָכְלוּ לְהִשָּׁאֵר עוֹד בִּמְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתָם וַיָּנוּדוּ אֶל אֲחֻזּוֹת הָעַרְבִיאִים הַקְּרוֹבוֹת.

ג. יוֹנָה אִבְּן־גַנַּאח, שְׁלֹמֹה אִבְּן־גְבִּירוֹל. * דּוֹרוֹ שֶׁל ר' שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד נִקְרָא בְּפִי סוֹפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ „תּוֹר הַזָּהָב". כַּאֲשֶׁר הָיוּ הַיָּמִים הָהֵם תְּקוּפַת הַהַצְלָחָה לַסִּפְרוּת הָעִבְרִית וּלְחָכְמַת הַיַּהֲדוּת. מִלְּבַד לִמּוּדֵי הַתּוֹרָה, שֶׁהִתְפַּשְּׁטָה בֵּין כָּל שִׁדְרוֹת עַמֵּנוּ. בִּגְבוּלוֹת מֶמְשְׁלוֹת הָעַרְבִיאִים, רַבּוּ אָז בֵּין חֲכָמֵינוּ חוֹקְרֵי הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית, מְטַפְּחֵי סִגְנוֹנָהּ וְסִפְרוּתָהּ. הַגָּדוֹל בְּחוֹקְרֵי שְׂפַת עֵבֶר בָּעֵת הַהִיא הוּא ר' יוֹנָה אִבְּן־גַנַּאח (=דָּשַׁנַח). הוּא הָיָה יְלִיד קוֹרְדוֹבָה וַיִּלְמַד שָׁם בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ לַמַּדָּעִים אֶת חָכְמַת הָרְפוּאָה. בִּנְעָרָיו אָהַב לַ„חֲרֹז חֲרוּזִים", כְּיֶתֶר צְעִירֵי הַמַּשְׂכִּילִים בְּיָמָיו, אַךְ מַהֵר נוֹכַח לָדַעַת כִּי לֹא חֻנַּן מֵאֵת הַטֶּבַע בְּכִשְׁרוֹן פִּיּוּטִי, וַיַּקְדֵּשׁ אֶת עִתּוֹ לַחֲקִירוֹת הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית וְשִׁמּוּשָׁהּ, וּלְפֵרוּשֵׁי כִתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ. פְּרִי עֲבוֹדָתוֹ הָאֲרֻכָּה הָיוּ סְפָרִים שׁוֹנִים בְּחֵקֶר הַלָּשׁוֹן, וְהַמְצֻיָּן בָּהֶם הוּא חִבּוּרוֹ „הָרִקְמָה", הַמֵּכִיל בֵּאוּרִים מְיֻסָּדִים עַל דֶּרֶךְ הַהִגָּיוֹן לִמְקוֹמוֹת רַבִּים בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ, שֶׁרַבִּים הִתְקַשּׁוּ בַּהֲבָנָתָם.

בָּעֵת הַהִיא חַי גַּם הַמְשׁוֹרֵר הָעִבְרִי הַגָּדוֹל, אֲשֶׁר הֶעֱשִׁיר אֶת שִׁירָתֵנוּ בְּהַרְבֵּה פִּיּוּטִים מְצֻיָּנִים, הַנֶּחְשָׁבִים לְמֵיטַב הַשִּׁירָה הָעִבְרִית גַּם הַיּוֹם, — הוּא ר' שְׁלֹמֹה אִבְּן־גְבִּירוֹל, וּבְעַרְבִיאִית: אֲבוּ־אַיּוּבּ־סוּלֵימַן אִבְּן־יַחְיָא (תתקנ"א — תתקי"צ, בְּקֵרוּב). הוּא נוֹלַד בָּעִיר מַלָּקָה, כִּי שָׁם הִתְיַשְּׁבוּ אֲבוֹתָיו אַחֲרֵי הַחֻרְבָּן בְּקוֹרְדוֹבָה. הַצָּרוֹת אֲשֶׁר בָּאוּ עַל אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ בָּעֵת הַהִיא, מוֹת אֲבוֹתָיו בְּיַלְדוּתוֹ וּנְדוּדָיו הַתְּכוּפִים מֵעִיר לְעִיר מָסְכוּ עַל הַנַּעַר הַגְּאוֹנִי רוּחַ עַצְבוּת וְהִתְמַרְמְרוּת הַנֶּפֶשׁ. אַחֲרֵי טִלְטוּלִים רַבִּים הִתְיַשֵּׁב שְׁלֹמֹה בְּקוֹרְדוֹבָה, וְשָׁם הִכִּיר בְּכִשְׁרוֹנוֹ הַגָּדוֹל רַבִּי שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד, וַיֵּט אֵלָיו חֶסֶד. בַּת־שִׁירָתוֹ הֵחֵלָּה לְהִתְפַּתֵּחַ בִּהְיוֹתוֹ עוֹד כְּבֶן חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה, וְאֶת מַרְבִּית פִּיּוּטָיו שֶׁחִבֵּר בָּעֵת הַהִיא הָיָה חוֹתֵם בְּשֵׁם „שְׁלֹמֹה הַקָּטָן". רוּחַ יָגוֹן חֲרִישִׁי מְלֵאָה גַּם שִׁירֵי־נְעוּרָיו אֵלֶּה, וְכָל אִישׁ רָאָה מִתּוֹךְ טוּרֵיהֶם אֶת גֹּדֶל נַפְשׁוֹ שֶׁל הַפַּיְטָן הַצָּעִיר. בָּעִיר סַרַקוֹסָה הִתְוַדַּע הַמְשׁוֹרֵר אֶל הַשַּׂר הַיְּהוּדִי ר' יְקוּתִיאֵל

אִבְּן־חַסַן, שֶׁהָיָה לוֹ לְאָב וּלְמוֹשִׁיעַ בַּצַּר לוֹ. אַךְ אִישׁ־חַסְדּוֹ זֶה מֵת פִּתְאֹם בִּשְׁעַת הַמְּהוּמוֹת, שֶׁפָּרְצוּ בְסַרַקוּסָה בִּימֵי הַמֶּלֶךְ יַחְיָא אִבְּן־מֻנְדְהִיר, וְהַמְשׁוֹרֵר הַצָּעִיר נִשְׁאַר שֵׁנִית בּוֹדֵד וְעָזוּב „בְּיָם יְגוֹנָיו". יְצִירוֹתָיו הַפִּיּוּטִיּוֹת הוֹסִיפוּ לְהִצְטַיֵּן מֵאָז בְּסִגְנוֹנָן הַצַּח וּבְצִלְצוּלָן הַנָּעִים, בְּרַכּוּתָן וּבְצַעֲרָן הֶעָמֹק הַמְרַחֵף עַל כָּל שׁוּרָה וַחֲרוּז – צַעַר נִשְׁמָתוֹ הַיְתוֹמָה וְנִשְׁמַת עַמּוֹ הָרְצוּצָה בַּגּוֹלָה. הַכָּבוֹד וְהַגְּדֻלָּה וְהַתִּפְאֶרֶת, שֶׁעִטְּרוּ יְחִידֵי סְגֻלָּה מִקֶּרֶב יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה – לֹא עִוְּרָה אֶת עֵינֵי מְשׁוֹרֵר הָעָם, וּפִזְמוֹנָיו הַנִּפְלָאִים, שֶׁבָּהֶם הוּא מְתַנֶּה אֶת צָרוֹת אֶחָיו, אֶת מַכְאוֹבֵי אֻמָּתוֹ הַשְּׁבוּיָה, הָיוּ לָנוּ לְשִׁירֵי־עוֹלָם וְלִתְפִלּוֹתֵינוּ בִּימֵי חַג וּמוֹעֵד עַד הַיּוֹם. אֶת מַצַּב בְּנֵי עַמּוֹ בַּגּוֹיִם הוּא מְתָאֵר בַּחֲרוּזִים מְלֵאֵי־יֹפִי וָרֶגֶשׁ עָמֹק – כָּאֵלֶּה:

א. שְׁבִיָּה עֲנִיָּה בְּאֶרֶץ נָכְרִיָּה,
לְקוּחָה לְאָמָה, לְאָמָּה מִצְרִיָּה,
מִיּוֹם עֲזַבְתָּהּ – לְךָ הִיא צוֹפִיָּה,
הָשֵׁב שְׁבוּתָהּ, [יָהּ] רַב עֲלִילִיָּה!
רָנִּי, בַּת־צִיּוֹן: הִנֵּה מְשִׁיחֵנוּ,
לָמָּה לָנֶצַח, [אֲדֹנָי], תִּשְׁכָּחֵנוּ?!

ב. לְכָל תִּכְלָה יֵשׁ קֵץ וְאֵין קֵץ לְפִרְצִי,
כָּלוּ שְׁנוֹתַי וְאֵין מְתוֹם לְמַחֲצִי,
שָׁכַנְתִּי בַּגָּלוּת טְבוּעָה בְּבֶצִי,
וְאֵין תּוֹפֵשׂ מָשׁוֹט אֲנִיָּה לְהוֹצִיא –
עַד אָנָה, יְיָ, תַּאֲרִיךְ קִצִּי?
מָתַי קוֹל הַתּוֹר יִשָּׁמַע בְּאַרְצִי?
מְחוּצִים לְחוּצִים, סוֹבְלֵי מַעֲמָס,
בְּזוּזִים גְּזוּזִים, נְתוּנִים לְמִרְמָס –
עַד אָנָה, יְיָ, אֶזְעַק חָמָס,
זֶה רַבּוֹת בְּשָׁנִים עוֹבֶדֶת לָמַס;
יִשְׁמָעֵאל כְּאַרְיֵה וְעֵשָׂו כְּתַחְמָס –
זֶה יְנִיחֵנוּ וְזֶה יִקָּחֵנוּ!...

יְצִירוֹת פִּיּוּטִיּוֹת־לְאֻמִּיּוֹת כָּאֵלֶּה הָיוּ לְהֵד־שַׁוְעַת בְּנֵי עַמֵּנוּ הַנֶּאֱנָקִים בֵּין עָרִיצֵי הַגּוֹיִם מְעַנֵּיהֶם, וּלְכוֹס תַּנְחוּמִים וְתִקְוָה לְיָמִים יוֹתֵר טוֹבִים:

א. שְׁדוּדִים נְדוּדִים לְצִיּוֹן תְּקַבֵּץ,
מְכוּרִים בְּלִי הוֹן תְּשׁוֹבֵב לְמַרְבֵּץ,
הָשֵׁב עֲבוֹדַת לְבוּשֵׁי תַשְׁבֵּץ;

י. הָשֵׁב גְּרוּשָׁה לְנַחֲלָה יְרוּשָׁה,
וּפְקוֹד אֲנוּשָׁה בְּיַד צָר עֲנוּשָׁה,
אֲכוּלָה בְּכָל פֶּה, נְתוּצָה וּרְטוּשָׁה.

מִלְּבַד שִׁירֵי־עָם כָּאֵלֶּה חִבֵּר הַפַּיְטָן הַגְּאוֹנִי הַרְבֵּה שִׁירֵי־הִגָּיוֹן וְשִׁירֵי־טֶבַע, מְלֵאֵי רוֹמְמוּת הַשִּׁירָה וְהִשְׁתַּפְּכוּת נֶפֶשׁ רַגְשָׁנִית וְחוֹלֶמֶת. עַל כָּל הַיְצִירוֹת הַלָּלוּ שָׁפוּךְ רֹךְ פִּיּוּטִי וְגַעְגּוּעִים שֶׁל אַהֲבָה לַחֲמֻדוֹת הַטֶּבַע וְהַחַיִּים. רִגְשֵׁי אֱמוּנָתוֹ הָרַבָּה בְּכֹחַ הָאֱלֹהִים הַמּוֹשֵׁל בַּיְקוּם הִתְבַּטְּאוּ בְּיוֹתֵר בְּשִׁירוֹ הַמֶּחְקָרִי „כֶּתֶר מַלְכוּת". רִגְשֵׁי אֱמוּנָה כַּבִּירָה, כִּי בַּטּוּב הָעוֹלָם נָדוֹן וְכִי יֵשׁ אַחֲרִית וְתִקְוָה לְצַדִּיק וָרַע לוֹ בָּעוֹלָם הַזֶּה – גָּבְרוּ בְּלֵב הַמְשׁוֹרֵר עוֹד בִּימֵי בַּחֲרוּתוֹ; וְעוֹד אָז שִׁנֵּן הֵיטֵב אֶת דֵּעוֹת הַחוֹקְרִים הַגְּדוֹלִים בְּתוֹרַת־הָאֱלָהוּת, שֶׁמָּצָא בְּסִפְרֵי חֲכָמֵינוּ וְחַכְמֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם. גַּם הַהִתְנַקְּאוּת שֶׁמְּצָאוּ אוֹתוֹ וְאֶת עַמּוֹ עוֹרְרוּ בְּקֶרֶב נַפְשׁוֹ גַּעְגּוּעִים רַבִּים לֵאלֹהִים, וְאַחֲרֵי מֶחְקָר וְעִיּוּן רָב בְּסִפְרֵי הַחוֹקְרִים שֶׁקְּדָמוּהוּ, יָצַר ר׳ שְׁלֹמֹה אִבְּן־גְּבִירוֹל יְצִירָה מֶחְקָרִית־פִּיּוּטִית מְצֻיֶּנֶת בְּמִינָהּ, מְלֵאָה הִגָּיוֹן חָרִיף וֶאֱמוּנָה שְׁלֵמָה בְּאֵל יָחִיד „הָרֹאשׁ לְכָל עִנְיָן וִיסוֹד כָּל בִּנְיָן" („כֶּתֶר מַלְכוּת").

שִׁיר־הַתְּהִלָּה הַזֶּה נִכְלַל בְּרְבוֹת הַיָּמִים בֵּין תְּפִלּוֹתֵינוּ שֶׁלְּיוֹם הַכִּפּוּרִים. מִלְּבַדּוֹ חִבֵּר אִבְּן־גְּבִירוֹל בַּעֲרַבִיאִית חִבּוּרִים שׁוֹנִים בְּחֵקֶר־אֱלֹהַּ, וְהַמְצֻיָּן בָּהֶם הוּא סִפְרוֹ „מְקוֹר חַיִּים", הַמְבָאֵר בְּהַסְבָּרָה מַדָּעִית אֶת מְצִיאוּת הָאֱלֹהִים לְפִי תוֹרַת הַיַּהֲדוּת. בַּחֲקִירוֹתָיו הָיוּ לוֹ לְעֵינַיִם סִפְרֵי הַחוֹקֵר הַיְּוָנִי אַפְּלַטּוֹן וְסִפְרֵי הַחוֹקֵר הַיְּהוּדִי פִילוֹן הָאֲלֶכְּסַנְדְּרוֹנִי. הַסֵּפֶר „מְקוֹר חַיִּים" תֻּרְגַּם בְּרְבוֹת הַיָּמִים לְעִבְרִית (עַל יְדֵי רַבִּי שֵׁם־טוֹב פַלְקֵירָה) וּלְלַטִּינִית, וְהַשְׁפָּעָתוֹ הָרַבָּה נִכֶּרֶת גַּם בְּסִפְרֵי חוֹקְרֵי תוֹרַת

הָאֱלָהוּת הַנּוֹצְרִים בִּימֵי הַבֵּינַיִם (אֵצֶל חַכְמֵי הַנּוֹצְרִים נִשְׁתַּבֵּשׁ שְׁמוֹ לַאֲבִי־צְבִירוֹל אוֹ אֲבִי־צִבְּרוֹן).

מוֹת הַמְשׁוֹרֵר וְהַחוֹקֵר הַגָּדוֹל ר' שְׁלֹמֹה אִבְּן־גְּבִירוֹל לוּטֶה בְּהוֹד הָאַגָּדָה. מָסֹרֶת הָעָם מְסַפֶּרֶת, כִּי אֶחָד מִמְּשׁוֹרְרֵי עֲרָב קִנֵּא בִּגְדֻלַּת הַפַּיְּטָן הָעִבְרִי וּבְפִרְסוּמוֹ הָרַב, וַיָּקָם עָלָיו וַיַּהַרְגֵהוּ, וְאֶת גְּוִיָּתוֹ קִבֵּר בַּחֲשָׁאי בְּגַנּוֹ תַּחַת תְּאֵנָה. הָעֵץ הִשְׂתַּגְשֵׂג עַל קֶבֶר הַמְשׁוֹרֵר וַיִּתֵּן אֶת פִּרְיוֹ, שֶׁהִפְלִיא כָּל אִישׁ בְּמַרְאֵהוּ הַנֶּחְמָד וּבְטַעְמוֹ הַמָּתוֹק. תְּהִלַּת הַתְּאֵנִים הָאֵלֶּה הִגִּיעָה גַּם לַמֶּלֶךְ, שֶׁקָּרָא אֵלָיו אֶת הַמְשׁוֹרֵר הָעַרְבִיאִי לְבָאֵר לוֹ אֶת פֵּשֶׁר הַדָּבָר הַמַּפְלִיא הַזֶּה. אַחֲרֵי עִנּוּיִים קָשִׁים הוֹדָה הָרוֹצֵחַ עַל חֶטְאוֹ, וַיִּתָּלֶה בְּמִצְוַת הַמֶּלֶךְ.

מָסֹרֶת הָעָם חָפְצָה בָּזֶה לְהַשְׁאִיר לְזֵכֶר עוֹלָם אֶת שֵׁם מְשׁוֹרְרוֹ הַגָּדוֹל, אֲשֶׁר עָלָה כַּיּוֹנֵק עַל קֶבֶר אֻמָּתוֹ (=בַּגּוֹלָה), וַיִּשְׂתַּגְשֵׂג וַיְהִי לְעֵץ נֶחְמָד לַמַּרְאֶה, לִתְאֵנָה הַנּוֹתֶנֶת פְּרִי הִלּוּלִים עַד לְהַפְלִיא (רֶמֶז לִכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל הַנִּמְשֶׁלֶת לִתְאֵנָה).

יא. ר' בְּחַיֵּי; מֹשֶׁה אִבְּן־עֶזְרָא; אַלְפַסִי. אֶחָד מִגְּדוֹלֵי הַחוֹקְרִים בָּעֵת הַהִיא הָיָה רַבֵּנוּ בְּחַיֵּי הַדַּיָּן בְּסָרַקוֹסָה, הַנִּקְרָא גַּם אִבְּן־פַּקוּדָה. הוּא חִבֵּר בָּעַרְבִיאִית, שֶׁהָיְתָה אָז לִשְׂפַת הַמַּדָּעִים וְהַמֶּחְקָר וְלִמְדֻבֶּרֶת בְּפִי יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה, סֵפֶר מְצֻיָּן וּשְׁמוֹ בְּעִבְרִית „חוֹבוֹת הַלְּבָבוֹת". עִקַּר כַּוָּנָתוֹ בְּחִבּוּרוֹ זֶה הָיָה לְיַסֵּד אֶת תּוֹרַת הָאָדָם לְפִי רוּחַ הַיַּהֲדוּת עַל רֶגֶשׁ הַמּוּסָר וְהַדָּת. אֶת מִצְוֹת הַתּוֹרָה מְחַלֵּק רַבֵּנוּ בְּחַיֵּי לְחוֹבוֹת־הַגּוּף, וְהֵם: מִנְהָגִים וְנִמּוּסִים נִגְלִים לְעֵין כֹּל, וּלְחוֹבוֹת הַלֵּב, וְהֵם: מִנְהָגִים וּמַעֲשִׂים נִסְתָּרִים מֵעֵין הָאָדָם, אַךְ נוֹסָדִים עַל רֶגֶשׁ הַמּוּסָר וְהַשֵּׂכֶל. הַמִּצְוֹת הַמַּעֲשִׂיּוֹת וְהַמִּנְהָגִים הַחִיצוֹנִים שֶׁנִּתְרַבּוּ בְּיָמָיו בְּחַיֵּי הַיְּהוּדִים עוֹרְרוּ אֶת הֶחָכָם הַזֶּה לְהַזְכִּיר לְעַמּוֹ אֶת יְסוֹד הַיַּהֲדוּת, אֶת תּוֹרַת־הַמּוּסָר שֶׁבָּהּ. הַסֵּפֶר „חוֹבוֹת־הַלְּבָבוֹת" הִשְׁפִּיעַ הַרְבֵּה לְטוֹבָה עַל חַיֵּי הַיְּהוּדִים בִּתְקוּפַת הָעַרְבִיאִים, וּבְתַרְגּוּמוֹ לְעִבְרִית (עַל יְדֵי הַחֲכָמִים הַמְתַרְגְּמִים יְהוּדָה אִבְּן־תִּבּוֹן וְיוֹסֵף קִמְחִי) נִתְחַבֵּב מְאֹד עַל עַמֵּנוּ בְּכָל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה.

אֶת יְצִירוֹת ר׳ שְׁלֹמֹה אִבְּן־גְּבִירוֹל חִקּוּ רַבִּים מִפַּיְטָנֵי הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים, אַךְ יוֹרְשׁוֹ וְתַלְמִידוֹ הַנֶּאֱמָן הָיָה הַמְשׁוֹרֵר מֹשֶׁה אִבְּן־עֶזְרָא (בְּעֵרֶךְ. א. לַחֻרְבָּן). הוּא הָיָה בֵּן לִיהוּדִים מְיֻחָסִים, וְאֶחָד מֵאַרְבַּעַת הָאַחִים לְמִשְׁפַּחַת בְּנֵי עֶזְרָא, שֶׁנּוֹדְעוּ בִגְרַנָטָה בְּכִשְׁרוֹנוֹתֵיהֶם וּבְהַשְׂכָּלָתָם הַמְרֻבָּה. בְּשִׁירֵי ר׳ מֹשֶׁה אִבְּן־עֶזְרָא הָרִאשׁוֹנִים הִשְׁתַּפְּכוּ רִגְשֵׁי אַהֲבָתוֹ הָעַזָּה לְבַת אָחִיו וְהִתְמַרְמְרוּת עֲמֻקָּה, כַּאֲשֶׁר מֵאֵן אָחִיו לְתִתָּהּ לוֹ לְאִשָּׁה. יִסּוּרִים שֶׁל אַהֲבָתוֹ הַנִּכְזָבָה טִלְטְלוּ אֶת הַמְשׁוֹרֵר מֵעִיר מוֹלַדְתּוֹ, וַיִּתְיַשֵּׁב בְּקַשְׁטִילְיָה. אַךְ רִחוּק הַמָּקוֹם לֹא הֶעֱלָה אֲרוּכָה לְפֶצַע לִבּוֹ, וּבַמֶּרְחַקִּים, גַּלְמוּד וְחוֹלֵם חֲלוֹם אַהֲבָתוֹ, יֵשׁ שֶׁהוֹפִיעַ לוֹ כְּעֵין קַו תִּקְוָה כִּי אֲהוּבָתוֹ לֹא תִלָּקַח מִמֶּנּוּ, וְאָז הָיְתָה מִתְעוֹרֶרֶת גַּם בַּת־שִׁירָתוֹ הַנּוֹגָה לְחֶדְוַת הַחַיִּים וְלַחֲמֻדוֹת הַטֶּבַע:

יְפֵה־תֹאַר וְכוֹס יַיִן וְגַנָּה,
וְזֶמֶר עוֹף וְקוֹל מֵימֵי תְעָלָה –
צֳרִי הוֹשֵׁק וְגִיל דּוֹאֵג וְשִׁיר עֹז
וְעשֶׁר רָשׁ, וְלַחוֹלֶה – תְּעָלָה.

אַךְ גַּם צֵל שֶׁל תִּקְוָה זוּ חָלַף מַהֵר בְּהִוָּדַע לוֹ, כִּי אֲהוּבָתוֹ נִתְּנָה לְאָחִיו הַצָּעִיר מִמֶּנּוּ. הַיְדִיעָה הַזֹּאת מָחֲצָה אֶת לֵב הַמְשׁוֹרֵר הָאֻמְלָל לְגַמְרֵי, וּמֵאָז לֹא הֶאֱמִין עוֹד בְּאַהֲבַת הָאָדָם, וְאֶת הֶמְיַת לִבּוֹ הַסּוֹעֵר עָמַל לְהַרְגִּיעַ בְּדִבְרֵי תוֹרָה וּבְבַת שִׁירָתוֹ הַמִּתְרַגֶּזֶת וְקוֹבֶלֶת עַל בֶּגֶד אַחִים, עַל תִּקְווֹת נִכְזָבוֹת וְעַל רִשְׁעַת בְּנֵי הָאָדָם. וְלֹא בֵּין הַחַיִּים בִּקֵּשׁ לוֹ הַמְשׁוֹרֵר הַנּוֹדֵד תַּנְחוּמִים וּמַרְגֹּעַ, כִּי־אִם עַל קִבְרוֹת אֲבוֹתָיו:

„הֱצִיקוּנִי סְעִפַּי לַעֲבֹר עַל מְלוֹן הוֹרַי וְאַנְשֵׁי שְׁלוֹמִי,
שְׁאֶלְתִּים: – וְאֵין מַקְשִׁיב וּמֵשִׁיב – הֲבָגְדוּ בִי לְעֵד אָבִי וְאִמִּי?
בְּלִי־לָשׁוֹן קְרָאוּנִי אֲלֵיהֶם וְהֶרְאוּנִי לְצִדֵּיהֶם מְקוֹמִי". (= אֶת קִבְרוֹ).

אֶת שִׁירָיו הָרַבִּים אָסַף ר׳ מֹשֶׁה אִבְּן־עֶזְרָא לְקֹבֶץ אֶחָד, שֶׁקָּרָא לוֹ „תַּרְשִׁישׁ" אוֹ „עֲנָק". מִלְּבַד שִׁירֵי הִגָּיוֹן אֵלֶּה חִבֵּר הַרְבֵּה פִּיּוּטִים וּסְלִיחוֹת, וְרַבִּים מֵהֶם נִכְלְלוּ בְּסִדְרֵי תְפִלּוֹתֵינוּ. שִׁירֵי ר׳ מֹשֶׁה אִבְּן־עֶזְרָא–וּפִיּוּטָיו מִצְטַיְּנִים בְּהִשְׁתַּפְּכוּת נֶפֶשׁ טְהוֹרָה וְתַמָּה, וּבִשְׂפָתָם

הָעֲשִׁירָה וְהַנִּמְלֶצֶת. בְּתוֹר כִּשְׁרוֹן פִּיּוּטִי לֹא עָלָה לְמַדְרֵגַת גְּאוֹנֵי הַמְשׁוֹרְרִים הָעִבְרִים. אוּלָם חַיֵּי הַמְשׁוֹרֵר הַזֶּה וְצַעַר אַהֲבָתוֹ הִבְדִּילוּהוּ לְטוֹבָה מִקְּהַל יֶתֶר הַפַּיְּטָנִים בַּדּוֹר הַהוּא.

מִלְּבַד כֹּחוֹ בְּפִיּוּט נִסָּה ר׳ מֹשֶׁה אִבְּן־עֶזְרָא לְחַבֵּר גַּם סְפָרִים, בַּעֲרְבִיאִית וּבְעִבְרִית, בְּעִנְיְנֵי מֶחְקָר וְקוֹרוֹת הַסִּפְרוּת. וְלַאֲחָדִים מֵהֶם יֵשׁ עֵרֶךְ סִפְרוּתִי חָשׁוּב.

וּבֵין חַכְמֵי הַתּוֹרָה (הָרַבָּנִים) הִתְפַּרְסֵם בְּתוֹר־הַזָּהָב רַבֵּנוּ יִצְחָק אַלְפַסִי, הַנִּקְרָא כֵּן עַל שֵׁם עִיר מוֹלַדְתּוֹ פַּס (פֵּיץ) בְּאַפְרִיקָה

הַצְּפוֹנִית. בָּעֵת הַהִיא פָּרְצוּ מִלְחָמוֹת גְּדוֹלוֹת בֵּין מַלְכֵי הַנּוֹצְרִים בְּקַשְׁטִילְיָה וּבֵין מַלְכֵי הָעַרְבִיאִים בְּשִׁיבִילְיָה. הָעַרְבִיאִים קָרְאוּ אֲלֵיהֶם לְעֶזְרָה אֶת אֲחֵיהֶם בְּנֵי בְרִיתָם מִשֵּׁבֶט הָאֵל־מוֹרָבִידִים שֶׁבְּאַפְרִיקָה. בְּקִרְבַת צַלָּקָה פָּרְצָה מִלְחָמָה עַזָּה וְרַבַּת דָּמִים, וּמַחֲנֵה הַנּוֹצְרִים, וּבְרֹאשָׁם מַלְכָּם אַלְפוֹנְסוֹ הַשִּׁשִּׁי, נִגַּף מַגֵּפָה רַבָּה לִפְנֵי צִבְאוֹת הָעַרְבִיאִים (בִּשְׁנַת 1086). מֵאָז מָשְׁלוּ הָאֵלְמוֹרָבִידִים גַּם בְּאַסְפַּמְיָה הַדְּרוֹמִית (אַנְדַּלוּסִיָה), וְרַבִּים מִיהוּדֵי אַפְרִיקָה, שֶׁהִשְׁתַּתְּפוּ בְּמַחֲנוֹת הַלּוֹחֲמִים בְּמִסְפָּר רַב, הֵחֵלּוּ לְהִשְׁתַּקֵּעַ שָׁם. בָּעֵת הַהִיא בָּא שָׁמָּה גַּם רַבֵּנוּ יִצְחָק אַלְפַסִי, וְנִתְמַנָּה לְרַב בִּקְהִלַּת אֱלִיסָנָה. שֵׁם הָרַב הַזֶּה יָצָא מַהֵר לִתְהִלָּה גַּם לְמֵרָחוֹק בְּקִצּוּר הַתַּלְמוּד שֶׁחִבֵּר וַיִּקְרָאֵהוּ בְּשֵׁם „הֲלָכוֹת". וּמִכָּל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה נָהֲרוּ אֵלָיו תַּלְמִידֵי חֲכָמִים לִשְׁמֹעַ תּוֹרָה מִפִּיו. קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה הָיוּ פוֹנוֹת אֵלָיו בְּשְׁאֵלוֹת הַדָּת, וּפְסָקָיו הָיוּ לְכָל הַיְּהוּדִים לְחוֹבָה.

* בָּעֵת הַהִיא פָּרְצָה מַחֲלֹקֶת בֵּין רַבֵּנוּ יִצְחָק אַלְפַסִי וּבֵין הָרַבָּנִים ר׳ יִצְחָק אִבְּן־גִּיאַת וְר׳ יִצְחָק אִבְּן־אַלְבַּלִיָה בְּשֶׁל הַסֵּפֶר „הֲלָכוֹת",

שֶׁהִתְפַּשֵּׁט בֵּין עַמֵּנוּ בְּמִדָּה מְרֻבָּה, בַּאֲשֶׁר הֵקַל עַל הַלּוֹמְדִים הַפְּשׁוּטִים אֶת לִמּוּדֵי הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל־פֶּה. אוּלָם שְׁנֵי הָרַבָּנִים הָהֵם הִתְנַגְּדוּ לְקִצּוּרֵי הַתַּלְמוּד, וְעַד יוֹם מוֹתָם לֹא פָּסְקָה הַמַּחֲלֹקֶת בֵּינָם וּבֵין מְחַבֵּר הַסֵּפֶר הַזֶּה. עַד כַּמָּה הָיְתָה מַחֲלֹקֶת זוּ רַק לְשֵׁם שָׁמַיִם מַרְאָה הָעוּבְדָה, הַמְסֻפֶּרֶת בְּסִפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ בָּעֵת הַהִיא: כַּאֲשֶׁר חָלָה ר׳ יִצְחָק אִבְּן־אַלְבַּלִיָה לָמוּת קָרָא אֵלָיו אֶת בָּרוּךְ בְּנוֹ, וְהוּא נַעַר כְּבֶן שֶׁבַע עֶשְׂרֵה שָׁנָה, וַיְצַוֵּהוּ לָלֶכֶת אַחַר מוֹתוֹ אֶל ר׳ יִצְחָק אַלְפַסִי וּלְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ סְלִיחָה וּמְחִילָה עַל אֲשֶׁר הִקְנִיטָהוּ בִדְבָרִים בְּחַיָּיו, וּלְבַקְשֵׁהוּ בִּשְׁמוֹ כִּי יְהִי לְאָב לִבְנוֹ וִילַמְּדֵהוּ תוֹרָה בְּבֵית מִדְרָשׁוֹ. כַּאֲשֶׁר שָׁמַע ר׳ יִצְחָק אַלְפַסִי אֶת דִּבְרֵי הַנַּעַר, בֶּן מִתְנַגְּדוֹ הַגָּדוֹל, בָּכָה מֵהִתְרַגְּשׁוּת וַיְחַבֵּק לְבָרוּךְ וַיְנַשֶּׁק לוֹ, וַיְהִי לוֹ מֵאָז לְאָב וּלְמַדְרִיךְ. הַנַּעַר גָּדַל בְּרְבוֹת הַיָּמִים בַּתּוֹרָה וַיְהִי לְאֶחָד מִתַּלְמִידָיו הַוָּתִיקִים שֶׁל ר׳ יִצְחָק אַלְפַסִי.

* לִגְדוֹלֵי יְהוּדֵי סְפָרַד נֶחְשָׁב אָז גַּם ר׳ אַבְרָהָם הַנָּשִׂיא, שֶׁשֵּׁרַת בְּתוֹר שַׂר־הַשּׁוֹטְרִים בְּאַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית, וְחִבֵּר סְפָרִים חֲשׁוּבִים בְּהִגָּיוֹן הַנֶּפֶשׁ, בְּלִמּוּדֵי הַתְּכוּנָה וּבַחֲקִירַת הָאָרֶץ.

יב. רַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי. וְהַשִּׁירָה הָעִבְרִית הִגִּיעָה אָז לִמְרוֹם הִשְׁתַּלְמוּתָהּ בִּיצִירוֹת הַמְשׁוֹרֵר הָאֱלֹהִי רַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי, וּבִסְפָרָיו הָעַרְבִיאִים נִקְרָא שְׁמוֹ: אֲבוּ־חַסַן (א. יז–א. ע״ג לַחֻרְבָּן). הוּא הָיָה יְלִיד אַסְפַּמְיָה הַנּוֹצְרִית (קַשְׁטִילְיָה), וּבִימֵי יַלְדוּתוֹ עָזַב אֶת אֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ וַיֵּשֶׁב בְּאַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית (הַדְּרוֹמִית), וַיִּלְמַד תּוֹרָה בְּבֵית מִדְרָשׁוֹ שֶׁל ר׳ יִצְחָק אַלְפַסִי בַּאֲלִיסַנָה, וַיִּשְׁקֹד גַּם עַל לִמּוּדֵי סִפְרֵי הַמֶּחְקָר וְהַהִגָּיוֹן. מִקֵּץ יָמִים הִשְׁתַּלֵּם גַּם בְּחָכְמַת הָרְפוּאָה, וּבְשׁוּבוֹ אַחַר־כַּךְ לְטוֹלִידָה בִּירַת קַשְׁטִילְיָה הִתְעַסֵּק גַּם בְּרִפְאוּת חוֹלִים. אוּלָם אֶת מַרְבִּית עִתּוֹ הִקְדִּישׁ לְשִׁירָתוֹ, לְלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר וְדַעַת־אֱלֹהִים. בְּתוֹר מְשׁוֹרֵר עוֹלֶה ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי עַל כָּל הַפַּיְטָנִים שֶׁקְּדָמוּהוּ, וְגַם אַחֲרָיו לֹא קָם יוֹצֵר כָּמוֹהוּ, בִּמְעוּף דִּמְיוֹנוֹ, בְּהַרְגָּשָׁתוֹ הָעֲמֻקָּה וּבְצַחוּת סִגְנוֹנוֹ הָעִבְרִי. בִּימֵי נְעָרָיו שָׁר עַל הֲדַר הַטֶּבַע, עַל הָאַהֲבָה וְעַל חֶמְדּוֹת הַחַיִּים. כְּיֶתֶר הַפַּיְטָנִים חִבֵּר גַּם שִׁירֵי תְהִלָּה לְחַכְמֵי הַדּוֹר וְלִגְדוֹלָיו, שִׁירֵי יְדִידוּת, חִידוֹת וּמַהֲתַלּוֹת

בַּחֲרוּזִים. אוּלָם בְּרִבּוֹת הַיָּמִים הֵחֵלָּה בַּת־שִׁירָתוֹ הָעֲלִיזָה וְקַלַּת הַכְּנָפַיִם לַחְשֹׁב עַל גּוֹרַל עַמּוֹ בְּאַרְצוֹת גָּלוּתוֹ. וּמֵאָז עָטְפָה אֵבֶל וַתְּהִי לְכִנּוֹר בַּת־צִיּוֹן הַנִּמַּקָה בְּשִׁבְיָהּ, וּלְזִמְרַת נֶחָמֶיהָ וְתִקְוָתָהּ לֶעָתִיד לָבוֹא. גְּדֻלַּת עַמּוֹ וְחֶרְבָּנוֹ, תּוֹחַלְתּוֹ וְיֵאוּשׁוֹ, יְגוֹנוֹ וְגַעְגֻּעָיו — הָיוּ מֵאָז לְתֹכֶן שִׁירֵי ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי וּפִיּוּטָיו. אֶנְקַת עַמּוֹ בּוֹקַעַת וְעוֹלָה מִתּוֹךְ פִּזְמוֹנוֹ הַקּוֹרֵא־תַגָּר כְּלַפֵּי הַהַשְׁגָּחָה הָעֶלְיוֹנָה:

יוֹנָה נְשָׂאתָהּ עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים
וְקִנְּנָה בְּחֵיקְךָ תּוֹךְ חַדְרֵי חֲדָרִים —
לָמָּה נְטַשְׁתָּהּ, נוֹדְדָה בַּיְּעָרִים,
וּמִכָּל עֲבָרִים — פּוֹרְשֵׂי מַכְמֹרִים,
יְסִיתוּהָ זָרִים בֵּאלֹהִים אֲחֵרִים,
וְהִיא בְּמִסְתָּרִים תִּבְכֶּה לְבַעַל נְעוּרִים...

וְאִם אֶשְׁאַל לִרְאוֹת: מָתַי קֵץ הַפְּלָאוֹת?—
יַעֲנוּ נְבוּאוֹת: הִקְשֵׁיתָ לִשְׁאוֹל!...
וּבָנוֹת עֲדִינוֹת הָגְלוּ מִמְּדִינוֹת,
מִמִּטּוֹת רַעֲנָנוֹת וּמְנוּחוֹת שַׁאֲנַנּוֹת
וְנִפְזְרוּ בֵּינוֹת עַם לֹא־בִינוֹת
בְּלַעֲגֵי שָׂפָה וּבִלְשׁוֹנוֹת שׁוֹנוֹת...

וְלָמָּה בַּמֶּרְחָק עָמַד דָּר שַׁחַק,
וְדוֹדִי רָחָק וְרוֹדִי דָחָק,
וַאֲנִי מְיֻסָּר בְּאַכְזְרִיּוּת מוּסָר,
גּוֹלֶה וְנֶאְסָר, וְצָר עָלַי צָר
וְהֶחֱרִיב בְּקִצְפּוֹ וְהֵצִית בְּזַעְפּוֹ,
וְאֵשׁ קָדְחָה בְּאַפּוֹ — וַתִּיקַד עַד שְׁאוֹל?!..

• וְהַשְּׁאֵלוֹת הַמְּמָרְרוֹת הָאֵלֶּה לֹא עֲזָבוּהוּ עוֹד; מַחֲזוֹת הַטֶּבַע וַחֲמֻדוֹתָיו, שֶׁלִּבְּבוּ אֶת נַפְשׁוֹ מִקֶּדֶם — נִרְאוּ לוֹ הַפַּעַם כְּלוֹעֲגִים לָרָשׁ. הֶמְיַת הַיָּם וּשְׁאוֹן גַּלָּיו מַזְכִּירוּ רַק אֶת הֶמְיַת לִבּוֹ הַשּׁוֹתֵת דָּם לְמַרְאֵה שִׁפְלוּת עַמּוֹ; עָבֵי הַשְּׁחָקִים הַמְּחַיִּים בְּגִשְׁמֵי בְרָכָה אֶת כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב לְמִינֵהוּ.

„לֹא הָעֲנָנִים הֵם אֲשֶׁר נִבְקָעוּ,
„כִּי אִם שְׁתֵּי עֵינַי אֲשֶׁר דָּמָעוּ" – ;

דִּמְדּוּמֵי הַחַמָּה הַשּׁוֹקַעַת לְפַאֲתֵי מַעֲרָב – הֵם „מוֹקְדֵי לִבּוֹ" וְ„נַהֲרֵי אֵשׁ" הַנּוֹבְעִים מִמְּקוֹר אַהֲבָתוֹ לְעַמּוֹ הָאֻמְלָל; כָּל אִילָן נָאֶה וְכָל נִיר נָאֶה מַעֲלֶה לוֹ מִקִּבְרוֹ אֶת צֵל אֶרֶץ אֲבוֹתָיו הַנְּשַׁמָּה:

יְפֵה-נוֹף, מְשׂוֹשׂ תֵּבֵל, קִרְיַת מֶלֶךְ רָב!
לָךְ נִכְסְפָה נַפְשִׁי מִפַּאֲתֵי מַעֲרָב,
הֲמוֹן רַחֲמַי נִכְמַר כִּי אֶזְכְּרָה קֶדֶם
כְּבוֹדֵךְ אֲשֶׁר גָּלָה וְנָוֵךְ אֲשֶׁר חָרָב!
וּמִי יִתְּנֵנִי עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים עַד
אֲרַוֶּה בְּדִמְעָתִי עֲפָרֵךְ – וְיִתְעָרָב,
וְאֶת אֲבָנַיִךְ אֲחוֹנֵן וְאֶשָּׁקֵם
וְטַעַם רְגָבַיִךְ לִי מִדְּבַשׁ יֶעֱרָב.
לִבִּי בַמִּזְרָח וְאָנֹכִי – בְּסוֹף מַעֲרָב,
אֵיךְ אֶטְעֲמָה אֲשֶׁר אֹכַל וְאֵיךְ יֶעֱרָב;
אֵיכָה אֲשַׁלֵּם נְדָרַי וֶאֱסָרַי בְּעוֹד
צִיּוֹן בְּחֶבֶל אֱדוֹם וַאֲנִי – בְּכֶבֶל עֲרָב?!
יֵקַל בְּעֵינַי כָּל טוּב אֶרֶץ סְפָרַד, כְּמוֹ
יֵקַר בְּעֵינַי רְאוֹת עַפְרוֹת דְּבִיר נֶחֱרָב.

גַּעְגּוּעֵי רַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי לְצִיּוֹן לֹא הָיוּ רַק שְׁאִיפָה פִּיּוּטִית בִּלְבַד. הֵם מִלְאוּ אֶת כָּל נַפְשׁוֹ וַיִּהְיוּ לַחֲלוֹם חַיָּיו וּלְסוֹד נִשְׁמָתוֹ. כָּל מִשְׁאֲלוֹת לִבּוֹ וּמַאֲוַיָּיו הִתְרַכְּזוּ בְּחֵפֶץ אַדִּיר אֶחָד: לִרְאוֹת אֶת צִיּוֹן, מוֹלֶדֶת אֲבוֹתָיו הַיְקָרָה.

וְלֹא רַק לִבּוֹ הָרַגָּשׁ. כִּי גַּם מֹחוֹ הַהוֹגֶה דֵעוֹת הָיָה נָתוּן כֻּלּוֹ לְעַמּוֹ וְלַעֲתִידוֹתָיו. חֲקִירוֹתָיו בְּתוֹרַת הַדָּתוֹת וְחֵקֶר אֱלֹהַּ בִּכְלָל וּבְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת וֵאלֹהֵי הָעִבְרִים בִּפְרָט, עוֹרְרוּ בוֹ אֶת הָרַעְיוֹן לְחַבֵּר סֵפֶר מַסְבִּיר אֶת עִקְּרֵי תּוֹרָתֵנוּ וֶאֱמוּנָתֵנוּ בְּסִגְנוֹן שְׁאֵלוֹת וּתְשׁוּבוֹת, בֵּין חָכָם יְהוּדִי („חָבֵר") וּבֵין בּוּלַן מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים, הֶחָפֵץ לָדַעַת אֶת הַהֶבְדֵּל שֶׁבֵּין הַיַּהֲדוּת וּבֵין יֶתֶר

הַתּוֹרוֹת. אֶת חִבּוּרוֹ זֶה כָּתַב ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי עַרְבִיאִית, מִפְּנֵי שֶׁמַּטְּרָתוֹ הָיְתָה – הֶאָרַת תּוֹרָתֵנוּ לְעֵינֵי הָעַמִּים. אוּלָם בְּרִבּוֹת הַיָּמִים הָיָה גַם לָנוּ לְסֵפֶר־עָם בִּשְׁמוֹ הָעִבְרִי: „הַכּוּזָרִי". תֹּכֶן הַסֵּפֶר זֶה הוּא: מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים הָעוֹבֵד עוֹד לָאֱלִילִים (בּוּלַן) הִשְׁתּוֹקֵק לְהַשִּׂיג אֶת מְצִיאוּת הָאֵל, וַיִּקְרָא לְחוֹקֵר יְוָנִי, לְכֹהֵן נוֹצְרִי וּמוּשְׁלְמַנִי כִּי יְבָאֲרוּ לוֹ אֶת עִקְּרֵי תּוֹרוֹתֵיהֶם, אַךְ דִּבְרֵיהֶם לֹא הִנִּיחוּ אֶת דַּעְתּוֹ. אֶת דַּת הַיְהוּדִים לֹא חָפֵץ בּוּלַן מִתְּחִלָּה לְהַכִּיר, כִּי „דַי לוֹ שֶׁהוּא רוֹאֶה בְּשִׁפְלוּתָם" (שֶׁל הַיְהוּדִים). אוּלָם מִדִּבְרֵי הַכֹּהֵן הַנּוֹצְרִי וְהַמּוּשְׁלְמַנִי נוֹכַח, כִּי רְאָיוֹתֵיהֶם וּסְבָרוֹתֵיהֶם נוֹסְדוּ רַק עַל מַאַמְרֵי כִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ, וַיּוֹאֶל לִקְרֹא גַּם לְאֶחָד מֵרַבָּנֵי הַיְהוּדִים לְבָרֵר לוֹ אֶת עִקְּרֵי הַיַּהֲדוּת. וְה„חָבֵר" הַיְהוּדִי מֵשִׁיב תְּשׁוּבוֹת בְּרוּרוֹת עַל שְׁאֵלוֹת מֶלֶךְ הַכּוּזָרִים, וּמוֹכִיחַ לוֹ בְּנִמּוּקִים נוֹסָדִים עַל דֶּרֶךְ הַהִגָּיוֹן אֶת יִתְרוֹן הַיַּהֲדוּת עַל יֶתֶר הַדָּתוֹת, עַד כִּי „הַכּוּזָרִי" מוֹדֶה לְהֶחָבֵר הַיְהוּדִי וּמִתְיַהֵד, הוּא וְשָׂרָיו וְרַבִּים מִבְּנֵי עַמּוֹ. דְּבַר הִתְיַהֲדוּת הַכּוּזָרִים וְקִיּוּמָם בְּתוֹר מַמְלֶכֶת יְהוּדִים – כְּבָר נֶהְפַּךְ בְּמֶשֶׁךְ דּוֹרוֹת אֲחָדִים לְחִידָה לְעַמֵּנוּ וּלְמָשָׁל בְּפִי חֲכָמָיו.

רַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי בָּחַר לוֹ בְּסִפְרוֹ „הַכּוּזָרִי" דֶּרֶךְ חֲדָשָׁה, בְּהַסְבָּרַת הַיַּהֲדוּת. דַּעְתּוֹ הָעִקָּרִית הִיא, כִּי לֹא הַכֹּל אֶפְשָׁר לְבָרֵר בְּקוֹרוֹת עַמֵּנוּ בְּדֶרֶךְ הַטֶּבַע, בַּאֲשֶׁר יֵשׁ בָּהֵן הַרְבֵּה מְאוֹרָעוֹת וְעוּבְדוֹת שֶׁהֵנָּם מִחוּץ לִגְבוּל הַטֶּבַע, כְּמוֹ: יְצִיאַת מִצְרַיִם, קְרִיעַת הַיָּם, גִּלּוּי שְׁכִינָה בְּמַתַּן תּוֹרָה וְכַדּוֹמֶה. בְּמֶחְקָרָיו אֵלֶּה לֹא נִמְשַׁךְ ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי אַחֲרֵי מַרְבִּית חוֹקְרֵי הַיַּהֲדוּת בַּזְּמַן הַהוּא, שֶׁהָלְכוּ בִּסְבָרוֹתֵיהֶם בְּעִקְּבוֹת חוֹקְרֵי יָוָן. נִשְׁמַת הַמְשׁוֹרֵר וְהַחוֹקֵר הַגָּדוֹל הָיְתָה כֻלָּהּ יְהוּדִית. גּוֹרַל עַמּוֹ וְקוֹרוֹתָיו בְּאַרְצוֹ וּבְאַרְצוֹת נֵכָר הוֹכִיחוּהוּ, כִּי שׁוֹנֶה הוּא הָעָם הַנִּפְלָא הַזֶּה מִיֶּתֶר הָעַמִּים, וְהַיַּהֲדוּת נִבְדֶּלֶת מִיֶּתֶר הַדָּתוֹת בְּתוֹרַת הַמּוּסָר וְהַצֶּדֶק, שֶׁהִיא מַטִּיפָה לִבְנֵי הָאָדָם. אֶת יִתְרוֹן הַיַּהֲדוּת עַל חָכְמַת יָוָן הוּא מוֹכִיחַ בַּחֲרוּז קָצָר וְחָרִיף:

„וְאַל תַּשִּׁיאֲךָ חָכְמָה יְוָנִית,
„אֲשֶׁר אֵין לָהּ פְּרִי, כִּי אִם – פְּרָחִים"...

וְהַכָּרָתוֹ בְּיִתְרוֹן הַיַּהֲדוּת חִזְּקָה בְּלֵב הַמְשׁוֹרֵר הָאֱלֹהִי אֶת אֱמוּנָתוֹ, כִּי עוֹד עֲתִידוֹת גְּדוֹלִים צְפוּנִים לְנוֹשְׂאֵי דִגְלָהּ. וּמֵאָז עוֹד רַבּוּ בְּקֶרֶב נַפְשׁוֹ הַגַּעְגֻּעִים אֶל אֶרֶץ יַלְדוּת עַמּוֹ וּמוֹלֶדֶת תּוֹרָתוֹ.

אוּלָם אֶת חֶפְצוֹ הַכַּבִּיר הַזֶּה יָכוֹל לְהוֹצִיא אֶל הַפֹּעַל רַק בְּסוֹף יָמָיו, מִפְּנֵי שֶׁהַדְּרָכִים לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הָיוּ אָז – בְּרֵאשִׁית יְמֵי מַסַּע־הַצְּלָב הָרִאשׁוֹן (רְאֵה פֶּרֶק ד׳) – בְּחֶזְקַת סַכָּנָה. וּבְמוֹת עָלָיו רַעְיָתוֹ, עָזַב ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי אֶת בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ בְּטוֹלֵידָה וַיִּפָּרֵד מֵעַל אוֹהֲבָיו, קְרוֹבָיו וְתַלְמִידָיו הָרַבִּים וַיָּשֶׂם אֶת פָּנָיו – לְאֶרֶץ מַשְׂאַת נַפְשׁוֹ. אַחֲרֵי טִלְטוּלִים רַבִּים בַּסְּפִינָה וּתְלָאוֹת הַדֶּרֶךְ בְּיָם סוֹעֵר הִגִּיעַ הַמְשׁוֹרֵר אֶל מִצְרַיִם. וְשָׁם חָרְדוּ לִקְרָאתוֹ יְדִידָיו וּגְדוֹלֵי הַיְּהוּדִים. מַרְאוֹת הַטֶּבַע בְּאֶרֶץ הַיָּפָה הַזֹּאת עוֹרְרוּ בְּלִבּוֹ הָרַגָּשׁ זִכְרוֹנוֹת עַמּוֹ מִימֵי־קֶדֶם, וְגַעְגֻּעָיו לִרְאוֹת אֶת אַדְמַת אֲבוֹתָיו לֹא נָתְנוּ דֳמִי לוֹ. יְדִידָיו אָמְרוּ לְעָצְרֵהוּ בְּמִצְרַיִם, אַךְ הַמְשׁוֹרֵר לֹא יָכוֹל לָשֶׁבֶת בְּשַׁלְוָה בְּקִרְבַּת אֶרֶץ חֲלוֹמוֹ – וַיִּסַּע שָׁמָּה בְּלִי הִתְמַהְמֵהַּ. וּבָעֵת הַהִיא כְּבָר הָיְתָה אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל בִּידֵי נוֹסְעֵי הַצְּלָב הַפְּרַנְקִים, שֶׁכְּבָשׁוּהָ מִידֵי הַמּוּשְׁלְמָנִים. מַצַּב הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ לֹא הוּרַע לְכַתְּחִלָּה, אוּלָם לֵב הַמְשׁוֹרֵר נִשְׁבַּר בְּקִרְבּוֹ לְמַרְאֵה עֵינָיו. דִּבְרֵי יָמָיו הָאַחֲרוֹנִים בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לוּטִים בַּעֲרָפֶל הָאַגָּדָה. לְפִי מְסֹרֶת הָעָם, כְּשֶׁהִגִּיעַ רַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי לְשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַיִם, נָפַל אַרְצָה וַיִּתְמוֹגֵג בִּבְכִי לְמַרְאֵה חָרְבוֹת עִיר־הַקֹּדֶשׁ. וּבִדְמָעוֹת קוֹדְחוֹת עַל לְחָיָו שָׁר אֶת שִׁירָתוֹ, שֶׁהָיְתָה לְקִינַת כָּל עַמֵּנוּ בְּצוֹם תִּשְׁעָה־בְּאָב עַד הַיּוֹם:

צִיּוֹן, הֲלֹא תִשְׁאֲלִי לִשְׁלוֹם אֲסִירָיִךְ,
דּוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמֵךְ וְהֵם יֶתֶר עֲדָרָיִךְ!
מִיָּם וּמִזְרָח וּמִצָּפוֹן וְתֵימָן שְׁלוֹם
רָחוֹק וְקָרוֹב שְׂאִי מִכֹּל עֲבָרָיִךְ;
וּשְׁלוֹם אֲסִיר־תַּאֲוָה נוֹתֵן דְּמָעָיו כְּטַל
חֶרְמוֹן וְנִכְסַף לְרִדְתָּם עַל הֲרָרָיִךְ; –
לִבְכּוֹת עֱנוּתֵךְ אֲנִי תַנִּים, וְעֵת אֶחֱלֹם
שִׁיבַת שְׁבוּתֵךְ – אֲנִי כִנּוֹר לְשִׁירָיִךְ

חַיֵּי נְשָׁמוֹת אֲוִיר אַרְצֵךְ, וּמִמּוֹר־דְּרוֹר
אַבְקַת עֲפָרֵךְ וְנֹפֶת צוּף נְהָרָיִךְ;
יִנְעַם לְנַפְשִׁי הֲלֹךְ עָרֹם וְיָחֵף עֲלֵי
חָרְבוֹת שְׁמָמָה אֲשֶׁר הָיוּ דְּבִירָיִךְ.
אֵיךְ יֶעֱרַב לִי אֱכֹל וּשְׁתוֹת עֵת אֶחֱזֶה
כִּי יִסְחֲבוּ הַכְּלָבִים אֶת כְּפִירָיִךְ;
אוֹ אֵיךְ מְאוֹר־יוֹם יְהִי מָתוֹק לְעֵינַי, בְּעוֹד
אֶרְאֶה בְּפִי עֹרְבִים פִּגְרֵי נְשָׁרָיִךְ?!—
כּוֹס הַיְגוֹנִים—לְאַט! הַרְפִּי מְעַט, כִּי כְבָר
מָלְאוּ כְסָלַי וְנַפְשִׁי מַמְּרוֹרָיִךְ...
אַשְׁרֵי הַמְחַכֶּה וְיַגִּיעַ וְיִרְאֶה עֲלוֹת
אוֹרֵךְ, וְיִבָּקְעוּ עָלָיו שְׁחָרָיִךְ;
לִרְאוֹת בְּטוּב בְּחִירַיִךְ וְלַעֲלוֹז בְּשִׂמְחָתֵךְ,
בְּשׁוּבֵךְ אֱלֵי קַדְמַת נְעוּרָיִךְ!——

וּבָעֵת הַהִיא עָבַר, לְפִי דִבְרֵי הָאֲגָדָה, פָּרָשׁ עַל הַמְשׁוֹרֵר־הַנָּבִיא וַיִּרְמְסֵהוּ בְּרַגְלֵי סוּסוֹ, וַיָּמֹת.

* אֲגָדַת הָעָם הִנִּיחָה עַל קֶבֶר בְּחִירֶיהָ: יְהוּדָה הַלֵּוִי וּשְׁלֹמֹה בֶּן גְּבִירוֹל כִּמְעַט זֵר־פְּרָחִים אֶחָד. לְפִי דִבְרֵי אֲחָדִים מִסּוֹפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ הֶאֱמִין ר' יְהוּדָה הַלֵּוִי בְּתָם־לְבָבוֹ, כִּי הַנּוֹצְרִים יָשִׁיבוּ אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לַיְהוּדִים. אוּלָם תּוֹחַלְתּוֹ זוּ נִכְזָבָה, וְנִשְׁמַת הַמְשׁוֹרֵר—בָּרֶגֶל נִרְמָסָה.

יג. אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא; — אִבְּן־דַּאוּד; בִּנְיָמִין הַנּוֹסֵעַ; אֲלְחָרִיזִי. בֶּן דּוֹרוֹ וַחֲבֵרוֹ שֶׁל ר' יְהוּדָה הַלֵּוִי הָיָה הַחוֹקֵר וְהַפַּיְטָן הֶחָרִיף ר' אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא (רָאשֵׁי תֵיבוֹת: הָרַאבַּ"ע), יְלִיד טוֹלֵידָה (א. כ' לַחֻרְבָּן). הוּא חֻנַּן מֵאֵת הַטֶּבַע בְּכִשְׁרוֹנוֹת מְצֻיָּנִים, וְגַם רָכַשׁ לוֹ יְדִיעוֹת הֲגוּנוֹת בְּחָכְמוֹת וּמַדָּעִים שׁוֹנִים. כָּל יְמֵי הֶחָכָם הַזֶּה הֵם שַׁלְשֶׁלֶת אֲרֻכָּה שֶׁל נְדוּדִים וְדַלּוּת, רֹגֶז וְהִתְרַפְּסוּת בְּעַד פַּת לָחֶם. לִכְלִי מִשְׂחָק הָיָה בִּידֵי מַזָּלוֹ הָרָע, וּבְכָל אֲשֶׁר פָּנָה פָּגַשׁ רַק מִכְשׁוֹלִים וְאַבְנֵי נֶגֶף עַל דֶּרֶךְ חַיָּיו. אֶת הַרְפַּתְקָאוֹתָיו וְרֹעַ מַזָּלוֹ מְתַנֶּה ר' אַבְרָהָם אִבְּן־

עֶזְרָא בִּצְחוֹק מַר בַּחֲרוּזִים חֲרִיפִים וְעוֹקְצִים כָּאֵלֶּה:

„אִיגַע לְהַצְלִיחַ וְלֹא אוּכַל, כִּי עִוְּתוּנִי כּוֹכְבֵי שָׁמַי (= מַזָּלִי):
לוּ אֶהְיֶה סוֹחֵר בְּתַכְרִיכִים – לֹא יִגְוְעוּ אִישִׁים כָּל יָמַי;
גַּלְגַּל וּמַזָּלוֹת בְּמַעֲמָדָם עִוּוּ בְּמַהֲלָכָם לְמוֹלַדְתִּי:
לוּ יִהְיוּ נֵרוֹת סְחוֹרָתִי – לֹא יֶאֱסֹף הַשֶּׁמֶשׁ עַד מוֹתִי:..

* וְעַד כַּמָּה בָּזָה לְלֶחֶם הַחֶסֶד, שֶׁהָיָה מְקַבֵּל מִתּוֹמְכָיו הַנְּדִיבִים, מְעִידָה שְׁנִינָתוֹ־בַּחֲרוּזִים זוּ:

אַשְׁכִּים לְבֵית הַשָּׂר, אוֹמְרִים: כְּבָר רָכָב,
אָבֹא לְעֵת עֶרֶב, אוֹמְרִים: כְּבָר שָׁכָב;
אוֹ יַעֲלֶה מֶרְכָּב אוֹ יַעֲלֶה מִשְׁכָּב –
אוֹיָה לְאִישׁ עָנִי נוֹלַד בְּלִי כוֹכָב!

* בַּיָּמִים הָהֵם רַבּוּ הַמְּהוּמוֹת בִּגְבוּלוֹת מֶמְשְׁלוֹת הָעַרְבִיאִים, וּמְקוֹרוֹת פַּרְנָסַת הַיְהוּדִים דָּלְלוּ. מַצָּבָם הַמְּדִינִי הֵחֵל לְהִתְרוֹפֵף וְאִישׁ לֹא יָדַע מַה יֵּלֶד יוֹם. וְגַם בְּיָמִים רָעִים כָּאֵלֶּה הָיָה יָכוֹל חָכָם בַּעַל יְדִיעוֹת רַבּוֹת כְּרַאבַּ"ע לִמְצֹא לוֹ פַּרְנָסָתוֹ בְּכָבוֹד, לוּלֵי רוּחַ הַנְּדִידָה שֶׁאֲחָזָה אוֹתוֹ וְלֹא נָתְנָה לוֹ לָשֶׁבֶת בְּשַׁלְוָה בְּמָקוֹם אֶחָד. ר' אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא הִכִּיר בְּחֶסְרוֹנוֹ זֶה, וּבְאֶחָד מִשִּׁירָיו הָעוֹקְצִים הוּא מוֹדֶה, כִּי „נָדוֹד הֵסִיר אוֹנוֹ", אַךְ לִמְשֹׁל בְּרוּחוֹ הַנּוֹדֵד לֹא יָכוֹל. לְעֻמַּת שִׁפְלוּת מַצָּבוֹ הַחָמְרִי הֵבִיאוּ לוֹ טִלְטוּלָיו וּמַסְעוֹתָיו בְּאֵירוֹפָּה, בְּאַסְיָה וּבְאַפְרִיקָה תּוֹעֶלֶת רַבָּה, לְמַרְאֵה אֲנָשִׁים וַעֲמִים וְאָרְחוֹת חַיֵּיהֶם הַשּׁוֹנִים. דַּעַת בְּנֵי־אָדָם הוֹסִיפָה לְשִׂכְלוֹ הַשָּׁנוּן פִּקְחוּת מְיֻחֶדֶת וּלְחִבּוּרָיו הַשּׁוֹנִים – חֲרִיפוּת וְהַשְׁלָמַת הַסִּגְנוֹן. בְּשִׁירָיו וּבִמְלִיצוֹתָיו בַּחֲרוּזִים (מִסְפָּרָם כִּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת) אֵין רוּחַ הַשִּׁירָה כְּבִיצִירוֹת שְׁלֹמֹה אִבְּן־גְּבִירוֹל, מֹשֶׁה אִבְּן־עֶזְרָא וִיהוּדָה הַלֵּוִי; אוּלָם בְּעָקְצוֹ וּשְׁנִינוּתוֹ עוֹלֶה הוּא עֲלֵיהֶם.

אֶת כֹּחַ חֲרִיפוּתוֹ וּשְׁקִידָתוֹ הַרְבֵּה הֶרְאָה ר' אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא בְּפֵרוּשָׁיו לְכִתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ, מִתְּחִלָּה – לְחָמֵשׁ מְגִלּוֹת, וְאַחַר כַּךְ – לַחֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה וְלַאֲחָדִים מִסִּפְרֵי הַנְּבִיאִים וְהַכְּתוּבִים. בֵּאוּרָיו מִצְטַיְּנִים בְּרוּחַ הַבִּקֹּרֶת הַשְּׁפוּכָה עֲלֵיהֶם בְּמֶחְקְרֵי הַשָּׂפָה הָעִבְרִית וְהִשְׁתַּלְשְׁלוּת

הַמִּקְרִים בְּקוֹרוֹת עַמֵּנוּ וּבְחֵקֶר־אֱלֹהַּ. בְּמִקְצֹעַ זֶה הָיָה ר׳ אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא הָרִאשׁוֹן שֶׁטִּהֵר אֶת כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ מִנַּפְתּוּלֵי הַמְפָרְשִׁים הַקּוֹדְמִים, הַמְגַלִּים לִפְעָמִים פָּנִים בְּפֵרוּשֵׁי הַתַּנַ״ךְ שֶׁלֹּא כַהֲלָכָה. בְּרֹב בֵּאוּרָיו הָלַךְ בְּעִקְּבוֹת הַמְּסוֹרָה, אוּלָם בַּמָּקוֹם שֶׁמָּצָא סְתִירָה לִידִיעַת הַשָּׂפָה וְלַמְּצִיאוּת הִרְשָׁה לוֹ לְבָאֵר אֶת הַפָּסוּק בְּרוּחַ הַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי. פֵּרוּשִׁים כָּאֵלֶּה עוֹרְרוּ כְּנֶגְדָּם אֶת דַּעַת אֲחָדִים מִרַבָּנֵי הַדּוֹר, אַךְ מַרְבִּית חַכְמֵי עַמֵּנוּ הוֹדוּ לָרַאבַּ״ע עַל עֲבוֹדָתוֹ הַמּוֹעִילָה וּבֵאוּרָיו הָיוּ לָהֶם לִמְקוֹר עִיּוּן רָב עַד הַיּוֹם.

מִלְּבַד פֵּרוּשָׁיו לְכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ חִבֵּר ר׳ אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא סְפָרִים שׁוֹנִים בְּדִקְדּוּק שְׂפַת עֵבֶר, וַיַּסְבֵּר בָּהֶם אֶת מֶחְקְרֵי הַשָּׂפָה בְּרוּחַ בִּקֹּרֶת וּבְסִגְנוֹן מְלֻטָּשׁ. בְּחֵקֶר הַדָּת חִבֵּר סְפָרִים אֲחָדִים. וּבְתוֹכָם הֲכִי חָשׁוּב הוּא חִבּוּרוֹ „יְסוֹד־מוֹרָא״. יוֹתֵר מְצֻיָּנִים הֵם סְפָרָיו בְּחָכְמַת הַתְּכוּנָה וְהַהַנְדָּסָה.

לְר׳ אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא הָיוּ מִתְנַגְּדִים רַבִּים, אוּלָם גְּדוֹלֵי הַדּוֹר יָדְעוּ לְהוֹקִיר אֶת יְדִיעוֹת הֶחָכָם הַמּוּפְלָא הַזֶּה וְאֶת פִּקְחוּתוֹ. עַל דְּבַר הִתְוַדְּעוּתוֹ אֶל הַמְשׁוֹרֵר ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי מְסַפֶּרֶת הָאֲגָדָה לֵאמֹר: פַּעַם סָר אֶל בֵּית ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי אִישׁ עָנִי לָלוּן שָׁם הַלָּיְלָה. הַמְשׁוֹרֵר עָמַל אָז בְּחִבּוּר אֵיזֶה שִׁיר עַל פִּי אוֹתִיּוֹת הָאָלֶף־בֵּית בְּרָאשֵׁי הַחֲרוּזִים. כַּאֲשֶׁר הִגִּיעַ לְאוֹת ר הִתְקַשָּׁה הַמְשׁוֹרֵר לִמְצֹא אֶת הֶחָרוּז הַדָּרוּשׁ לוֹ וַיַּשְׁאֵר אֶת כָּל הַשּׁוּרָה הַהִיא פְּנוּיָה עַל הַגִּלָּיוֹן. לְמָחֳרַת הַיּוֹם, כַּאֲשֶׁר הֵקִיץ ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי מִשְּׁנָתוֹ, הִשְׁתּוֹמֵם מְאֹד לְמַרְאֵה עֵינָיו כִּי הַשּׁוּרָה הַפְּנוּיָה נִמְלְאָה בְּטוּב־טַעַם וּבְכִשְׁרוֹן פִּיּוּטִי. „דָּבָר כָּזֶה הָיָה יָכוֹל לַעֲשׂוֹת אוֹ מַלְאַךְ ד׳ אוֹ — אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא!״ ... קָרָא הַמְשׁוֹרֵר הַגָּדוֹל מִתּוֹךְ הִתְפַּעֲלוּת. אָז גִּלָּה לוֹ הֶעָנִי אֶת סוֹדוֹ, כִּי הוּא הוּא — אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא, וּמֵהַיּוֹם הַהוּא חָיוּ בְּאַחֲוָה וּבִידִידוּת רַבָּה.

אַחֲרֵי טִלְטוּלִים רַבִּים שָׁב ר׳ אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא זָקֵן וּשְׂבַע יָמִים וְרֹגֶז לְאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ, וַיָּמָת בִּגְבוּל אַסְפַּמְיָה בֶּן שְׁמוֹנֶה וְשִׁבְעִים שָׁנָה

(א. צח לַהַרְבַּן).

וּבְתוֹר חוֹקֵר קַדְמוֹנִיּוֹת וְסוֹפֵר קוֹרוֹתֵינוּ הִצְטַיֵּן בָּעֵת הַהִיא ר׳ אַבְרָהָם בֶּן דָּוִד (= אִבְּן־דַאוּד = הָרַאַבַ״ד), יְלִיד טוּלֵידָה. מִלְּבַד בְּקִיאוּתוֹ הָרַבָּה בְּלִמּוּדֵי הַתּוֹרָה, הִשְׁתַּלֵּם גַּם בְּחָכְמוֹת וּמַדָּעִים, וּשְׁמוֹ יָצָא לִתְהִלָּה בְּחִבּוּרוֹ „אֱמוּנָה רָמָה" (שֶׁחִבֵּר עַרְבִיאִית), הַמְיַסֵּד אֶת עִקְּרֵי הַדָּת עַל יְסוֹדוֹת הַמֶּחְקָר, כְּיֶתֶר חוֹקְרֵי דוֹרוֹ, וְ„סֵפֶר הַקַּבָּלָה" (שֶׁחִבֵּר עִבְרִית), הַמֵּכִיל אֶת תַּמְצִית קוֹרוֹת עַמֵּנוּ מִתְּקוּפַת אַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה עַד דוֹרוֹת הָרַבָּנִים. בְּיִחוּד חֲשׁוּבוֹת הַיְדִיעוֹת הַמּוּבָאוֹת בְּסִפְרוֹ זֶה עַל אוֹדוֹת חַיֵּי הַיְהוּדִים בִּסְפָרַד בִּימֵי הַשְּׁכָּלַת הָעַרְבִיאִים. מִלְּבַד שְׁנֵי הַסְּפָרִים הָאֵלֶּה חִבֵּר עוֹד: קִצּוּר קוֹרוֹת הָרוֹמָאִים מִימֵי רוֹמוּלוּס עַד תְּקוּפַת הַקֵּסְטְנְתִּים וְקוֹרוֹת עַמֵּנוּ בִּימֵי הַבַּיִת הַשֵּׁנִי.

* חַיֵּי הַחוֹקֵר הַזֶּה אֵינָם יְדוּעִים לָנוּ בִּפְרָטְרוֹט. הוּא הָיָה תַּלְמִידוֹ שֶׁל ר׳ בָּרוּךְ בֶּן אַלְבַּלִיָּה, וְאֶת מִחְיָתוֹ מָצָא מֵרִפְאוּת חוֹלִים בְּעִיר מוֹלַדְתּוֹ. לְעֵת זִקְנָתוֹ פָּרְצוּ מְהוּמוֹת בְּטוּלֵידָה, וְהָאֲסַפְסוּף פָּרַע פְּרָעוֹת בִּיהוּדֵי הָעִיר הַזֹּאת. בִּשְׁעַת הַפְּרָעוֹת הַלָּלוּ נֶהֱרַג גַּם הָרַאַבַ״ד עַל קִדּוּשׁ־הַשֵּׁם (1180 לְמִסְפָּרָם).

בֶּן דוֹרוֹ שֶׁל ר׳ אַבְרָהָם אִבְּן־דַאוּד הָיָה הַנּוֹסֵעַ ר׳ בִּנְיָמִין אִישׁ טוּדֵילָה. הֶחָכָם הַזֶּה הִתְפַּרְסֵם בְּסֵפֶר מַסְעוֹתָיו, שֶׁנָּסַע בְּאַסְיָה, בְּאַפְרִיקָה וּבְאֵירוֹפָּה (רְאֵה פֶּרֶק א׳ סְעִיף ו׳), וַיַּחְקֹר אֶת אָרְחוֹת הַגּוֹיִם בִּכְלָל וְאֶת חַיֵּי בְּנֵי עַמּוֹ הַמְּפוּזָּרִים עַל אַדְמוֹת נֵכָר—בִּפְרָט. אֶת כָּל אֲשֶׁר רָאָה וְשָׁמַע מִפִּי אֲנָשִׁים נֶאֱמָנִים עַל קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בִּתְפוּצוֹת הַגּוֹלָה, נִמּוּסֵיהֶם וְאַגָּדוֹתֵיהֶם— אָסַף אֶל סִפְרוֹ „מַסְעוֹת בִּנְיָמִין". כְּבִסְפָרֵי יֶתֶר הַתַּיָּרִים בָּעֵת הַהִיא נִמְצָאוֹת בּוֹ גַּם יְדִיעוֹת שֶׁשָּׁאַב מִמְּקוֹר שְׁמוּעוֹת וּמְסוֹרוֹת־עָם; אוּלָם בִּכְלָל יֵשׁ לַסֵּפֶר הַזֶּה עֵרֶךְ חָשׁוּב מְאֹד עַד הַיּוֹם הַזֶּה.

וְהָאַחֲרוֹן בְּפַיְטָנֵי הַיְהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה הָיָה ר׳ יְהוּדָה אֲלְחָרִיזִי (בְּעֶרֶךְ: א. צ״ו—א. קנ״ו לְחֻרְבָּן). בְּכִשְׁרוֹנוֹ הַפִּיּוּטִי וּבִתְכוּנַת נַפְשׁוֹ דוֹמֶה הַפַּיְטָן הַזֶּה לְר׳ אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא. כָּמוֹהוּ אָהַב לָנוּעַ, וְאֶת מַרְבִּית יָמָיו בִּלָּה לֹא בִסְפָרַד אֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ, כִּי אִם בְּפְרַנְקִיָּה, בְּמִצְרַיִם וּבְסוּרְיָה. בְּסִפְרוֹ „תַּחְכְּמוֹנִי" הַמֵּכִיל חֲמִשִּׁים פִּרְקֵי שִׁירָה („שְׁעָרִים") וְסִפּוּרִים בַּחֲרוּזִים הוּא

מַעֲבִיר לִפְנֵי הַקּוֹרֵא אֶת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מְצָאַתּוּ בִּימֵי נְדוּדָיו הָרַבִּים בַּאֲרָצוֹת שׁוֹנוֹת. וּמְצַיֵּר בְּכִשְׁרוֹן טִפּוּסִים שֶׁל חַכְמֵי עַמֵּנוּ וּמְשׁוֹרְרָיו בָּעֵת הַהִיא. ר' יְהוּדָה אַלְחָרִיזִי הָיָה יוֹתֵר מֵלִיץ בַּחֲרוּזִים מֵאֲשֶׁר מְשׁוֹרֵר, וְהוּא בְּעַצְמוֹ מוֹדֶה כִּי לֹא חֻנַּן מֵאֵת הַטֶּבַע בְּכִשְׁרוֹן פִּיּוּטִי רָב:

„אַחֲרֵי אֲשֶׁר נֶאֱסַף שְׁלֹמֹה הַיּוֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ
וַיִּגְוַע וַיָּמָת אַבְרָהָם אִבְּן־עֶזְרָא נְשִׂיאוֹ,
וִיהוּדָה הַלֵּוִי שַׂר צְבָאוֹ וּמשֶׁה – נְבִיאוֹ,
נִסְתַּם חֲזוֹן הַשִּׁיר וּמוֹצָאוֹ וְלֹא יָסַף מַלְאַךְ ד' לְהֵרָאֹה.
וְהִנֵּה אֲנַחְנוּ פֹה הַיּוֹם מְלַקְּטִים שִׁכְחַת שִׁבֳּלֵיהֶם,
וְיוֹם וָלַיְלָה נָרוּץ בְּמַעְגְּלוֹתֵיהֶם, וְנִיגַע וְלֹא נַגִּיעַ אֲלֵיהֶם...“

טו. גְּזֵרוֹת הַשְּׁמָד בְּאַרְצוֹת הָאִישְׁלָם. * דַּת מֻחַמַּד לֹא אִחֲדָה אֶת כָּל בָּנֶיהָ בְּאַסְיָה וּבְאַפְרִיקָה. עוֹד בְּרֵאשִׁית הִוָּסְדָהּ קָם פֵּרוּד הַדֵּעוֹת בֵּין נוֹשְׂאֵי דִגְלָהּ: מִפְלַגָה אַחַת הֶאֱמִינָה מִלְּבַד בְּסֵפֶר הַקּוֹרַן גַּם בַּתּוֹרָה הַמְּסוּרָה („בְּנֵי סֻנָּה“) וּמִפְלֶגֶת הַמִּתְנַגְּדִים כָּפְרוּ בַּמְּסוֹרָה („בְּנֵי שִׁיעַ“). הַכַּלִיפִים מִבֵּית מוֹאַבְיָה הָיוּ מִמִּתְנַגְּדֵי הַמְּסוֹרָה וְאֶת תּוֹרַת הַקּוֹרַן עָמְלוּ לְבָרֵר בְּרוּחַ הַמַּדָּע וְהַחֲקִירָה; וְהַכַּלִיפוּת בְּקוֹרְדוֹבָה, שֶׁהָיְתָה לְמוֹפֵת בְּהַשְׂכָּלָתָהּ לְעֵינֵי הָעַמִּים, עוֹד הִגְדִּילָה אֶת הַפֵּרוּד בֵּין הַמּוּשְׁלְמָנִים הַמַּאֲמִינִים בַּמְּסוֹרָה וּבֵין מִתְנַגְּדֵיהֶם. אַךְ כָּל זְמַן שֶׁיַּד הַכַּלִיפִים מִבֵּית אוּמַיָּה הָיְתָה עַל הָעֶלְיוֹנָה, לֹא נוֹעֲזוּ קַנָּאֵי הַמְּסוֹרָה לִפְגֹּעַ בַּמּוּשְׁלְמָנִים הַנְּאוֹרִים וּבִבְנֵי יֶתֶר הַדָּתוֹת – לְרָעָה. אוּלָם כְּשֶׁכַּלִיפוּת קוֹרְדוֹבָה הֵחֵלָּה לְהִתְפּוֹצֵץ בְּשֶׁל מִלְחֶמֶת אַחִים וְשִׂנְאַת חִנָּם, הֵרִימוּ הַמּוּשְׁלְמָנִים הַקַּנָּאִים רֹאשׁ וַיָּחֵלּוּ לְהִתְנַקֵּם בְּמִתְנַגְּדֵיהֶם, שֶׁקָּרְאוּ לָהֶם „כּוֹפְרִים“, וּבַיְּהוּדִים אֲשֶׁר עָמְלוּ הַרְבֵּה בַּהֲפָצַת הַהַשְׂכָּלָה הָעַרְבִיאִית וְהַחֲקִירָה הַחָפְשִׁית. בְּיִחוּד גָּדְלָה הָרָעָה כַּאֲשֶׁר הִתְפָּרְצָה קִנְאַת הַדָּת הַנּוֹצְרִית בְּעֶצֶם תָּקְפָּהּ, וְנוֹסְעֵי־הַצְּלָב (ראה פרק ד') הָיוּ לְמוֹפֵת לְקַנָּאֵי הָאִישְׁלָם בְּ„מִלְחֶמֶת הַקֹּדֶשׁ“, אֲשֶׁר קָרְאוּ עַל כָּל בֶּן דַּת אַחֶרֶת וּבְאֶמְצָעֵי רִשְׁעָתָם: לְהָפִיץ תּוֹרַת מְחוֹקְקָם בְּכֹחַ הֶחָרֶב.

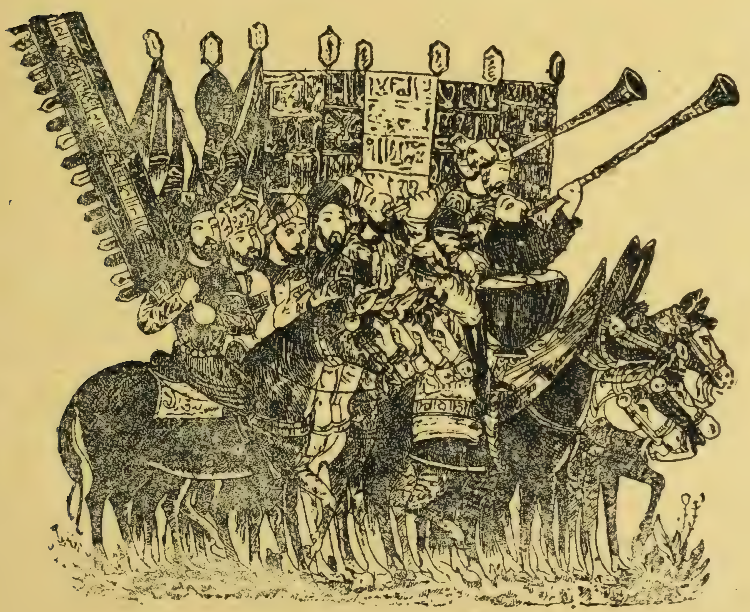
בָּעֵת הַהִיא גָּבְרָה בֵּין הַמּוּשְׁלְמָנִים הַבֶּרְבֶּרִים בְּאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית

כִּתַּת הָאֵל־מוּהִידִים („בְּנֵי הַנָּבִיא״). מְיַסֵּד הַכִּתָּה הַדָּתִית הַזֹּאת, עֶבֶד־אֵל אִבְּן־תְּמוּרָה, הִתְפַּרְסֵם לִשְׁלִיחַ־אֱלֹהִים („מוּהֲדִי״) לְהָשִׁיב לְדַת הָאִישְׁלַם אֶת כְּבוֹדָהּ הָרִאשׁוֹן וּלְבָעֵר אֶת הַ„כְּפִירָה״ מִקֶּרֶב הָאָרֶץ. כְּשֶׁמֵּת אִבְּן־תְּמוּרָה יָרַשׁ אֶת מְקוֹמוֹ וְאֶת קַנָּאוּתוֹ תַּלְמִידוֹ עֶבֶד־אֵל־מוּמִין, שֶׁקָּרָא מִלְחָמָה עַל הַכַּלִיפִים הַגְּאוֹרִים מִבֵּית הַמּוֹרָבִידִים, וּבְרֹאשׁ מַחֲנֶה רַב עָלָה מִגְּבוּל מְדִינָתוֹ וַיָּצַר עַל הָעִיר הַגְּדוֹלָה מָרוֹקַשׁ וַיִּלְכְּדֶהָ. בָּעִיר הַזֹּאת וּבִסְבִיבוֹתֶיהָ יָשְׁבוּ הַרְבֵּה יְהוּדִים, וְהַקַּנָּאִים הָאֵל־מוּהִידִים שִׁכּוֹרֵי הַנִּצָּחוֹן וְתַאֲוַת הַמִּלְחָמָה שָׁפְכוּ עֲלֵיהֶם אֶת כָּל חֲמָתָם. כְּקַנָּאֵי הַנּוֹצְרִיּוֹת הִצִּיעוּ גַּם הֵם לִפְנֵי הַיְהוּדִים בְּרֵרָה כָזוֹ: הֲמָרַת דָּתָם אוֹ — מָוֶת. יְהוּדֵי מָרוֹקַשׁ הָיוּ כְּאוֹבְדֵי עֵצוֹת; רַבִּים מֵהֶם נִמְלְטוּ עַל נַפְשָׁם מִצְּרַיְמָה וּסְפָרָדָה, וְהַנִּשְׁאָרִים קִבְּלוּ לְמַרְאִית עַיִן אֶת דַּת הָאִישְׁלַם, וּבַסֵּתֶר חָיוּ עַל פִּי חֻקֵּי תּוֹרַת אֲבוֹתֵיהֶם.

* לְפִי דִבְרֵי סוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת בָּא אֵל־מוּמִין עַל רָאשֵׁי הַיְּהוּדִים בְּמָרוֹקַשׁ בְּטַעֲנָה כָזוֹ: כַּאֲשֶׁר הוֹפִיעַ מֻחַמַּד בָּעוֹלָם הִבְטִיחוּהוּ, לְפִי הָאַגָּדָה הַמּוּשְׁלְמָנִית, הַיְּהוּדִים כִּי קַבֵּל יְקַבְּלוּ אֶת תּוֹרָתוֹ אִם בְּמֶשֶׁךְ חָמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה לֹא יָבוֹא מָשִׁיחַ לִגְאָלָם מֵאַרְצוֹת גָּלוּתָם; וְעַתָּה, כַּעֲבֹר הַזְּמָן הַקָּבוּעַ, עַל הַיְּהוּדִים לִשְׁמֹר אֶת מוֹצָא פִיהֶם, וְלֹא — אַחַת דָּתָם לְהָמִית. בְּעָמָל רַב עָלָה בִּידֵי יְהוּדֵי מָרוֹקַשׁ לִפְעֹל עַל רֹאשׁ הָאֵל־מוּהִדִים, כִּי יַחֲלִיף לָהֶם אֶת עֹנֶשׁ הַמָּוֶת — בְּגָלוּת; מִפְּנֵי הַתְּנָאִים הַקָּשִׁים, שֶׁיְּהוּדֵי אֵירוֹפָּה הָיוּ שְׁרוּיִם בָּהֶם בָּעֵת הַהִיא, אָבַד כִּמְעַט מָנוֹס לְמַרְבִּית יְהוּדֵי אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית, וְרַבִּים מֵהֶם נֶאֶנְסוּ לְהִשְׁתַּמֵּד. מִלְּבַד זֹאת לֹא דָרְשׁוּ קַנָּאֵי הָאִישְׁלַם מֵאֵת הַיְּהוּדִים הַמּוּמָרִים כְּפִירָה בְּעִקְּרֵי תוֹרָתָם וְהִתְרַחֲקוּת גְּמוּרָה מֵחַיֵּי עַמָּם, כַּאֲשֶׁר דָּרְשׁוּ הַנּוֹצְרִים, רַק סְתָם־הוֹדָאָה כִּי „מֻחַמַּד הוּא נְבִיא אֱלֹהַּ״. וְרָאשֵׁי הַיַּהֲדוּת בָּעֵת הַהִיא הוֹרוּ הֲלָכָה לָאֵלֶּה הַיְּהוּדִים שֶׁהָיוּ אֲנוּסִים לִבְחֹר בַּמָּוֶת אִם לֹא יוֹדוּ לְדִבּוּר זֶה —: „יוֹדֶה וְלֹא יֵהָרֵג״. הַמּוּמָרִים הָאֵלֶּה לֹא עָזְבוּ אֶת מִנְהֲגֵי הַיַּהֲדוּת גַּם בְּגָלוּי, וַיּוֹסִיפוּ לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה כְּבַתְּחִלָּה. אוּלָם מִקֵּץ יָמִים הִפְסִיקוּ רַבִּים מֵהֶם כָּל קֶשֶׁר בֵּינָם וּבֵין הָאִישְׁלָם (לְבַקֵּר אֶת בֵּית

מִסְּגַד הַמּוּשְׁלְמָנִים). וַיִּבְחֲרוּ לָמוּת עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם מִנְּשֹׂא מַסְוֶה כָּל שֶׁהוּא עַל פְּנֵיהֶם.

לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וּמַחֲנוֹת הָאֶל־מוּהִידִים הִתְפָּרְצוּ אֶל גְּבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה. אַחֲרֵי מִלְחָמָה קָשָׁה נִלְכְּדָה לִפְנֵיהֶם בִּירַת אַנְדַּלוּסְיָה הִיא קוֹרְדוֹבָה, וּבָתֵּי הַתְּפִלָּה וְהַמִּדְרָשׁ הַנֶּהְדָּרִים שֶׁל הַיְהוּדִים נֶהֶרְסוּ בִידֵיהֶם בְּלִי חֶמְלָה. בִּקְהִלָּה זוּ יָשַׁב אָז עַל כִּסֵּא הָרַבָּנוּת הָרַב הַחוֹקֵר ר' יוֹסֵף בֶּן צַדִּיק, וְלִבּוֹ נִשְׁבַּר בְּקִרְבּוֹ לְמַרְאֵה חָרְבַּן עֲדָתוֹ, וַיָּמָת מֵרֹב צַעַר וְעָגְמַת־נֶפֶשׁ. אַחֲרֵי קוֹרְדוֹבָה כָּבְשׁוּ הָאֶל־מוּהִידִים גַּם אֶת גְּרַנָטָה וְשִׁיבִילְיָה וְיֶתֶר עָרֵי אַסְפַּמְיָה הַדְּרוֹמִית, וַיַּכְרִיעוּ אֶת הָאֶל־מוֹרָבִידִים לְפִי חָרֶב. קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּכָל מְדִינַת אַנְדַּלוּסְיָה נֶחֶרְבוּ, וְהָאַכְסַנְיוֹת שֶׁל תּוֹרָה וּבָתֵּי הַמִּדְרָשׁ לַמַּדָּעִים בְּשִׁיבִילְיָה, בְּאֶלִיסָנָה וּבְיֶתֶר הֶעָרִים — נָשַׁמּוּ. מַרְבִּית יְהוּדֵי אַנְדַּלוּסְיָה הָכְרְחוּ לְקַבֵּל עֲלֵיהֶם אֶת דַּת הָאִישְׁלָם, וְהַנִּשְׁאָרִים נִמְלְטוּ עַל נַפְשָׁם אֶל הָאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת.

צבאות הערביאים

תַּמְצִית הַפֶּרֶק הַשֵּׁנִי
סַבְלָנוּת וְקַנָּאוּת.

„תּוֹר הַזָּהָב" לִיהוּדֵי אַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית נִמְשַׁךְ כְּמָאתַיִם וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה בְּקֵרוּב: (התת"פ—א. ק"ל לַחֻרְבָּן). בְּמֶשֶׁךְ הָעֵת הַזֹּאת הָלְכוּ רָאשֵׁי הַיַּהֲדוּת וְהָאִישְׁלַם שְׁלוּבֵי זְרוֹעַ נֶהֱנוּ זֶה מִזֶּה וְהֵנוּ זֶה אֶת זֶה—וַיִּיצְרוּ יְצִירָה עֲנָקִית, הִיא „הַשְׂכָּלַת הָעַרְבִיאִים", שֶׁהָיְתָה לִיסוֹד מוּסָד לְתַרְבּוּת כָּל הָאֱנוֹשִׁיּוּת עַד הַיּוֹם. מִלְּבַד קִרְבַת הַגֶּזַע שֶׁבֵּין הָעַרְבִיאִים וְהַיְּהוּדִים הֵבִיאָה אֶת שְׁנֵי הָעַמִּים הַנְּאוֹרִים הָאֵלֶּה לִידֵי אַחֲוָה גְמוּרָה הַסַּבְלָנוּת הַמְצֻיֶּנֶת, שֶׁהִצְטַיְּנוּ בִּתְקוּפָה זוּ מוֹרֵי הַיַּהֲדוּת וְהָאִישְׁלָם. קִנְאַת הַסּוֹפְרִים, הַחוֹקְרִים וְהַמְשׁוֹרְרִים הָעַרְבִיאִים הִרְבְּתָה אֶת חָכְמַת הַיַּהֲדוּת, שֶׁיָּצְאָה מִד' אַמּוֹת שֶׁל הַהֲלָכָה וַתְּהִי לְמָאוֹר לִבְנֵי עַמָּהּ, לְשֶׁמֶשׁ מְחַמֶּמֶת וּמְלַטֶּפֶת אֶת כָּל בָּנֶיהָ־אֱמוּנֶיהָ, לְמִקָּטָן וְעַד גָּדוֹל. גְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל כְּר' חִסְדָּאִי אִבְּן שַׁפְּרוּט וְר' שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד, חַכְמֵי הַתּוֹרָה כְּר' יִצְחָק אַלְפָּסִי וְרַבֵּנוּ בְּחַיֵּי, חוֹקְרֵי הַלָּשׁוֹן כְּדוֹנַשׁ בֶּן לַבְרַט וְיוֹנָה אִבְּן־גַּנַּאח, חוֹקְרִים חָפְשִׁים כְּר' אַבְרָהָם אִבְּן עֶזְרָא וְאִבְּן דָּאוּד, מְשׁוֹרְרִים גְּאוֹנִיִּים כְּר' שְׁלֹמֹה אִבְּן גְּבִירוֹל וְר' יְהוּדָה הַלֵּוִי — כֻּלָּם הִרְגִּישׁוּ אֶת עַצְמָם לִבְנֵי־נֶאֱמָנִים לְתוֹרָה מוֹרָשָׁה, וְכֻלָּם הֶאֱמִינוּ בְּכֹחַ קִיּוּמָהּ הַנִּצְחִי. תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת נִבְדְּקָה לְאוֹר הַחֲקִירָה הַחָפְשִׁית וַתִּמָּצֵא שְׁלֵמָה וּמוּצָקָה, בְּהִירָה וּמְזֻקָּקָה כְּיָאוּת לְתוֹרַת־הַחַיִּים. „כִּי לֹא בַשָּׁמַיִם הִיא"! קוֹל הָאֱלֹהִים שֶׁנִּשְׁמַע לִפְנֵי אַלְפֵי שָׁנָה עַל רָכְסֵי הַר הָעֲבָרִים מִפִּי גְּדֹל הַמְחֹקְקִים, קוֹל אַדִּיר זֶה נִשְׁנָה בְּעֶרֶב מַסְעֵי הַצְּלָב בִּירְכְּתֵי הָאִי הַפִּירִינֵיאִי, וַיְהִי לְאוֹת אַזְהָרָה לַנֶּחְשָׁלִים אֲשֶׁר בְּמַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וְלִפְלֵטַת חֶרֶב נוֹקֶמֶת.

אוּלָם תּוֹר־הַזָּהָב גָּז תֵּכֶף כְּשֶׁהֵחֵלּוּ שִׁבְטֵי הָעַרְבִיאִים־הַפְּרָאִים לְקַנֵּא לְדָתָם, וַיָּחֵלּוּ לִכְרֹת בְּחַבְרֵיהֶם בְּאֵירוֹפָּה אֶת גֶּזַע מַחֲצַבְתָּהּ, אֶת עֵץ הַיַּהֲדוּת. יְהוּדֵי גְּרַנָטָה טָעֲמוּ מִבִּכּוּרֵי הַקַּנָּאוּת הָאִישְׁלָמִית וִיהוּדֵי קָרְדוֹבָה שָׂבְעוּ אֶת בְּצִירָהּ. אָז נָדַמּוּ בְּנוֹת הַשִּׁירָה הָעִבְרִית, הָעוֹנְדוֹת חֲרוּזֵי תְהִלָּה לַטֶּבַע וְלִנְדִיבֵי עָם, וּבִמְקוֹמָן נִשְׁמְעָה אֶנְקַת עַמֵּנוּ הַנּוֹדֵד בַּשִּׁירָה הַיְתוֹמָה שֶׁל ר' שְׁלֹמֹה אִבְּן גְּבִירוֹל וְר' יְהוּדָה הַלֵּוִי, הִיא שִׁירַת־הָעָם הַקּוֹבֶלֶת כְּלַפֵּי גּוֹרָלוֹ הַמַּר וְהַתּוֹבַעַת עֶלְבּוֹנוֹ מִד' וּמֵאָדָם.

(א. ליבושיצקי).

שִׂיחָה מֻקְדֶּמֶת: שִׁבְטֵי אַפְרִיקָה.

עַד תְּקוּפַת יְמֵי הַבֵּינַיִם הָיָה פָּרוּשׂ עַל הָאָרֶץ הָרְחָבָה הַזֹּאת עֲרָפֶל הָאַגָּדָה. גְּבוּלוֹתֶיהָ וּשְׁמוֹת הַשְּׁבָטִים שֶׁנָּדְדוּ בַּמֶּרְחָב הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַזֶּה – לֹא נִסְמְנוּ בְּדִיּוּק. לְפִי הַשְׁעָרוֹת סוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת נֶחֶלְקָה אַפְרִיקָה בִּימֵי כִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ: לְאַדְמַת כּוּשׁ, לְאַדְמַת מִצְרַיִם וּלְאַדְמַת לוּב (פּוּט), וּמַעֲרָבִית יוֹשְׁבֵיהֶן הָיוּ אֵיפוֹא מִבְּנֵי חָם („כּוּשׁ וּמִצְרַיִם וּפוּט וּכְנָעַן"). מִקֵּץ יָמִים נָדְדוּ מִגְּבוּלוֹת אֶרֶץ כְּנַעַן שְׁבָטִים אֲחֵרִים, וּבְיִחוּד מֵעַם הַגִּרְגָּשִׁי, וַיִּתְיַשְּׁבוּ גַּם הֵם בְּאַפְרִיקָה; וַאֲחֵרִים מִסּוֹפְרֵי קוֹרוֹת הָעַמִּים רוֹאִים בִּבְנֵי הַגִּרְגָּשִׁי אֶת הַצִּידוֹנִים שֶׁבָּנוּ אֶת קַרְתָּגָה.

כָּל הַמְּדִינוֹת הַלָּלוּ מִשְׂתָּרְעוֹת בְּאַפְרִיקָה הַתִּיכוֹנָה וּבְחֶלְקָהּ הַמִּזְרָחִי וְהַצְּפוֹנִי. וּמֶחֱצִיתָהּ הַמַּעֲרָבִית הָיְתָה עוֹד דּוֹרוֹת שְׁלֵמִים לְאֶרֶץ תַּעֲלֻמוֹת. אַגָּדַת הָעָם הָעִבְרִית בִּקְשָׁה שָׁם אֶת אֶרֶץ הַחֲוִילָה וְאוֹפִיר „אֲשֶׁר שָׁם הַזָּהָב". אֲלֶכְּסַנְדֶּר מוֹקְדוֹן, הַחוֹלֵשׁ עַל עַמֵּי אַסְיָה, כָּבַשׁ עַל נְקַלָּה אֶת אַפְרִיקָה הַמִּזְרָחִית־הַצְּפוֹנִית; וּבְמֶחֱצִיתָהּ הַשְּׁנִיָּה פָּגַשׁ מִכְשׁוֹלִים רַבִּים עַל דַּרְכּוֹ, וּגְבוּרָתוֹ נָשְׁתָה בְּמִלְחֲמוֹתָיו עִם עַמֵּי הַפְּלָאוֹת הַיּוֹשְׁבִים בָּהּ.

בִּימֵי הַבֵּינַיִם הוּסַר מְעַט הַלּוֹט, אֲשֶׁר הָיָה פָּרוּשׂ דּוֹרוֹת שְׁלֵמִים עַל אַפְרִיקָה הַמַּעֲרָבִית־הַדְּרוֹמִית. בִּגְבוּלוֹת אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית־הַמִּזְרָחִית נָדְדוּ מִימֵי קֶדֶם מִלְּבַד שִׁבְטֵי בְּנֵי חָם גַּם שְׁבָטִים אֲחֵרִים מִבְּנֵי שֵׁם, וּבִידֵי הָעַרְבִיאִים הַשֵּׁמִיִּים עָלְתָה לְגַלּוֹת אֶת הַמָּסָךְ מֵעַל תַּעֲלֻמוֹת אֶרֶץ הַפְּלָאוֹת הַלֵּזוּ, וּלְהַכְנִיעַ רַבִּים מִשִּׁבְטֶיהָ הַפְּרָאִים – אֶל מָרוּתָם וְאֶל דַּת הָאִישְׁלָם. מִשִּׁבְטֵי אַפְרִיקָה הַפְּרָאִים הִשְׁפִּיעוּ בְּיוֹתֵר עַל קוֹרוֹת הָעַמִּים הַמּוֹרִים וְהַבֶּרְבֶּרִים יוֹשְׁבֵי צְפוֹנִית־מַעֲרָבִית בִּגְבוּלוֹת מָרוֹקוֹ, אַלְגִּירְיָה וְטוּנִיס. הַמּוֹרִים – הָיוּ בִּימֵי הַבֵּינַיִם מִין עֵרֶב־רַב מִשִּׁבְטֵי בְּנֵי שֵׁם, חָם וָיֶפֶת, וְאָהֲבוּ חַיֵּי יִשּׁוּב, וְלָכֵן קִבְּלוּ יוֹתֵר אֶת הַשְׁפָּעַת הָעַרְבִיאִים. לְהֵפֶךְ: הַבֶּרְבֶּרִים – הָיוּ נוֹדְדִים עִם עֶדְרֵיהֶם מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, וְטָהֳרַת גִּזְעָם נִשְׁתַּמְּרָה בְּקִרְבָּם בִּמְלוֹאָהּ, וְהַהַשְׂכָּלָה הָעַרְבִיאִית לֹא יָכְלָה לְהַשְׁפִּיעַ עֲלֵיהֶם הַרְבֵּה. פִּרְאִיּוּתָם הַטִּבְעִית נִשְׁאֲרָה אֶצְלָם גַּם אַחֲרֵי קַבָּלָתָם אֶת תּוֹרַת הָאִישְׁלָם, וְקַנָּאוּתָם לָהּ לֹא נָבְעָה מִמְּקוֹר הַדַּעַת וְהָאֱמוּנָה. הַתַּלְמִידִים הֵחֵלּוּ לְהוֹרוֹת הֲלָכָה בִּפְנֵי רַבֵּיהֶם וּלְהַחֲמִיר יוֹתֵר מֵהֶם בְּעִנְיְנֵי הַדָּת. וְלֹא אֶת רִיב תּוֹרַת הָאִישְׁלָם רָבוּ מִידֵי מְחַנְּכֵיהֶם, אֶלָּא אֶת עֶלְבּוֹן הַמָּסוֹרָה תָּבְעוּ מֵהֶם – בְּחַרְבָּם וּבְקַשְׁתָּם. וּסְאַת קַנָּאוּתָם מָלְאָה כְּשֶׁשָּׁב לְאַפְרִיקָה מַנְהִיגָם עֶבֶד־אֱלָהּ אִבְּן־תּוּמַרְת מִבַּגְדָּד מָלֵא וְגָדוּשׁ חֲקִירוֹת רַבּוֹ הַהוֹגֶה הָעַרְבִיאִי אַלְגַזָּלִי. הַחוֹקֵר הַזֶּה הִטִּיף לְחַיֵּי מוּסָר וּלְפַשְׁטוּת הַטֶּבַע וְהִתְנַגֵּד לְאָרְחוֹת חַיֵּיהֶם וּלְהַמְצָאוֹת שֶׁל הַמַּשְׂכִּילִים הָעַרְבִיאִים וּלְמוֹתְרוֹתֵיהֶם. מוּבָן, כִּי גַם לְשִׁיטָה זוּ הָיְתָה זְכוּת קִיּוּם בְּתוֹךְ עַם נָאוֹר וּמְפֻתָּח כָּעַרְבִיאִים, לוּלֵי הִשְׁתַּמְּשׁוּ בָהּ אֲנָשִׁים פְּרָאִים לְרָעַת הָעָם וּלְהַוָּתוֹ: כָּל הַשִּׁיטוֹת וְהַדֵּעוֹת יְכוֹלוֹת לְהִתְקַיֵּם וּלְבַקֵּשׁ לָהֶן נְבִיאִים וְנוֹשְׂאֵי־דֶגֶל, אֲבָל כֻּלָּן מוּכְרָחוֹת לְהִכָּנַע לִזְכוּת קִיּוּמוֹ שֶׁל הָעָם וּלְטוֹבַת אַחְדוּתוֹ. לֹא כֵן הָיְתָה דַּעַת נְבִיא הַבֶּרְבֶּרִים. כְּאוֹתָהּ הָאֵם הַמְזֻיֶּפֶת בְּמִשְׁפַּט שְׁלֹמֹה, שֶׁלֹּא חָסָה עַל חַיֵּי הַיֶּלֶד וַתֹּאמַר: „גְּזֹרוּ", – הֵבִיא גַם בֶּן־תּוּמַרְת שׁוֹאָה עַל כָּל עַם הָעַרְבִיאִים וּבִלְבַד כִּי שִׁיטָתוֹ תְנַצֵּחַ. בֶּן הָאָמָה הָרַג אֵיכָא אֶת שִׁבְעִים אֶחָיו וַיִּירַשׁ אֶת נַחֲלַת אֲבִיהֶן; אַךְ נִצְחוֹן כָּזֶה רַק אַחִים־חוֹגְרִים יִנְחָלוּ, וְלֹא בָנִים נֶאֱמָנִים לְעַמָּם.

(א. ליבושיצקי).

פֶּרֶק שְׁלִישִׁי:

הַיְהוּדִים בְּאַסְיָה וּבְאַפְרִיקָה.

(בְּעֵרֶךְ: ת"ת – א. ר לַחֻרְבָּן).

טז. * יְהוּדֵי אַסְיָה. דַּלִּים וְכֵהִים הֵם חַיֵּי הַיְהוּדִים, שֶׁנִּשְׁאֲרוּ לִפְלֵטָה בִּימֵי הַבֵּינַיִם בְּאֶרֶץ אֲבוֹתָם הַנְּשַׁמָּה וּבִסְבִיבוֹתֶיהָ. שֶׁמֶשׁ הַיַּהֲדוּת בַּמִּזְרָח שָׁקְעָה עִם חֻרְבַּן הַיְשִׁיבוֹת בְּבָבֶל וּבְסוּרָא, וְרַק חַכְמֵי הַיְהוּדִים מֵאֵירוֹפָּה וּמִגְּבוּלוֹת מֶמְשֶׁלֶת הַכַּלִּיפִים הָיוּ נוֹדְדִים לִפְעָמִים אֶל עֶרֶשׂ אֻמָּתָם, לָגוּר אוֹ לְהִשְׁתַּקֵּעַ שָׁם, וְהָיוּ מַכְנִיסִים קַוֵּי אוֹר וְזֶרֶם חַיִּים אֶל הַפִּנּוֹת הַחֲשֵׁכוֹת וְהָעֲזוּבוֹת הָהֵן. בְּיִחוּד דַּלּוּ אָז יוֹשְׁבֵי הַיְהוּדִים בְּאֶרֶץ אֲבוֹתֵיהֶם, וּבְכָל עָרֵי פַּלֶשְׂתִּינָה יָשְׁבוּ רַק מֵאוֹת מִשְׁפְּחוֹת יְהוּדִים, שֶׁלֹּא הִצְטַיְּנוּ בְּיוֹתֵר לֹא בְתוֹרָה וְלֹא בִגְדֻלָּה. נִדְמָה הָיָה, כִּי הַתּוֹרָה יָצְאָה מִצִּיּוֹן – לִבְלִי שׁוּב עוֹד אֵלֶיהָ.

בִּתְנָאִים יוֹתֵר רְצוּיִים הָיוּ הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי כַּלִּיפוּת בַּגְדַּד. שָׁם נִמְצְאוּ כְּבָר מִשְׁפְּחוֹת יְהוּדִים לַאֲלָפִים, וְרַבִּים מֵהֶם גָּדְלוּ בַּתּוֹרָה וּבְחָכְמָה אוֹ בְּמִפְעֲלֵיהֶם לְטוֹבַת עַמָּם. יְהוּדֵי תַּדְמוֹר, הִיא תַּלְמִירָה, הִצְטַיְּנוּ בְעֹצֶם יָדָם וּבְאֹמֶץ לִבָּם בְּתִגְרוֹתֵיהֶם שֶׁהִתְגָּרוּ בִּבְנֵי הַשְּׁבָטִים הַקְּרוֹבִים. בְּדַמֶּשֶׂק נִמְצְאוּ כִּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים מִשְׁפְּחוֹת יְהוּדִים, מָאתַיִם בָּתֵּי אָבוֹת שֶׁל בְּנֵי הַמִּקְרָא וּכְאַרְבַּע מֵאוֹת מִשְׁפְּחוֹת שׁוֹמְרוֹנִים; וּבְנֵי שָׁלֹשׁ הַקְּהִלּוֹת הָאֵלֶּה חָיוּ בֵּינֵיהֶם בִּשְׁלוֹם־אֱמֶת.

אַךְ בְּיִחוּד הָיָה מַצַּב הַיְהוּדִים אֵיתָן בִּגְדוֹת פְּרָת וְחִדֶּקֶל. כַּלִּיפֵי בַּגְדַּד הִרְשׁוּ לָהֶם לְמַנּוֹת עֲלֵיהֶם נְשִׂיאִים, שֶׁנִּהֲלוּ אֶת כָּל עִנְיְנֵי הַקְּהִלּוֹת, כְּרָאשֵׁי הַגּוֹלָה בִּימֵי הַגְּאוֹנִים. הַנּוֹסֵעַ ר' בִּנְיָמִין מִטּוּדֶילָה (בַּמֵּאָה הַשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה) מַרְבֶּה לְסַפֵּר בְּסֵפֶר מַסְעוֹתָיו עַל אוֹדוֹת נְשִׂיאֵי הַגּוֹלָה

בַּיָּמִים הָהֵם, אֲשֶׁר מָשְׁלוּ עַל כָּל קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּאַסְיָה ,מִפָּרָס עַד קַוְקַזְיָה, מִתֵּימָן עַד עֲרָב וְהוֹדוּ". בְּיוֹתֵר נוֹדְעוּ הַנְּשִׂיאִים בְּנִינְוֵה הַחֲדָשָׁה (מוסול): ר' זַכָּאי וְר' יוֹסֵף.

גַּם בִּגְבוּלוֹת פָּרַס הַצְּפוֹנִית, בְּהָרֵי אֲרָרָט וְקַוְקַזְיָה, רַבּוּ יוֹשְׁבֵי הַיְהוּדִים, שֶׁהִצְטַיְּנוּ בְּרוּחַ גְּבוּרָתָם וּבְאַהֲבָתָם לַחֵרוּת. הַיְהוּדִים הַהֲרָרִים הָאֵלֶּה הָיוּ תָמִיד מְזֻיָּנִים, וְלֹא יָדְעוּ עֹל גָּלוּת וְשִׁעְבּוּד. בְּאַסְיָה הַתִּיכוֹנָה רַבּוּ בִּימֵי הַבֵּינַיִם קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים: בְּכִיוָה נִמְצָא אָז יִשּׁוּב יְהוּדִים הָגוּן, בְּסַמַּרְקַנְט יָשְׁבוּ כַּחֲמִשִּׁים אֶלֶף יְהוּדִים, וְנָשִׂיא מְיֻחָד לָהֶם.

וּבְחֶבֶל כֹּרָסָן אֲשֶׁר בִּגְבוּל בּוּכָרָה נִמְצָא שֵׁבֶט גָּדוֹל שֶׁל יְהוּדִים בְּנֵי־חוֹרִין, שֶׁהִתְיַחֲסוּ עַל שְׁאֵרִית בְּנֵי הַשְּׁבָטִים: זְבוּלֻן, אָשֵׁר, דָּן וְנַפְתָּלִי. הֵם עָסְקוּ בַּעֲבוֹדַת אַדְמָתָם וּבְמִרְעֵה צֹאנָם, וְחָיוּ בְּשָׁלוֹם עִם שְׁכֵנֵיהֶם הַשְּׁבָטִים הַפְּרָאִים. הַנּוֹסֵעַ ר' בִּנְיָמִין מִטּוּדֵילָה מְסַפֵּר עַל אוֹדוֹת הַשֵּׁבֶט הַיְהוּדִי הַזֶּה כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה: פַּעַם עָלָה עַל בְּנֵי הַגְּהוּזִים, שֶׁהָיוּ מִתְנַפְּלִים עַל גְּבוּלוֹת פָּרַס וּבָזְזוּ שָׁם בַּז, סִינְגַּר (= סִינְדְּשַׁר) מֶלֶךְ הַגַּלְגּוּקִים (=דְשִׁילְדְּשׁוּקִים, מִשֵּׁבֶט הַתֻּרְכִּים), שֶׁמָּשַׁל גַּם בְּנַחֲלוֹת פָּרַס, לְהִלָּחֵם בְּמַחֲרִיבֵי אַרְצוֹ. אַךְ הוּא תָעָה בְּאַחַד הַמִּדְבָּרוֹת בְּאַסְיָה הַתִּיכוֹנָה, וּמַחֲנֵהוּ נִשְׁאַר בְּלִי מָזוֹן וּמִחְיָה. כֹּה תָּעוּ הַגַּלְגּוּקִים יָמִים אֲחָדִים עַד הַגִּיעָם אֶל אַדְמַת הַיְהוּדִים הַחָפְשִׁים. וַיִּדְרֹשׁ מֵהֶם סִינְגַּר כִּי יִתְּנוּ לֶחֶם לִצְבָאוֹ הֶעָיֵף, הַהוֹלֵךְ לְהַכּוֹת בַּגְּהוּזִים. אַךְ הַיְּהוּדִים הֶחָפְשִׁים עֲנוּהוּ: „יְהוּדִים אֲנַחְנוּ, וְאֵין לָנוּ לֹא מֶלֶךְ וְלֹא שַׂר מִן הַגּוֹיִם, כִּי־אִם שַׂר יְהוּדִי; וּבְנֵי כְּפַר־אַל תֻּרְךְ (=הַגְּהוּזִים), אֲשֶׁר אַתָּה אוֹמֵר לְהִלָּחֵם בָּם, הֵם בַּעֲלֵי־בְרִיתֵנוּ, וְהַמְבַקֵּשׁ רָעָתָם מְבַקֵּשׁ גַּם רָעָתֵנוּ". אָז אִיֵּם שַׁלִּיט הַתֻּרְכִּים, כִּי יִנָּקֵם בַּיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי פָרַס, בְּאִם הַיְּהוּדִים הֶחָפְשִׁים לֹא יִתְּנוּהוּ לַעֲבוֹר דֶּרֶךְ אַרְצָם. יְהוּדֵי כֹּרָסָן מִלְאוּ אֶת בַּקָּשַׁת סִינְגַּר,

מִירְאָה פֶּן יִתְנַקְּם בַּאֲחֵיהֶם יְהוּדֵי פָּרָס; אֲבָל שָׁלְחוּ מַלְאֲכֵי חֶרֶשׁ אֶל הַגְּהוּזִים שְׁכֵנֵיהֶם לְהַזְהִירָם מִפְּנֵי הָאוֹיֵב הַקָּרֵב אֲלֵיהֶם.

בְּבִירַת פָּרַס אִיסְפַּהַן וּבָעִיר הַגְּדוֹלָה הֲמַדַן נִמְצְאוּ, לְפִי דִבְרֵי סוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת, עֲשָׂרוֹת אֶלֶף יְהוּדִים. בְּשׁוּשָׁן, הַבִּירָה לְפָנִים, יָשְׁבוּ כַּעֲשֶׂרֶת אֲלָפִים יְהוּדִים, וּלְפִי הַמְּסוֹרָה נִקְבַּר בָּעִיר הַזֹּאת דָּנִיֵּאל לִפְנֵי אֶחָד מִבָּתֵּי הַכְּנֵסִיּוֹת, וַאֲרוֹנוֹ הָיָה תָלוּי בְּשַׁלְשְׁלָאוֹת שֶׁל בַּרְזֶל עַל גֶּשֶׁר נְהַר־חִדֶּקֶל.

בִּגְבוּלוֹת עֲרָב הִצְטַיְּנָה בְּיוֹתֵר עֲדַת הַיְּהוּדִים בְּתֵימָן וּקְהִלַּת הַיְּהוּדִים בַּעֲרָב הַצְּפוֹנִית, שֶׁדָּמוּ בְּאָרְחוֹת חַיֵּיהֶם לַאֲחֵיהֶם הַיְּהוּדִים הַהֲרָרִיִּים בְּקוֹקַזְיָה. הָאַגָּדָה שׁוֹפֶכֶת עַל יְהוּדֵי עֲרָב חֵן מְיֻחָד וּמְסַפֶּרֶת: כִּי מִסְפָּרָם עָלָה לִשְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶלֶף וּנְשִׂיאֵיהֶם מִזֶּרַע בֵּית דָּוִד מָשְׁלוּ בָהֶם יָמִים רַבִּים. בְּחָבוּר (כַּיְבַּר) יָשְׁבוּ כַּחֲמִשִּׁים אֶלֶף יְהוּדִים חָפְשִׁים, שֶׁהִתְיַחֲסוּ עַל שְׁאֵרִית בְּנֵי רְאוּבֵן, גָּד וַחֲצִי שֵׁבֶט הַמְנַשִּׁי.

לִמּוּד הַתּוֹרָה לֹא הִתְפַּשֵּׁט בְּיוֹתֵר בֵּין יְהוּדֵי אַסְיָה, וְסוֹפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ מְסַפְּרִים רַק עַל יְשִׁיבָה חֲשׁוּבָה אֶחָת, שֶׁהִתְקַיְּמָה בִּימֵי הַבֵּינַיִם בְּעִיר בַּגְדַד וְהִתְפַּרְסְמָה בִּימֵי נְשִׂיאָהּ ר' שְׁמוּאֵל בֶּן עֵלִי הַכֹּהֵן. לְעֻמַּת זֹאת הִצְטַיְּנוּ אָז יְהוּדֵי אַסְיָה בְּחַיֵּיהֶם הַפְּשׁוּטִים וְהַצְּנוּעִים, וּבֶאֱמוּנָתָם הָרַבָּה כִּי קֵץ גָּלוּתָם בַּגּוֹיִם לֹא יִרְחַק עוֹד.

יז. דָּוִד אֶל־רָאִי. בָּעֵת הַהִיא קָרָה בֵּין יְהוּדֵי אַסְיָה הַמַּעֲרָבִית מִקְרֶה, שֶׁהָיָה יָכוֹל לִהְיוֹת רַב־הַתּוֹצָאוֹת לְכָל עַמֵּנוּ לוּלֵי פֵּרוּד הַדֵּעוֹת וּבֶגֶד אַחִים. בֵּין הַיְּהוּדִים הַתְּשׁוּטִים וְהֶחָפְשִׁים בִּגְבוּלוֹת פָּרַס הוֹפִיעַ בַּמֵּאָה הַשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה לַחֻרְבָּן אִישׁ צָעִיר וְרַב־פְּעָלִים, שֶׁנִּסָּה לְהָרִים אֶת דֶּגֶל חֵרוּת יְהוּדָה בְּגָלוּי, וּבֵין אֶחָיו הַגִּבּוֹרִים — הַיְּהוּדִים הַהֲרָרִיִּים יָצָא שְׁמוֹ לְמָשִׁיחַ וְגוֹאֵל־עַמּוֹ. שֵׁם הָאִישׁ הַנִּפְלָא הַזֶּה הוּא דָּוִד אֶל־רָאִי, יְלִיד עֲמַדְיָה וַחֲנִיךְ הַיְשִׁיבָה הַבַּגְדָּדִית. מִלְּבַד יְדִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בַּתּוֹרָה, שֶׁלָּמַד מִפִּי רָאשֵׁי הַיְשִׁיבָה בְּיָמָיו, ר' עֵלִי וְר' יְהוּדָה חִסְדָּאִי — נְשִׂיא הַיְּהוּדִים בִּכְלִיפוּת בַּגְדַד, הִשְׁתַּלֵּם גַּם בְּחָכְמַת הַמֶּחְקָר לְפִי שִׁיטַת הַהַשְׂכָּלָה הָעַרְבִיאִית; וּבְנֹעַם הֲלִיכוֹתָיו וּמַדְבְּרוֹתָיו יָצָא שְׁמוֹ

לִתְהִלָּה לֹא רַק בֵּין בְּנֵי־עַמּוֹ, כִּי־אִם גַּם בֵּין גְּדוֹלֵי הַמּוּשְׁלְמָנִים. הַמְּהוּמוֹת וְהַמְּבוּכוֹת שֶׁתָּכְפוּ אָז בִּכְלִיפוּת בַּגְדַד, וְהַשְּׁמוּעוֹת הָרָעוֹת שֶׁהִגִּיעוּ אֵלָיו עַל צָרוֹת אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ בְּאֵירוֹפָּה וּבְאַפְרִיקָה בְּשֶׁל מַסְּעֵי הַצְּלָב (רְאֵה פֶּרֶק ד׳) וּגְזֵרוֹת הַשְּׁמָד שֶׁל הָאֵל־מוּחִידִים, – עוֹרְרוּ בְּקֶרֶב נַפְשׁוֹ הַלּוֹהֶטֶת אֶת הָרַעְיוֹן הַכַּבִּיר. כִּי בָאָה הָעֵת „לִדְחֹק אֶת הַקֵּץ" וּלְהָשִׁיב אֶת שְׁבוּת עַמּוֹ אֶל אֶרֶץ אֲבוֹתָיו. כְּבַר־כּוֹכְבָא בִּשְׁעָתוֹ חָשַׁב גַּם דָּוִד אֵל־רָאִי, כִּי בְלִי כֹּחַ מַמָּשִׁי לֹא יָשִׁיב לְעַמּוֹ אֶת חֵרוּתוֹ. וַיּוֹצֵא קוֹל־קוֹרֵא לִיהוּדֵי אַסְיָה כִּי שָׁלוּחַ הוּא מֵאֵת ד׳ לִגְאֹל אֶת עַמּוֹ מֵעֹל הַגּוֹיִם. לְקוֹל קְרִיאָתוֹ נִקְבְּצוּ וּבָאוּ אֵלָיו הֲמוֹנִים הֲמוֹנִים מֵהַיְּהוּדִים הַהֲרָרִיִּים, מְזֻיָּנִים בַּחֲנִיתוֹת וּבַחֲרָבוֹת מִתַּחַת לְמַדֵּיהֶם. וַיְמַנּוּ אֶת דָּוִד לְנָשִׂיא עֲלֵיהֶם. כַּאֲשֶׁר הִגִּיעָה הַשְּׁמוּעָה לְשַׁלִּיט פָּרַס, כִּי הַיְהוּדִים מָרְדוּ בוֹ, שָׁלַח לִקְרֹא אֵלָיו אֶת רֹאשׁ הַמֶּרֶד. דָּוִד אֵל־רָאִי בָּא אֵלָיו קוֹמְמִיּוּת, בְּלִי אַנְשֵׁי לְוָיָתוֹ, וַיּוֹדִיעוּ כִּי הוּא נְשִׂיא הַיְּהוּדִים. אָז צִוָּה שַׁלִּיט פָּרַס לְתָפְשֵׂהוּ וּלְהַשְׁלִיכוֹ אֶל בֵּית־הַכֶּלֶא, אֲשֶׁר כָּל הַמּוֹרְדִים בְּמַלְכוּת אֲסוּרִים שָׁם. לְפִי דִּבְרֵי הָאַגָּדָה, עָלָה בִּידֵי דָּוִד אֵל־רָאִי לָצֵאת מִבֵּית הַכֶּלֶא בְּאֹרַח־פֶּלֶא וַיּוֹפִיעַ שֵׁנִית בַּחֲצַר שַׁלִּיט פָּרַס „כְּרוֹאֶה וְאֵינוֹ נִרְאֶה". הַמֶּלֶךְ וְשָׂרָיו שָׁמְעוּ אֶת קוֹל דָּוִד, אַךְ לְתָפְשׂוֹ לֹא יָכֹלוּ. כַּאֲשֶׁר הוֹדִיעַ „הַקּוֹל", כִּי דָוִד אֵל־רָאִי שָׁב אֶל אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ, נִרְאָה רֶגַע לִפְנֵי עַבְדֵי הַשַּׁלִּיט, שֶׁאָמְרוּ לְתָפְשׂוֹ; אַךְ בְּ„קְפִיצַת הַדֶּרֶךְ" עָבַר בְּיוֹם אֶחָד מַהֲלַךְ עֲשָׂרָה יָמִים, וַיּוֹפַע לִפְנֵי קְהַל מַעֲרִיצָיו בַּעֲמַדְיָה. שֵׁם דָּוִד אֵל־רָאִי, גּוֹאֵל עַמּוֹ וְהַמַּפְלִיא לַעֲשׂוֹת, הִתְפַּרְסֵם בֵּין כָּל יְהוּדֵי אַסְיָה בִּמְהִירוּת הַבָּרָק. וּמִסְפַּר הַמַּאֲמִינִים בּוֹ הָלַךְ הָלוֹךְ וָרָב. אָז שָׁלַח שַׁלִּיט פָּרַס לְהַזְהִיר אֶת רָאשֵׁי הַגּוֹלָה, כִּי יַשְׁמִיד אֶת כָּל הַיְהוּדִים הַיּוֹשְׁבִים בִּמְדִינוֹת מַלְכוּתוֹ, אִם יוֹסִיף דָּוִד אֵל־רָאִי לְעוֹרֵר אֶת בְּנֵי עַמּוֹ לִמְרֹד. רָאשֵׁי הַגּוֹלָה וְהַיְשִׁיבָה בְּבַגְדַד פָּנוּ אֶל דָּוִד בְּדִבְרֵי אַזְהָרָה, שֶׁיֶּחְדַּל מִמַּעֲשָׂיו אֵלֶּה, „כִּי עֲדַיִן לֹא הִגִּיעַ זְמַן הַגְּאֻלָּה". אַךְ דָּוִד לֹא שָׂם לֵב לְאַזְהָרוֹת אֵלּוּ, וַיּוֹסֶף לְהִתְבַּצֵּר בִּמְצוּדַת עֲמַדְיָה. אָז שָׂם שַׁלִּיט פָּרַס לְעָרְמָה פָּנָיו; בְּמִצְוָתוֹ שִׁחֵד נְצִיבוֹ בַּעֲמַדְיָה בְּכֶסֶף רַב אֶת חוֹתְנוֹ שֶׁל דָּוִד אֵל־רָאִי.

וַיָּקָם עָלָיו בִּשְׁנָתוֹ וַיִּרְצָחֵהוּ נָפֶשׁ. אוּלָם גַּם אַחֲרֵי מוֹת אִישׁ־הַפֶּלֶא הַזֶּה לֹא חָדְלוּ מַעֲרִיצָיו הָרַבִּים (שֶׁהִתְקָרְאוּ „בְּנֵי מְנַחֵם", עַל שֵׁם דָּוִד־אֶל־רָאִי— הַשֵּׁנִי) בְּאַסְיָה לְהַאֲמִין, כִּי מְשִׁיחַ ד׳ הָיָה אֶל־רָאִי, שֶׁנִּקְרָא מֵאֵת הַהַשְׁגָּחָה הָעֶלְיוֹנָה לִגְאֹל אֶת עַמּוֹ מִשִּׁפְלוּתוֹ וּנְדוּדָיו בַּגּוֹיִם, וְרַק הַדּוֹר לֹא הָיָה רָאוּי לְכָךְ.

יח. הַיְהוּדִים בְּאַפְרִיקָה. * עַל אַדְמַת בְּנֵי חָם יָשְׁבוּ הַיְהוּדִים עוֹד בִּימֵי הַבַּיִת הָרִאשׁוֹן לְרֶגֶל הַמִּסְחָר שֶׁפָּרַץ בֵּין מִצְרַיִם וּבֵין אֶרֶץ הָעִבְרִים. אַחֲרֵי חָרְבַּן מִקְדַּשׁ שְׁלֹמֹה בָּרְחוּ שָׁמָּה רַבִּים מִפְּלִיטֵי יְהוּדָה מֵחֲמַת מֶלֶךְ בָּבֶל, וִיהוּדֵי אַפְרִיקָה הָאֶזְרָחִים קִבְּלוּ אֶת אֲחֵיהֶם הַגּוֹלִים בְּרַחֲמִים רַבִּים וַיִּתְמְכוּ בְיָדָם לְהֵאָחֵז בְּאֶרֶץ מִקְלָטָם. לְפִי דִּבְרֵי אֲחָדִים מִסּוֹפְרֵי הַדּוֹרוֹת הָיָה לַיְהוּדִים בְּמִצְרַיִם בִּימֵי גָּלוּת בָּבֶל וְשִׁלְטוֹן פָּרַס בֵּית־מִזְבֵּחַ גָּדוֹל, שֶׁהִתְקַיֵּם כְּמֵאָה שָׁנָה.

* בִּתְקוּפַת שִׁיבַת צִיּוֹן מִבָּבֶל עָזְרוּ יְהוּדֵי אַפְרִיקָה לַאֲחֵיהֶם הַשָּׁבִים מִגָּלוּתָם לְאֶרֶץ אֲבוֹתָם הָעֲזוּבָה. אֲלֶכְּסַנְדֵּר מוּקְדוֹן וּמַלְכֵי בֵית תַּלְמַי הִטּוּ חֶסֶד לִיהוּדֵי אַפְרִיקָה וְזִכּוּם בַּהֲנָחוֹת רַבּוֹת. בִּימֵי שִׁעְבּוּד יָוָן בָּרְחוּ רַבִּים מִבְּנֵי יְהוּדָה מִפְּנֵי הַמְּהוּמוֹת וְהַמְּבוּכוֹת שֶׁתָּכְפוּ בְּאֶרֶץ מוֹלַדְתָּם – מִצְרַיְמָה וּלְיֶתֶר גְּלִילוֹת אַפְרִיקָה. וְיִשּׁוּבֵי הַיְהוּדִים שָׁם עָלוּ לְמַדְרֵגָה הַיּוֹתֵר גְּבוֹהָה (רְאֵה חֵלֶק ב׳ סְעִיף ט״ז). מַפֶּלֶת יְהוּדָה מִתִּגְרַת יַד רוֹמִי הוֹסִיפָה לְהָנִיד אֶת פְּלִיטֵי עַמֵּנוּ לִגְבוּלוֹת אַפְרִיקָה; וְנִפְלָא הַדָּבָר, כִּי בְּאֶרֶץ עַבְדוּתָם לְפָנִים מָצְאוּ לָהֶם הַיְהוּדִים מְנוּחָה שְׁלֵמָה לְיָמִים רַבִּים. כְּשֶׁתָּכְפוּ עַל יְהוּדֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הָרְדִיפוֹת וְהַגְּזֵרוֹת הָרָעוֹת מִצַּד קֵיסָרֵי בִּיצַנְץ נִמְלְטוּ אַלְפֵי יְהוּדִים לְאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית וְהַדְּרוֹמִית וַיִּתְאַזְרְחוּ מַהֵר גַּם בְּקֶרֶב שִׁבְטֵי הָאָרֶץ הַפְּרָאִים לְמֶחֱצָה. כְּשֶׁנִּכְבְּשָׁה אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית לִפְנֵי צִבְאוֹת הַמּוּשְׁלְמָנִים הוֹסִיפוּ הַיְהוּדִים לִחְיוֹת בַּאֲחֻזּוֹתֵיהֶם בֶּטַח לְפִי חֻקֵּי תּוֹרָתָם בְּאֵין מַעֲצוֹר. בְּיִחוּד גָּדַל כְּבוֹד הַתּוֹרָה בְּאֶמְצַע יְמֵי הַבֵּינַיִם בֶּעָרִים: קִירוּאַן (קִירֵנִי) וּפַס, שֶׁהִתְפַּרְסְמוּ בִּישִׁיבוֹתֵיהֶם הַחֲשׁוּבוֹת, וּלְרַבָּנֵי הַקְּהִלּוֹת הָאֵלּוּ נִשְׁמְעוּ לֹא רַק יְהוּדֵי אַפְרִיקָה, כִּי אִם רַבִּים מִיהוּדֵי אַסְיָה וְאֵירוֹפָּה.

* אַחֲרֵי אַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית הָיְתָה אַפְרִיקָה מְקוֹם מִקְלָט בָּטוּחַ

לְנוֹדְדֵי עַמֵּנוּ וְאַכְסַנְיָה שֶׁל תּוֹרָה בִּימֵי הַבֵּינָיִם. רַבָּנִים וַחֲכָמִים מְפֻרְסָמִים יָצְאוּ מֵהָאָרֶץ הַזֹּאת, שֶׁהֵאִירוּ בְּאוֹר תּוֹרָתָם וְחָכְמָתָם אֶת מַחְשַׁכֵּי הַגּוֹלָה, וְהַמְצֻיָּנִים בָּהֶם הֵמָּה: רַב סְעַדְיָה גָּאוֹן, ר׳ חֲנַנְאֵל וְר׳ נִסִּים מִקַּיְרוּאַן (רְאֵה דף 36) ר׳ יִצְחָק אַלְפָסִי, ר׳ אֶפְרַיִם הַמִּצְרִי וְהַמְשׁוֹרֵר ר׳ יְהוּדָה בֶּן עַבָּס יְלִיד פַּס, בֶּן דּוֹרוֹ וַחֲבֵרוֹ שֶׁל ר׳ יְהוּדָה הַלֵּוִי.

* מַצַּב הַיְהוּדִים בְּאַפְרִיקָה הָיָה אֵיתָן עַד יְמֵי הָאֶלְמוּהִידִים. קְהִלּוֹת יְהוּדִים חֲשׁוּבוֹת נִמְצְאוּ אָז בָּעִיר בָּרְיוֹן אֲשֶׁר בִּגְבוּל מָרוֹקְשׁ, בְּפַס, בְּקַיְרוּאַן, בְּקַהִירָה וּבַאֲלֶכְּסַנְדְּרִיָּה וּבְעוֹד הַרְבֵּה עָרִים קְטַנּוֹת וּבֵינוֹנִיּוֹת. בְּמַרְבִּית הַקְּהִלּוֹת הַגְּדוֹלוֹת הָיְתָה לַיְהוּדִים הַנְהָגָה חָפְשִׁית וְנָשִׂיא מְיֻחָד לְכָל עֵדָה. לִמּוּד הַתּוֹרָה לֹא הִתְפַּשֵּׁט בֵּין הֲמוֹנֵי הַיְהוּדִים בְּאַפְרִיקָה, כְּמוֹ בְּקֶרֶב אֲחֵיהֶם שֶׁבְּאַסְיָה, וּמַרְבִּית הַחֲכָמִים וְהַסּוֹפְרִים לֹא מָצְאוּ בָהּ כַּר נִרְחָב לַעֲבוֹדָתָם וַיָּנוּדוּ מֵאֶרֶץ מוֹלַדְתָּם אֶל אֲחֻזּוֹת אֲחֵיהֶם בְּאַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית.

כִּבּוּשֵׁי הָאֶלְמוֹרָבִידִים וְהָאֶלְמוּהִידִים בְּאַסְפַּמְיָה הִגְדִּילוּ אֶת הַקֶּשֶׁר בֵּין הָאָרֶץ הַכְּבוּשָׁה וּבֵין אֶרֶץ מוֹלֶדֶת הַכּוֹבְשִׁים — אַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית. מִפְּנֵי רְדִיפוֹת הָאֶלְמוּהִידִים נָדְדוּ רַבִּים מִיהוּדֵי אַסְפַּמְיָה לִמְקוֹמוֹת יוֹתֵר בְּטוּחִים בִּגְבוּלוֹת אַפְרִיקָה וּבְיִחוּד — מִצְרַיְמָה. וּבָעֵת הַהִיא מָלַךְ עַל מִצְרַיִם הַשִּׁלְטָן צַלְעַדִין, שֶׁכָּבַשׁ תַּחַת יָדוֹ גַּם אֶת סוּרְיָה וְאֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל (א. ק״ב לַחֻרְבָּן). הוּא הָיָה מוּשְׁלְמַנִי טוֹב וְנֶאֱמָן לְדָתוֹ, וְאֶל הַיְהוּדִים הִתְיַחֵס בְּסַבְלָנוּת גְּמוּרָה, וַיַּרְשֶׁה לָהֶם לְהִשְׁתַּקֵּעַ בִּירוּשָׁלַיִם, שֶׁהַנּוֹצְרִים אָסְרוּ עֲלֵיהֶם מִקֹּדֶם גַּם לְהֵרָאוֹת בִּתְחוּמָהּ. בְּרֹאשׁ כָּל קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּמִצְרַיִם עָמַד בְּיָמָיו מַנְהִיג יְהוּדִי, וְתֹאַר „נָגִיד" נִתַּן לוֹ. הוּא הָיָה מְמַנֶּה רַבָּנִים וְחַזָּנִים לְכָל הַקְּהִלּוֹת וּלְבָתֵּי הַכְּנֵסִיּוֹת, שָׁפַט כָּל הַדָּבָר הַקָּשֶׁה בְּדִינֵי נְפָשׁוֹת וּקְנָסוֹת, וּרְשׁוּת נִתְּנָה לוֹ: לַעֲנֹשׁ אֶת הָעֲבַרְיָנִים בְּעֹנֶשׁ מָמוֹן אוֹ גַם בְּעֹנֶשׁ הַגּוּף. בְּמִצְרַיִם יָשְׁבוּ בַּיָּמִים הָהֵם גַּם רַבִּים מִבְּנֵי הַמִּקְרָא, שֶׁהִסְתַּדְּרוּ שָׁם לְעֵדוֹת מְיֻחָדוֹת, וְנָשִׂיא מְיֻחָד מִשֶּׁלָּהֶם הִנְהִיג אֶת כָּל עִנְיְנֵי קְהִלּוֹתֵיהֶם.

* לִגְדוֹלֵי הַקָּרָאִים בָּעֵת הַהִיא רְאוּיִם לְהִזָּכֵר: הֶחָכָם יֶפֶת בֶּן סָעִיד,

שֶׁעָמַל לְיַסֵּד אֶת תּוֹרַת בְּנֵי הַמִּקְרָא עַל יְסוֹד הַמְּסוֹרָה, וְהַנְּשִׂיאִים: חִזְקִיָּה וּשְׁלֹמֹה בְּנוֹ, שֶׁהִתְיַחֲסוּ עַל מִשְׁפַּחַת עָנָן מְיַסֵּד הַכִּתָּה הַדָּתִית הַזֹּאת.

יט. הָרַמְבַּ"ם. * בַּיָּמִים הָרָעִים הָהֵם, בַּעֲטֹף שְׁמֵי הַיַּהֲדוּת עֲנָנִים שְׁחוֹרִים וּבְרַחֲבֵי הָאֹפֶק רִחֲפוּ רוּחוֹת קֶטֶב וְכִלָּיוֹן; בַּחֲשֹׁךְ אוֹר הַדַּעַת וְשֵׂכֶל הָאָדָם וְרַק רַעַל קִנְאַת הַדָּת מִלֵּא אֶת נַפְשׁוֹ. וּבִמְקוֹם דֶּגֶל הָאַחֲוָה וְהַשָּׁלוֹם בֵּין גּוֹיֵי הָאָרֶץ נִרְאֲתָה לַהַט הַחֶרֶב בִּידֵי אַדִּירֵי הָעוֹלָם, חֶרֶב אִישׁ בְּרֵעֵהוּ, — הוֹפִיעַ לְעַמֵּנוּ מַנְהִיג גָּדוֹל וַעֲנַק הָרוּחַ שֶׁהֵאִיר בְּאוֹר תּוֹרָתוֹ וְחָכְמָתוֹ בְּעַד מִפְלְשֵׂי הֶעָבִים הַכְּבֵדִים אֶת מַחֲשַׁכֵּי גָּלוּתוֹ וַיְהִי לוֹ לַעֲמוּד אֵשׁ בִּישִׁימוֹן נְדוּדָיו בַּגּוֹיִם. לִבּוֹ הָיָה כְּלֵב הָאַרְיֵה אֵיתָן וְעָשׂוּי לִבְלִי־חָת, מָלֵא נְדִיבוּת וְרוֹמְמוּת מֶלֶךְ וַעֲנָוַת יוֹנָה. וּמָלֵא אַהֲבָה וְרַחֲמִים אֵין קֵץ לִבְנֵי עַמּוֹ הַנִּרְדָּפִים מִפְּנֵי בַּעֲלֵי אֶגְרֹפִים שְׁכוּרֵי קַנָּאוּת עִוֶּרֶת. וְעַיִן נֶשֶׁר נִתְּנָה לָאִישׁ הַדָּגוּל מֵרְבָבָה הַזֶּה: לַחְקֹר מִמַּעְלָה אֶת כָּל הַטּוֹב וְהָרָע הַמּוֹשֵׁל בָּעוֹלָם, לְהָבִין אֶת כָּל הָאֱמֶת הַמַּקֶּפֶת אֶת נֶפֶשׁ הָאָדָם. וְחֵפֶץ אַדִּיר מָלֵא אֶת לֵב הָעֲנָק הַזֶּה: לְחַבֵּק אֶת כָּל הַיָּפֶה וְהַנִּשְׂגָּב בְּרַחֲבֵי הַיְצִירָה וְהַמַּחֲשָׁבָה וּלְקָרְבֵהוּ אֶל תַּחַת כַּנְפֵי הַיַּהֲדוּת.

שֵׁם אִישׁ הָאֱלֹהִים הַזֶּה הוּא רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן מַיְמוֹן, הַנּוֹדָע בְּסִפְרוּתֵנוּ בְּקִצּוּר שְׁמוֹ: רַמְבַּ"ם. קוֹרוֹת יְמֵי חַיָּיו וּמִפְעָלָיו אֲשֶׁר פָּעַל לְטוֹבַת עַמּוֹ וְתוֹרָתוֹ—מְלֵאוֹת חֲלִיפוֹת וְעִנְיָן רַב כְּחַיֵּי כָל בְּחִירֵי עַמֵּנוּ. הוּא נוֹלַד בְּי"ד נִיסָן בִּשְׁנַת אֶלֶף וְשִׁשִּׁים וָשֵׁשׁ לַחֻרְבָּן בְּעִיר קָרְדוֹבָה, כִּי שָׁם נִתְמַנָּה אָבִיו לְדַיַּן הַקְּהִלָּה. ר' מַיְמוֹן בְּעַצְמוֹ הָיָה גָּדוֹל בְּתוֹרָה וּבְחָכְמָה, וְהוּא הוֹרָה לִבְנוֹ הַגְּאוֹנִי לִמּוּדֵי הַתַּלְמוּד וְהַמַּדָּעִים. הַיָּמִים יְמֵי תוֹר־הַזָּהָב לְהַשְׂכָּלַת הָעַרְבִיאִים, עֵת מִתּוֹךְ עַמֵּנוּ יָצְאוּ הַרְבֵּה חוֹקְרִים וּמְשׁוֹרְרִים הַיּוֹתֵר גְּדוֹלִים, שֶׁרִשּׁוּמָם נִכָּר בִּגְדוֹלֵי הַיַּהֲדוּת עַד הַיּוֹם. הַנַּעַר מֹשֶׁה הִשְׁתַּלֵּם בַּתּוֹרָה וּבְלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר וְהַטֶּבַע, וַיִּרְכֹּשׁ לוֹ יְדִיעוֹת הֲגוּנוֹת בְּמִבְחַר הַסִּפְרוּת הָעִבְרִית וְהָעַרְבִיאִית. וַיְהִי כַּאֲשֶׁר מָלְאוּ לַנַּעַר שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה — וְקָרְדוֹבָה נָפְלָה בִּידֵי הָאַלְמוֹהִידִים הַפְּרָאִים, שֶׁנָּתְנוּ לִיהוּדֵי הָעִיר שְׁנֵי דְרָכִים: לְקַבֵּל אֶת דַּת הָאִישְׁלָם אוֹ לַעֲזוֹב אֶת הָאָרֶץ. יְהוּדֵי קָרְדוֹבָה בָּחֲרוּ בְּמַטֵּה נוֹדְדִים, וּבֵין הַגּוֹלִים נִמְצְאוּ גַּם בְּנֵי בֵיתוֹ

שֶׁל ר׳ מַיְמוֹן. שֶׁעָזְבוּ אֶת עִיר מוֹלַדְתָּם וַיָּנוּעוּ מֵעִיר לְעִיר, שְׂבֵעֵי נְדוּדִים וּתְלָאוֹת אֵין קֵץ. גַּם בִּימֵי הַטִּלְטוּלִים הָאֵלֶּה בְּעָרֵי אַסְפַּמְיָה לֹא פָּסַק משֶׁה בֶּן מַיְמוֹן לְהִשְׁתַּלֵּם בְּלִמּוּדִים. בְּעָרִים שׁוֹנוֹת הִתְוַדַּע הָעֶלֶם רַב הַכִּשְׁרוֹן אֶל גְּדוֹלֵי חַכְמֵי הָעַרְבִיאִים וַיּוֹסֶף לִרְכֹּשׁ לוֹ יְדִיעוֹת עֲמֻקּוֹת בְּתוֹרַת הַחֲקִירָה וַיִּשְׁתַּלֵּם שָׁם גַּם בְּחָכְמַת הָרְפוּאָה. הַתְּלָאוֹת הָרַבּוֹת אֲשֶׁר בָּאוּ עַל הָעֶלֶם־הַחוֹקֵר עוֹרְרוּ בְלִבּוֹ מַחֲשָׁבוֹת רַבּוֹת עַל תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת, וְאַדִּיר חֶפְצוֹ הָיָה לְהַבְנִים אֶל תְּחוּמָהּ אוֹר הַמַּדָּע, לְהַעֲמִיק אֶת יְסוֹדוֹתֶיהָ וּלְהַרְחִיב אֶת גְּבוּלוֹתֶיהָ.

בִּמְלֹאת לְר׳ משֶׁה בֶּן מַיְמוֹן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה נָדְדוּ בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ מֵאַסְפַּמְיָה לְאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית וַיִּתְיַשְּׁבוּ בְּפַס. הָאֶלְמוּהִידִים הַקַּנָּאִים הִשְׁתּוֹלְלוּ אָז בִּגְבוּל מָרוֹקַשׁ וַיַּאַנְסוּ אֶת הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ לְקַבֵּל אֶת דַּת הָאִישְׁלַם. גַּם בְּנֵי בֵיתוֹ שֶׁל ר׳ מַיְמוֹן הָיָה אֲנוּסִים לְהִתְחַפֵּשׂ יָמִים רַבִּים תַּחַת מַסְוֵה הָאִישְׁלַם לְמַרְאִית עָיִן. וּבְבֵיתָם הוֹסִיפוּ לִחְיוֹת כְּיֶתֶר אֲחֵיהֶם הָאֲנוּסִים לְפִי חֻקֵּי הַיַּהֲדוּת כְּקֶדֶם. אוּלָם לִמְרַגְּלֵי הָאֶלְמוּהִידִים נוֹדַע הַדָּבָר, וַיְבַקְשׁוּ לְהָמִית אֶת הָאֲנוּסִים „הַכּוֹפְרִים". אָז בָּרַח ר׳ מַיְמוֹן וּבְנֵי בֵיתוֹ בְּחֶשְׁכַת הַלַּיְלָה מֵאַפְרִיקָה לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי לְטִלְטוּל הַגּוֹלִים בְּיָם הַתִּיכוֹן, קָמָה סְעָרָה נוֹרָאָה וְהָאֳנִיָּה חִשְּׁבָה לְהִשָּׁבֵר. לַנּוֹדְדִים הַנִּרְדָּפִים נִשְׁקְפָה שֵׁנִית סַכָּנַת הַמָּוֶת, אוּלָם הַסַּעַר חָלַף וְאַחֲרֵי חֹדֶשׁ יָמִים הִשְׁלִיכָה אֳנִיָּתָם עֹגֶן עַל חוֹף עַכּוֹ. בָּעִיר הַזֹּאת גָּרוּ בְּנֵי מַיְמוֹן חֳדָשִׁים אֲחָדִים. וּמִשָּׁם עָלוּ יְרוּשָׁלַיְמָה לְהִשְׁתַּטֵּחַ עַל חָרְבוֹת גְּדֻלַּת עַמָּם — אֵצֶל כֹּתֶל הַמַּעֲרָבִי. מִירוּשָׁלַיִם הָלְכוּ חֶבְרוֹנָה וְשָׁם הִתְפַּלְּלוּ כָּל הַיּוֹם בִּמְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה, מְקוֹם קִבְרוֹת הָאָבוֹת. מִשָּׁם שָׁבוּ בְּנֵי מַיְמוֹן לְאַפְרִיקָה וַיִּתְיַשְּׁבוּ בְּקָהִירָה הַיְשָׁנָה (פֻּסְטַט).

* כַּעֲבֹר חֳדָשִׁים אֲחָדִים מֵת בְּקָהִירָה ר׳ מַיְמוֹן, וַיִּתְאַבֵּל עָלָיו ר׳ משֶׁה בְנוֹ יָמִים רַבִּים. לֹא עָלְתָה עוֹד אֲרוּכָה לְמַכַּת לִבּוֹ זֹאת, וְהִנֵּה שֶׁבֶר עַל שֶׁבֶר בָּא עָלָיו: אָחִיו הָאָהוּב דָּוִד יָרַד בָּאֳנִיָּה לְרֶגֶל מִסְחָרוֹ בַּאֲבָנִים טוֹבוֹת וַיִּטָּבַע בְּמַעֲמַקֵּי יָם הוֹדוּ. הָאָסוֹן הַזֶּה מָחַץ אֶת לֵב הַחוֹקֵר הַגָּדוֹל, וַיָּחֶל מַחֲלָה עַזָּה וּמְסֻכֶּנֶת בְּמֶשֶׁךְ שָׁנָה שְׁלֵמָה. וְכַאֲשֶׁר

שָׁב רַבֵּנוּ מֹשֶׁה לְאֵיתָנוֹ עָמַל לְהַשְׁקִיט אֶת סַעֲרַת רוּחוֹ וּלְרַפֵּא אֶת נִגְעֵי לִבּוֹ בְּדִבְרֵי תוֹרָה וְלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר.

בְּקָהִירָה עָסַק הָרַמְבַּ"ם בִּרְפְאוּת חוֹלִים, וּמִמֶּנָּה לַחְמוֹ נִמְצָא לוֹ וּלְבֵיתוֹ וּלְמִשְׁפַּחַת דָּוִד אָחִיו. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְשֵׁם רַבֵּנוּ מֹשֶׁה יָצָא לִתְהִלָּה וּלְתִפְאֶרֶת בֵּין כָּל תּוֹשְׁבֵי הָעִיר הָעַרְבִיאִים וְהַיְהוּדִים — בְּתוֹר רוֹפֵא מֻמְחֶה וְחוֹקֵר עַמְקָן. וְכַאֲשֶׁר הִגִּיעַ שֵׁמַע הָרַמְבַּ"ם לְצַלְעַדִין שְׁלְטַן מִצְרַיִם הִפְקִידָהוּ לְרוֹפֵא בֵּיתוֹ הַקָּבוּעַ, וְגַם מִנָּהוּ לְנָגִיד עַל כָּל הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ; וּמֵאָז הָיָה הָרַמְבַּ"ם לְמַנְהִיג וְלָרֹאשׁ לְכָל אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ בְּאַרְצוֹת הַקֶּדֶם. אֶת מִשְׂרָתוֹ בְּתוֹר רוֹפֵא הֶחָצֵר הוֹסִיף הָרַמְבַּ"ם לְמַלֵּא גַּם אַחֲרֵי מוֹת צַלְעַדִין, וְלַמְרוֹת עֲבוֹדָתוֹ הַכְּבֵדָה הַזֹּאת הָיָה מוֹצֵא לוֹ פְּנַאי לְנַהֵל בֶּאֱמוּנָה אֶת עִנְיְנֵי עֲדָתוֹ וְיֶתֶר הַקְּהִלּוֹת בְּמִצְרַיִם, וְלַעֲסוֹק בְּחִבּוּר סְפָרָיו הַנִּצְחִיִּים בְּמֶחְקְרֵי הַיַּהֲדוּת.

* בָּעֵת הַהִיא (א׳ ק״ג לַחֻרְבָּן-בְּעֶרֶךְ) בָּאָה צָרָה גְדוֹלָה עַל יְהוּדֵי תֵּימָן אֲשֶׁר בַּעֲרָב הַדְּרוֹמִית. כַּלִּיפֵי מִצְרַיִם לְבֵית-פְּטִימָה הָיוּ מִמִּפְלֶגֶת בְּנֵי שִׁיעַ. וְכַאֲשֶׁר כָּבַשׁ מִידֵיהֶם צַלְעַדִין אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיַּכְנַע תַּחְתָּיו גַּם אֶת כַּלִּיפוּת בַּגְדַד, הִתְעוֹרְרָה גַּם בֵּין הַמּוּשְׁלְמַנִים מִמִּפְלֶגֶת בְּנֵי שִׁיעַ הַקִּנְאָה לְדָתָם, וְאֵת כָּל חֲמָתָם שָׁפְכוּ עַל הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי תֵימָן וַיַּאַנְסוּם לְקַבֵּל אֶת דַּת הָאִישְׁלָם. וַאֲחֲרֵי כִּי תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת לֹא הָיְתָה נְפוֹצָה בְּיוֹתֵר בֵּין יְהוּדֵי תֵימָן, נִשְׁקְפָה סַכָּנָה גְדוֹלָה פֶּן יֹאוֹתוּ לַעֲזוֹב אֶת דַּת אֲבוֹתֵיהֶם מִפַּחַד וּמֵחֹסֶר דָּעַת. אָז פָּנָה ר׳ יַעֲקֹב אַלְפַיוּמִי, הַגָּדוֹל בְּחַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּתֵימָן, אֶל הָרַמְבַּ"ם וַיְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ עֵצָה לְקַדֵּם אֶת פְּנֵי הָרָעָה. הָרַמְבַּ"ם נַעֲנָה לְבַקָּשַׁת הָרַב ר׳ יַעֲקֹב, וַיַּעֲרֹךְ אֶל יְהוּדֵי עֲרָב אִגֶּרֶת, הַנּוֹדַעַת עַד הַיּוֹם בִּשְׁמָהּ „אִגֶּרֶת תֵּימָן", וְזֶה תָּכְנָהּ בְּקִצּוּר:

„וְאַתֶּם, אַחֵינוּ, חִזְקוּ וְאִמְצוּ, אַל יַבְהִילוּ אֶתְכֶם הַשְּׁמָדוֹת וְהַגְּזֵרוֹת, וְאַל יַפְחִיד אֶתְכֶם תֹּקֶף יַד הָאוֹיֵב עֲלֵיכֶם, שֶׁכָּל הָעִנְיָן הַזֶּה הִנֵּהוּ רַק נִסָּיוֹן וּבְחִינָה, לְהַרְאוֹת אֱמוּנַתְכֶם וְחִבַּתְכֶם (לַיַּהֲדוּת) לְעֵינֵי הָעַמִּים".

הָאִגֶּרֶת הַמְּיֻגֶּנָה הַזֹּאת הֶחֱזִקָה אֶת לֵב יְהוּדֵי עֲרָב הַנִּדְהָמִים בֵּאלֹהֵי

הַיַּהֲדוּת, וְלֹא עֲזָבוּ אֶת עַמָּם בַּצַּר לוֹ. מֵאָז גָּדַל עוֹד כְּבוֹד הָרַמְבַּ"ם בְּכָל אַרְצוֹת הַקֶּדֶם, וּשְׁמוֹ נִקְדַּשׁ בִּתְפוּצוֹת הַגּוֹלָה. בְּהַרְבֵּה קְהִלּוֹת הָיוּ מַזְכִּירִים הַיְהוּדִים אֶת שֵׁם רַבָּם הַגָּדוֹל בִּתְפִלּוֹתֵיהֶם בְּנוּסָח כָּזֶה: „בְּחַיֵּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן וּבְחַיֵּי רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן מַיְמוֹן".

* כְּמוֹ בִסְפָרָיו אֲשֶׁר הִנְחִיל לְעַמֵּנוּ עַד הַיּוֹם כֵּן גַּם בְּמִפְעָלָיו אֲשֶׁר פָּעַל לְטוֹבָתוֹ, הָיְתָה לָרַמְבַּ"ם כַּוָּנָה אַחַת: לָתֵת לַיַּהֲדוּת תַּבְנִית רְחָבָה וְכוֹלֶלֶת אֶת כָּל חַיֵּי בָּנֶיהָ־אֱמוּנָה, וּלְפִיכָךְ הִתְאַמֵּץ לְקָרֵב אֶל מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל אֶת בְּנֵי הַמִּקְרָא וּלְהַשְׁאִירָם בְּתוֹךְ תְּחוּם הַיַּהֲדוּת. וְכָכָה הֵשִׁיב עַל הַשְּׁאֵלָה: אֵיךְ לְהִתְנַהֵג עִם הַקָּרָאִים בְּנוֹגֵעַ לַאֲחָדִים מִמִּנְהֲגֵי דָתֵנוּ, שֶׁגַּם הֵם מְקַיְּמִים אוֹתָם—: „הַקָּרָאִים רְאוּיִם לְכָבוֹד וּלְהִתְקָרֵב אֲלֵיהֶם בְּמַעֲשֵׂי יֹשֶׁר, לְהִתְנַהֵג אִתָּם בְּמִדַּת הָעֲנָוָה וּבְדֶרֶךְ הָאֱמֶת וְהַשָּׁלוֹם".

כ. סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם; הַמַּחֲלֹקֶת; מוֹתוֹ. בִּשְׁנַת הָעֶשְׂרִים וְשָׁלֹשׁ לִימֵי חַיָּיו הֵחֵל הָרַמְבַּ"ם לְחַבֵּר אֶת פֵּרוּשׁוֹ הַגָּדוֹל לְשֵׁשֶׁת סִדְרֵי הַמִּשְׁנָה וַיַּשְׁלִימוֹ בִּשְׁנַת הַשְּׁלֹשִׁים. אֶת סִפְרוֹ זֶה חִבֵּר רַבֵּנוּ מֹשֶׁה עַרְבִיאִית, וּלְעִבְרִית תֻּרְגַּם עַל יְדֵי מְתַרְגֵּם יֶתֶר סְפָרָיו—ר' שְׁמוּאֵל אִבְּן־תִּבּוֹן. בְּפֵרוּשׁוֹ זֶה, שֶׁקְּרָאוֹ בְּשֵׁם „הַמָּאוֹר", הוּא מֵפִיץ אוֹר יָקָר עַל הַרְבֵּה מְקוֹמוֹת קָשִׁים בְּסִפְרֵי הַמִּשְׁנָה, מְבָרֵר וּמַסְבִּיר בְּהַסְבָּרָה קַלָּה וּבְהִגָּיוֹן רַב אֶת תָּכְנָם וְכַוָּנָתָם. אֶת פֵּרוּשׁוֹ לַמִּשְׁנָה חִבֵּר הָרַמְבַּ"ם בִּימֵי נְדוּדָיו וְטִלְטוּלָיו הָרַבִּים בְּעָרֵי אַסְפַּמְיָה, וּתְלָאוֹת גָּלוּתוֹ לֹא הִרְפּוּ אֶת רוּחוֹ וְלֹא הֶחֱשִׁיכוּ אֶת מְאוֹר שִׂכְלוֹ. בְּסִפְרוֹ זֶה מוֹכִיחַ רַבֵּנוּ מֹשֶׁה כִּי עִקְּרֵי הַתּוֹרָה נוֹסְדוּ עַל יְסוֹדוֹת הַדַּעַת, וְתַקָּנוֹת רַבּוֹת בְּסִפְרֵי הַמִּשְׁנָה נִצְרְפוּ וְנִבְדְּקוּ עַל יְדֵי יוֹצְרֵיהֶם—הַתַּנָּאִים לְאוֹר הַמַּדָּע וְתוֹרַת הַמִּדּוֹת. מְאוֹרָעוֹת רַבִּים בְּקוֹרוֹת עַמֵּנוּ וּבְהִתְפַּתְּחוּת הַיַּהֲדוּת מְיַסֵּד הָרַמְבַּ"ם עַל הַהִגָּיוֹן וְהַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי (כְּמוֹ: דְּבַר הַנְּבוּאָה, תְּחִיַּת הַמֵּתִים וְעוֹד); אֶת תּוֹרַת הַמּוּסָר שֶׁל חַכְמֵי הַמִּשְׁנָה בְּמַסֶּכֶת „אָבוֹת" הוּא מַסְבִּיר לְפִי חָכְמַת הָרְפוּאָה וְתוֹרַת הַנֶּפֶשׁ הַכְּלָלִית („שְׁמוֹנָה פְּרָקִים לָרַמְבַּ"ם").

אֶת סִפְרוֹ הַשֵּׁנִי: „יָד הַחֲזָקָה" אוֹ „מִשְׁנֵה תוֹרָה",—אֲשֶׁר בּוֹ מַתְחִילָה תְּקוּפָה חֲדָשָׁה לְסִפְרוּת הַתַּלְמוּד, — חִבֵּר הָרַמְבַּ"ם עִבְרִית צָחָה וּמְצֻיֶּנֶת

עַד לְהַפְלִיא, וְעָמַל בּוֹ כְּעֶשֶׂר שָׁנִים. הַדִּין־וּדְבָרִים וְהַשְּׁאֵלוֹת הָרַבּוֹת שֶׁקְּהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּאַרְצוֹת הַקֶּדֶם הָיוּ פּוֹנוֹת אֵלָיו בְּמֶשֶׁךְ יְמֵי מִשְׂרָתוֹ בְּהַנְהָגַת עֲדַת קַהִירָה – הוֹכִיחוּ אֶת הָרַמְבַּ״ם לָדַעַת, כִּי סִפְרֵי הַתַּלְמוּד לְכִשֶׁעַצְמָם נִשְׂגְּבוּ מִבִּינַת הֲמוֹן הָעָם, בְּשֶׁל הַשִּׁבּוּשִׁים הָרַבִּים שֶׁנָּפְלוּ בָהֶם בְּאַשְׁמַת הַמַּעְתִּיקִים וּמִפְּנֵי הָעִרְבּוּבְיָה בְּסִדּוּר עִנְיָנָיו, שֶׁרַק מוּמְחִים וְחַכְמֵי הַתּוֹרָה יָכְלוּ לָרֶדֶת לְעֹמֶק הִלְכָתָם. הַדָּבָר הַזֶּה עוֹרֵר בְּלֵב הָרַמְבַּ״ם אֶת הָרַעְיוֹן לְחַבֵּר סֵפֶר־עָם, שֶׁיָּכִיל בְּקִרְבּוֹ אֶת כָּל פִּסְקֵי הַדִּינִים וְהַמִּשְׁפָּטִים שֶׁל הַתּוֹרָה הַכְּתוּבָה וְהַמְּסוּרָה בְּמַעֲרָכָה מְסֻדֶּרֶת וְקַיֶּמֶת לַדּוֹרוֹת. בְּהַקְדָּמָתוֹ לְסֵפֶר „מִשְׁנֵה תוֹרָה" מְבָאֵר הָרַמְבַּ״ם אֶת כַּוָּנָתוֹ בְּחִבּוּר זֶה, לֵאמֹר:

„יְהֵא חִבּוּר זֶה מְקַבֵּץ לַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל־פֶּה עִם הַתַּקָּנוֹת וְהַמִּנְהָגִים וְהַגְּזֵרוֹת, שֶׁנַּעֲשׂוּ מִימוֹת משֶׁה רַבֵּנוּ עַד חִבּוּר הַגְּמָרָא. וְקָרָאתִי שֵׁם חִבּוּר זֶה „מִשְׁנֵה תוֹרָה" לְפִי שֶׁאָדָם קוֹרֵא בַּתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב תְּחִלָּה, וְאַחַר כַּךְ קוֹרֵא בָּזֶה וְיוֹדֵעַ [גַּם] תּוֹרָה שֶׁבְּעַל־פֶּה כֻּלָּהּ".

כִּי כַוָּנַת הָרַמְבַּ״ם הָיְתָה לְהַנְחִיל אֶת הַתּוֹרָה לְכָל בְּנֵי עַמּוֹ, מְעִידִים דְּבָרָיו גַּם בְּנוֹגֵעַ לְסִגְנוֹן הַסֵּפֶר „מִשְׁנֵה תוֹרָה":

„חִבּוּר זֶה יִכְלוֹל כָּל דִּינֵי הַתּוֹרָה וּמִשְׁפָּטֶיהָ, וְלֹא אָבִיא בוֹ כִּי אִם הֲלָכָה פְּסוּקָה: מַה שֶּׁצָּרִיךְ בִּזְמַן הַגָּלוּת וּמַה שֶּׁאֵינוֹ צָרִיךְ. וְלֹא חִבַּרְתִּיו בִּלְשׁוֹן הַתַּלְמוּד (עִבְרִית וַאֲרָמִית) שֶׁלֹּא יְבִינוּהוּ מֵאַנְשֵׁי אֻמָּתֵנוּ כִּי אִם יְחִידִים; אֲבָל אֲחַבְּרוֹ בִּלְשׁוֹן הַמִּשְׁנָה, כְּדֵי שֶׁיָּקֵל לְרֹב עַמֵּנוּ לָדַעַת בְּכָל הַתּוֹרָה בֵּין מִדְּאוֹרַיְתָא (= תּוֹרַת משֶׁה) בֵּין מִדְּרַבָּנָן (= חַכְמֵי הַתַּלְמוּד)".

אֶת חִבּוּרוֹ „מִשְׁנֵה תוֹרָה" אוֹ „יָד הַחֲזָקָה" חִלֵּק הָרַמְבַּ״ם לְאַרְבָּעָה עָשָׂר חֲלָקִים: לַחֵלֶק הָרִאשׁוֹן קָרָא „סֵפֶר הַמַּדָּע", הַמְיֻסָּד עַל יְסוֹדוֹת הַמֶּחְקָר וְהַהִגָּיוֹן אֶת עִקְרֵי אֱמוּנָתֵנוּ, שֶׁהֵם שְׁלשָׁה עָשָׂר בְּמִסְפָּר:

א) הַבּוֹרֵא יִתְבָּרֵךְ הוּא מַנְהִיג לְכָל הַבְּרוּאִים;

ב) הוּא יָחִיד וְאֵין יְחִידוּת כָּמוֹהוּ (=נֶגֶד תּוֹרַת הַשְּׁנִיּוּת).

ג) הַבּוֹרֵא יִתְבָּרֵךְ אֵינוֹ גוּף וְלֹא יַשִּׂיגוּהוּ מַשִּׂיגֵי גוּף (אֵין לוֹ תֹּאַר שֶׁל גּוּף; נֶגֶד תּוֹרַת הָאֱלִילִים וּבְנֵי הָאֱלֹהִים);

ד) הוּא רִאשׁוֹן וְהוּא אַחֲרוֹן (נִצְחִי).

ה) לוֹ לְבַדּוֹ רָאוּי לְהִתְפַּלֵּל וְאֵין לְהִתְפַּלֵּל לְזוּלָתוֹ;

ו) כָּל דִּבְרֵי הַנְּבִיאִים (בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ) — אֱמֶת;

ז) נְבוּאַת מֹשֶׁה רַבֵּנוּ אֲמִתִּית, וְ ה וּ א אָב לַנְּבִיאִים;

ח) כָּל הַתּוֹרָה הַמְּצוּיָה עַתָּה בְּיָדֵנוּ, הִיא הַנְּתוּנָה לְמֹשֶׁה רַבֵּנוּ;

ט) זֹאת הַתּוֹרָה לֹא תְהֵא מֻחְלֶפֶת וְלֹא תְהִי תּוֹרָה אַחֶרֶת;

י) הַבּוֹרֵא יוֹדֵעַ כָּל מַעֲשֵׂי בְּנֵי הָאָדָם וְכָל מַחְשְׁבוֹתָם;

יא) הַבּוֹרֵא גוֹמֵל טוֹב לְשׁוֹמְרֵי מִצְוֹתָיו וּמַעֲנִישׁ לְעוֹבְרֵי מִצְוֹתָיו (= „שָׂכָר וָעֹנֶשׁ");

יב) אֲנִי מַאֲמִין בְּבִיאַת הַמָּשִׁיחַ אַף עַל פִּי שֶׁיִּתְמַהְמֵהַּ;

יג) אֲנִי מַאֲמִין שֶׁתִּהְיֶה תְּחִיַּת הַמֵּתִים.

עִקְּרֵי דָּתֵנוּ אֵלֶּה מְפֹרָשִׁים בְּ„סֵפֶר הַמַּדָּע" בַּהַסְבָּרָה מְפֹרֶטֶת הַנּוֹסֶדֶת עַל יְסוֹדוֹת הַמֶּחְקָר שֶׁל תּוֹרַת הַמִּדּוֹת וְהַשְׁאָרַת הַנֶּפֶשׁ. בְּיֶתֶר חֶלְקֵי „מִשְׁנֵה תוֹרָה" עֲרוּכִים בְּסֵדֶר נָכוֹן וּמֻחְלָט כָּל הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים, הַתַּקָּנוֹת וְהַמִּנְהָגִים שֶׁל חוֹבוֹת הַיְּהוּדִי לַה' וְלָאָדָם, לַמִּשְׁפָּחָה וְלַצִּבּוּר לְפִי הַמִּצְוֹת וְהַגְּזֵרוֹת מִימוֹת כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ עַד דּוֹרוֹת הָרַבָּנִים. הוֹדוֹת לַסֵּפֶר „מִשְׁנֵה תוֹרָה" הָיוּ מֵאָז תַּקָּנוֹת הַתַּלְמוּד לְנַחֲלַת כָּל הָעָם, וּלְמוֹרֵה דֶּרֶךְ וּלְסֵפֶר־עֵזֶר לְכָל רַב וְדַיָּן בִּתְפוּצוֹת הַגּוֹלָה עַד הַיּוֹם.

וְהָרַמְבַּ"ם לֹא הִסְתַּפֵּק בָּזֶה שֶׁיִּסֵּד אֶת דַּת הַיַּהֲדוּת עַל יְסוֹדוֹת מַדָּעִיִּים וְעָרַךְ אֶת סֵפֶר חֻקּוֹתֶיהָ בַּעֲרִיכָה מְצֻיֶּנֶת וּמְסֻדֶּרֶת כָּל צָרְכָּהּ. אַדִּיר חֶפְצוֹ הָיָה: לְהַשְׁלִים בֵּין הַדָּת וּבֵין הַחֲקִירָה. שְׁתֵּי הָאֲמִתִּיּוֹת הָאֵלֶּה הֵאִירוּ אֶת דֶּרֶךְ חַיָּיו וּמַחְשְׁבוֹתָיו: הָאֱמֶת הַנִּתְּנָה לָאָדָם מִפִּי הַהַשְׁגָּחָה הָעֶלְיוֹנָה (= הַדָּת וְהָאֱמוּנָה) וְהָאֱמֶת הַמִּתְגַּלָּה לָאָדָם דֶּרֶךְ

שִׂכְלוֹ (=הַמֶּחְקָר). כִּיהוּדִי מַאֲמִין כָּרַע הָרַמְבַּ"ם בֶּרֶךְ לִפְנֵי גְדוּלַּת תּוֹרַת הַמּוּסָר שֶׁל מֹשֶׁה רַבֵּנוּ וְהַנְּבִיאִים; כְּחוֹקֵר מַעֲמִיק הֶעֱרִיץ אֶת שִׁיטַת אֲרִיסְטוֹ (שֶׁנּוֹסְדָה בְּרֻבָּהּ עַל תּוֹרַת הַהִגָּיוֹן וּמֶחְקְרֵי הַטֶּבַע) וְיֶתֶר יוֹצְרֵי הַמַּחֲשָׁבָה וְחַכְמֵי הַהִגָּיוֹן, וַיְּסַגֵּל אוֹתָהּ לְרוּחַ חֲקִירוֹתָיו וְהוֹכָחוֹתָיו בְּתוֹרַת הַיַּהֲדוּת. וְאֶת רַעְיוֹנוֹ הַכַּבִּיר (לְהַשְׁלִים בֵּין תּוֹרַת הַמּוּסָר וּבֵין תּוֹרַת הַהִגָּיוֹן) הוֹצִיא לְפֹעַל בְּסִפְרוֹ הֶעָנָקִי הַשְּׁלִישִׁי, שֶׁחִבֵּר עַרְבִיאִית וְתֻרְגַּם עַל יְדֵי ר' שְׁמוּאֵל אִבְּן־תִּבּוֹן (וְגַם עַל יְדֵי ר' יְהוּדָה אֱלְחָרִיזִי) לְעִבְרִית בְּשֵׁם „מוֹרֵה נְבוּכִים". הַנֶּחְלָק לִשְׁלֹשָׁה חֲלָקִים: הַחֵלֶק הָרִאשׁוֹן מְקֻדָּשׁ לְתוֹרַת הָאֱלָהוּת, הַחֵלֶק הַשֵּׁנִי מְדַבֵּר עַל גִּלּוּי הַשְּׁכִינָה („נְבוּאָה") וְגוֹרְמֵי הַיְצִירָה („גַּלְגַּלִּים"), הַחֵלֶק הַשְּׁלִישִׁי מֵכִיל אֶת תּוֹרַת הַמִּדּוֹת לְפִי הַמֶּחְקָר וּמִצְוֹת דָּתֵנוּ. הַדֵּעָה הַכּוֹלֶלֶת הַמְמַלְאָה אֶת הַסֵּפֶר „מוֹרֵה נְבוּכִים" הִיא: כִּי הַדָּת הַצְּרוּפָה וְתוֹרַת הַהִגָּיוֹן אֵינָן מִתְנַגְּדוֹת כִּי אִם מַשְׁלִימוֹת אִשָּׁה אֶת אֲחוֹתָהּ, בְּשֶׁגַּם שְׁתֵּיהֶן מוֹכִיחוֹת אֶת יְחִידוּת הַבּוֹרֵא. כִּיסוֹד כָּל יְצִירָה („סִבָּה"), וּשְׁתֵּיהֶן שׁוֹאֲפוֹת לְהַשְׁלָמַת הָאָדָם וְתִקּוּן נַפְשׁוֹ וְגוּפוֹ; וּבְרוּחַ זֶה מוֹסִיף הָרַמְבַּ"ם לְיַסֵּד אֶת עִקְּרֵי הַיַּהֲדוּת לְפִי תּוֹרַת הַמֶּחְקָר וְהַמַּדָּע.

מִלְּבַד שְׁלֹשֶׁת הַסְּפָרִים הָעֲנָקִים הָאֵלֶּה חִבֵּר הָרַמְבַּ"ם עוֹד חִבּוּרִים חֲשׁוּבִים בְּתוֹרַת הָאֱלָהוּת, הַהִגָּיוֹן, הַמִּדּוֹת וְהָרְפוּאָה. אוּלָם בְּיוֹתֵר הִשְׁפִּיעוּ עַל חַיֵּי עַמֵּנוּ וְסִפְרוּת הַתַּלְמוּד פֵּרוּשׁוֹ עַל הַמִּשְׁנָה וְהַסֵּפֶר „יָד הַחֲזָקָה". בִּשְׁנֵי סְפָרָיו אֵלֶּה עָלָה בִּידֵי הָרַמְבַּ"ם לְבַצֵּעַ בְּאֹפֶן נַעֲלֶה אֶת אֲשֶׁר הֵחֵל לַעֲשׂוֹת לִפְנֵי מָאתַיִם שָׁנָה רַב סְעַדְיָה גָּאוֹן בְּחִבּוּרוֹ „הָאֱמוּנוֹת וְהַדֵּעוֹת": לְיַסֵּד אֶת הַיַּהֲדוּת עַל יְסוֹד הַמַּדָּע. וְהַסֵּפֶר „מוֹרֵה נְבוּכִים" הִתְפַּרְסֵם חִישׁ לִתְהִלָּה מֵאֵין כָּמוֹהוּ וַיְהִי לִמְקוֹר מַחֲשָׁבָה וְעִיּוּן רַב לִיהוּדִים, לְעַרְבִיאִים וּלְנוֹצְרִים (בְּתַרְגּוּם לְלַטִּינִית).

* אֲבָל לָרַמְבַּ"ם נִמְצְאוּ גַּם מִתְנַגְּדִים גְּדוֹלִים, שֶׁרָאוּ בִּסְפָרָיו חֲתִירָה תַּחַת עַמּוּדֵי הַדָּת. דַּעְתָּם הָיְתָה כִּי רַק לָאֱמוּנָה יִגָּבְרוּ הַיְּהוּדִים בְּאַרְצוֹת גָּלוּתָם, וְהַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי יַזִּיק לְקִיּוּם תּוֹרָתֵנוּ בְּעֵת שֶׁרַבִּים קָמוּ לְכַלּוֹתָהּ. מִתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ"ם הָיוּ שׁוֹנִים: יֵשׁ־[illegible] רַבָּם

רִבָּם, כִּי סְפָרָיו מְלֵאִים חֲקִירָה יְתֵרָה (וְהֵם קָרְאוּ לָהּ „כְּפִירָה״), הַיְכוֹלָה רַק לְרַפּוֹת אֶת יְדֵי הַיְהוּדִים בְּתוֹרַת אֲבוֹתָם, וְהַמַּחְלֹקֶת שֶׁחָלְקוּ עַל הָרַמְבַּ״ם הָיְתָה בְּכָל אֹפֶן לְשֵׁם שָׁמָיִם; וְיֵשׁ – שֶׁהַקִּנְאָה בִּגְדֻלַּת הָרַמְבַּ״ם וּבְחָכְמָתוֹ דִּבְּרָה מִתּוֹךְ הִתְנַגְּדוּתָם, וַיִּתְאַמְּצוּ לְהַשְׁפִּיל אֶת כְּבוֹדוֹ בְּעֵינֵי הָעָם. הַסֵּפֶר „מִשְׁנֵה תוֹרָה״ עוֹרֵר עָלָיו בְּיִחוּד אֶת מְחָאַת אֲחָדִים מֵהָרַבָּנִים וְחַכְמֵי הַתּוֹרָה שֶׁחָרְדוּ מִפְּנֵי הַסֵּפֶר הַמְצֻיָּן הַזֶּה, פֶּן יִירַשׁ אֶת מְקוֹם הַתַּלְמוּד לְגַמְרֵי, וְסִפְרֵי חֲזַ״ל בִּמְקוֹרָם יִשָּׁכְחוּ מִקֶּרֶב יִשְׂרָאֵל. אֶחָד מִמִּתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ״ם הַגְּדוֹלִים הָיָה הָרַב הַמְפֻרְסָם בְּצָרְפַת הַדְּרוֹמִית („פְּרוֹבַנְצְיָה״) הוּא ר׳ אַבְרָהָם בֶּן דָּוִד (הָרַאֲבַ״ד הַשֵּׁנִי), שֶׁחִבֵּר נֶגֶד „יָד הַחֲזָקָה״ אֶת סִפְרוֹ „הַשָּׂגוֹת״. אָז נֶחֶלְקוּ חַכְמֵי הַתּוֹרָה וּמוֹרֵי הָעָם לִשְׁנֵי מַחֲנוֹת: מַעֲרִיצֵי הָרַמְבַּ״ם הוֹסִיפוּ לְהַקְדִּישׁ אֶת שֵׁם רַבָּם הַגָּדוֹל וּלְהָפִיץ אֶת תּוֹרָתוֹ בָּרַבִּים („חַכְמֵי לוּנִיל״ וּבְנֵי מִשְׁפַּחַת אִבְּן תִּבּוֹן), וּמִתְנַגְּדָיו הַשּׁוֹנִים הוֹסִיפוּ לְהַשְׁפִּילוֹ וּלְעוֹרֵר עָלָיו אֶת חֲמַת הֲמוֹן הָעָם. וְגַם בְּמַחֲלֹקֶת זוּ נִגְלְתָה נֶפֶשׁ הָרַמְבַּ״ם בְּכָל תִּפְאֶרֶת גְּדֻלָּתָהּ וְצִדְקָתָהּ. דַּעְתּוֹ הָיְתָה מֻחְלֶטֶת: כִּי בְּאִם רַק יָבִינוּ הַיְּהוּדִים בִּשְׁלֵמָהּ הֵם נִרְדָּפִים, לֹא יַעַזְבוּ אֶת תּוֹרָתָם מִפְּנֵי כָּל הַפֻּרְעָנִיּוֹת שֶׁבָּעוֹלָם; וְאֶת מַחֲשַׁבְתּוֹ זוּ הוֹסִיף לְבָרֵר לְתַלְמִידָיו וְגַם לְמִתְנַגְּדָיו. בַּעֲנָוָה וּבִצְנִיעוּת מַפְלִיאָה כָּרָאוּי לְאִישׁ־אֱלֹהִים.

* הַתְּלָאוֹת הָרַבּוֹת שֶׁמָּצְאוּ אֶת הָרַמְבַּ״ם בְּחַיָּיו הַפְּרָטִיִּים וּבְחַיֵּי מִשְׁפַּחְתּוֹ הָרְסוּ לְאַט־לְאַט אֶת בְּרִיאוּתוֹ. וְכִמְעַט כָּל יָמָיו הָיָה יְדוּעַ חֳלִי וּמַכְאוֹבִים. אוּלָם בְּקִיאוּתוֹ הָרַבָּה בְּחָכְמַת הָרְפוּאָה וּזְהִירוּתוֹ בִּשְׁמִירַת בְּרִיאוּתוֹ תָּמְכוּ בַגּוּף הַחַלָּשׁ הַזֶּה עַד יְמֵי שֵׂיבָה. בִּשְׁנַת הַשִּׁבְעִים לִימֵי חַיָּיו נֶאֱסַף אֶל עַמּוֹ הַיְּהוּדִי־עֲנַק־הָרוּחַ (כ׳ טֵבֵת, א. קל״ה לְחֻרְבָּן), שֶׁהֵאִיר בְּאוֹר חָכְמָתוֹ אֶת תּוֹרַת עַמּוֹ עַד הַיּוֹם, וְיוֹם מוֹתוֹ הָיָה לְיוֹם אֵבֶל כָּל הָעָם בְּאַרְצוֹת גָּלוּתוֹ. הָאַגָּדָה מְסַפֶּרֶת, כִּי בִּנְסֹעַ הָאָרוֹן עִם גְּוִיַּת רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן־מַיְמוֹן מִמִּצְרַיִם לִקְבוּרָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, פָּגְשׁוּ בַמְּלַוִּים הָרַבִּים כִּשְׁלֹשִׁים אִישׁ מִשֵּׁבֶט הַבֵּידוּאִים וַיַּחְפְּצוּ לָקַחַת אֶת הָאָרוֹן וּלְהַשְׁלִיכוֹ הַיָּמָּה; אֲבָל לֹא יָכְלוּ לַהֲזִיזוֹ מִמְּקוֹמוֹ. וַיָּבִינוּ כִּי

אִישׁ קָדוֹשׁ הוּא הַמֻּנָּח בּוֹ וַיִּלָּווּ גַם הֵם אֶת הַמֵּת.

* מִתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ"ם לֹא הִשְׁלִימוּ עִם דֵעוֹתָיו גַם אַחֲרֵי מוֹתוֹ, וְהַמַּחֲלֹקֶת הוֹסִיפָה לְהִתְלַקֵּחַ וְהִגִּיעָה גַם לְקַנָּאוּת־הַדָּת וּלְחִלּוּל שֵׁם שָׁמַיִם לְעֵינֵי שׂוֹנְאֵינוּ. אוּלָם הָעָם הֵבִין מֶה הָיָה לוֹ זֶה משֶׁה הָאִישׁ, וְזֶה זִכְרוֹ אֲשֶׁר הוּא מַזְכִּיר בּוֹ אֶת שְׁמוֹ עַד הַיּוֹם: „מִמּשֶׁה (בֶּן עַמְרָם) עַד משֶׁה (בֶּן מַיְמוֹן) לֹא קָם כְּמשֶׁה".

תַּמְצִית הַפֶּרֶק הַשְּׁלִישִׁי.

הָרַמְבַּ"ם וּמִתְנַגְּדָיו.

אֶרֶץ מִצְרַיִם זָכְתָה בִּימֵי קֶדֶם לְהוֹצִיא מִתּוֹכָהּ אִישׁ, אֲשֶׁר הֵרִים אֶת נֵס הַמֶּרֶד נֶגֶד הָעַבְדוּת וַיִּתֵּן לִבְנֵי עַמּוֹ תּוֹרַת אוֹר וָחֹפֶשׁ, שֶׁהָיְתָה בְּרִבּוֹת הַיָּמִים לְמַעְיָן הַמִּתְגַּבֵּר, הַמְחַיֶּה בְּמֵימָיו כָּל עוֹבְרֵי דָרֶךְ. כַּעֲבוֹר מְאוֹת עִדָּנִים וְדוֹרוֹת הוֹפִיעַ בְּאֶרֶץ זוּ עוֹד אִישׁ אֶחָד, בַּעַל לֵב רָחָב וְחֵפֶץ אַדִּיר כָּמוֹהוּ, מָלֵא הוֹד מַלְכוּת וַעֲנָוַת יֹשֶׁר כָּמוֹהוּ. תְּכוּנַת מְחוֹקְקֵנוּ הַגָּדוֹל נִגְלְתָה בְּכָל תִּפְאַרְתָּהּ כְּשֶׁבָּאוּ אֵלָיו מְקֹרָבָיו וּבְשׂוֹרַת פַּחַד בְּפִיהֶם: „אֶלְדָּד וּמֵידָד מִתְנַבְּאִים בַּמַּחֲנֶה" – וַיַּעַנֵם: „מִי יִתֵּן וְהָיָה כָּל עַם ד' נְבִיאִים". כִּי הוּא לֹא רָאָה בַּכְּהוּנָה הַגְּדוֹלָה וּבְגִלּוּי הַשְּׁכִינָה זְכוּת מְיֻחֶדֶת „וַחֲזָקָה" לְמַמְלֶכֶת הַכֹּהֲנִים וְשֵׁבֶט רָמֵי הַיַּחַשׂ.

וְתַלְמִידוֹ הַנֶּאֱמָן מֹשֶׁה בֶּן מַיְמוֹן הָלַךְ בְּעִקְּבוֹתָיו. בְּתוֹרַת רַבּוֹ לֹא רָאָה מְנוֹרַת הַקֹּדֶשׁ הַמְּאִירָה רַק ד' אַמּוֹת שֶׁל הֲלָכָה, כִּי אִם מָאוֹר גָּדוֹל הַמֵּפִיץ קַרְנֵי אוֹרוֹ אֶל כָּל קַצְוֵי אֶרֶץ וְאֵין נִסְתָּר מִזָּהֳרוֹ. לִפְנֵי עֵינָיו הָיְתָה תָמִיד תְּמוּנַת „כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל מֵחוֹטֵב עֵצָיו עַד שׁוֹאֵב מֵימָיו", וִיסוֹד חֲקִירוֹתָיו בְּתוֹרַת הַיַּהֲדוּת נִשְׁעַן עַל דִּבְרֵי מוֹרוֹ הַגָּדוֹל: „כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת לֹא נִפְלֵאת הִיא מִמְּךָ, וְלֹא רְחוֹקָה הִיא"

עוֹד בִּימֵי כִּתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ נִכָּר הָיָה הַהֶבְדֵּל בֵּין הַלְוִיִּם וְכֹהֲנֵי ד' וּבֵין „הֲמוֹן בֵּית יִשְׂרָאֵל". הַתּוֹרָה הָיְתָה לְנַחֲלַת פִּרְחֵי הַכְּהוּנָה, וְהָעָם הֶאֱמִין בָּהֶם אֱמוּנָה שְׁלֵמָה. נֶגֶד זְכוּת־אָבוֹת זוּ קָמוּ הַנְּבִיאִים וְרָבוּ אֶת רִיב עַמָּם מִידֵי מְאַשְּׁרָיו הַמַּתְעִים. בִּימֵי הַבַּיִת הַשֵּׁנִי הָיָה מֻרְגָּשׁ עוֹד יוֹתֵר הַשִּׁנּוּי שֶׁבֵּין הַסּוֹפְרִים וַחֲכָמִים וּבֵין „עַמֵּי הָאֲרָצוֹת". הַתּוֹרָה הָיְתָה שֵׁנִית לִרְכוּשׁ יְחִידֵי סְגֻלָּה, וְהָעָם קִיֵּם רַק אֶת מִצְוֹתֶיהָ, בְּלִי דַעַת אֶת מְהוּתָן. וּכְשֶׁיָּצָא עַמֵּנוּ בַּגּוֹלָה נוֹכְחוּ חַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּעַצְמָם כִּי סַכָּנָה נִשְׁקֶפֶת לְקִיּוּם הַיַּהֲדוּת וְנוֹשְׂאֵי דִגְלָהּ, אִם לֹא תִמָּסֵר מוֹרֶשֶׁת הָאָבוֹת לִידֵי כָל הָעָם. זֹאת הָיְתָה כַּוָּנַת ר' יְהוּדָה הַנָּשִׂיא בְּחִבּוּר הַמִּשְׁנָה וְר' אַשִׁי בְּסִדּוּר הִלְכוֹת הַגְּמָרָא, וְזֹאת הָיְתָה מְגַמַּת ר' סְעַדְיָה גָּאוֹן בְּסִפְרוֹ „הָאֱמוּנוֹת וְהַדֵּעוֹת" וְר' יִצְחָק אַלְפָסִי בְּסֵפֶר „הַהֲלָכוֹת". וְזֶה הָיָה אַדִּיר חֶפְצוֹ שֶׁל הָרַמְבַּ"ם בְּכָל יְצִירוֹתָיו הַגְּאוֹנִיּוֹת אֲשֶׁר יָצַר וּבְכָל מִפְעָלָיו אֲשֶׁר פָּעַל לְטוֹבַת עַמּוֹ. הָעָם אֵינוֹ צָרִיךְ, לְדַעְתּוֹ, רַק לְהַאֲמִין וּלְקַיֵּם מִצְוֹת, כִּי אִם לָדַעַת וּלְהָבִין אֶת תּוֹרָתוֹ.

מִתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ"ם חָשְׁבוּ בְּתֻמָּם לְבָבָם, כִּי הָעָם לְכָל מִשְׁפְּחוֹתָיו וּשְׁדֵרוֹתָיו אֵינוֹ מוּכְשָׁר לַחֲזוֹת אֶת הַמָּאוֹר שֶׁבַּתּוֹרָה בְּלִי אַסְפַּקְלַרְיַת הָאֱמוּנָה, וְאוֹר הַמַּדָּע שֶׁשָּׁפַךְ הָרַמְבַּ"ם עַל תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת הָיָה יָכוֹל, לְפִי דַעְתָּם, לְהַכּוֹת אֶת עֵינֵי הָעָם בַּסַּנְוֵרִים. זֹאת הָיְתָה סִבַּת הַהִתְנַגְּדוּת הָעִקָּרִית שֶׁבֵּין הָרַמְבַּ"ם וּבֵין מִתְנַגְּדָיו הַיְשָׁרִים. אֲלֵיהֶם נִלְווּ הֲמוֹן נִרְגָּנִים, קַנָּאִים וּמַחֲרַחֲרֵי רִיב מִסּוּג אוֹתָם הָאֲנָשִׁים שֶׁבָּאוּ אֶל מֹשֶׁה בִּצְעָקוֹת: „אֶלְדָּד וּמֵידָד מִתְנַבְּאִים בַּמַּחֲנֶה". בָּרַמְבַּ"ם רָאוּ אֶת נְבִיא־הַדּוֹר שֶׁבָּא לִתְבֹּעַ אֶת עֶלְבּוֹן הָעָם מִידֵי מַנְהִיגָיו, וְהַמַּחֲלֹקֶת לְשֵׁם שָׁמַיִם נֶהֶפְכָה עַל יָדָם לְמַסֶּכֶת־קַנָּאוּת וּלְמִלְחֶמֶת אֲנָשִׁים. אוּלָם הַדּוֹרוֹת [illegible] יָדְעוּ לִשְׁפֹּט נְכֹחָה אֶת עֶצֶם הָרִיב, וּלְכָל אֶחָד מִבַּעֲלֵי הָרִיב הִקְצִיעוּ בְּצֶדֶק אֶת מְקוֹמוֹ הָרָאוּי לוֹ.

(א. ליבושיצקי).

שִׂיחָה מְקְדֶּמֶת: מַסְעֵי הַצְּלָב.

מְאָז נִלְקְחָה פַּלֶשְׂתִּינָה מִידֵי הַיְהוּדִים, הָיְתָה אֶרֶץ זוֹ לְסֶלַע־הַמַּחֲלֹקֶת בֵּין הָעַמִּים. הִתְחָרוּתָם זֹאת הָיְתָה בְּרֵאשִׁיתָהּ מִטַּעַם מְדִינִי: כִּי גַם עַמֵּי אַסְיָה גַם עַמֵּי אֵירָפָּה לֹא חָפְצוּ בִּתְחִיַּת הַיְהוּדִים בְּתוֹר עַם חָפְשִׁי. בִּרְבוֹת הַיָּמִים לָבְשָׁה קִנְאַת הָעַמִּים לְפַלֶשְׂתִּינָה גַּם צוּרָה דָתִית: לְפִי הַמָּסוֹרָה נִקְבַּר יֵשׁוּ, מְשִׁיחַ הַנּוֹצְרִים, בִּירוּשָׁלַיִם אֵצֶל הַ„כֹּתֶל הַמַּעֲרָבִי", וּבְקִרְבַת הַמָּקוֹם הַזֶּה בָּנָה עוֹמַר גַּם אֶת בֵּית הַמִּסְגָּד הָרִאשׁוֹן לַמּוּשְׁלְמַנִים.

הָעַרְבִיאִים, אַחֲרֵי הֶאָחֲזָם בְּפַלֶשְׂתִּינָה וּבְסוּרְיָה, הִתְיַחֲסוּ לָרֹב אֶל בְּנֵי יֶתֶר הַדָּתוֹת בְּסַבְלָנוּת, וְהַנּוֹצְרִים יָכְלוּ לַעֲלוֹת יְרוּשָׁלַיְמָה וּלְהִתְפַּלֵּל עַל קֶבֶר מְשִׁיחָם בְּאֵין־מַפְרִיעַ. אַךְ הַתֻּרְכִּים וּבְרֹאשָׁם מַנְהִיגָם סֶלְדְשׁוּק (שֶׁעַל שְׁמוֹ נִקְרְאוּ מֵאָז כָּל בְּנֵי הַשֵּׁבֶט) כָּבְשׁוּ אֶת אַסְיָה הַקְּטַנָּה וְאֶת פַּלֶשְׂתִּינָה, וְהִפְרִיעוּ בִּידֵי הַנּוֹצְרִים לְהַטִּיף לְדָתָם בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח. „כְּאָדָם הָעוֹשֶׂה בְּתוֹךְ שֶׁלּוֹ" הַנּוֹצְרִים אָמְרוּ לִזְכּוֹת בְּדָתָם אֶת כָּל הָעַמִּים, לוּא גַם עַל כָּרְחָם, וְחֵפֶץ כָּזֶה הָיָה גַם לַמּוּשְׁלְמַנִים; וְכַאֲשֶׁר נִפְגְּשׁוּ שְׁנֵי הָאֵיתָנִים הָאֵלֶּה – רָגְזָה כָּל הָאָרֶץ.

הָרִאשׁוֹן, שֶׁהִשְׁלִיךְ נִיצוֹץ אֶל תּוֹךְ עֲרֵמַת־תֶּבֶן זוֹ הָיָה אֲלֶקְסִיּוּס קֵיסַר בִּיצַנְץ, שֶׁחָרַד פֶּן יִקְחוּ מִיָּדוֹ הַתֻּרְכְּמַנִים גַּם אֶת קָנְסְטַנְטִינָפּוֹל. וּמִדַּעְתּוֹ כִּי צִבְאוֹתָיו לֹא יַעַמְדוּ בִּפְנֵיהֶם פָּנָה אֶל הָאֶפִּיפְיוֹר אוּרְבָנוּס הַשֵּׁנִי – לְעֶזְרָה. לְפִי מָסֹרֶת הַנּוֹצְרִים הָיָה הַנָּזִיר פֶּטֶר אִישׁ אָמְיֶנְס הָרִאשׁוֹן, שֶׁהִלְהִיב אֶת בְּנֵי דָתוֹ לְמַסְעֵי־הַצְּלָב. הָאִישׁ הַזֶּה הָיָה לְכְשֶׁעַצְמוֹ תָּמִים וְנֶאֱמָן לְדָתוֹ וּמַחֲשַׁבְתּוֹ הָיְתָה: לְהָרִים אֶת כְּבוֹד הַנּוֹצְרִיּוּת בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח. בְּדִבְרֵי גֻזְמָה וְחֶזְיוֹנוֹת לַיְלָה שֶׁחָזָה הַמִּתְבּוֹדֵד הַזֶּה הִשְׁפִּיעַ עַל אוּרְבָנוּס לְעוֹרֵר אֶת עַמֵּי הַנּוֹצְרִים לְ„מִלְחֶמֶת הַקֹּדֶשׁ". בִּשְׁנַת 1095 נֶאֶסְפוּ, בִּפְקֻדַּת הָאֶפִּיפְיוֹר, מַלְכֵי עַמֵּי אֵירָפָּה, כְּמָרֶיהָ וְרוֹזְנֶיהָ לַאֲסֵפָה רַבָּה בְּפִיצַנְצוֹ (אִיטַלְיָה) וְאַחַר כַּךְ בְּקְלֶירְמוֹן (פְרַנְקְיָה); בְּתוֹךְ רִבְבוֹת הַבָּאִים הָיוּ גַּם מַלְאֲכֵי קֵיסַר בִּיצַנְץ – וּמִשָּׁם הֵחֵל הַנֶּגֶף.

הַסִּבָּה הָעִקָּרִית לְמַסַּע הַצְּלָב הָיְתָה אֵיפוֹא מְדִינִית, וְהַסִּפּוּרִים עַל אוֹדוֹת אַכְזְרִיּוּת הַסֶּלְדְשׁוּקִים לַנּוֹצְרִים הָיוּ מְגֻזָּמִים. תָּכְנִית מְסֻיָּמָה לֹא הָיְתָה לְעוֹרְכֵי מַסְעֵי הַצְּלָב, מִפְּנֵי שֶׁלְּכָל אֶחָד מֵהֶם הָיְתָה כַּוָּנָה מְיֻחֶדֶת: הָאֶפִּיפְיוֹר וְהַכְּמָרִים חָפְצוּ לְהַגְדִּיל אֶת כְּבוֹד דָּת הַמְשִׁיחִיּוּת, שֶׁהָשְׁפַּל בְּאַרְצוֹת הַקֶּדֶם; מַלְכֵי אֵירָפָּה וְאַדִּירֶיהָ נָשְׂאוּ עַיִן – אֶל הַשָּׁלָל; מֶלֶךְ בִּיצַנְץ – אֶל אַדְמַת אַסְיָה. וְלָכֵן לֹא הָיוּ תוֹצָאוֹת מַסְעֵי הַצְּלָב הָרַבִּים חֲשׁוּבוֹת וְקַיָּמוֹת לְתוֹעֶלֶת עֶצֶם הָעִנְיָן. נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב, שֶׁהָיוּ בְּרֻבָּם קַתּוֹלִים, יָסְדוּ לָהֶם – אַחֲרֵי שָׁפְכָם נַהֲרֵי נַחֲלֵי דָם וְהַפִּילָם רִבְבוֹת חֲלָלִים בְּאֵירָפָּה וּבְאַסְיָה – מַמְלָכָה מִצְעָרָה בִּירוּשָׁלַיִם, מְלֵאָה מוּטָה, עַרְבּוּבְיָה וְסִכְסוּכֵי אַחִים. הָעֻבְדָּה הַזֹּאת הִכְזִיבָה לְגַמְרֵי אֶת תּוֹחֶלֶת נוֹצְרֵי בִּיצַנְץ־הַיְּוָנִים. מְנַהֲלֵי מַסְעֵי הַצְּלָב חָפְרוּ בִּידֵיהֶם קֶבֶר לְעֶצֶם הָרַעְיוֹן, וּבְשַׁחַת זוֹ נָפְלָה הָרִאשׁוֹנָה – מֶמְשֶׁלֶת בִּיצַנְץ: אַחֲרֵי מִלְחָמוֹת וְסִכְסוּכִים פְּנִימִיִּים כָּבְשׁוּ נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב אֶת בִּירַת בִּיצַנְץ הִיא קָנְסְטַנְטִינָפּוֹל, וּבַאֲחֻזוֹתֶיהָ חִדְּשׁוּ אֶת קֵיסָרִיּוּת רוֹמִי. אַךְ גַּם הִיא לֹא הֶאֱרִיכָה יָמִים.

(א. ליבושיצקי).

פֶּרֶק רְבִיעִי: יְמֵי מַסְעֵי הַצְּלָב.

(בְּעֶרֶךְ: א. כ״ה - א. ק״ן לַחֻרְבָּן; 1095 – 1220 לְמִסְפָּרָם).

כא. מַסַּע הַצְּלָב הָרִאשׁוֹן. בְּסוֹף הַמֵּאָה הָאַחַת־עֶשְׂרֵה לְמִסְפַּר הַנּוֹצְרִים נִתְרַבּוּ יֹשְׁבֵי הַיְהוּדִים בְּפְרַנְקִיָה, בְּגֶרְמַנְיָה וּבְיֶתֶר אַרְצוֹת אֵירָפָּה. מַצָּבָם בִּכְלָל הָיָה אֵיתָן וְעוֹרֵר בְּלִבָּם תִּקְוָה טוֹבָה גַּם לֶעָתִיד; אַךְ תּוֹחַלְתָּם זוּ נִכְזָבָה. בָּעֵת הַהִיא קָרוּ בְאֵירָפָּה מִקְרִים נוֹרָאִים, שֶׁהָרְסוּ עַד הַיְסוֹד אֶת מַעֲמַד הַיְהוּדִים וַיַּפְקִירוּ אֶת חַיֵּיהֶם – לָבַז וְלִמְשִׁסָּה, לְקָלוֹן וּלְחָמָס. הָעַמִּים הַנּוֹצְרִים עָרְכוּ אָז „מִלְחֶמֶת הַקֹּדֶשׁ" נֶגֶד הַמּוּשְׁלְמַנִים אֲדוֹנֵי פְּלֶשְׁתִּינָה. עוֹלֵי הָרֶגֶל הַנּוֹצְרִים הֵבִיאוּ דִבָּתָם רָעָה, כִּי הַמּוּשְׁלְמַנִים מִסְתּוֹלְלִים בָּהֶם בְּבוֹאָם לְהִשְׁתַּטֵּחַ עַל קֶבֶר יֵשׁוּ בִּירוּשָׁלַיִם, וּמִתְעַמְּרִים בִּכְלָל בַּאֲחֵיהֶם הַנּוֹצְרִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ. בִּשְׁנַת 1095 קָרָא הָאֶפִּיפְיוֹר אֻרְבַּנוּס הַשֵּׁנִי לַאֲסֵפַת כְּמָרִים בָּעִיר קְלֵירְמוֹנָה וַיַּלְהֵב אֶת הֶהָמוֹן לְמִלְחֶמֶת מִצְוָה נֶגֶד הַמּוּשְׁלְמַנִים „הַכּוֹפְרִים" לִכְבֹּשׁ מִיָּדָם אֶת יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ. לְקוֹל קְרִיאָתוֹ נִקְבְּצוּ מִגְּבוּלוֹת פְרַנְקִיָה וְגֶרְמַנְיָה רַבִּים מֵהַנְּשִׂיאִים־הַפֵּיאוֹדַלִּים, אַבִּירִים, הֶגְמוֹנִים (בִּישׁוֹפִים) וְעֵרֶב־רַב „כַּחוֹל אֲשֶׁר עַל שְׂפַת הַיָּם". רִבְבוֹת נוֹצְרִים עָזְבוּ אֶת נַחֲלוֹתֵיהֶם וּמִשְׁפְּחוֹתֵיהֶם, תָּפְרוּ אֶל מְעִילֵיהֶם סִימָנֵי־צְלָב אֲדֻמִּים וַיִּכּוֹנוּ לְמִלְחָמָה עִם „אוֹיְבֵי ד׳". וּבְרֵאשִׁית שְׁנַת 1096 הָיָה כְּבָר מַחֲנֵה נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב כָּבֵד מְאֹד. בֵּינֵיהֶם נִמְצְאוּ גַם נוֹצְרִים יְשָׁרִים וּתְמִימֵי לֵב, שֶׁאָמְרוּ לָרִיב בֶּאֱמֶת אֶת רִיב אֱמוּנָתָם מִידֵי הַמּוּשְׁלְמַנִים לוֹחֲצֵיהֶם; אֲבָל מַרְבִּית נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב הָיוּ אַנְשֵׁי חָמָס וְרוֹדְפֵי מַעֲשַׁקּוֹת, וְכָל הָעִנְיָן „הַקָּדוֹשׁ" נֶהְפַּךְ לָהֶם לְעֵסֶק טוֹב. הַנְּשִׂיאִים וְהָרוֹזְנִים וְהָאַדִּירִים קִוּוּ לִשְׁלֹל שָׁלָל רַב בְּאַרְצוֹת הַמּוּשְׁלְמַנִים, וְהָאִכָּרִים הַמְשֻׁעְבָּדִים נִלְווּ אֶל מַחֲנוֹת נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב בְּשֶׁל הַחֵרוּת הַגְּמוּרָה וּסְלִיחַת עֲוֹנוֹתֵיהֶם שֶׁהִבְטִיחוּ

לָהֶם אִם יְקַנְּאוּ אֶת קִנְאַת מְשִׁיחָם. אֶל קְהַל־הָעַמִּים הַמְּשֻׁנֶּה הַזֶּה נִסְפְּחוּ הֲמוֹנֵי רֵיקִים וּפוֹחֲזִים, אַנְשֵׁי בְלִיַּעַל וְשׁוֹדְדִים פְּשׁוּטִים; וְעוֹד טֶרֶם שֶׁהִסְפִּיקוּ הָרוֹזְנִים לְהִכּוֹן לַדֶּרֶךְ אֶל הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, נָפוֹצוּ הֲמוֹנֵי נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב בְּעָרֵי פְרַנְקִיָה וְגֶרְמַנְיָה וַיָּחֵלּוּ לָבוֹז אֶת הַתּוֹשָׁבִים הַשְּׁקֵטִים. וּבְיִחוּד – כִּלּוּ חֲמָתָם בַּיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ: בָּזְזוּ אֶת רְכוּשָׁם, אִנְסוּם לְהָמֵר אֶת דָּתָם, וְהַמַּמְרִים אֶת פִּיהֶם עֻנּוּ וְהוּמְתוּ בְּאַכְזְרִיּוּת חַיּוֹת טֶרֶף. הָרַב הֶחָכָם וְסוֹפֵר קוֹרוֹתֵינוּ בַּדּוֹר הַהוּא: רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן נַחְמָן (=רַמְבַּ"ן) מְתָאֵר אֶת צָרוֹת אֲבוֹתֵינוּ בְּסִפְרוֹ „גְזֵרוֹת תַּתְנַ"ו" (מַסְעֵי הַצְּלָב הֵחֵלּוּ בִּשְׁנַת ד' אֲלָפִים וְתַתְנַ"ו לְפִי הַמִּנְיָן שֶׁאָנוּ מוֹנִים הַיּוֹם לִבְרִיאַת הָעוֹלָם) – בְּסִגְנוֹן כָּזֶה: „קָם עַם לוֹעֵז, גּוֹי מַר וְנִמְהָר, צָרְפָתִים וְאַשְׁכְּנַזִּים, וַיִּתְּנוּ אֶת לִבָּם לָלֶכֶת אֶל עִיר הַקֹּדֶשׁ. וּבְעָבְרָם דֶּרֶךְ הֶעָרוֹת אֲשֶׁר שָׁם הַיְהוּדִים יוֹשְׁבִים, אָמְרוּ בְלִבָּם: אָנוּ הוֹלְכִים לִנְקֹם נִקְמָתֵנוּ מִן הַיִּשְׁמְעֵאלִים; הִנֵּה – הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר הֵמִיתוּ אֶת מְשִׁיחֵנוּ, נִנָּקְמָה בָהֶם תְּחִלָּה!..."

וִימֵי הָאָבִיב בִּשְׁנַת 1096 (א. כ"ז לַחֻרְבָּן, ד. תַּתְנַ"ו) הֵבִיאוּ עַל יְהוּדֵי אֵירוֹפָּה כִּלָּיוֹן חָרוּץ וְשֶׁבֶר־עָם. נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב הִשְׁתּוֹלְלוּ בְּעָרִיצוּת שֶׁל פְּרָאִים בְּיִחוּד בְּעָרֵי הָרֵינוּס. הָרִאשׁוֹנָה הָיְתָה לִמְשִׁסָּה קְהִלַּת הַיְּהוּדִים בְּוֶרְמַיְשָׁא: מֵאוֹת יְהוּדִים עֻנּוּ בְעִנּוּיִם קָשִׁים, נִטְבְּחוּ בִּידֵי נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב וּמֵתוּ כִּקְדוֹשֵׁי עַמָּם וּקְרִיאַת יִחוּד הַבּוֹרֵא בְּפִיהֶם: „שְׁמַע יִשְׂרָאֵל, ד' אֱלֹהֵינוּ – ד' אֶחָד!..." רַבִּים מִיהוּדֵי וֶרְמַיְשָׁא בָּחֲרוּ לְאַבֵּד אֶת עַצְמָם לָדַעַת מִנְּפֹל בִּידֵי הָאוֹיֵב הָאַכְזָר. נָשִׁים רַחֲמָנִיּוֹת שָׁחֲטוּ בִּידֵיהֶן אֶת יַלְדֵיהֶן הָרַכִּים, פֶּן יִפְּלוּ בִּידֵי הֶעָרִיצִים וִיטָבְּלוּ עַל כָּרְחָם. וְנוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב הוֹסִיפוּ לְהַחֲרִיב אֶת בָּתֵּי הַיְּהוּדִים בְּוֶרְמַיְשָׁא וְלָבוֹז אֶת רְכוּשָׁם, טִמְּאוּ אֶת בָּתֵּי הַתְּפִלָּה וְרָמְסוּ אֶת סִפְרֵי הַתּוֹרָה בְּטִיט חוּצוֹת (כ"ג אִיָּר). מִקְצַת הַיְּהוּדִים נִמְלְטוּ מֵחֲמַת הָאֲסַפְסוּף הַמִּשְׁתּוֹלֵל אֶל בֵּית הֶגְמוֹן הָעִיר אַלֶּרְבְּרַדְנוּס. אַךְ הוּא לֹא הֵגֵן בַּעֲדָם וַיָּחֶל לְפַתּוֹתָם כִּי יָמִירוּ אֶת דָּתָם. הָאֻמְלָלִים רָאוּ כִּי נָפְלוּ בַפָּח, וַיְבַקְשׁוּ אֶת הַהֶגְמוֹן כִּי יִתֵּן לָהֶם זְמַן לְהִמָּלֵךְ עִם נַפְשָׁם. מִסָּבִיב לְאַרְמוֹן אַלֶּרְבְּרַנְדוּס חִכָּה מַחֲנֵה

נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב לְהוֹבִיל אֶת הַיְהוּדִים – לִטְבִילָה אוֹ לְמִיתָה. עָבְרוּ יָמִים אֲחָדִים וּמֵאֵת הַיְהוּדִים – אֵין קוֹל וְאֵין קָשֶׁב. אָז נִפְתְּחוּ דַּלְתוֹת בָּתֵּי מִקְלָטָם – וּלְעֵינֵי הַהֶגְמוֹן וַעֲבָדָיו נִגְלְתָה תְּמוּנָה מַבְהִילָה: כָּל הַיְהוּדִים הַנִּמְלָטִים, לְמִקָּטֹן וְעַד גָּדוֹל, הִתְבּוֹסְסוּ בְדָמָם; הַגִּבּוֹרִים בָּחֲרוּ בַמָּוֶת מִבְּגֹד בְּדַת אֲבוֹתָם. מְסִירוּת־נַפְשָׁם זוֹ עוֹד הֶעֶלְתָה אֶת חֲמַת הֶהָמוֹן הַפָּרוּעַ, שֶׁהִשְׁתּוֹלֵל גַּם בְּגוּפוֹת הַמֵּתִים הַקְּדוֹשִׁים וַיְסַחֲבֵם בַּחוּצוֹת סָחוֹב וְהַשְׁלֵךְ. עֶלֶם אֶחָד, שִׂמְחָה כֹּהֵן שְׁמוֹ, שֶׁהַשּׁוֹדְדִים הָרְגוּ אֶת אָבִיו וְאֶת שִׁבְעַת אֶחָיו, אָמַר לָקַחַת נָקָם מִשּׁוֹפְכֵי דָמָם, וְכַאֲשֶׁר סְחָבוּהוּ נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב אֶל בֵּית תְּפִלָּתָם לִטְבִילָה, בֵּין יֶתֶר הַיְהוּדִים שֶׁלֹּא הִסְפִּיקוּ לִשְׁלֹחַ יָד בְּנַפְשָׁם. – הוֹצִיא גוֹאֵל־הַדָּם הַצָּעִיר סַכִּין מִתַּחַת לְמַדָּיו וַיִּדְקֹר בּוֹ אֶת קְרוֹבוֹ שֶׁל הַהֶגְמוֹן. הֶהָמוֹן הַנִּדְהָם לְאֹמֶץ־לֵב הַיְּהוּדִי הִתְנַפֵּל עָלָיו וַיְקָרְעֵהוּ לִגְזָרִים. יְהוּדֵי וֶרְמַיְשָׂא הָיוּ לְמוֹפֵת בִּמְסִירוּת נַפְשָׁם לְעַמָּם וּלְתוֹרָתָם, וְרַק מְתֵי־מִסְפָּר בּוֹדְדִים נִטְבְּלוּ עַל כָּרְחָם, וְאַחַר כַּךְ שָׁבוּ אֶל חֵיק אֻמָּתָם וַיָּמוּתוּ גַּם הֵם עַל קִדּוּשׁ־הַשֵּׁם. כְּשֶׁיָּצָא אֲסַפְסוּף הַפּוֹרְעִים מֵוֶרְמַיְשָׂא הוּבְלוּ גְוִיּוֹת הַמּוּמָתִים הַקְּדוֹשִׁים לִקְבוּרָה – וּמִסְפָּרָם הָיָה כִּשְׁמוֹנֶה מֵאוֹת אִישׁ וְאִשָּׁה, טַף וְזָקֵן.

וּמַחֲנֶה שֵׁנִי שֶׁל נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב עָלָה אָז עַל מַגֶּנְצָה. יְהוּדֵי הָעִיר הַזֹּאת נָסוּ לְהִתְבַּצֵּר בְּאַרְמוֹן הַהֶגְמוֹן רָתַּרְד, שֶׁנָּתַן לָהֶם מַחֲסֶה וּמִפְלָט בְּבֵיתוֹ בְּכֶסֶף מָלֵא. בְּגֶשֶׁת נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב אֶל הָאַרְמוֹן יָצְאוּ הַיְהוּדִים בִּכְלֵי נֶשֶׁק לִקְרָאתָם, בְּתִקְוָתָם כִּי עַבְדֵי הַהֶגְמוֹן יַעַזְרוּ עַל יָדָם, כַּאֲשֶׁר הִתְנוּ אִתּוֹ מֵרֹאשׁ. אַךְ תִּקְוָתָם נִכְזָבָה: עַבְדֵי רָתַּרְד נָפוֹצוּ וְהַיְהוּדִים נֶעֶזְבוּ לְנַפְשָׁם. לְהִלָּחֵם הַרְבֵּה עִם הָאֲסַפְסוּף הָרַב וְהֶעָצוּם מֵהֶם, לֹא יָכְלוּ הָאֻמְלָלִים. אָז שָׁלְחוּ מַרְבִּיתָם יָד בְּנַפְשָׁם, וְהַנִּשְׁאָרִים נֶהֶרְגוּ בִּידֵי הַפּוֹרְעִים; אֶת רְכוּשׁ הַיְהוּדִים חִלְּקוּ בֵינֵיהֶם הַהֶגְמוֹן וְרֹאשׁ גְּדוּד הַשּׁוֹדְדִים.

* הָרַמְבַּ״ן מְתָאֵר בִּפְרוֹטְרוֹט אֶת מִיתוֹת קְדוֹשֵׁי מַגֶּנְצָה, שֶׁמִּסְפָּרָם עָלָה עַד אֶלֶף וָשֵׁשׁ מֵאוֹת נֶפֶשׁ, וְסִפּוּרָיו מְעוֹרְרִים זְוָעָה וְהִתְפַּעֲלוּת עַד הַיּוֹם. מִכָּל יְהוּדֵי מַגֶּנְצָה נִשְׁאֲרוּ בַחַיִּים כְּשִׁשִּׁים אִישׁ, שֶׁנִּטְבְּלוּ

עַל יְדֵי הַהֶגְמוֹן עַל כָּרְחָם. בֵּין הָאֲנוּסִים הָיָה אִישׁ חָסִיד וְר׳ יִצְחָק שְׁמוֹ, הוּא וּשְׁתֵּי בְנוֹתָיו. בְּעֶרֶב שָׁבוּעוֹת שָׁחַט הָאָב אֶת בְּנוֹתָיו וַיַּצֵּת עֲלֵיהֶן אֶת הַבַּיִת בָּאֵשׁ. אַחַר כַּךְ הָלַךְ עִם חֲבֵרוֹ הָאָנוּס ר׳ אוּרִיָּה אֶל בֵּית הַתְּפִלָּה לַיְהוּדִים, וַיַּצִּיתוּ גַם אוֹתוֹ בָּאֵשׁ וַיִּשָּׂרְפוּ שְׁנֵיהֶם לִפְנֵי אֲרוֹן־הַקֹּדֶשׁ.

יוֹתֵר טוֹב הָיָה גּוֹרַל הַיְהוּדִים בְּקוֹלוֹנְיָה. אַחֲרֵי בַקָּשׁוֹת וְתַחֲנוּנִים רַבִּים נֵאוֹתוּ לָהֶם הַהֶגְמוֹן הֶרְמַן וְתוֹשְׁבֵי הָעִיר לְהָגֵן עֲלֵיהֶם מִפְּנֵי חֲמַת נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב. רַבִּים מִיהוּדֵי קוֹלוֹנְיָה נִצְּלוּ מִמָּוֶת, אֲבָל אֵלֶּה שֶׁחָשׁוּ לָהֶם מִפְלָט אֶל הֶעָרִים הַסְּמוּכוֹת הוּמְתוּ בְּמִיתוֹת מְשֻׁנּוֹת בִּידֵי הַפּוֹרְעִים אוֹ שָׁלְחוּ יָד בְּנַפְשָׁם. גַּם בִּסְבִיבוֹת קוֹלוֹנְיָה הֶרְאוּ הַיְהוּדִים אֶת אֹמֶץ לִבָּם וְאֶת מְסִירוּתָם לְעַמָּם, וְלֹא נִכְנְעוּ לְצוֹרְרֵיהֶם.

* הָרַמְבַּ״ן מְסַפֵּר עַל חָסִיד זָקֵן אֶחָד בְּעִיר בַּכְרַךְ וְר׳ שְׁמוּאֵל בֶּן יְחִיאֵל שְׁמוֹ, שֶׁהָיָה לוֹ בֵּן נָאֶה, וּשְׁנֵיהֶם נִמְלְטוּ מִפְּנֵי הֶעָרִיצִים לְתוֹךְ הַנָּהָר. פָּשַׁט הַנַּעַר אֶת צַוָּארוֹ לְאָבִיו בְּתוֹךְ הַמַּיִם; בֵּרַךְ ר׳ שְׁמוּאֵל עַל הַשְּׁחִיטָה וְהַבֵּן עָנָה: אָמֵן; וְגַם יֶתֶר הַיְהוּדִים עָנוּ אַחֲרֵיהֶם: „אָמֵן, שְׁמַע יִשְׂרָאֵל — ד׳ אֶחָד!...״ אֲבָל קָשֶׁה הָיָה לָאָב הָאֻמְלָל לְקַיֵּם אֶת מִצְוַת הַשְּׁחִיטָה עַל בְּנוֹ, וַיִּמְסֹר אֶת הַחַלָּף לְשַׁמַּשׁ בֵּית הַכְּנֶסֶת. וְהוּא שָׁחַט אֶת שְׁנֵיהֶם. וְרַב אֶחָד, ר׳ יִצְחָק שְׁמוֹ, עֻנָּה עַל יְדֵי הַפְּרָאִים עִנּוּיִים קָשִׁים, עַד שֶׁאָבְדָה בִינָתוֹ; וְאָז טְבָלוּהוּ וְהוּא לֹא הִרְגִּישׁ בַּדָּבָר. אַךְ כְּשֶׁשָּׁבָה אֵלָיו רוּחַ מְבִינָתוֹ וַיֵּדַע אֶת אֲשֶׁר נַעֲשָׂה לוֹ — הִפִּיל אֶת עַצְמוֹ אֶל נְהַר רֵינוּס. וְאִשָּׁה צְעִירָה אַחַת יָלְדָה בָעֵת הַהִיא בֵּן, וּמִיִּרְאָה פֶּן יִגְזְלוּהוּ מִיָּדֶיהָ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב וּטְבָלוּהוּ, כָּרְכָה אֶת הַתִּינוֹק בַּעֲרִישָׁתוֹ וַתִּפּוֹל עִמּוֹ מֵעַל הַגַּג וַיָּמוּתוּ שְׁנֵיהֶם. לְפִי דִבְרֵי סוֹפְרֵי הַדּוֹר הַהוּא עָלָה מִסְפַּר הַקְּדוֹשִׁים שֶׁנֶּהֶרְגוּ אָז עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם בְּעָרֵי הָרֵינוּס לִשְׁנֵים עָשָׂר אֶלֶף אִישׁ.

מִגְּדוֹת הָרֵינוּס עָלוּ מַחֲנוֹת נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב אֶל עָרֵי הַדּוּנָאי, וַיּוֹסִיפוּ לְהַחֲרִיב בְּדַרְכָּם אֶת קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה וּבוֹהֶמְיָה. אֲבָל גַּם עַל גְּדוּדֵי הַפּוֹרְעִים בָּאָה כְלָיָה וְקִפָּדָה: אַלְפֵי אִישׁ מֵהֶם מֵתוּ בַדֶּרֶךְ

בֶּחֳלָיִים רָעִים, וְרַבִּים הוּמְתוּ עַל יְדֵי תּוֹשְׁבֵי הֶעָרִים הַשְּׁלֵוִים. לְמַסַּע הַצְּלָב נֶאֱסַף מַחֲנֶה חָדָשׁ, וּבְרֹאשׁוֹ עָמַד הָרוֹזֵן גָּטְפְרִיד מִבּוּלְיוֹן. אַחֲרֵי שָׁלֹשׁ שְׁנוֹת תְּלָאוֹת רַבּוֹת וְכִלָּיוֹן הִגִּיעוּ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב עַד לְשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלָיִם. וְעִיר הַקֹּדֶשׁ נִלְכְּדָה בְּסַעֲרַת מִלְחָמָה. הַמּוּשְׁלְמַנִים הֻגְרוּ לַאֲלָפִים לְפִי חַרְבָּם. וְאֶת הַיְהוּדִים סָגְרוּ הַפְּרָאִים בְּבָתֵּי תְּפִלָּה אֶחָד וַיַּצִּיתוּהוּ בָאֵשׁ. וְכַאֲשֶׁר כָּבְשׁוּ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב מִידֵי הַמּוּשְׁלְמַנִים אֶת מִקְצַת אַדְמַת פַּלֶשְׁתִּינָה יִסְּדוּ לָהֶם שָׁם אֶת מֶמְשַׁלְתָּם שֶׁקָּרְאוּ לָהּ „מַמְלֶכֶת יְרוּשָׁלָיִם".

צָרוֹת הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה פָּסְקוּ מַהֵר, כִּי בְשׁוּב מַלְכָּהּ הֶחָסִיד הֵינְרִיךְ הָרְבִיעִי אֶל אַרְצוֹ מֵאִיטַלְיָה שָׂם קֵץ לְתַעֲלוּלֵי הֶהָמוֹן. לַיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי אַרְצוֹ הִטָּה חֶסֶד, וּלְמָרוֹת רְצוֹן הָאַפִּיפְיוֹר וְהַהֶגְמוֹנִים הִרְשָׁה לָאֲנוּסִים לָשׁוּב אֶל דַּת אֲבוֹתֵיהֶם. כְּמָרִים וּפְקִידִים אֲחָדִים נֶעֶנְשׁוּ עַל יָדוֹ עַל אֲשֶׁר לֹא הִפְרִיעוּ בְּעַד הָאֲסַפְסוּף לָבוֹז אֶת רְכוּשׁ הַיְהוּדִים וְלִשְׁפֹּךְ אֶת דָּמָם.

כב. מַסַּע הַצְּלָב הַשֵּׁנִי וְהַשְּׁלִישִׁי. מַמְלֶכֶת יְרוּשָׁלַיִם שֶׁל נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב נָמוֹטָה, כַּעֲבוֹר עֶשְׂרוֹת שָׁנָה, מִתִּגְרַת יַד גִּבּוֹר הַתֻּרְכִּים נֻרְדִּין. הָעִיר עֲדֶסָה נִכְבְּשָׁה לְפָנָיו, וְיַד הַמּוּשְׁלְמַנִים בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח הָיְתָה שֵׁנִית עַל הָעֶלְיוֹנָה. אָז הֵחֵלּוּ קַנָּאֵי הַנּוֹצְרִיּוֹת בְּאֵירוֹפָּה לְהִכּוֹן אֶל מַסַּע־צְלָב חָדָשׁ, וּבְרֹאשׁוֹ עָמְדוּ לוּדְבִיק הַשְּׁבִיעִי מֶלֶךְ הַפְרַנְקִים, וְקָנְרַד הַשְּׁלִישִׁי מֶלֶךְ גֶּרְמַנְיָה (1146). הָאַב־הַכֹּהֵן בֶּרְנַרְד אִישׁ קְלֶרְבוֹ הִלְהִיב בְּמַדְבְּרוֹתָיו אֶת הֶהָמוֹן לַעֲלוֹת שֵׁנִית אֶל הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, אַךְ מַרְבִּית הַנְּזִירִים הַקַּתּוֹלִים דָּרְשׁוּ מִנּוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב לְבָעֵר תְּחִלָּה אֶת אוֹיְבֵי יֵשׁוּ הַיּוֹשְׁבִים בְּאַרְצָם, וּבְיִחוּד הִצְטַיֵּן בַּהֲסָתוֹתָיו הַמְלֵאוֹת רַעַל הַנָּזִיר הָאַשְׁכְּנַזִּי רוּדָלְף. בַּחֹדֶשׁ אֱלוּל (א. ע"ז לַחֻרְבָּן) הֵחֵל הָאֲסַפְסוּף לְהִתְנַפֵּל עַל הַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי עָרֵי הָרֵינוּס, וּבִסְבִיבוֹת הֶעָרִים טְרִיבֶשׁ וְאַשְׁפִּירָה הוּעֲלוּ הַקָּרְבָּנוֹת הָרִאשׁוֹנִים עַל מִזְבַּח מַסַּע־הַצְּלָב הַשֵּׁנִי. בֶּעָרִים רַבּוֹת הִקְדִּימוּ אֶת פְּנֵי הָרָעָה בְּתִתָּם סְכוּמִים גְּדוֹלִים בְּתוֹר פִּדְיוֹן נַפְשָׁם לְרוֹזְנֵי הָאָרֶץ וְלַהֶגְמוֹנִים בְּעַד מְקוֹם מִסְתָּר וּמַחֲסֶה בְּאַרְמְנוֹתֵיהֶם, עַד יַעֲבֹר זָעַם. אֲבָל לֹא בְּכָל מָקוֹם יָכְלוּ הַיְהוּדִים לְהִסָּתֵר מִפְּנֵי מְבַקְשֵׁי נַפְשָׁם.

יְהוּדֵי וִירְצְבּוּרְג נִשְׁאֲרוּ בְּלִי הֲגָנָה. וְנוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב הִתְנַפְּלוּ עֲלֵיהֶם בְּכ"ד אֲדָר וַיַּהַרְגוּ בָהֶם כְּעֶשְׂרִים אִישׁ, וּבְתוֹכָם אֶת הָרַב ר' יִצְחָק בֶּן אֶלְיָקִים כְּשֶׁיָּשַׁב וְעָסַק בַּתּוֹרָה.

בִּימֵי הָאָבִיב נִתְחַדְּשׁוּ הַפְּרָעוֹת וְהַהֲרִיגוֹת גַּם בִּגְבוּלוֹת פְּרַנְקִיָה. סוֹפֵר קוֹרוֹתֵינוּ בַּדּוֹר הַהוּא הַפַּיְטָן ר' אֶפְרַיִם מִבּוֹנָא מְתָאֵר כָּכָה אֶת הַהֲרִיגוֹת: „בְּקַרַנְטוֹן נֶהֶרְגוּ נְפָשׁוֹת לְאֵין מִסְפָּר מִקֶּרֶב הַיְהוּדִים, שֶׁנֶּאֶסְפוּ בְחָצֵר אֶחָת. וְשָׁם הָיוּ שְׁנֵי בַחוּרִים, אַחִים גִּבּוֹרִים, שֶׁעָמְדוּ עַל נַפְשָׁם וְנֶפֶשׁ אֲחֵיהֶם וְהָרְגוּ וּפָצְעוּ בְּאוֹיְבֵיהֶם. וְלֹא יָכְלוּ לָהֶם הַצּוֹרְרִים עַד כִּי בָאוּ מֵאֲחוֹרֵיהֶם אֶל תּוֹךְ הֶחָצֵר וְהָרְגוּ אֶת כֻּלָּם. וּבְחַג הַשָּׁבוּעוֹת נֶאֱסַף הָאֲסַפְסוּף אֶל עִיר רוֹמְרוּג וְהִתְנַפֵּל עַל הַיְהוּדִים; בְּבֵית רַבֵּנוּ יַעֲקֹב (= תַּם) לָקְחוּ הַפּוֹרְעִים כָּל אֲשֶׁר לוֹ וְקָרְעוּ סֵפֶר תּוֹרָה בְּפָנָיו. וְאֶת רַבֵּנוּ־תַם לָקְחוּ וְהוֹצִיאוּהוּ הַשָּׂדֶה וַחֲמִשָּׁה פְּצָעִים פְּצָעוּהוּ בְרֹאשׁוֹ. „אַתָּה גָדוֹל בְּיִשְׂרָאֵל – אָמְרוּ הָרוֹצְחִים לְרַבֵּנוּ תַם – וְלָכֵן נִקַּח מִמְּךָ אֶת נִקְמַת גּוֹאֲלֵנוּ". בָּעֵת הַהִיא עָבַר בַּשָּׂדֶה שַׂר גָּדוֹל, וַיִּשְׁתַּדְּלוּ רַבֵּנוּ־תַם בְּסוּס יָפֶה. וַיְדַבֵּר הַשַּׂר עַל לֵב הֶהָמוֹן וַיֹּאמַר: „הַנִּיחוּ, אוּלַי יְפֻתֶּה לִי לְהָמֵר אֶת דָּתוֹ". כָּכָה נִצַּל אָז מִמָּוֶת גְּדָל חַכְמֵי הַתּוֹרָה בַּדּוֹר הַהוּא. כַּאֲשֶׁר יָצְאוּ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב מִגְּבוּלוֹת פְּרַנְקִיָה וְגֶרְמַנְיָה לְדַרְכָּם – רָוַח לַיְּהוּדִים, וְהָאֲנוּסִים שָׁבוּ לְדָתָם.

וּבִשְׁנַת 1187 כָּבַשׁ צַלַעְדִּין שֻׁלְטַן מִצְרַיִם אֶת יְרוּשָׁלַיִם מִידֵי נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב וַיָּשֶׂם קֵץ לְמֶמְשַׁלְתָּם. כַּאֲשֶׁר בָּאָה הַשְּׁמוּעָה הַזֹּאת לְמַלְכֵי אֵירֹפָּה הַנּוֹצְרִים, חָבְרוּ פְרִידְרִיךְ בַּרְבָּרוֹסָה מֶלֶךְ גֶּרְמַנְיָה, פִילִפּוֹס־אוֹגוּסְטוּס מֶלֶךְ פְּרַנְקִיָה וְרִיכַרְד לֵב־הָאַרְיֵה מֶלֶךְ אַנְגְלִיָה וַיַּעַרְכוּ מַסַּע־צְלָב שְׁלִישִׁי אֶל הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה. בַּפַּעַם הַזֹּאת הֵבִיאוּ הַהֲכָנוֹת שׁוֹד וָשֶׁבֶר רַק עַל יְהוּדֵי אַנְגְלִיָה. יוֹשְׁבֵי הַיְהוּדִים בָּאָרֶץ הַזֹּאת רַבּוּ בַּמֵּאָה הַשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה, וַאֲלֵיהֶם נוֹסְפוּ עוֹד גּוֹלֵי הַיְהוּדִים מִפְּרַנְקִיָה הַסְּמוּכָה, שֶׁמָּצְאוּ לָהֶם מְנוּחָה בִּגְבוּלוֹת אַנְגְלִיָה, וּמַעֲמָדָם בִּכְלָל הָיָה אֵיתָן. יְהוּדִים רַבִּים יָשְׁבוּ בְּלֹנְדוֹן וּבְיֶתֶר הֶעָרִים וַיַּעַסְקוּ בְּמִסְחָר; מַלְכֵי אַנְגְלִיָה הִרְשׁוּ לָהֶם לִנְסֹעַ בְּכָל הָאָרֶץ וְלִסְחֹר בָּהּ כְּאַוַּת נַפְשָׁם, חֵלֶף הַמִּסִּים וְהָאַרְנוֹנִיּוֹת הָרַבִּים

שֶׁהַסּוֹחֲרִים הַיְהוּדִים הָיוּ מַכְנִיסִים לְאוֹצַר הַמְּלוּכָה. בְּלָנְדוֹן וּבְעוֹד עָרִים אֲחָדוֹת עָשׂוּ הַיְהוּדִים אֲחָדִים גַּם עֹשֶׁר, וְזֶה עוֹרֵר אֶת קִנְאַת הַנּוֹצְרִים וַחֲמָתָם נֶגֶד כָּל הַיְהוּדִים.

הַהֲכָנוֹת אֶל מַסַּע הַצְּלָב הַשְּׁלִישִׁי הֵחֵלּוּ בְּיוֹם עֲלוֹת רִיכַרְד הָרִאשׁוֹן עַל כִּסֵּא מַלְכוּתוֹ. בְּיוֹם הִמָּשְׁחוֹ בָּאוּ אֶל הֵיכָלוֹ צִירִים מֵאֵת כָּל תּוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ לְבָרְכֵהוּ וּלְהַגִּישׁ לוֹ מִנְחָה. בֵּין הַבָּאִים הָיוּ גַּם רָאשֵׁי קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים. אַךְ מְצִיאוּתָם בְּקִרְבַת הַמֶּלֶךְ לֹא הֵפִיקָה אֶת רְצוֹן הַהֶגְמוֹן הַקַּנָּאִי בַּלְדוּאִין, וַיִּרְמֹז לְרִיכַרְד כִּי הַיְהוּדִים „הַכּוֹפְרִים" אֵינָם רְאוּיִם לְכָבוֹד אֲשֶׁר כָּזֶה, שֶׁיִּקַּח מֵהֶם אֶת בִּרְכָתָם. אָז הוּצְאוּ מַלְאֲכֵי הַיְהוּדִים בְּחֶרְפָּה מֵאֵת פְּנֵי הַמֶּלֶךְ, וּבָעִיר נָפוֹצָה חִישׁ הַשְּׁמוּעָה כִּי הֻתַּר לְהַכּוֹת בַּיְהוּדִים וְלָבוֹז אֶת רְכוּשָׁם. נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב לֹא אֵחֲרוּ לְהִתְנַפֵּל עַל יְהוּדֵי לָנְדוֹן, הָרְגוּ בָהֶם וְהֶחֱרִיבוּ אֶת בָּתֵּיהֶם בְּלִי חֶמְלָה. אֲחָדִים מֵעֲשִׁירֵי הַיְהוּדִים הִתְבַּצְּרוּ אָמְנָם בְּאַרְמְנוֹתֵיהֶם, אַךְ הַפּוֹרְעִים הִצִּיתוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַבָּתִּים בָּאֵשׁ וַיִּשְׂרְפוּם שָׁם חַיִּים. רַבִּים מִיהוּדֵי אַנְגְלִיָּה שָׁלְחוּ אָז יָד בְּנַפְשָׁם, פֶּן יַאַנְסוּם הָאַכְזָרִים לְהָמֵר אֶת דָּתָם.

(א. ק"ב לַחֻרְבָּן).

וּבְצֵאת רִיכַרְד לֵב־הָאַרְיֵה בְּרֹאשׁ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב אֶל אֶרֶץ הַמִּזְרָח הִתְחַדְּשׁוּ הַפְּרָעוֹת וְהַהֲרִיגוֹת בַּיְהוּדִים בְּעָרֵי אַנְגְלִיָּה. בְּיִחוּד סָבְלָה עֲדַת הַיְהוּדִים בָּעִיר יָרְק. כַּאֲשֶׁר פָּרְצוּ שָׁם הַפְּרָעוֹת הִתְבַּצְּרוּ הַיְהוּדִים בְּמִבְצַר הָעִיר. אָז שָׂם הָאֲסַפְסוּף מָצוֹר עַל הַיְהוּדִים וַיִּדְרְשׁוּ מֵהֶם כִּי יָמִירוּ אֶת דָּתָם. שִׁשָּׁה יָמִים עָמְדוּ הַנְּצוּרִים בִּגְבוּרָה בִּפְנֵי צוֹרְרֵיהֶם וְלֹא נְתָנוּם לָבוֹא אֶל הַמִּבְצָר. אַךְ כְּשֶׁאָזַל הַלֶּחֶם לַנְּצוּרִים, אָפְסָה לָהֶם כָּל יְכֹלֶת לְהַחֲזִיק עוֹד מַעֲמָד. אָז קָם רַב הַקְּהִלָּה ר' יוֹם־טוֹב וַיֹּאמֶר לִבְנֵי עֲדָתוֹ: „ד' חָפֵץ לְנַסּוֹת אוֹתָנוּ בְּמַסָּה, אִם נִפְשֹׁט אֶת צַוָּארֵנוּ עַל קְדוּשַּׁת תּוֹרָתוֹ. הַמָּוֶת עוֹמֵד אַחֲרֵי כָתְלֵנוּ — וְאַתֶּם לֹא תֹאבוּ לִבְגֹּד בַּד', לְמַעַן חֲיוֹת עוֹד יָמִים עַל הָאָרֶץ. נֵצֵא נָא בְּעִקְּבוֹת הַקְּדוֹשִׁים אַדִּירֵי הָאֱמוּנָה אֲשֶׁר הִשְׁלִימוּ נַפְשָׁם בְּמוֹרָא שָׁמַיִם וּכְבוֹד תּוֹרָתֵנוּ. בְּיַד ד' נַפְקִיד רוּחֵנוּ. וְנַפְשֵׁנוּ תָּשׁוּב אֶל אֱלֹהֶיהָ זַכָּה וּטְהוֹרָה כְּיוֹם הִוָּלְדָהּ"... דִּבְרֵי הָרַב עוֹדְדוּ

גַם אֶת רוּחַ הַנִּדְכָּאִים וְכֻלָּם נִשְׁבְּעוּ לָמוּת מוֹת קְדוֹשִׁים מֵהִכָּנַע לָאוֹיֵב. נְשִׂיא קְהִלַּת הַיְהוּדִים ר' יַעֲקֹב שָׁחַט לָרִאשׁוֹנָה אֶת רַעְיָתוֹ, וְאַחַר כַּךְ נִשְׁחַט הוּא בִּידֵי ר' יוֹם־טוֹב. אַחֲרֵיהֶם שָׁלְחוּ יָד בְּנַפְשָׁם יֶתֶר הַיְהוּדִים, וְהַנִּשְׁאָרִים הוּמְתוּ בִּידֵי הָאֲסַפְסוּף שֶׁהִתְפָּרֵץ לְיוֹם הַמָּחֳרָת אֶל הַמִּבְצָר (בְּשַׁבַּת הַגָּדוֹל ה. תתקן; א. קכ״א לַחֻרְבָּן). כַּאֲשֶׁר הִגִּיעַ לְרִיכַרְד, שֶׁהָיָה מִטִּבְעוֹ אִישׁ נָאוֹר וּנְדִיב־לֵב, דְּבַר הַהֲרִיגוֹת בִּיהוּדֵי אַרְצוֹ, צִוָּה עַל מַזְכִּירוֹ כִּי יַעֲנִשׁ קָשָׁה אֶת הָרוֹצְחִים, אֲבָל כֻּלָּם נִתְעַלְּמוּ מֵעֵין הַמִּשְׁפָּט: הַפּוֹרְעִים נָפוֹצוּ לְכָל רוּחַ, וְהַמְסִיתִים בָּרְחוּ לְשָׁטְלַנְדְיָה הַסְּמוּכָה.

כג. הָרְדִיפוֹת בְּפְרַנְקִיָה וּבְגֶרְמַנְיָה. מַסְעֵי־הַצְּלָב הָרְסוּ עַד הַיְסוֹד אֶת מַעֲמַד הַיְהוּדִים בְּאֵירָפָּה הַמַּעֲרָבִית. נְדִידַת שִׁבְטֵי אֵירָפָּה לְאַסְיָה הֵבִיאָה אֶת יוֹשְׁבֵי חֶלְקֵי הַתֵּבֵל הָאֵלֶּה לְהִתְקָרְבוּת תְּמִידִית, וְהַסּוֹחֲרִים הַנּוֹצְרִים הֵחֵלּוּ לִדְחוֹת אֶת הַיְהוּדִים גַּם מִמִּקְצֹעַ סְחַר־הָעַמִּים. לְאַט־לְאַט נִלְקְחוּ מִידֵי הַיְהוּדִים כָּל הָאֻמְנִיּוֹת וְהַמִּסְחָרִים הַחֲשׁוּבִים, וְרַבִּים מֵהֶם הֻכְרְחוּ לְהִתְעַסֵּק בְּהַלְוָאַת כֶּסֶף בְּרִבִּית לְנָכְרִים. הָעֵסֶק הַמְגֻנֶּה הַזֶּה גָּרַם לִידֵי סִכְסוּכִים תְּכוּפִים בֵּין הַמַּלְוִים וְהַלּוִֹים, וְלִפְעָמִים הֵבִיא שׁוֹד וָשֶׁבֶר עַל קְהִלּוֹת יְהוּדִים שְׁלֵמוֹת. בְּיַחַד עִם יְרִידַת מַצַּב הַיְהוּדִים הַכַּלְכָּלִי הוּרַע גַּם יַחַס הַחֶבְרָה הַנּוֹצְרִית אֲלֵיהֶם. הֲסָתַת הַכְּמָרִים בִּימֵי מַסְעֵי הַצְּלָב הִגְדִּילָה עוֹד אֶת קַנָּאוּת הַהֲמוֹנִים הַנּוֹצְרִים, וְהַיְהוּדִים נִמְצְאוּ אָז בֵּינֵיהֶם כְּמוֹ עַל הַר שְׂרֵפָה. תָּמִיד הָיָה לִבָּם מָלֵא פַּחַד וּמָגוֹר מִסָּבִיב פֶּן יַעֲלוּ עֲלֵיהֶם אֶת חֲמַת הָאֶזְרָחִים, וְהֶעֱמִידוּ אֶת רְכוּשָׁם וְאֶת חַיֵּיהֶם בְּסַכָּנָה. וּלְמְרוֹת זְהִירוּת הַיְהוּדִים, הָלְכָה שִׂנְאַת הַנּוֹצְרִים אֲלֵיהֶם הָלֹךְ וָרָב, וּבְקֶרֶב הֶהָמוֹן הַגַּס הִתְפַּשְּׁטוּ אֱמוּנוֹת וַהֲזָיוֹת תְּפֵלוֹת עַל הַיְהוּדִים וְעַל דָּתָם, שֶׁדּוֹרוֹת שְׁלֵמִים לֹא יָכְלוּ אַחַר כַּךְ לְשָׁרְשָׁן מִתּוֹךְ לִבּוֹ.

בָּעֵת הַהִיא נָפוֹצָה לָרִאשׁוֹנָה בֵּין הַנּוֹצְרִים עֲלִילַת הַשָּׁוְא הַנּוֹרָאָה נֶגֶד בְּנֵי עַמֵּנוּ, כִּי מִשְׁתַּמְּשִׁים אָנוּ בְּדַם יַלְדֵי הַנּוֹצְרִים לְצָרְכֵי הַמַּצּוֹת וְאַרְבַּע הַכּוֹסוֹת בְּחַג הַפֶּסַח. אֲנָשִׁים שֶׁהִתְרַחֲצוּ בְעַצְמָם בִּדְמֵי יְהוּדִים אָמְרוּ לְכַסּוֹת עַל מַעֲשֵׂי הָרֶצַח שֶׁלָּהֶם בְּדִבַּת שֶׁקֶר זוֹ, שֶׁעָלְתָה לָנוּ בְּאַלְפֵי

קָרְבָּנוֹת וּקְדוֹשִׁים וְנַהֲרֵי נַחֲלֵי דְמֵי נְקִיִּים. בָּעִיר בְּלוּאַש אֲשֶׁר בִּפְרַנְקִיָה הַתִּיכוֹנָה הָלַךְ עֶבֶד שַׂר הָעִיר בָּעֶרֶב אֶל הַנָּהָר לְהַשְׁקוֹת אֶת סוּס אֲדוֹנוֹ. הַסּוּס נִבְעַת בַּחֹשֶׁךְ וַיִּרְתַּע לַאֲחוֹרָיו מִפְּנֵי הַמָּיִם. שָׁב הָרַכָּב הָעִירָה וַיְסַפֵּר לַאֲדוֹנוֹ, כִּי רָאָה בְעֵינָיו, שֶׁיְּהוּדִי הִשְׁלִיךְ אֶל הַנָּהָר גּוּפַת יֶלֶד נוֹצְרִי; וְעַל סֶמֶךְ זֶה נֶאֶסְרוּ תֵּכֶף שְׁלֹשִׁים אִישׁ מֵחֲשׁוּבֵי עֲדַת הַיְהוּדִים. לְמַעַן חֲקֹר אֶת דְּבַר הָאַשְׁמָה הִשְׁתַּמְּשׁוּ רָאשֵׁי הַנּוֹצְרִים בְּמִנְהָג תָּפֵל, שֶׁנִּקְרָא אֶצְלָם „צֵרוּף הַמָּיִם": אֶת הָרַכָּב, הַמַּאֲשִׁים הַיְחִידִי נֶגֶד הַיְהוּדִים, הוֹשִׁיבוּ בְסִירָה מְלֵאָה מַיִם, וְאַחֲרֵי שֶׁלֹּא יָרְדָה תְהוֹמָה – הֶחְלִיטוּ חוֹקְרֵי הַדִּין כִּי אֱמֶת בְּפִיו. עַל הַיְהוּדִים הַחַפִּים מִפֶּשַׁע הוֹצִיאוּ מִשְׁפַּט מָוֶת בִּשְׂרֵפָה, וְכַאֲשֶׁר הֱבִיאוּם לִמְקוֹם הַמּוֹקֵד, הֵחֵל הַכֹּמֶר לְפַתּוֹתָם שֶׁיָּמִירוּ אֶת דָּתָם. אֲבָל הַקְּדוֹשִׁים לֹא אָבוּ שְׁמוֹעַ לוֹ, וַיִּשָּׂרְפוּ חַיִּים (כ' סיון, א. ק"ב לַחֻרְבָּן; ד. תתקל"א) וּתְפִלַּת־הַיִחוּד „עָלֵינוּ" בְּפִיהֶם. לְזֵכֶר מוֹת הַקְּדוֹשִׁים בִּבְלוּאַש קָבַע רַבֵּנוּ־תָּם צוֹם מְיֻחָד לְכָל קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בִּפְרַנְקִיָה וּבְגֶרְמַנְיָה.

מֶלֶךְ פְרַנְקִיָה פִילִפּוּס־אוֹגוּסְטוּס, שֶׁהָיָה מִטִּבְעוֹ אֹהֵב כֶּסֶף, רָדַף בַּעֲרִיצוּת אֶת יְהוּדֵי אַרְצוֹ, מִדַּעְתּוֹ כִּי קָנֹה יִקְנוּ מִמֶּנּוּ הַיְּהוּדִים זְכֻיּוֹת וַהֲנָחוֹת בְּכֶסֶף מָלֵא. בִּשְׁנַת 1811 נָתַן צַו לֶאֱסוֹר אֶת כָּל יְהוּדֵי פַּארִישׁ, כְּשֶׁהָיוּ מִתְפַּלְּלִים בְּיוֹם הַשַּׁבָּת, וּלְהַחֲרִים אֶת רְכוּשָׁם. וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר נָתְנוּ לוֹ הַיְּהוּדִים חֲמִשָּׁה עָשָׂר אֶלֶף מַרְק כֹּפֶר נַפְשָׁם—הוּצְאוּ לַחָפְשִׁי. עָבְרָה שָׁנָה— וְהַמֶּלֶךְ הוֹצִיא שֵׁנִית פְּקוּדָה כִּי כָל הַיְּהוּדִים שֶׁהִתְיַשְּׁבוּ בַּאֲחֻזָּתָיו יַעַזְבוּ אֶת מְקוֹמוֹת מוֹשְׁבוֹתָם בְּמֶשֶׁךְ שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים. לַגּוֹלִים הֻרְשָׁה לָקַחַת רַק אֶת הַמְּטַלְטְלִים; נִכְסֵיהֶם וְנַחֲלְאוֹתֵיהֶם הָחְרְמוּ לְאוֹצַר הַמֶּלֶךְ, וּבָתֵּי תְפִלָּתָם נֶהֶפְכוּ לְבָתֵּי כְנֵסִיּוֹת לַנּוֹצְרִים. גּוֹלֵי פַּארִישׁ וּסְבִיבוֹתֶיהָ מָצְאוּ לָהֶם מִפְלָט בַּאֲחֻזּוֹת הַפֵּיאוֹדַלִּים. כַּעֲבוֹר שֵׁשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה נִצְרַךְ שֵׁנִית פִּילִפּוּס־אוֹגוּסְטוּס לְכֶסֶף, וַיַּרְשֶׁה לַיְּהוּדִים לָשׁוּב אֶת נַחֲלוֹתֵיהֶם בִּשְׂכַר מִסִּים מְיֻחָדִים שֶׁהִכְנִיסוּ לְאוֹצָרוֹ.

תּוֹצְאוֹת הָרְדִיפוֹת וְהַגְּזֵרוֹת הַנּוֹרָאוֹת נֶגֶד הַיְּהוּדִים בִּימֵי מַסְעֵי הַצְּלָב הָיוּ: כִּי הֵחֵלּוּ הַיְּהוּדִים לְהִתְרַחֵק מֵעַל הַנּוֹצְרִים בְּכָל הָאֶפְשָׁר. וִיהוּדֵי גֶרְמַנְיָה נִהְיוּ מֵאָז „לִרְכוּשׁ" מַלְכֵי הָאָרֶץ, שֶׁגּוֹנְנוּ עֲלֵיהֶם מֵחֲמַת הֶהָמוֹן

הַפָּרוּעַ. מֵהַמֵּאָה הַשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה נֶחְשְׁבוּ כָּל יְהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה לְ„עַבְדֵי הֶחָצֵר״: לֹא הַחֹק הֵגֵן עֲלֵיהֶם, כִּי אִם חֶסֶד הַמֶּלֶךְ. וּבְעַד זֶה הִכְנִיסוּ לְאוֹצָרוֹ מִסִּים וּמְכָסִים מְיֻחָדִים. מִלְּבַד הַמַּס לְאוֹצַר הַמֶּלֶךְ, שִׁלְּמוּ הַיְהוּדִים אַרְנוֹנִיּוֹת גַּם לַנְּסִיכִים וּלְקֻפַּת הֶעָרִים, שֶׁעַל אַדְמָתָן הִתְיַשְּׁבוּ, וּמַעֲשֵׂר הָיוּ מַמְצִיאִים לְקֻפַּת בָּתֵּי הַתְּפִלָּה שֶׁל הַנּוֹצְרִים. בְּעַד הֲגַנָּה מִפְּנֵי הָאֲסַפְסוּף הָיוּ מְשַׁלְּמִים הַיְהוּדִים שָׂכָר מְיֻחָד, וּכְשֶׁיָּצָא פְרִידְרִיךְ בַּרְבָּרוֹסָה לְדַרְכּוֹ אֶל הָאָרֶץ הַקְּדוֹשָׁה הֶכְרְחוּ הַיְהוּדִים לָתֵת לוֹ בִּשְׂכַר הֲסוּתוֹ שֶׁהִבְטִיחַ לָהֶם – לְהוֹצָאוֹת מַסַּע־הַצְּלָב.

כה. רַשִׁ״י; בַּעֲלֵי הַתּוֹסָפוֹת; חַכְמֵי פְּרוֹבַנְצְיָה. הַגְּזֵרוֹת הַקָּשׁוֹת וְהָרְדִיפוֹת הָאַכְזָרִיּוֹת לֹא יָכְלוּ לְהָמִית אֶת רוּחַ עַמֵּנוּ וּלְהַחֲלִישׁ אֶת מְסִירוּת נַפְשׁוֹ לְדָתוֹ. וּלְהֶפֶךְ: צָרוֹת הַהֹוֶה חִזְּקוּ אֶת לֵב בְּנֵי עַמֵּנוּ בְּמוֹרֶשֶׁת אָבוֹת, וְסֵפֶר הַתּוֹרָה שֶׁנִּרְדַּף יַחַד עִמָּהֶם, הָיָה לְתֹכֶן חַיֵּיהֶם וּלְסֵמֶל נִשְׁמַת הָאֻמָּה. עוֹד לִפְנֵי יְמֵי מַסְעֵי־הַצְּלָב נָפוֹץ הַתַּלְמוּד בֵּין יְהוּדֵי פְרַנְקִיָה וְגֶרְמַנְיָה בַּעֲמַל רַבֵּנוּ גֵּרְשׁוֹם מְאוֹר־הַגּוֹלָה וְחַכְמֵי לְתֵרַנְיָה. וּבִשְׁנַת מוֹת רַבֵּנוּ גֵּרְשׁוֹם (התתקע״א לַחֻרְבָּן) נוֹלַד בָּעִיר טְרוֹיֶש אִישׁ גָּדוֹל בַּתּוֹרָה, הוּא רַבֵּנוּ שְׁלֹמֹה יִצְחָקִי, הַנּוֹדָע בְּקִצּוּר שְׁמוֹ: רַשִׁ״י.

* אַגָּדַת הָעָם פּוֹרֶשֶׂת עַל הֻלֶּדֶת רַשִׁ״י הוֹד־פְּלָאוֹת: לְפִי הַמְּסוֹרָה הָיְתָה לְרַבִּי יִצְחָק אָבִיו אֶבֶן יְקָרָה, וְהַכְּמָרִים חָפְצוּ לִקְנוֹתָהּ מִמֶּנּוּ וּלְשַׁבְּצָהּ בָּעַיִן שֶׁל „הָאֵם הַקְּדוֹשָׁה״, אַךְ הוּא מֵאֵן לְמָכְרָהּ לָהֶם. פַּעַם מָשְׁכוּ הַכְּמָרִים אֶת ר' יִצְחָק בְּמִרְמָה לְתוֹךְ אֳנִיָּה, וַיְאַיְּמוּ עָלָיו כִּי יַטִּילוּהוּ הַיָּמָּה אִם יְסָרֵב לִמְכּוֹר לָהֶם אֶת הָאֶבֶן הַיְקָרָה. אָז לָקַח ר' יִצְחָק אֶת מַרְגָּלִיתוֹ וַיַּטִּילֶנָּה הַיָּמָּה. וּבְאוֹתָהּ שָׁעָה יָצְאָה בַּת־קוֹל וְאָמְרָה לוֹ: „הִנֵּה בֵּן נוֹלָד לְךָ, אֲשֶׁר יָפִיץ אוֹר הַתּוֹרָה וְיַזְהִיר אֶת חֶשְׁכַת הַגּוֹלָה כְּאֶבֶן יְקָרָה״.

רַבֵּנוּ שְׁלֹמֹה יִצְחָקִי לָמַד תּוֹרָה בְּיַלְדוּתוֹ בְּבֵית מִדְרָשָׁם שֶׁל חַכְמֵי לְתֵרַנְיָה. כְּר' עֲקִיבָא בְּשַׁעְתּוֹ עָזַב גַּם הוּא אֶת בְּנֵי בֵיתוֹ וַיָּנָד מֵעִיר לָעִיר, וּמִישִׁיבָה לִישִׁיבָה לִשְׁמֹעַ לֶקַח מִפִּי גְּדוֹלֵי הַתּוֹרָה בְּיָמָיו; וּכְהִלֵּל הַבַּבְלִי חַי חַיֵּי צַעַר וָעֹנִי וַיִּשְׁקֹד עַל סִפְרֵי חֲזַ״ל בְּלִי הֶפְסֵק. אַחֲרֵי שָׁנִים רַבּוֹת וַעֲבוֹדָה תְּמִידִית שָׁב רַשִׁ״י מָלֵא וְגָדוּשׁ בַּתּוֹרָה אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ

בַּתּוֹרָה אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ אֲשֶׁר בִּטְרוֹיַשׁ. שֵׁם הֶחָכָם הַצָּעִיר הִתְפַּרְסֵם מַהֵר בִּגְבוּלוֹת פְרַנְקִיָה וְגֶרְמַנְיָה, וְכָל הַקְּהִלּוֹת הָיוּ פוֹנוֹת אֵלָיו בִּשְׁאֵלוֹת הַדָּת וְדִינֵי תוֹרָה. צְעִירֵי הַיְהוּדִים נָהֲרוּ מֵאָז אֶל טְרוֹיַשׁ לִלְמֹד תּוֹרָה בְּבֵית מִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַשִׁ"י. בְּפָרְשׁוֹ לִפְנֵי תַלְמִידָיו אֶת כִּתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ וְאֶת סִפְרֵי הַתַּלְמוּד, הִתְאַמֵּץ רַשִׁ"י לְהָקֵל אֶת הָעִנְיָן הַמְדֻבָּר בְּתַכְלִית הַפַּשְׁטוּת, שֶׁהָיְתָה מוּבָנָה גַם לְעוֹלְלֵי יָמִים. לֹא קַל הָיָה לַלּוֹמְדִים בָּעֵת הַהִיא לָרֶדֶת לְסוֹף דַעְתָּם שֶׁל חֲזַ"ל בְּלִי עֶזְרַת מוֹרִים מוּמְחִים, וְלִפְעָמִים הִתְקַשׁוּ גַם בְּבֵאוּרֵי הַמִּלִּים. אָז הֶחְלִיט רַשִׁ"י לְחַבֵּר פֵּרוּשׁ מְדֻיָּק לְסִפְרֵי הַתַּלְמוּד, וְהַפֵּרוּשׁ הַזֶּה הֵפִיץ אוֹר חָדָשׁ עַל הַמְּקוֹמוֹת הַקָּשִׁים בְּדִבְרֵי חֲזַ"ל. אֶת פֵּרוּשׁוֹ חִבֵּר רַשִׁ"י לְרֹב סִפְרֵי הַתַּלְמוּד הַבַּבְלִי, וְהוּא מִצְטַיֵּן בִּשְׂפָתוֹ הַנּוֹחָה וּבַהַסְבָּרָתוֹ הַבְּרוּרָה, שֶׁהוֹעִילוּ הַרְבֵּה לַהֲפָצַת דִּבְרֵי חֲזַ"ל בֵּין כָּל שְׁדֵרוֹת הָעָם. מֵאָז הָיָה הַתַּלְמוּד לְסֵפֶר עִיּוּן וְלִמּוּד גַּם לַגְּדוֹלִים גַּם לַקְּטַנִּים; וּבְצֶדֶק אָמְרוּ בְנֵי דוֹרוֹ, כִּי בְּלִי פֵּרוּשׁ רַשִׁ"י הָיָה נִשְׁאָר הַתַּלְמוּד כְּגַן נָעוּל בְּלִי מַפְתֵּחַ. רַשִׁ"י חִבֵּר גַּם לְתוֹרַת מֹשֶׁה פֵּרוּשׁ מְדֻיָּק וּמְיֻסָּד עַל דִּקְדּוּק הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית וּמְתֻבָּל בַּאֲגָדוֹת חֲזַ"ל וּמְשָׁלִים יָפִים. הַפֵּרוּשִׁים הָאֵלֶּה הִתְפַּשְּׁטוּ מַהֵר בְּקֶרֶב עַמֵּנוּ, לְמִקָּטֹן וְעַד גָּדוֹל, עַד הַיּוֹם הַזֶּה.

רַשִׁ"י הָיָה עֵד רְאִיָּה לְטֶבַח בְּנֵי עַמּוֹ בִּימֵי מַסְעֵי־הַצְּלָב הָרִאשׁוֹן, וּבֵין שִׁירֵי הַתְּפִלָּה וְהַפִּזְמוֹנִים שֶׁחִבְּרוּ בָּעֵת הַהִיא מֵאֵת פַּיְטָנִים שׁוֹנִים לְזֵכֶר הַמְּאֹרָעוֹת הַמַּעֲרִיבִים הָאֵלֶּה נִמְצָאִים גַּם פִּיּוּטִים וּסְלִיחוֹת מֵאֵת ר' שְׁלֹמֹה יִצְחָקִי ז"ל.

* לְפִי הָאַגָּדָה דָרַשׁ רֹאשׁ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב גָּטְפְרִיד מֵרַשִׁ"י, כִּי יָבוֹא אֵלָיו וְיַגִּיד לוֹ אֶת עֲתִידוֹתָיו, וְכַאֲשֶׁר מֵאֵן רַשִׁ"י לָלֶכֶת אֵלָיו הוֹפִיעַ הָרוֹזֵן בִּלְוָיַת פָּרָשָׁיו לְבֵית מִדְרָשׁוֹ בִּטְרוֹיַשׁ. וַיִּשְׁמַע אֶת קוֹל הָרַב הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּתְמוּנָתוֹ לֹא רָאָה. לְסוֹף נִגְלָה אֵלָיו רַשִׁ"י וַיֹּאמֶר לוֹ: „לָכֹד תִּלְכֹּד אֶת יְרוּשָׁלַיִם, וְתִמְלֹךְ בָּהּ רַק שְׁלֹשָׁה יָמִים, וְתָשׁוּב הֵנָּה בְּחֶרְפָּה עִם שְׁלֹשָׁה סוּסִים..." הִתְקַצֵּף רֹאשׁ נוֹשְׂאֵי־הַצְּלָב עַל רַשִׁ"י וַיֹּאמֶר לוֹ: „אִם אָשׁוּב הֵנָּה בִּלְוָיַת אַרְבָּעָה סוּסִים וְכָרַתִּי אֶת רֹאשְׁךָ מֵעָלֶיךָ". כַּעֲבוֹר הַמִּלְחָמָה שָׁב גָּטְפְרִיד לִפְרַנְקִיָה בִּלְוָיַת אַרְבָּעָה סוּסִים, אַךְ כַּאֲשֶׁר בָּא אֶל שַׁעֲרֵי

העיר טרויש לענוש את רש"י. נפלה אבן על אחד הפרשים ותמת אותו ואת־סוסו.

רש"י מת בורמישא בן ששים וחמש שנה (כ"ט תמוז, א. לבריאת העולם ד. תתס"ה), ויהי האבל כבד בכל תפוצות הגולה. המשורר ר' יהודה הלוי, שהיה אז עוד צעיר לימים חבר קינה על מותו, לאמר:

כתב רש"י.

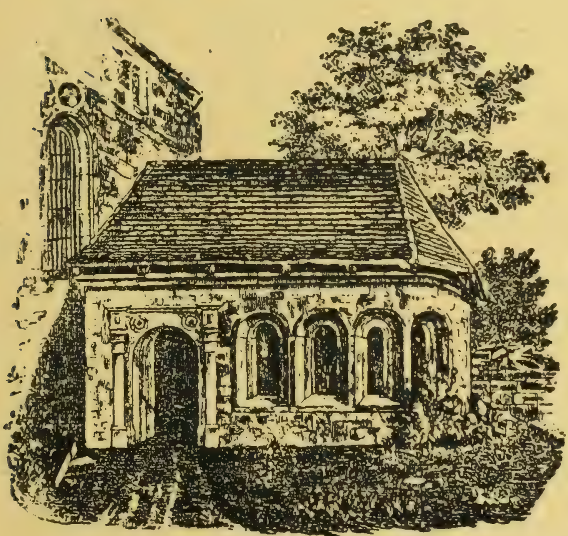
א—א	ו—ו	כ—כ	ע—ע	ש—ש	ך—ך
ב—ב	ז—ז	ל—ל	פ—פ	ת—ת	ם—ם
ג—ג	ח—ח	מ—מ	צ—צ		ן—ן
ד—ד	ט—ט	נ—נ	ק—ק		ף—ף
ה—ה	י—י	ס—ס	ר—ר		ץ—ץ

לרש"י לא היו בנים, ושלש בנותיו נשאו לתלמידי חכמים וילדו להם בנים, שהתפרסמו גם הם לגדולי חכמי התורה בדורם. אחד מנכדי רש"י היה רבנו יעקב (= תם), שנצל ממות בימי מסעי־הצלב בארח פלא. הוא ישב ברומרוג, בקרבת טרויש, ועמד שם בראש הישיבה, שממנה יצאו רבנים ודינים מומחים לכל תפוצות הגולה. רבנו־תם חבר פרושים וחקירות בדברי חז"ל, וחבורו „ספר הישר", המכיל סברות נכוחות ומלואים לפרוש רש"י זקנו, התפשט בין כל תלמידי החכמים. רבנו־תם נחשב לגדל הדור, ולעתים תכופות קרא לאספות רבנים לתקן תקנות נחוצות בחיי היהודים לפי צרכי הזמן.

חתני רש"י ונכדיו ותלמידיהם הרבים – שמספרם עלה עד מאה וחמשים – נודעים בספרות התלמוד בשם „בעלי תוספות" על המלואים והנוספות שחברו לפרושו רש"י („פרוש הקונטרס"). והנודעים בהם הם: חתני רש"י: ר' מאיר בן שמואל ור' יהודה בן נתן (ריב"ן) נכדי רש"י: ר' יצחק (הר"י), ר' שמואל בן מאיר (רשב"ם) ורבנו־תם, ר' יצחק בן אשר מאשפירה (ריב"א) ור' יהודה החסיד מחבר „ספר החסידים", המכיל תוכחות מוסר ומעשיות שונות המעוררות לאמונה וליראת שמים.

מרדיפות וגזרות רעות נחלצו יהודי פרובנציה (צרפת הדרומית). נסיכי המדינה הזאת הטו חסד ליהודים, והנוצרים יושבי הארץ שהיו באים במשא ומתן עם יושבי אספמיה הערביאית, לא האמינו בהזיות

וּבַהֲבָלִים וּבְאַשְׁמוּת הַשָּׁוְא נֶגֶד הַיְהוּדִים שְׁכֵנֵיהֶם. בִּפְרוֹבַנְצְיָה עָמְלוּ הַיְהוּדִים הַרְבֵּה בַּהֲפָצַת הַהַשְׂכָּלָה וְהַחֲקִירָה. וּמִקִּרְבָּם יָצְאוּ חֲכָמִים וְסוֹפְרִים מְפֻרְסָמִים. יְהוּדֵי צָרְפַת הַצְּפוֹנִית וְגֶרְמַנְיָה לֹא שָׂמוּ לֵב בְּיוֹתֵר לְהַשְׂכָּלָה וּלְמַדָּע, וְנִחוּמִים בְּצָרוֹתֵיהֶם מָצְאוּ לָהֶם רַק בְּסִפְרֵי חֲזַ"ל. אוּלָם חַכְמֵי פְּרוֹבַנְצְיָה עָסְקוּ גַם בַּמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי וְהֵפִיצוּ אֶת סִפְרֵי הַחוֹקְרִים שֶׁהִגִּיעוּ אֲלֵיהֶם מֵאַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית. הַנּוֹדָעִים בְּחַכְמֵי פְּרוֹבַנְצְיָה הֵם: הַסּוֹפְרִים הַמְתַרְגְּמָנִים בְּנֵי מִשְׁפַּחַת אִבְּן־תִּבּוֹן (יְהוּדָה וּשְׁמוּאֵל בְּנוֹ), שֶׁתִּרְגְּמוּ אֶת סִפְרֵי ר' יְהוּדָה הַלֵּוִי וְהָרַמְבַּ"ם לָעִבְרִית, וּבְנֵי ר' יוֹסֵף קַמְחִי; בְּיִחוּד הִתְפַּרְסֵם בְּנוֹ ר' דָּוִד (הָרַדַ"ק), שֶׁעָמַל הַרְבֵּה בְּשִׁכְלוּל הַשָּׂפָה הָעִבְרִית וְדִקְדּוּקָהּ.

בית מדרשו של רש"י.

תַּמְצִית הַפֶּרֶק הָרְבִיעִי.

עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם.

מַסְעֵי הַצְּלָב (שִׁשָּׁה בְּמִסְפָּרָם) נִמְשְׁכוּ כְּמָאתַיִם שָׁנָה (1292–1095), וְעַל מִזְבַּח הַקַּנָּאוּת הָעֳלוּ – לְפִי הַשְׁעָרוֹת סוֹפְרֵי קוֹרוֹת הָעַמִּים בְּעֵרֶךְ שִׁשָּׁה מִלְיוֹנֵי אִישׁ. מִסְפַּר קָרְבְּנוֹת הַיְּהוּדִים – חֲלָלִים וְנִדָּחִים שֶׁעָזְבוּ מֵאֹנֶס אוֹ מִפַּחַד אֶת עַמָּם בַּצַּר לוֹ וַיֹּאבְדוּ מִתּוֹךְ הַקָּהָל–בְּאֵירוֹפָּה וּבְאַסְיָה, הָיָה בְּעֵרֶךְ חֲצִי מִלְיוֹן נֶפֶשׁ. חֲלָלִים וַהֲרוּגִים הָיוּ אֵפוֹא מִשְּׁנֵי הַצְּדָדִים, וּבְמַחֲנוֹת הַמְנַצֵּחַ הַזְּמַנִּי רַבּוּ פִּי עֶשֶׂר מֵאֲשֶׁר בְּקֶרֶב הַמְנֻצָּחִים הַזְּמַנִּיִּים. אַךְ הַהֶבְדֵּל בֵּינֵיהֶם הָיָה גָדוֹל מְאֹד: חַלְלֵי הַמְנַצֵּחַ לֹא יָדְעוּ בְּעַד מָה הֵם נֶהֱרָגִים וְסָפִים בְּלִי עִתָּם, וּמֵתֵי הַמְנֻצָּחִים יָדְעוּ זֹאת הֵיטֵב, וּבְמוֹתָם הָיוּ לְמוֹפֵת לְכָל בְּנֵי הָאָדָם לְדוֹר דּוֹרִים. קְדוֹשֵׁי עֶלְיוֹן, קְדוֹשֵׁי הַיַּהֲדוּת הוֹכִיחוּ אֶת כָּל הָעַמִּים הַנּוֹצְרִים קְדַעַת, כִּי בַּחֶרֶב וּבַחֲנִית אִי אֶפְשָׁר לְהַטִּיף תּוֹרוֹת וְשִׁיטוֹת חֲדָשׁוֹת, וְאִוֶּלֶת הִיא לָבוֹא עַל אִישׁ בַּעֲקִיפִין לֵאמֹר: „קַבֵּל דַּעְתִּי, וָלֹא–מוֹת תָּמוּת". תִּינוֹק בֶּן יוֹמוֹ יָכוֹל לִשְׁכֹּחַ אֶת אִמּוֹ יוֹלַדְתּוֹ, אֲבָל אִישׁ בָּא בַּיָּמִים לֹא יָבוּז לְיִקְהַת אֵם וְלֹא יַעַזְבֶנָּה כִּכְלוֹת כֹּחָהּ. כֹּהֲנֵי הַהֶלֶנִיּוּת נוֹכְחוּ בְּבַגְרוּתָם הַשִּׂכְלִית שֶׁל הַיְּהוּדִים, וְכַעֲבוֹר מֵאוֹת שָׁנִים – הֶרְאוּ לָדַעַת גַּם רַגְלֵי הַפֻּלְחָן הַנּוֹצְרִי: כִּי שְׂרִידֵי בְּנֵי הַחַשְׁמוֹנָאִים יוֹדְעִים לְהִלָּחֵם, כַּאֲבוֹתֵיהֶם–„מְעַטִּים נֶגֶד רַבִּים" וְיוֹדְעִים לִבְחֹר מוֹת גִּבּוֹרִים וּטְהוֹרִים מִבְּחַיֵּי נֶחֱשָׁלִים וּטְמֵאִים.

מוֹת קְדוֹשִׁים עַל קְדֻשַּׁת רַעְיוֹנָם מֵתוּ לִפְנֵי מַסְעֵי הַצְּלָב יְחִידֵי סְגֻלָּה גַם בֵּין חֲסִידֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם; כָּל אִישׁ נֶאֱמָן וּגְדָל–רוּחַ יוֹדֵעַ לְהָגֵן גַּם בְּחַיָּיו גַּם בְּמוֹתוֹ עַל הָאֱמֶת שֶׁלּוֹ וְעַל אֱלֹהָיו. אֲבָל עַם שָׁלֵם, לְמִקְטַנָּיו וְעַד גְּדוֹלָיו, מִכֹּהֲנָיו וְרָאשָׁיו עַד שׁוֹאֲבֵי מֵימָיו וְחוֹטְבֵי עֵצָיו – הַמּוֹסֵר אֶת נַפְשׁוֹ לִמְמִיתִים – בְּעַד תּוֹרָתוֹ, וְיוֹדֵעַ בִּשְׁלֵמָה הוּא מוּמָת, חַשּׁוֹחֵט בִּידֵי עַצְמוֹ אֶת יְלָדָיו וְאִמְּהוֹתָיו לְבִלְתִּי יִפְּלוּ בִּידֵי נָכְרִים וּמְבָרֵךְ עַל הַשְּׁחִיטָה, – עַם כָּזֶה הָיָה לְמַחֲאָה חַיָּה נִצְחִית נֶגֶד אֵלֶּה „שֶׁרוֹמְמוֹת־אֵל בִּגְרוֹנָם וְחֶרֶב פִּיפִיּוֹת בְּיָדָם".

תְּקוּפָה זוּ שֶׁל „קִדּוּשׁ הַשֵּׁם" הֵחֵלָּה בְּקוֹרוֹת הַיַּהֲדוּת מִימֵי אַנְטִיּוֹכוּס, טְרַיָּנוּס, וְאַדְרִיָּנוּס וְנִמְשֶׁכֶת עַד הַיּוֹם; וּבִימֵי מַסְעֵי הַצְּלָב נִבְחֲנָה הַיַּהֲדוּת רִאשׁוֹנָה בְּכוּר הַבַּרְזֶל וּבְכִבְשַׁן הָאֵשׁ – וְעָמְדָה בְּנִסָּיוֹן.

(א. ליבושיצקי).

שִׂיחָה מֻקְדֶּמֶת: הַנּוֹצְרִיּוּת וּמִפְלְגוֹתֶיהָ בִּימֵי הַבֵּינַיִם.

עוֹד בַּמֵּאָה הַשְּׁמִינִית נִגְלָה פֶּרֶץ גָּדוֹל בְּחוֹמַת הַנּוֹצְרִיּוּת בְּשֶׁל קְדֻשַּׁת הַתְּמוּנוֹת בְּבָתֵּי כְנֵסִיּוֹתֶיהָ (שֶׁל „הַבֵּן" וְ„הָאֵם הַקְּדוֹשָׁה"), וְהַנּוֹצְרִים נֶחֶלְקוּ אָז לִשְׁתֵּי מִפְלָגוֹת: לְמַעֲרִיצֵי הַתְּמוּנוֹת וּלְכוֹפְרִים בִּקְדֻשָּׁתָן (בְּרֹאשׁ הַכּוֹפְרִים עָמַד הַקֵּיסָר לֵיאוֹן הָאַסוּרִי). בְּאֶמְצַע הַמֵּאָה הַתְּשִׁיעִית הִתְרַחֵב הַפֵּרוּד הָעִקָּרִי, שֶׁבֵּין שְׁתֵּי הַהַשְׁקָפוֹת הַלָּלוּ, וְתוֹצְאוֹתָיו הָיוּ כִּי נִתְיַסְּדוּ: הַכְּנֵסִיָּה הַמִּזְרָחִית (הַיְּוָנִית) – שֶׁהִבְדִּילָה אֶת עִנְיְנֵי הַמְּדִינָה מִשִּׁלְטוֹן הַדָּת – וְהַכְּנֵסִיָּה הַמַּעֲרָבִית (הָרוֹמָאִית), שֶׁהִכְנִיעָה לְאַט־לְאַט אֶת חַיֵּי הַפְּרָט וְהַכְּלָל לְמָרוּת אֲבִי הַכְּנֵסִיָּה (פַּפָּא). אוּלָם גַּם חֲלֻקָּה זוּ לֹא שָׂמָה קֵץ לַסִּכְסוּכִים הַפְּנִימִיִּים בֵּין רָאשֵׁי הַכְּנֵסִיּוֹת, וְהַמְּדָנִים הַפְּרָטִיִּים וְהָעִקָּרִים נִתְרַבּוּ. בִּשְׁנַת **1054** נִתְאַשֵּׁר בְּאֹפֶן גָּלוּי הַפֵּרוּד שֶׁבֵּין שְׁתֵּי הַכְּנֵסִיּוֹת, וְעַמֵּי אֵירוֹפָּה שֶׁקִּבְּלוּ בָּעֵת הַהִיא אֶת הַנּוֹצְרִיּוּת נִפְלְגוּ גַּם הֵמָּה: אֲחָדִים (כִּמְעַט כָּל עַמֵּי הַמַּעֲרָב) נִכְנְעוּ לַכְּנֵסִיָּה הָרוֹמָאִית (הַקָּתוֹלִית), שֶׁנָּתְנָה לְאָבִיהָ מֵעֵין כְּבוֹד־אֱלֹהִים, וַאֲחָדִים (הַיְּוָנִים, הַבּוּלְגָרִים, הָרוּסִים) לֹא הוֹדוּ בִּקְדֻשַּׁת הָאֶפִּיפְיוֹר וַיִּהְיוּ לְנוֹצְרִים מִזְרָחִים.

בַּמֵּאוֹת הַשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה=הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה גָּבְרָה מְאֹד הַקָּתוֹלִיּוּת, וְהַפַּפָּאִים הִכְנִיעוּ לְמָרוּתָם אֶת כָּל מַלְכֵי הַמַּעֲרָב, וְעָרִיצוּת בְּלִי־גְבוּל זוּ הָיְתָה מְבִיאָה לִידֵי סִכְסוּכִים תְּכוּפִים בֵּין שַׁלִּיטֵי הַדָּת וּבֵין מוֹשְׁלֵי הָאָרֶץ. שְׁרִירוּת הַלֵּב וְהַזָּדוֹן, שֶׁאֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית הִצְטַיְּנוּ אָז בָּהֶם בְּמִדָּה מְרֻבָּה נֶגֶד כָּל מַחֲשָׁבָה חָפְשִׁית הֵבִיאוּ סוֹף סוֹף לִידֵי מִלְחָמָה גְּלוּיָה בְּמַחֲנֵה הַקָּתוֹלִים גּוּפָא. בְּאֶמְצַע הַמֵּאָה הָאַרְבַּע עֶשְׂרֵה קָם בְּאַנְגְּלִיָּה הַכֹּהֵן וִיקְלִיף, שֶׁדָּרַשׁ תִּקּוּנִים עִקָּרִיִּים בַּדָּת הַנּוֹצְרִית. בִּנְאֻמָיו וּבִסְפָרָיו בָּא לִידֵי מַסְקָנָה, כִּי מְקוֹר הָאֱמוּנָה וְהַדָּת הֵם רַק כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ שֶׁל הַיְּהוּדִים וְלֹא סִפְרֵי הַכְּנֵסִיָּה. גַּם בְּאִיטַלְיָה עַצְמָהּ רַבּוּ בָּעֵת הַהִיא הַתַּרְעֻמוֹת נֶגֶד מַעֲשֵׂי הָאֶפִּיפְיוֹרִים וְתַאַוְתָם; אַךְ בְּעֶצֶם תָּקְפָּהּ הִתְפָּרְצָה הַמְּרִידָה בְּצֶחְיָה וּבוֹהֶמְיָה בְּעֶטְיוֹ שֶׁל הַכֹּמֶר יוֹאַן הוּס. כֹּהֵן־צֶדֶק זֶה הִצְטַיֵּן בְּרָצוֹן כַּבִּיר וּבְעֵין־בִּקֹּרֶת אֲמִתִּית, וַיַּטֵּף לְתִקּוּנִים עִקָּרִים בַּקָּתוֹלִיּוּת, וּבְמִקְצָת נִגְרַר אַחֲרֵי דֵעוֹת וִיקְלִיף. בֵּין יוֹאַן הוּס וּבֵין רָאשֵׁי הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית נֶעֱרַךְ וִכּוּחַ דָּתִי, שֶׁנִּגְמַר בְּחֵרֶם וּבְנִדּוּי נֶגֶד „הַכּוֹפֵר" הַמּוֹרֵד בְּמַלְכוּת הָאֶפִּיפְיוֹרִים. אָז נֶחֶלְקוּ הַקָּתוֹלִים בְּאֵירוֹפָּה לִשְׁתֵּי מַחֲנוֹת צְרוּרוֹת: לְדוֹרְשֵׁי תִקּוּנִים בַּדָּת וּלְמַאֲמִינִים סְתָם „בֶּאֱלָהוּתוֹ" שֶׁל הַפַּפָּא. מִטַּעַם כְּנֵסִיַּת הַכְּמָרִים בְּקָנְסְטַנְץ נִדּוֹנוּ מַעֲרִיצֵי הוּס (בַּסִּפְרוּת הָעִבְרִית נִקְרְאוּ „בְּנֵי חוּשִׁים") לְחֵרֶם וְיוֹאַן הוּס עַצְמוֹ – לִשְׂרֵפָה (1415). שְׂרֵפַת הַכֹּפֵר לֹא שָׂמָה, כַּמּוּבָן, קֵץ לִתְנוּעַת הַתִּקּוּנִים, וּמִסְפַּר תַּלְמִידֵי הוּס הָלַךְ הָלוֹךְ וָרָב. אָז נֶעֱרַךְ נֶגֶד כַּת „בְּנֵי הַחוּשִׁים" מַסַּע־צְלָב מְיֻחָד, וְאַחֲרֵי מִלְחֶמֶת אַחִים אֲרֻכָּה וּשְׁפִיכַת דָּם רַב מִשְּׁנֵי הַצְּדָדִים גָּבְרוּ סוֹף סוֹף הַקָּתוֹלִים הַמַּאֲמִינִים, וְהַכּוֹפְרִים הוּמְתוּ בְּמִיתוֹת מְשֻׁנּוֹת.

חִלּוּקֵי הַדֵּעוֹת שֶׁבֵּין קָתוֹלֵי הָאֶפִּיפְיוֹר וּבֵין הַנּוֹצְרִים הַחָפְשִׁים נוֹסְדוּ אֵיפוֹא עַל שִׁנּוּי הָעֲרָכִין בַּדָּת הַנּוֹצְרִית; הַנּוֹצְרִים הַנְּבוֹנִים נוֹכְחוּ לָדַעַת, כִּי תּוֹרַת הָאֶוַנְגֶּלְיוֹן נָטְתָה מִן הַמְּסִלָּה שֶׁסָּלְלוּ לָהּ יוֹצְרֶיהָ וּשְׁלִיחֶיהָ הַיְּהוּדִים, וַתְּהִי לְפֻלְחָן אִישִׁי גְּרֵדָא. (א. ליבושיצקי).

אירפה
בימי
מסעי הצלב
אירלנדיה
אנגליה
לונדון
מגדבורג
קולוניה
מגנצה
פריס
טורס
וורמישה
רגנסבורג
אונגריה
רוסיה
קיוב
פרנקיה
ליאון
מילנו
ווניציה
אספמיה
בארצלונה
טולידה
קורטובה
סרביה
קונסטנטינופל
בולגריה
רומי
סלוניקי
ניקיה
עדסה
אנטיוכיה
פלרמו
עכו
ירושלים
אלכסנדריה

פֶּרֶק חֲמִישִׁי: יְמֵי הָרִשְׁעָה וְהַזָּדוֹן.

(א. קל"א – א. של"א לַחֻרְבָּן; 1200 – 1400).

כה. הָאַפִּיפְיוֹר אִינוֹקֶנְטִי הַשְּׁלִישִׁי. מַסְעֵי־הַצְּלָב הִגְדִּילוּ אֶת שִׁלְטוֹן אֲבִי הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית בְּכָל עִנְיְנֵי הַדָּת וְהַמְּדִינָה. אֵירוֹפָּה הַמַּעֲרָבִית נִדְמְתָה כֻלָּהּ לְמַמְלֶכֶת־כֹּהֲנִים אַחַת, וּבְרֹאשָׁהּ עָמַד הָאַפִּיפְיוֹר שֶׁהִכְנִיעַ לְמָרוּתוֹ אֶת כָּל מַלְכֵי הָעַמִּים הַקָּתוֹלִים. בְּיִחוּד גָּדַל כֹּחַ הַכְּנֵסִיָּה בִּימֵי הָאַפִּיפְיוֹר אִינוֹקֶנְטִי הַשְּׁלִישִׁי (בְּרֵאשִׁית הַמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה). הָאִישׁ הַזֶּה הָיָה מִטִּבְעוֹ בַּעַל רָצוֹן כַּבִּיר וְאוֹהֵב שְׂרָרָה, וַיְקַנֵּא קִנְאָה עַזָּה לְדָתוֹ. כָּל רַעְיוֹן חָפְשִׁי וְצֵל שֶׁל חֲקִירָה נִרְדַּף עַל יָדוֹ בְּלִי חֶמְלָה; וּבְקִרְבַת הַיְהוּדִים אֶל הַנּוֹצְרִים רָאָה סַכָּנָה לְקִיּוּם הַקָּתוֹלִיּוּת, וַיִּתְאַמֵּץ לְהַשְׁפִּיל אֶת כְּבוֹד הַיַּהֲדוּת בְּכָל הָאֶמְצָעִים. וּמִדַּעְתּוֹ, כִּי כָל כְּלִי מַשְׁחִית לַעֲשׂוֹת כָּלָה בַּיְהוּדִים – לֹא יִצְלָח, הֶחְלִיט לְדַכְּאָם עַד עָפָר בִּגְזֵרוֹת קָשׁוֹת וּבְהַגְבָּלוֹת זְכֻיּוֹתֵיהֶם. אֶל הַמְּלָכִים וְהָרוֹזְנִים שֶׁהִטּוּ חֶסֶד לַיְהוּדִים, הָיָה כוֹתֵב מִכְתְּבֵי תוֹכָחָה מְלֵאִים אִיּוּמִים וַחֲרָמוֹת אִם יוֹסִיפוּ לְהֵיטִיב עִם „בְּנֵי בְנֵיהֶם שֶׁל הַצּוֹלְבִים": „עַל הַיְהוּדִים לִהְיוֹת נָעִים וָנָדִים כְּקַיִן – כָּתַב אִינוֹקֶנְטִי בְּאִגְּרוֹתָיו – וּמִצְוָה לְהַשְׁפִּילָם וּלְהַכְנִיעָם, עַד שֶׁיְּתַקְּנוּ אֶת מְעֻוָּתָם וִיקַבְּלוּ אֶת מַלְכוּת הַשָּׁמַיִם" (= אֶת הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה). שִׂנְאָתוֹ אֶל הַיְהוּדִים רָבְתָה עוֹד בְּשֶׁל תְּנוּעַת הַחֹפֶשׁ הַדָּתִי, שֶׁהִתְפַּשְּׁטָה בֵּין נוֹצְרֵי פְרַנְקִיָּה הַדְּרוֹמִית– הָאַלְבִּיגִים. קִרְבַת פְּרוֹבַנְצִיָּה אֶל אֲחֻזּוֹת הָעַרְבִיאִים בְּאַסְפַּמְיָה הֵרִיחָה גַּם אֶת הַנּוֹצְרִים הָהֵם אֶת רוּחַ הַחֲקִירָה וְהַבִּקֹּרֶת, וּבְמַעֲשֵׂה אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית רָאוּ נִגּוּד רַב לְעִקְּרֵי הָאֶוַנְגֶלְיוֹן (סֵפֶר הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה). אָז קָמָה בֵּין נוֹצְרֵי פְּרוֹבַנְצִיָּה כַּת הָאַלְבִּיגִים, שֶׁהִטִּיפָה לְתוֹרַת הַנּוֹצְרִיּוּת הַטְּהוֹרָה וְהִתְנַגְּדָה לְזָדוֹן מֶמְשֶׁלֶת הַכְּמָרִים. כַּאֲשֶׁר נוֹדַע הַדָּבָר לְאִינוֹקֶנְטִי, שָׁפַךְ עַל מוֹשְׁלֵי פְּרוֹבַנְצִיָּה הַיְשָׁרִים אֶת כָּל חֲמָתוֹ וַיְשִׂימֵם לְחֵרֶם וּלְנִדּוּי, אִם לֹא

יָשׁוּבוּ מִדַּרְכָּם הָרָעָה״. וְכַאֲשֶׁר נוֹכַח כִּי עֲמָלוֹ לַשָּׁוְא, וְנוֹצְרִים הוֹגֵי דֵעוֹת לֹא יֵלְכוּ אַחֲרָיו בְּעֵינַיִם עֲצוּמוֹת -- אָחַז הָאַפִּיפְיוֹר בְּחֶרֶב נוֹקֶמֶת, וַיִּקְרָא מַסַּע־צְלָב חָדָשׁ עַל הָאַלְבִּיגִים הַ„כּוֹפְרִים״.

* בֵּין יֶתֶר הַחֲטָאִים אֲשֶׁר מָצָא אִינוֹקֶנְטִי בְּמוֹשְׁלֵי פְּרוֹבַנְצְיָה, הִזְכִּיר לָהֶם אֶת עֲוֹן הַחֲסָדִים וְהַהֲנָחוֹת שֶׁעָשׂוּ עִם הַיְּהוּדִים. בֵּין מוֹשְׁלֵי הַצֶּדֶק הָאֵלֶּה זָכוּר לִתְהִלָּה הָרוֹזֵן רָמוֹן, הַקָּרוּי בְּפִי מְשׁוֹרְרֵי עַמּוֹ „הַטּוֹב״, שֶׁמִּנָּה יְהוּדִים רַבִּים לְשָׂרֵי מַלְכוּתוֹ.

וּבֵין כֹּה – הִתְפָּרְצוּ נוֹשְׂאֵי הַצְּלָב אֶל גְּבוּלוֹת פְּרוֹבַנְצְיָה וַיַּהַרְגוּ בִּפְקֻדַּת הָאַפִּיפְיוֹר, רִבְבוֹת אִישׁ מִקֶּרֶב הַנּוֹצְרִים הָאַלְבִּיגִים, וְאֶת הָאָרֶץ הַיָּפָה הַזֹּאת שָׂמוּ לָבַז וְלִמְשִׁסָּה. „דֶּרֶךְ אַגַּב״ פָּגְעוּ הַשּׁוֹדְדִים גַּם בַּיְּהוּדִים, וּבֵין אַלְפֵי הַחֲלָלִים שֶׁנָּפְלוּ מִתּוֹךְ הָאַלְבִּיגִים, כַּאֲשֶׁר כָּבַשׁ מַחֲנֵה הַכֹּמֶר הַקַּנַּאי אַרְנָלְד אֶת הָעִיר בֶּדֶרְשׁ – נִמְצְאוּ גַּם כְּמָאתַיִם הֲרוּגִים יְהוּדִים. „אַל תָּחוּסוּ עַל אִישׁ – עוֹרֵר הַכֹּמֶר הַ„נּוֹצְרִי״ אֶת אֲנָשָׁיו – וּבְעוֹלַם הַנְּשָׁמוֹת יַבְדִּיל ד׳ בֵּין הָרְשָׁעִים וּבֵין הַצַּדִּיקִים״...

בָּעֵת הַהִיא הוּקַם בִּפְרַנְקִיָה הַדְּרוֹמִית בֵּית הַדִּין הָרִאשׁוֹן לְמִשְׁפַּט הַ„כּוֹפְרִים״, הִיא הָאִינְקְוִיזִיצְיָה הַיְדוּעָה, שֶׁצָּמְאָה לִדְמֵי נְקִיִּים, כַּיְּהוּדִים – כַּנּוֹצְרִים. אָז נוֹסְדָה גַּם חֶבְרַת הַנְּזִירִים הַדּוֹמִינִיקָנִים (עַל שֵׁם מְיַסְּדָהּ -- דוֹמִינִיקַשׁ), שֶׁ„הֵגִינוּ״ עַל הַקָּתוֹלִיּוּת מִפְּנֵי רוּחַ הַכְּפִירָה וְהַיַּהֲדוּת, וַיְבַקְשׁוּ חֲטָאִים וְחוֹטְאִים נֶגֶד הַדָּת הַנּוֹצְרִית.

בִּשְׁנַת 1215 קָרָא אִינוֹקֶנְטִי לַאֲסֵפַת כְּמָרִים רַבָּה לְטַכֵּס עֵצָה: בַּמֶּה לְבַעֵר אֶת הַכְּפִירָה מִקֶּרֶב הָאָרֶץ וְאֵיךְ לְהַרְחִיק אֶת הַיְּהוּדִים מֵעַל שְׁכֵנֵיהֶם הַנּוֹצְרִים. בֵּין יֶתֶר הַהַחְלָטוֹת, שֶׁיָּצְאוּ אָז מִלִּפְנֵי שַׁלִּיטֵי הַקָּתוֹלִיּוּת, נִגְזְרוּ נֶגֶד הַיְּהוּדִים גְּזֵרוֹת מַחְפִּירוֹת כָּאֵלֶּה: אָסוּר לַמּוֹשְׁלִים הַנּוֹצְרִים לְסַפֵּחַ יְהוּדִי לְמִשְׂרָה צִבּוּרִית; אָסוּר לִיהוּדִי לְהֵרָאוֹת בַּחוּץ בְּשָׁבוּעַ שֶׁלִּפְנֵי הַפַּסְחָא; אָסוּר לִיהוּדִים מוּמָרִים לְקַיֵּם אֶת מִנְהֲגֵי הַיַּהֲדוּת; הַיְּהוּדִים הַקּוֹנִים קַרְקַע מֵאֵת נוֹצְרִים חַיָּבִים לְשַׁלֵּם מַס מְיֻחָד לְקֻפַּת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית. בְּיִחוּד הִצְטַיֵּן בַּעֲרִיצוּתוֹ הַחֹק, כִּי כָל הַיְּהוּדִים מֻכְרָחִים לָשִׂים „אוֹת קָלוֹן״ בְּמַלְבּוּשֵׁיהֶם וּבְכוֹבָעֵיהֶם, בִּכְדֵי שֶׁיִּבָּדְלוּ

בַּחוּץ מֵעַל הַתּוֹשָׁבִים הַנּוֹצְרִים, וְאֶפְשָׁר יְהִי לַעֲלֹב בִּכְבוֹדָם וּלְהַשְׁפִּילָם. אָמְנָם הַחֹק בִּדְבַר „אוֹת הַקָּלוֹן" לֹא נִשְׁתַּמֵּר בְּדִיּוּק, לֹא כָּל הַמּוֹשְׁלִים הַנּוֹצְרִים הֶחֱמִירוּ בוֹ. יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה סֵרְבוּ לְגַמְרֵי לָשִׂים „אוֹת קָלוֹן" בְּמַלְבּוּשֵׁיהֶם, וּבַאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת הִשְׁתַּדְּלוּ הַיְהוּדִים לְבַטֵּל אֶת רֹעַ הַגְּזֵרָה הַזֹּאת.

כה. **שְׂרֵפַת הַתַּלְמוּד בְּפְרַנְקִיָה; הָרַמְבַּ״ן.** הָאֲדוּקִים בַּקָּתוֹלִיּוּת הָיוּ אָז מַלְכֵי פְרַנְקִיָה. הַמֶּלֶךְ לוּדְבִיק הַקָּדוֹשׁ הָיָה לְמַטֵּה זַעַם בִּידֵי הַכְּמָרִים, וַיָּצֶק לַיְהוּדִים, לְמַעַן יָמִירוּ אֶת דָּתָם, וַיִּרְדֹּף בְּאַפּוֹ גַּם אֶת תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת. יְהוּדִי מוּמָר אֶחָד הֵבִיא אֶת דִּבַּת הַתַּלְמוּד רָעָה לִפְנֵי הָאַפִּיפְיוֹר גְרִיגוֹרִי הַתְּשִׁיעִי, וַיָּסֶת אוֹתוֹ לִבְדֹּק אֶת סִפְרֵי חֲזַ״ל, הַמְּלֵאִים וְּפִי דַעַת הַמַּלְשִׁין, דִּבְרֵי עֶלְבּוֹן וְנִגּוּד לַקָּתוֹלִיּוּת, וּלְשָׂרְפָם קָבָל־עָם. בְּדִיקַת הַתַּלְמוּד הָיְתָה בְּפַארִישׁ: מֵאֵת כָּל הַיְהוּדִים נִלְקְחוּ סִפְרֵי הַשַּׁ״ס וְהָרַבָּנִים נִקְרְאוּ לַחֲקִירָה וּדְרִישָׁה. מִטַּעַם הָאַפִּיפְיוֹר נוֹעַז וִכּוּחַ גָּלוּי בֵּין הַמּוּמָר וּבֵין אֶחָד מִגְּדוֹלֵי הָרַבָּנִים. „לַשָּׁוְא עָמְלוּ הָרַבָּנִים, וּבְרֹאשָׁם הָרַב ר׳ יְחִיאֵל, לְהַצְדִּיק אֶת סִפְרֵי חֲזַ״ל; מִשְׁפָּטָם יָצָא לְשֵׁבֶט עוֹד מִקֶּדֶם. מִכָּל קְצוֹת פְרַנְקִיָה הוֹבִילוּ אֶת סִפְרֵי הַתַּלְמוּד לְפַארִישׁ וַיִּשְׂרְפוּם בְּרֹאשׁ הוֹמִיּוֹת (א. קע״ז לַחֻרְבָּן). שְׂרֵפַת הַתַּלְמוּד הִרְגִּיזָה מְאֹד אֶת לִבּוֹת הַיְהוּדִים בְּכָל תְּפוּצוֹת הַגּוֹלָה, וְאֶחָד מִצְּעִירֵי תַּלְמִידֵי הַחֲכָמִים— שֶׁהִתְפַּרְסֵם בְּרֹבוֹת הַיָּמִים לִתְהִלָּה -- ר׳ מֵאִיר מֵרוֹטֶנְבֶּרְג, חִבֵּר לְזֵכֶר הַגְּזֵרָה הַזֹּאת קִינָה מְלֵאָה רֶגֶשׁ:

„שַׁאֲלִי, שְׂרוּפָה בָאֵשׁ, לִשְׁלוֹם אֲבֵלָיִךְ
הַמִּתְאַוִּים שְׁכוֹן בַּחֲצַר זְבוּלָיִךְ!
הַהֹלְכִים חֲשֵׁכִים וְאֵין נֹגַהּ וְקוֹיִם
לְאוֹר יוֹמָם אֲשֶׁר יִזְרַח עֲלֵיהֶם וְעָלָיִךְ;
אוֹרִיד דְּמָעוֹת עֲדֵי יִהְיוּ כְּנַחַל
וְיַגִּיעוּ לִקְבוּרוֹת שְׁנֵי אֲצִילָיִךְ –
משֶׁה וְאַהֲרֹן – וְאֶשְׁאָלֵם: הֲיֵשׁ (כְּבָר)
תּוֹרָה חֲדָשָׁה, כִּי נִשְׂרְפוּ גְּוִילָיִךְ?..."

שְׂרֵפַת הַתַּלְמוּד הִשְׁפִּיעָה לְרָעָה עַל יְהוּדֵי פְרַנְקִיָה: בָּתֵּי הַמִּדְרָשׁ נִתְדַלְדְלוּ מְאֹד, וַעֲבוֹדַת שְׂרִידֵי בַּעֲלֵי הַתּוֹסָפוֹת בַּהֲפָצַת הַתּוֹרָה בָּרַבִּים– נִפְסְקָה.

* וּבְאַסְפַּמְיָה הַנּוֹצְרִית רַבּוּ קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים אַחֲרֵי גְזֵרוֹת הַשְּׁמָד שֶׁל הָאַלְמוֹהִידִים. בְּיִחוּד גָּדַל שָׁם כְּבוֹד הַיְהוּדִים בִּימֵי הַמֶּלֶךְ אַלְפוֹנְסוֹ הַשְּׁמִינִי (1160 — 1214), שֶׁהִטָּה לָהֶם חֶסֶד וַיִּתֵּן בְּיָדָם הַרְבֵּה מִשְׂרוֹת כְּבוּדוֹת בְּהַנְהָגַת הַמְּדִינָה. גַּם בִּמְדִינַת אֲרַגוֹנְיָה (=אַרְגוֹן) יָשְׁבוּ אָז הַיְהוּדִים בֶּטַח, וּבֵין גְּדוֹלֵי עַמֵּנוּ הִתְפַּרְסֵם שָׁם לִתְהִלָּה נְשִׂיא קְהִלַּת הַיְהוּדִים בְּבַרְצְלוֹנָה הֶחָכָם ר' שֵׁשֶׁת בֶּן־בְּנֶשֶׁת.

אוּלָם הַקַּנָּאוּת הַקָּתוֹלִית חָדְרָה גַּם שָׁמָּה. מֶלֶךְ אֲרַגוֹנְיָה יַעֲקֹב הָרִאשׁוֹן הָיָה קָתוֹלִי אָדוּק וְעָמַל לְהָפִיץ אֶת הַנּוֹצְרִיּוּת בֵּין הַיְהוּדִים וּבֵין הָעַרְבִיאִים. הַנְּזִירִים הַדּוֹמִינִיקָנִים לָמְדוּ בְּבָתֵּי סִפְרָם עִבְרִית וְעַרְבִית, בִּכְדֵי שֶׁיּוּכְלוּ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בִּשְׂפוֹת אֵלּוּ לְצֹרֶךְ הֲפָצַת הַנּוֹצְרִיּוּת בֵּין בְּנֵי הַיַּהֲדוּת וְהָאִישְׁלָם. בֵּין הַנְּזִירִים־הַדּוֹמִינִיקָנִים הָיָה גַּם יְהוּדִי מוּמָר, פַּאוּלוּס כְּרִיסְטִיָנִי שְׁמוֹ, וּבוֹ אָמְרוּ הַכְּמָרִים לְ„הַכְרִיעַ" אֶת הַיַּהֲדוּת וַיַּצִּיעוּ לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ: לְיַעֵד וִכּוּחַ דָּתִי בֵּין גְּדָל חַכְמֵי הַיְהוּדִים וּבֵין -- הָאָח הַפּוֹשֵׁעַ. הַמֶּלֶךְ הִסְכִּים לָזֶה, בְּתִקְוָתוֹ כִּי הַמּוּמָר יְנַצַּח אֶת רֹאשׁ הָרַבָּנִים, וְאָז יְקַבְּלוּ הַיְהוּדִים אֶת דַּת הַנּוֹצְרִיּוּת; וּמִצַּד הַיְהוּדִים נִקְרָא גְּדָל חַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּדוֹרוֹ, הוּא רַבֵּנוּ מֹשֶׁה בֶּן נַחְמָן הַנִּקְרָא גַּם נַחְמָנִי וְרַמְבַּ"ן (א. קכ"ו – א. כ"א לַחֻרְבָּן). מִלְּבַד בְּקִיאוּתוֹ הָרַבָּה בְּסִפְרֵי חֲזַ"ל רָכַשׁ לוֹ הֶחָכָם הַזֶּה גַּם יְדִיעוֹת חֲשׁוּבוֹת בְּחָכְמוֹת וּמַדָּעִים וְיָדַע אֶת הַשָּׂפָה הָאַסְפַּמִית וְהָעַרְבִית עַל בֻּרְיָן. אוּלָם לִבּוֹ הָיָה רָחוֹק מֵהַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי, וְדַעְתּוֹ הָיְתָה כִּי הַדָּת קוֹדֶמֶת לַמַּדָּע. בְּפֵרוּשׁוֹ לְתוֹרַת מֹשֶׁה נִגְרַר הָרַמְבַּ"ן לִפְעָמִים אַחֲרֵי „בַּעֲלֵי הַקַּבָּלָה" שֶׁבֵּאֲרוּ אֶת סִפּוּרֵי כִּתְבֵי־הַקֹּדֶשׁ בְּדֶרֶךְ הַסּוֹד (רְאֵה סְעִיף כ"ח), וְנֶחְשַׁב בְּעֵינֵי הָעָם לְקָדוֹשׁ וְאִישׁ-אֱלֹהִים.

הָרַמְבַּ"ן קִבֵּל אֶת הַזְמָנַת הַמֶּלֶךְ יַעֲקֹב הָרִאשׁוֹן, וְהַוִּכּוּחַ נוֹעַד לִהְיוֹת בְּבַרְצְלוֹנָה; אַךְ תְּנַאי מוּקְדָם הִתְנָה הָרַב עִם הַצַּד שֶׁכְּנֶגְדוֹ, כִּי

יִתֵּן לוֹ לְהַגִּיד אֶת כָּל הָאֱמֶת שֶׁבְּלִבּוֹ. הַוִּכּוּחַ הָיָה בְּהֵיכַל הַמֶּלֶךְ וּבְמוֹשַׁב שָׂרֵי הַמְּלוּכָה, הֶגְמוֹנֶיהָ וְאַדִּירֶיהָ וַהֲמוֹנֵי עָם, וְנִמְשַׁךְ אַרְבָּעָה יָמִים. בְּאֹמֶץ לֵב וּבָטוּחַ בְּצִדְקַת הַיַּהֲדוּת הֵחֵל הָרַמְבַּ"ן לְבַטֵּל אֶת כָּל טַעֲנוֹת הַמּוּמָר, וְהַדָּבָר עָלָה בְיָדוֹ בְּאֹפֶן הַבִּי־מְצֻיָּן. הַצּוֹרֵר פַּאוּלוּס טָעַן, לְמָשָׁל, כִּי לְחִנָּם מְחַכִּים עוֹד הַיְּהוּדִים לְמָשִׁיחַ. וְהוּא כְּבָר בָּא (יֵשׁוּ), וּסְמוּכִים וּרְמָזִים מָצָא לִדְבָרָיו בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ וּבַמִּדְרָשׁ. עַל זֶה עָנָה הָרַמְבַּ"ן בְּהִגָּיוֹן וּבְנִמּוּס, כִּי מָשִׁיחַ יָבִיא–לְפִי אֱמוּנַת הַיַּהֲדוּת– גְּאֻלָּה שְׁלֵמָה וְאַחֲוָה לְכָל בְּנֵי הָאָדָם; וְאַחֲרֵי שֶׁדַּם הָאָדָם עוֹדֶנּוּ נִשְׁפָּךְ כַּמַּיִם וְאִישׁ אֶת בְּשַׂר רֵעֵהוּ יֹאכֵלוּ – וְהָיָה זֶה לְאוֹת כִּי מָשִׁיחַ עֲדַיִן לֹא בָא... תְּשׁוּבוֹת הָרַמְבַּ"ן וְהוֹכָחוֹתָיו הָיוּ מַכְרִיעוֹת לְמַדַּי. עַד כִּי הֵבִיאוּ פַּחַד בְּלֵב יְהוּדֵי בַּרְצְלוֹנָה, פֶּן תִּגְרֹמְנָה לִידֵי פְּרָעוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִם, אֲבָל הַוִּכּוּחַ נִגְמַר בְּשָׁלוֹם וּבְנִצָּחוֹן גָּמוּר לְצַד הַיַּהֲדוּת. וּתְבוּסַת פַּאוּלוּס הָיְתָה שְׁלֵמָה.

אֶת פָּרָשַׁת דִּבְרֵי הַוִּכּוּחַ כָּתַב הָרַמְבַּ"ן בְּסִפְרוֹ „מִלְחֲמוֹת חוֹבָה", שֶׁהֵפִיץ בִּתְפוּצוֹת הַגּוֹלָה. אָז הִלְשִׁינוּ הַנְּזִירִים עַל הָרַמְבַּ"ן בְּאָזְנֵי הָאַפִּיפְיוֹר, כִּי עָלַב בִּדְבָרָיו בִּכְבוֹד הַקָּתוֹלִיּוּת. וְעַל הָרַמְבַּ"ן נִגְזְרָה גְּזֵרַת גָּלוּת מִגְּבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה. לְעֵת זִקְנָתוֹ, בִּהְיוֹתוֹ כְּבֶן שִׁבְעִים, נֶאֱנַס הָרַמְבַּ"ן לִלְבֹּשׁ כְּלֵי גוֹלָה וַיַּעַל לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, מַשְׂאַת נַפְשׁוֹ מִכְּבָר. רַבָּה הָיְתָה אָז הָעֲזוּבָה בְּאֶרֶץ הַקֹּדֶשׁ, אַחֲרֵי הַמִּלְחָמוֹת הָרַבּוֹת בֵּין הַנּוֹצְרִים וְהַמּוּשְׁלְמַנִים; וְהַשִּׁמָּמוֹן בִּקְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים הַמְפֻזָּרוֹת שָׁם הִדְאִיב מְאֹד אֶת לֵב הָרַב הַזָּקֵן, וַיַּעֲמֹל לְחַזֵּק אֶת הַקֶּשֶׁר שֶׁבֵּין יְהוּדֵי פַּלֶשְׂתִּינָה וַיִּבֶן לָהֶם בָּתֵּי תְפִלָּה וּבָתֵּי מִדְרָשׁ. מִסָּבִיב לָרַמְבַּ"ן נִתְיַסֵּד בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל קִבּוּץ קָטָן שֶׁל תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, אֲשֶׁר עָמְלוּ לְהָפִיחַ רוּחַ חַיִּים בַּעֲצָמוֹת הַיְבֵשׁוֹת בְּאֶרֶץ אֲבוֹתָם. אַךְ לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְהָרַמְבַּ"ן נִפְטַר בְּשֵׁם־טוֹב וּמַעֲשִׂים טוֹבִים לְעַמּוֹ וּלְתוֹרָתוֹ, וַיִּקָּבֵר בְּחֵיפָה.

כ. מְדָנִים בֵּין אַחִים. בַּמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ־עֶשְׂרֵה הוֹסִיפוּ מַלְכֵי קַשְׁטִילְיָה וְאַרַגוֹנְיָה לַהֲדֹף מִגְּבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה אֶת הָעַרְבִיאִים, שֶׁהֶחֱזִיקוּ רַק בְּחֵלֶק אַסְפַּמְיָה הַדְּרוֹמִית וְעִיר בִּירָתָם–גְּרַנַטָה. גַּם בְּאַסְפַּמְיָה

הַנּוֹצְרִית הִתְאַמְּצוּ הַכְּמָרִים הַקָּתוֹלִים לְמָרֵר אֶת חַיֵּי הַיְהוּדִים וּלְהַשְׁפִּילָם בְּעֵינֵי הַנּוֹצְרִים, וַיֶּאֶסְרוּ עֲלֵיהֶם לִבְנוֹת בָּתֵּי תְפִלָּה חֲדָשִׁים, לְהַחֲזִיק מְשָׁרְתִים נוֹצְרִים בְּתוֹךְ בֵּיתָם, לִסְמֹךְ אֶל שֻׁלְחָן אֶחָד עִם נוֹצְרִים אוֹ לְהִתְרַחֵץ עִמָּם בְּבֵית מֶרְחָץ אֶחָד; וּבְיִחוּד הֶחֱמִירָה הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית בִּגְזֵרַת „אוֹת הַקָּלוֹן". אֲבָל הַגְּבָלוֹת כָּאֵלּוּ לֹא יָכְלוּ לְהִתְקַיֵּם בַּחַיִּים: הַמּוֹשְׁלִים הַנּוֹצְרִים נִצְרְכוּ מִדֵּי פַעַם לְכֶסֶף הַיְהוּדִים, וְלֹא שָׂמוּ לֵב לִגְזֵרוֹת הַכְּנֵסִיָּה. מַלְכֵי אַסְפַּמְיָה מִנּוּ גַּם יְהוּדִים לְשָׂרֵי הַמְּלוּכָה. וּבִימֵי אַלְפוֹנְסוֹ הֶחָכָם מֶלֶךְ קַשְׁטִילְיָה (1212 — 1282) נִתְמַנָּה הַיְהוּדִי דוֹן מֵאִיר דִּי־מַלִיאָה לְשַׂר הָאוֹצָרוֹת, וּבְמוֹתוֹ מִלֵּא אֶת מְקוֹמוֹ דוֹן יִצְחָק בְּנוֹ. רוֹפֵא הַמֶּלֶךְ הָיָה אָז הַיְהוּדִי דוֹן יְהוּדָה הַכֹּהֵן, וְלִגְדָל חַכְמֵי הַתְּכוּנָה בְדוֹרוֹ הִתְפַּרְסֵם הַיְהוּדִי ר' יִצְחָק אִבְּן־סָעִיד. הוּא הִמְצִיא אֶת „לוּחוֹת הַתְּכוּנָה", וַיִּקְרָאֵם עַל שֵׁם הַמֶּלֶךְ אַלְפוֹנְסוֹ, שֶׁאָהַב מְאֹד אֶת תּוֹרַת הָאִיצְטַגְנִינוּת.

חָכְמַת יִשְׂרָאֵל נִפְלְגָה בְּאַסְפַּמְיָה הַנּוֹצְרִית, כְּבִימֵי הַשְּׂכָלַת הָעַרְבִיאִים, לִשְׁנֵי זְרָמִים: לְחַכְמֵי הַתּוֹרָה וּלְבַעֲלֵי הַמֶּחְקָר. סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם הִתְפַּשְּׁטוּ בֵּין הַחוֹקְרִים וְהַמַּשְׂכִּילִים הַיְהוּדִים, וְדֵעוֹתָיו הָיוּ לָהֶם לְדִבְרֵי הָאוּרִים. בְּיִחוּד מָשַׁךְ אֶת לֵב צְעִירֵי יִשְׂרָאֵל הוֹכָחוֹת הָרַמְבַּ"ם כִּי הַדָּת נוֹסְדָה עַל הַהִגָּיוֹן, וְכִי תַכְלִית הַיַּהֲדוּת הִיא: מוּסַר הַשֵּׂכֶל וּמִדּוֹת טוֹבוֹת. תַּלְמִידֵי הָרַמְבַּ"ם הִרְחִיקוּ קְצָת לִפְעָמִים בַּחֲקִירוֹתֵיהֶם הֶחָפְשִׁיּוֹת בְּשַׁאֲלוֹת הַדָּת וּסְמוּכִים מָצְאוּ לָהֶם בְּסִפְרֵי רַבָּם. הַדָּבָר הַזֶּה הִרְגִּיז מְאֹד אֶת הָרַבָּנִים הַחֲרֵדִים לְדַת הַיַּהֲדוּת, וְהַמַּחְלֹקֶת הִתְלַקְּחָה מֵחָדָשׁ בֵּין חַכְמֵי הַתּוֹרָה מֵעֵבֶר מִזֶּה וּבֵין חוֹקְרֵי הַיַּהֲדוּת מֵעֵבֶר מִזֶּה.

הַמִּלְחָמָה נֶגֶד סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם וְהַנּוֹהִים אַחֲרָיו הִתְחַדְּשָׁה בְּצָרְפַת הַדְּרוֹמִית. רַב הָעִיר מָן־פֶּלְיֶה ר' שְׁלֹמֹה בֶּן אַבְרָהָם הָיָה אִישׁ תָּמִים וְחָסִיד וְחָרֵד מְאֹד לַיַּהֲדוּת בִּימֵי הָרְדִיפוֹת וְהַגְּזֵרוֹת. וּבַחֲקִירוֹת תַּלְמִידֵי הָרַמְבַּ"ם נִשְׁקְפָה לוֹ סַכָּנָה לְקִיּוּם הַדָּת. בְּקִנְאָתוֹ הָעַזָּה קָרָא אֵלָיו לִשְׁנַיִם מֵרַבָּנֵי מְדִינָתוֹ (לְר' יוֹנָה מִגִּירוֹנְדִי וּלְר' דָּוִד בֶּן שָׁאוּל), וְאַחֲרֵי יִשּׁוּב הַדַּעַת הִטִּילוּ „חֵרֶם" וְנִדּוּי עַל סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם וְעַל הַהוֹגִים בָּהֶם (א. קס"ג לְחֻרְבָּן; = ד. תתקצ"ב). מַעֲשֵׂה הָרַבָּנִים הֵטִיל סַעַר בֵּין מַעֲרִיצֵי

הָרַמְבַּ"ם שֶׁבֵּין חַכְמֵי לוּנִיל, בְּדֶרֶשׁ וְנַרְבּוֹנָה, וּבְרֹאשָׁם הֶחָכָם ר' דָּוִד קִמְחִי, וַיִּקְרְאוּ תִּגָּר נֶגֶד מִשְׁפַּט־קַנָּאוּת אֲשֶׁר כָּזֶה, וּמִצִּדָּם הֶחֱרִימוּ גַּם הֵמָּה אֶת מַחֲרִימֵי רַבָּם הַגָּדוֹל וַיְשִׂימוּם לִצְחוֹק וּלְקַלָּסָה בְּמַהֲתַלּוֹתֵיהֶם וּשְׁנִינוֹתֵיהֶם – בְּעֵינֵי הָעָם. וְהַמְּרִיבָה הָלְכָה הָלֹךְ וְגָדֹל הָלֹךְ וְהִתְפַּשֵּׁט בְּכָל כְּנֵסִיּוֹת הַיְּהוּדִים בְּפְרַנְקִיָּה וּבְאַסְפַּמְיָה; נִרְגָּנִים וּמְחַרְחֲרֵי רִיב הוֹסִיפוּ עוֹד שֶׁמֶן לַמְּדוּרָה, וְהַמַּחֲלֹקֶת יָצְאָה מִגֶּדֶר הַהֲלָכָה וְהַנִּמּוּס וַתְּהִי לְמִלְחֶמֶת אֲנָשִׁים. תַּאֲוַת הַנִּצָּחוֹן גָּבְרָה בְּלֵב מִתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ"ם, וּבְקַנְאָתָם הַקִּיצוֹנִית אָחֲזוּ „בְּחֶרֶב בַּעֲלַת שְׁתֵּי פִּיפִיּוֹת" וַיִּפְנוּ לְעֶזְרָה אֶל־הַנְּזִירִים הַדּוֹמִינִיקָנִים וְלִפְנֵיהֶם הִלְשִׁינוּ עַל סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם, כִּי מְלֵאִים הֵם כְּפִירָה וְדִבְרֵי מִינוּת, וּרְאוּיִם הֵם לִשְׂרֵפָה. הַכְּמָרִים לֹא אֵחֲרוּ לְהוֹצִיא אֶת סִפְרֵי הָרַמְבַּ"ם לַשֶּׁבֶט, וּבְמָן־פֶּלְיֶה וּבְפַארִישׁ נִלְקְחוּ חִבּוּרֵי בֶּן מַיְמוֹן מִידֵי תַלְמִידָיו, בְּיִחוּד „סֵפֶר הַמַּדָּע" ו„מוֹרֵה נְבוּכִים" – וַיּוֹעֲלוּ עַל הַמּוֹקֵד בְּרֹאשׁ הוֹמִיּוֹת בִּידֵי הַדּוֹמִינִיקָנִים! הָעֻבְדָּה הַזֹּאת, כִּי הוּבְאוּ זָרִים אֶל גְּבוּל הַיַּהֲדוּת וַיִּהְיוּ לָהּ לְשׁוֹפְטִים מָחֲצָה אֶת לֵב כָּל הַיְּהוּדִים, וְגַם מִתְנַגְּדֵי הָרַמְבַּ"ם נִחֲמוּ עַל הָרָעָה אֲשֶׁר עָשׂוּ לְעַמָּם בְּחִלּוּל־שֵׁם אֲשֶׁר כָּזֶה, וְלִבָּם הִכָּה אוֹתָם זְמַן רַב עַל טַמְּאָם אֶת מִקְדַּשׁ הַיַּהֲדוּת בְּקַנָּאוּתָם הַיְתֵרָה.

כז. חַכְמֵי הַתּוֹרָה; הַחוֹקְרִים הָאַחֲרוֹנִים. * הָרְדִיפוֹת הָרַבּוֹת שֶׁגָּבְרוּ בָּעֵת הַהִיא עַל תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת עוֹרְרוּ בְּלֵב הָרַבָּנִים אֶת הָאֲדִיקוּת וְאֶת הַקִּנְאָה לַדָּת. חַכְמֵי הַתּוֹרָה הוֹסִיפוּ לְהִסָּגֵר בְּד' אַמּוֹת שֶׁל הַהֲלָכָה, לַעֲשׂוֹת סְיָגִים וּלְהַגְדִּיל אֶת הַשְּׁמִירָה עַל הַתּוֹרָה הַנִּרְדָּפָה, וּמִטַּעַם זֶה הִתְרַחֲקוּ מֵהַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי וּמִלִּמּוּדֵי הַהִגָּיוֹן. קִנְאַת הָרַבָּנִים, שֶׁתַּכְלִיתָהּ הָיְתָה לְשֵׁם הֲגוּנָה, לֹא דָמְתָה בְּכָל אֹפֶן לְקִנְאַת הַכְּמָרִים הַחֲשֻׁכִּים, אֲשֶׁר נָבְעָה מִמְּקוֹר הָרִשְׁעָה.

לִגְדוֹלֵי חַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּאַסְפַּמְיָה וּבִפְרַנְקִיָּה הִתְפַּרְסְמוּ בְּרֵאשִׁית הַמֵּאָה הָאַרְבַּע־עֶשְׂרֵה: ר' שְׁלֹמֹה בֶּן אַדֶּרֶת (רַשְׁבָּ"א) וְר' אָשֵׁר בֶּן יְחִיאֵל (הָרֹא"ש). הָרַשְׁבָּ"א הָיָה רַב בִּקְהִלַּת בַּרְצְלוֹנָה וְנוֹדַע „בְּחִדּוּשָׁיו" שֶׁחִבֵּר לְרֹב מַסֶּכְתּוֹת הַתַּלְמוּד. בֶּן דּוֹרוֹ הָרֹא"שׁ יָשַׁב מִתְּחִלָּה בְּגֶרְמַנְיָה וְשָׁם לָמַד

בִּישִׁיבוֹת שְׂרֵי בַּעֲלֵי הַתּוֹסָפוֹת. אַחַר כַּךְ נָסַע לְאַסְפַּמְיָה וְנִתְמַנָּה לְרַב הַקְּהִלָּה וּלְרֹאשׁ הַיְשִׁיבָה בְּטוֹלֵידָה. וּמִכָּל מוֹשְׁבוֹת הַיְהוּדִים בְּאֵירוֹפָּה נָהֲרוּ אֵלָיו תַּלְמִידִים לִשְׁמֹעַ תּוֹרָה מִפִּיו. כְּיֶתֶר רַבָּנֵי דוֹרוֹ הִתְרַחֵק גַּם הָרֹא"שׁ „מֵהַחָכְמָה הַחִיצוֹנִית" (הַחֲקִירָה) וְכָל מַעְיָנָיו שָׁם בְּלִמּוּדֵי הַתּוֹרָה, וְאֶת הַשָּׂגוֹתָיו לְדִבְרֵי חֲזַ"ל וְחִדּוּשָׁיו עַל בַּעֲלֵי הַתּוֹסָפוֹת הִבִּיעַ בְּפֵרוּשׁוֹ הַמְצֻיָּן „פִּסְקֵי הָרֹא"שׁ". וְכַאֲשֶׁר נוֹכַח לָדַעַת, כִּי הַמֶּחְקָר הַחָפְשִׁי הִתְפַּשֵּׁט מְאֹד בֵּין צְעִירֵי הַיְהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה, הִתְחַבֵּר הָרֹא"שׁ אֶל אֲגֻדַּת הָרַבָּנִים שֶׁהִתְנַגְּדוּ לַחָכְמוֹת הַחִיצוֹנִיּוֹת. בָּעֵת הַהִיא נוֹדַע לְרַבָּנֵי פְרַנְקִיָּה הַדְּרוֹמִית וְאַסְפַּמְיָה, כִּי מַשְׂכִּילֵי הַיְהוּדִים, הַנּוֹהִים אַחֲרֵי הַחֲקִירָה וְהַהִגָּיוֹן, הֵחֵלּוּ לְזַלְזֵל בְּמִנְהֲגֵי הַדָּת. וַיּוֹצִיאוּ הָרַשְׁבָּ"א וְהָרֹא"שׁ גְּזֵרָה, בְּהַסְכָּמַת יֶתֶר הָרַבָּנִים, כִּי אָסוּר לְכָל יְהוּדִי לַעֲסוֹק בְּחָכְמוֹת חִיצוֹנִיּוֹת עַד הַשָּׁנָה הָעֶשְׂרִים וְחָמֵשׁ לִימֵי חַיָּיו (=עַד שֶׁיִּתְבַּגֵּר שִׂכְלוֹ); וּמַרְבִּית הַחוֹקְרִים הַחָפְשִׁים מִקֶּרֶב הַיְהוּדִים הֵם וְסִפְרֵיהֶם וְתַלְמִידֵיהֶם נִדּוֹנוּ לְחֵרֶם וּלְנִדּוּי. מַשְׂכִּילֵי הַיְהוּדִים קָרְאוּ שֵׁנִית תִּגָּר נֶגֶד קַנָּאוּת הָרַבָּנִים הַיְתֵרָה, אַךְ הוֹעֵל לֹא הוֹעִילוּ בְּמַחְאוֹתֵיהֶם: מִסְפַּר הַחוֹקְרִים הַחָפְשִׁים הָלַךְ הָלוֹךְ וְחָסֹר בֵּין יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה וּפְרוֹבַנְצִיָּה.

גַּם בְּנֵי הָרֹא"שׁ: ר' יַעֲקֹב וְר' יְהוּדָה הִצְטַיְּנוּ, כַּאֲבִיהֶם, בְּחָכְמַת הַתּוֹרָה וּבִמְסִירוּתָם לְדַת הַיַּהֲדוּת. ר' יַעֲקֹב בֶּן אָשֵׁר חִבֵּר סֵפֶר הֲלָכָה חָשׁוּב וּשְׁמוֹ „בַּעַל הַטּוּרִים". הַמֵּכִיל דִּינֵי הַתַּלְמוּד וְתַקָּנוֹתָיו, מְסֻדָּרִים וַעֲרוּכִים בְּאַרְבָּעָה חֲלָקִים: א. „אוֹרַח חַיִּים". הַכּוֹלֵל חוֹבוֹת הַיְּהוּדִי לְבוֹרְאוֹ, ב. „יוֹרֶה דֵעָה", הַמֵּכִיל כָּל דִּינֵי אִסּוּר וְהֶתֵּר בְּעִנְיְנֵי הַדָּת, ג. „אֶבֶן הָעֵזֶר"–כּוֹלֵל חֻקִּים וְהַחְלָטוֹת בְּחַיֵּי הַמִּשְׁפָּחָה, ד. „חֹשֶׁן מִשְׁפָּט", מֵכִיל מִשְׁפָּטִים וּפְסָקִים בְּדִינִים שֶׁבֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ. כַּאֲשֶׁר מֵת הָרֹא"שׁ נִתְמַנָּה בְּנוֹ ר' יְהוּדָה לְרַב קְהִלַּת טוֹלֵידָה. אֲבָל הוּא לֹא יָרַשׁ מֵאָבִיו אֶת כִּשְׁרוֹנוֹתָיו הָרַבִּים וְלֹא דָמָה גַּם לְאָחִיו בִּידִיעוֹת הָעֲמֻקּוֹת בְּסִפְרֵי חֲזַ"ל.

* וְגַם לַחֲקִירָה בָּאוּ יְמֵי דַלְדּוּל. מַרְבִּית הַחוֹקְרִים הַיְהוּדִים שָׁנוּ רַק אֶת דִּבְרֵי רַבֵּיהֶם הַגְּדוֹלִים וְלֹא סָלְלוּ לְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת דֶּרֶךְ חֲדָשָׁה. לִגְדוֹלֵי

הַחוֹקְרִים בָּעֵת הַהִיא נֶחְשָׁבִים ר׳ יוֹסֵף אִבְּן כַּסְפִּי, ר׳ לֵוִי בֶּן גֵּרְשׁם (הָרַלְבַּ״ג), וְר׳ מֹשֶׁה נַרְבוֹנִי. ר׳ יוֹסֵף הַכַּסְפִּי הָיָה מוּשְׁפָּע מִסִּפְרֵי הָרַמְבַּ״ם, וְאֶת רַעֲיוֹנוֹתָיו הִבִּיעַ בְּאִגַּרְתּוֹ אֲשֶׁר עָרַךְ לִבְנוֹ, וּבָהּ הוּא מְבָאֵר לוֹ אֶת סוֹד הַיַּהֲדוּת („סֵפֶר הַמּוּסָר"). הָרַלְבַּ״ג (גֶּרְשׁוּנִי) נוֹדַע בִּידִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בְּלִמּוּדֵי הַטֶּבַע וְהַתְּכוּנָה. הוּא חִבֵּר סְפָרִים שׁוֹנִים בְּעִנְיְנֵי הָרְפוּאָה, הַהִגָּיוֹן וְהַשִּׁעוּרִין; אֲבָל הַמְּצֻיָּן בְּחִבּוּרָיו הוּא סִפְרוֹ „מִלְחֲמוֹת ד׳", הַמֵּכִיל שִׁיטָה חֲדָשָׁה בְּלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר הַדָּתִי. יוֹתֵר מִסִּפְרוֹ הַמֶּחְקָרִי הִתְפַּשֵּׁט בֵּין עַמֵּנוּ פֵּרוּשׁוֹ „תּוֹעֲלִיּוֹת", הַמֵּכִיל בֵּאוּרִים וְדִבְרֵי דְרוּשׁ וּמוּסַר הַשֵּׂכֶל לְדִבְרֵי כָּל סֶדְרָה בְּתוֹרַת מֹשֶׁה. ר׳ מֹשֶׁה נַרְבוֹנִי הָיָה גַּם הוּא מִמַּעֲרִיצֵי הָרַמְבַּ״ם וְכָתַב בֵּאוּרִים עַל סְפָרָיו.

כח. הַקַּבָּלָה וְהַזֹּהַר. * חִלּוּקֵי הַדֵּעוֹת שֶׁבֵּין הָרַמְבַּ״ם וְתַלְמִידָיו וּבֵין מִתְנַגְּדָיו הָרַבִּים נוֹסְדוּ עַל הַשְׁקָפוֹת שׁוֹנוֹת בַּיַּהֲדוּת: הַחוֹקְרִים אָמְרוּ לְיַסֵּד אֶת הַיַּהֲדוּת עַל הַ דַּ עַ ת, וְהָרַבָּנִים—עַל הָאֱמוּנָה וְעַל הַדָּת. אוּלָם גַּם מִפְלָגָה שְׁלִישִׁית נִתְגַּלְתָה בְּעַמֵּנוּ, שֶׁעָמְלָה לְיַסֵּד אֶת הַתּוֹרָה עַל הָרֶגֶשׁ וְ הַ סּ וֹ ד. הַנּוֹהִים אַחֲרֵי שִׁיטָה זוּ קָרְאוּ לְתוֹרָתָם „קַבָּלָה" אוֹ „חָכְמָה נִסְתָּרָה" (ח״ן). בַּעֲלֵי הַקַּבָּלָה (=יוֹדְעֵי חֵן) הִתְנַגְּדוּ תַּכְלִית נִגּוּד לְחוֹקְרֵי הַיַּהֲדוּת הַמְפָרְשִׁים אֶת הַתּוֹרָה לְרוּחַ הַשֵּׂכֶל וּבִינַת הָאָדָם. הַמְקֻבָּלִים לֹא הִסְכִּימוּ, כִּי דִבְּרָה תּוֹרָה בִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם, וּבְסִפּוּרֶיהָ וּמוּסָרָהּ רָאוּ רַק סוֹדוֹת וּרְמָזִים לְעִנְיָנִים יוֹתֵר חֲשׁוּבִים וְנַעֲלִים.

תּוֹרַת הַקַּבָּלָה נִתְגַּלְתָה עוֹד בִּימֵי גְאוֹנֵי בָבֶל, וּבִתְקוּפַת הָרְדִיפוֹת וְהָעִנּוּיִם הַנּוֹרָאִים יָצְאָה מִתְּחוּמָהּ הַצָּר וַתִּתְפַּשֵּׁט בֵּין יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה וּפְרַנְקִיָה. רַבִּים מִמִּתְנַגְּדֵי הַמֶּחְקָר הָחָפְשִׁי נִגְרְרוּ קְצָת אוֹ הַרְבֵּה אַחֲרֵי הַקַּבָּלָה, וְסֵפֶר תּוֹרָה זוּ—„הַזֹּהַר" נֶחְשַׁב לְחֵלֶק גָּדוֹל בְּעַמֵּנוּ לְאֶחָד מִכִּתְבֵי הַיַּהֲדוּת הַ קְּ ד וֹ שִׁ ים. הָאַגָּדָה מְסַפֶּרֶת, כִּי אֶת „הַזֹּהַר" חִבֵּר עוֹד הַתַּנָּא ר׳ שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחָאי. וְהָרַמְבַּ״ן שֶׁנִּגְרַר גַּם הוּא אַחֲרֵי תוֹרַת הַסּוֹד, מָצָא אֶת הַסֵּפֶר הַזֶּה בְּאֹרַח פֶּלֶא בְּשִׁבְתּוֹ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁלָחֵנוּ לִיהוּדֵי אֵירוֹפָּה לְהַעְתִּיקֵהוּ וּלְהֲפִיצֵהוּ בָּרַבִּים. עִקְּרֵי הַ„קַּבָּלָה" הֵם, כִּי עַל כָּל הַיְצִירָה פָּרוּשׂ סוֹד טָמִיר, הַנִּשְׂגָּב מִבִּינַת בְּנֵי אָדָם; וְעֶצֶם הַתּוֹרָה, דְּבָרֶיהָ וְרוּחָהּ

מוּסָרָה – אֵינָם דְּבָרִים פְּשׁוּטִים כִּהֲוָיָתָם אֶלָּא סוֹד וָרֶמֶז, הַמּוּבָנִים רַק לְיוֹדְעֵי חֵ"ן (לִמְקֻבָּלִים). סֵפֶר הַזֹּהַר כָּתוּב בַּשָּׂפָה הָאֲרָמִית וּמֵכִיל אִמְרֵי מוּסָר וְסִתְרֵי תוֹרָה, שֶׁנִּתְגַּלּוּ לְר' שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחָאי (בּוֹצִינָא קַדִּישָׁא) מִפִּי „עַתִּיקָא קַדִּישָׁא"(=ד')–עֲרוּכִים בְּסֵדֶר הַפָּרָשׁוֹת שֶׁל חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה.

* לִגְדוֹלֵי הַמְקֻבָּלִים נֶחְשָׁבִים: ר' אַבְרָהָם אֲבוּלַאפִיָה וְר' משֶׁה דִּי לֵיאוֹן. ר' אַבְרָהָם הָיָה מִטִּבְעוֹ בַּעַל דִּמְיוֹן וָרֶגֶשׁ כַּבִּיר, וְהִתְנַהֵג בַּחֲסִידוּת קִיצוֹנִית וּבְסִגּוּפִים יְתֵרִים. אָרְחוֹת חַיָּיו מָשְׁכוּ אַחֲרָיו רַבִּים מֵהֲמוֹן הָעָם, שֶׁהֶאֱמִינוּ בוֹ וּבְנִפְלְאוֹתָיו וַיְהִי בְּעֵינֵיהֶם לְ„מָשִׁיחַ". הָרַבָּנִים, שֶׁרָאוּ גַם בְּסֵפֶר „הַזֹּהַר" סַכָּנָה לְלִמּוּדֵי הַתַּלְמוּד, הֶחֱרִימוּ אֶת ר' אַבְרָהָם, וְאָז הֻכְרַח לְהִתְיַשֵּׁב בְּאֶחָד מֵאִיֵּי הַיָּם. אַחֲרֵי ר' אַבְרָהָם קָמוּ שְׁנַיִם מִתַּלְמִידָיו, שֶׁהִתְיַמְּרוּ גַם הֵם לְ„מְשִׁיחִים" וּבַעֲלֵי מוֹפֵת וְהִבְטִיחוּ אֶת הָעָם. כִּי מָצְאוּ בְּדֶרֶךְ הַסּוֹד אֶת קֵץ הַפְּלָאוֹת וְיֵשׁ לְאֵל יָדָם לְקָרֵב אֶת זְמַן הַגְּאֻלָּה בְּאֹרַח פֶּלֶא. ר' משֶׁה דִּי לֵיאוֹן הִצְטַיֵּן בְּסִגְנוֹנוֹ הַצַּח וּבְכִשְׁרוֹן דִּבּוּרוֹ וְהַרְצָאָתוֹ, וְרַבִּים מְיַחֲסִים לוֹ אֶת חִבּוּרוֹ שֶׁל „הַזֹּהַר".

כט. **יְצִיאַת הַיְהוּדִים מֵאַנְגְלִיָה.** בִּימֵי מַסְעֵי־הַצְּלָב עֻנּוּ יְהוּדֵי אַנְגְלִיָה בִּידֵי הָאֲסַפְסוּף. וְכַעֲבֹר יְמֵי הַזְּוָעָה הָאֵלֶּה, הִרְגִּיזוּ אֶת מְנוּחָתָם מַלְכֵי הָאָרֶץ, דְּכָסֶיהָ וּכְמָרֶיהָ. הַיְהוּדִים נִהְיוּ גַם שָׁם לְעַבְדֵי הַמֶּלֶךְ, וְכָל אֲשֶׁר לָהֶם הָיָה–רְכוּשׁוֹ הַפְּרָטִי. מְמַלֵּא מְקוֹמוֹ שֶׁל רִיכַרְד לֵב־הָאַרְיֵה, הַמֶּלֶךְ יוֹאַן־בְּלִי־אֶרֶץ, נִצְרַךְ תָּמִיד לְכֶסֶף, וִיהוּדָיו הָיוּ מְחֻיָּבִים לְמַלֵּא בְּכָל פַּעַם אֶת אוֹצָרוֹ הָרֵיק. הַמִּסִּים, הַמְּכָסִים וְהָאַרְנוֹנִיּוֹת כָּבְדוּ עַל הַיְהוּדִים מִנְּשׂוֹא. אַךְ אִיּוּמֵי הַמֶּלֶךְ וּנְגִישׂוֹת שָׂרָיו גָּזְלוּ מֵהֶם גַּם אֶת פְּרוּטָתָם הָאַחֲרוֹנָה. פַּעַם הוּשַׂם עַל אֶחָד מֵעֲשִׁירֵי הַיְהוּדִים בָּעִיר בְּרִיסְטוֹל מַס שֶׁל עֲשֶׂרֶת אֲלָפִים כֶּסֶף, וּסְכוּם רַב כָּזֶה לֹא יָכוֹל הַיְהוּדִי לְשַׁלֵּם. אָז צִוָּה הַמֶּלֶךְ לַעֲקֹר אֶת שִׁנֵּי הַיְּהוּדִי, עַד אֲשֶׁר הֻכְרַח לְמַלֵּא אֶת דְּרִישָׁתוֹ. אַחֲרֵי אֲסֵפַת הַכְּמָרִים בִּשְׁנַת 1215 הִרְבְּתָה גַם הַכְּנֵסִיָּה לִלְחֹץ אֶת הַיְהוּדִים בְּאַנְגְלִיָה. גְּזֵרוֹת הָאַפִּיפְיוֹר אִינוֹקֶנְטִי הַשְּׁלִישִׁי, – בְּיִחוּד „אוֹת הַקָּלוֹן" – נִשְׁתַּמְּרוּ מְאֹד בְּדִיּוּק, וְעוֹד נוֹסְפוּ עֲלֵיהֶן חֲדָשׁוֹת. אָסוּר הָיָה לַיְהוּדִים לִבְנוֹת לָהֶם בָּתֵּי תְפִלָּה חֲדָשִׁים, וּמַס מְיֻחָד הָיָה עֲלֵיהֶם לְשַׁלֵּם לְקֻפַּת

הַכְּנֵסִיָה הַקָּתוֹלִית. שִׁפְלוּת יְהוּדֵי אַנְגְלִיָה בְּמַצָּבָם הַחָמְרִי הִשְׁפִּיעַ לְרָעָה גַם עַל מַצָּבָם הָרוּחָנִי, וּגְדוֹלֵי הָרַבָּנִים וְהַחֲכָמִים נָדְדוּ מִשָּׁם אֶל אֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת.

* מְצוּקוֹת הַיְהוּדִים בְּאַנְגְלִיָה רַבּוּ עוֹד, כַּאֲשֶׁר הִתְיַהֵד שָׁם הַנָּזִיר רָבֶּרְט (בְּיִשְׂרָאֵל נִקְרָא שְׁמוֹ–חַגַי). הַכֹּמֶר הַזֶּה הִשְׁתַּלֵּם בַּשָּׂפָה הָעִבְרִית וּבְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת בִּמְקוֹרָהּ, בִּכְדֵי לְהִתְוַכֵּחַ עִם הַיְהוּדִים וּלְהַדִּיחָם מֵעַל דָּתָם, וְלַסּוֹף – נוֹכַח הוּא בְּעַצְמוֹ בְּצִדְקַת הַיַּהֲדוּת וַיַּעֲזוֹב אֶת גְּדֻלָּתוֹ וְשַׁלְוָתוֹ וַיִּבְחַר לְהִתְעַנּוֹת עִם הַנִּרְדָּפִים וְהַמְעֻנִּים מֵאֲשֶׁר – לְהִתְחַבֵּר אֶל הָרוֹדְפִים וְהַמְעַנִּים. הָעוּבְדָה הַזֹּאת הִרְגִיזָה מְאֹד אֶת אֲבוֹת הַקָּתוֹלִיוּת, וַיּוֹסִיפוּ מֵאָז לְהִתְנַקֵּם בְּעַם חֶרְמָם.

צָרוֹת הַיְהוּדִים כָּבְדוּ מִנְּשׂוֹא, עַד שֶׁהֵחֵלּוּ לְהִשְׁתַּדֵּל מִלִּפְנֵי בַּעֲלֵי הַשִּׁלְטוֹן, כִּי יַרְשׁוּ לָהֶם לָצֵאת מִן הָאָרֶץ. אֲבָל בַּקָּשָׁתָם לֹא נִתְמַלְאָה, בְּשַׂגָּם מַלְכֵי אַנְגְלִיָה רָאוּ בַיְהוּדִים מְקוֹר הַכְנָסוֹת קְבוּעוֹת. מַצַּב הַיְהוּדִים בְּאַנְגְלִיָה נִדְמָה אֵיפוֹא לְמַצַּב אֲבוֹתֵיהֶם בְּמִצְרָיִם, וְהַהֶבְדֵּל הָיָה רַק בָּזֶה, שֶׁבִּמְקוֹם לְבֵנִים דָּרְשׁוּ מֵהֶם שַׁלִּיטֵי אַנְגְלִיָה – כֶּסֶף. בִּימֵי הַמֶּלֶךְ אֶדוּאַרְד הָרִאשׁוֹן עָמְלָה הַכְּנֵסִיָה בְּכָל כֹּחָהּ לְפַתּוֹת אֶת הַיְהוּדִים לִשְׁמָד. הַמֶּלֶךְ הַזֶּה חִיֵּב אֶת כָּל הַיְהוּדִים לִשְׁמֹעַ אֶת דְּרָשׁוֹת הַנְּזִירִים מַדִּיחֵיהֶם, מִבְּלִי הִתְוַכֵּחַ אִתָּם אוֹ לְהַרְאוֹת לָהֶם אֶת מְשׁוּגָתָם. אַחַד הַכְּמָרִים הִצִּיעַ לִגְזֹל אֶת יַלְדֵי הַיְהוּדִים מִידֵי אֲבוֹתֵיהֶם וּלְחַנְּכָם בְּרוּחַ הַקָּתוֹלִיוּת עַל כָּרְחָם.

מַצַּב הַיְהוּדִים בְּאַנְגְלִיָה הוּרַע מִיּוֹם לְיוֹם, וְאַחֲרֵי כִּי עֲמַל הַכְּמָרִים לַהֲסִיתָם לִשְׁמָד לֹא הִצְלִיחַ, הֻכְרַח הַמֶּלֶךְ לְמַלֵּא אֶת מִשְׁאֶלֶת הַיְהוּדִים – לָצֵאת מִן הָאָרֶץ. בִּשְׁנַת 1290 הוֹצִיא אֶדוּאַרְד הָרִאשׁוֹן פְּקוּדָה מְיֻחֶדֶת, כִּי כָל הַיְהוּדִים יַעַזְבוּ אֶת גְּבוּלוֹת אַנְגְלִיָה בְּמֶשֶׁךְ חֳדָשִׁים אֲחָדִים, וָלֹא – מוֹת יוּמָתוּ. הַיְהוּדִים מִהֲרוּ לְמַלֵּא אֶת מִצְוַת הַמֶּלֶךְ, וְעוֹד לִפְנֵי הַמּוֹעֵד הַקָּבוּעַ שֶׁנִּתַּן לָהֶם, יָצְאוּ בְּמִסְפַּר שִׁבְעָה עָשָׂר אֶלֶף אִישׁ מֵאֶרֶץ שִׁפְלוּתָם וּמְצוּקוֹתֵיהֶם. מַרְבִּית הַנּוֹדְדִים שָׂמוּ פְּנֵיהֶם לְפְרַנְקִיָה, אֲבָל הֵם נִמְלְטוּ מִן הַפַּחַת וְנָפְלוּ–בַפָּח. בָּעֵת הַהִיא רַבּוּ הָרְדִיפוֹת גַּם עַל יְהוּדֵי פְרַנְקִיָה, וַאֲחֵיהֶם הַנּוֹדְדִים מֵאַנְגְלִיָה שָׁתוּ אִתָּם יַחַד אֶת כּוֹס הַתַּרְעֵלָה–עַד תֻּמָּהּ.

ל. גֵרוּשׁ צָרְפַת. בַּמֵּאָה הָאַרְבַּע עֶשְׂרֵה הָיוּ אַרְצוֹת פְרַנְקִיָּה וְגֶרְמַנְיָה לְכוּר הַבַּרְזֶל לְעַמֵּנוּ. מַלְכֵי פְרַנְקִיָּה הִרְבּוּ אָז לְהָצִיק לַיְהוּדִים בְּשֶׁל בֶּצַע כֶּסֶף אוֹ מִקִּנְאַת הַדָּת. הַמֶּלֶךְ פִילִפּ הַיָּפֶה הָיָה אִישׁ עָרִיץ וְבַע־מַעֲלָלִים וְהִתְעַמֵּר בְּכָל נְתִינָיו בַּעֲרִיצוּת וּבְגַסּוּת. מִלְּבַד הַמִּסִּים הָרַבִּים שֶׁיְּהוּדֵי פְרַנְקִיָּה הָיוּ מַכְנִיסִים לְאוֹצַר הַמַּמְלָכָה, הָיָה הַמֶּלֶךְ פָּשׁוּט גּוֹזֵל מֵהֶם אֶת רְכוּשָׁם כְּאַוַּת נַפְשׁוֹ. אוּלָם נַפְשׁוֹ הַשּׁוֹקֶקֶת לְהוֹן זָרִים לֹא יָדְעָה שָׂבְעָה, וּבִשְׁנַת 1306 הוֹצִיא פְקוּדָה כִּי בְמֶשֶׁךְ חֹדֶשׁ יָמִים מְחֻיָּבִים הַיְהוּדִים לַעֲזוֹב אֶת הָאָרֶץ, מִבְּלִי קַחַת אִתָּם מְאוּם מֵרְכוּשָׁם. מִלְּבַד בֶּגֶד לִלְבּוֹשׁ וְצֵדָה לַדָּרֶךְ. כַּעֲבֹר הַמּוֹעֵד הַקָּבוּעַ גֹּרְשׁוּ מִגְּבוּלוֹת פְרַנְקִיָּה כִּמְאַת אֶלֶף יְהוּדִים, וּרְכוּשָׁם הָחֳרַם לְאוֹצַר הַמֶּלֶךְ. צָרַת הַגּוֹלִים הָיְתָה גְדוֹלָה מִנִּי יָם; מַרְבִּיתָם נָדְדוּ אֶל הַמְּדִינוֹת הַחָפְשִׁיּוֹת בִּפְרַנְקִיָּה הַדְּרוֹמִית אוֹ מָצְאוּ לָהֶם מִקְלָט זְמַנִּי בִּגְבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה הַקְּרוֹבָה, — בְּתִקְוָתָם כִּי לֹא יַאַרְכוּ הַיָּמִים וְהֻרְשָׁה לָהֶם לָשׁוּב אֶל נַחֲלוֹתֵיהֶם. וְתִקְוָתָם זוּ אָמְנָם לֹא נִכְזָבָה: כַּעֲבֹר תֵּשַׁע שָׁנִים מֵת פִילִפּ וְעַל כִּסְאוֹ עָלָה לוּדְבִיק הָעֲשִׂירִי, שֶׁהִרְשָׁה לַיְהוּדִים לָשׁוּב אֶל אֲחֻזּוֹתֵיהֶם. הַנּוֹדְדִים שָׁבוּ בַּהֲמוֹנִים אֶל קִנֵּיהֶם הַהֲרוּסִים—אַךְ יְמֵי מְנוּחָתָם שָׁם לֹא נִמְשָׁכוּ.

בִּשְׁנַת 1320 (ה. פ־א. תנ"א לַחֻרְבָּן) הֵחֵל בִּפְרַנְקִיָּה מַסַּע הַצְּלָב שֶׁל מַחֲנוֹת אִכָּרִים וְרוֹעִים. נַעַר רוֹעֶה אֶחָד סִפֵּר לַחֲבֵרָיו, כִּי בַּחֲלוֹמוֹ נִרְאֲתָה אֵלָיו יוֹנַת קֶסֶם, שֶׁנֶּהֶפְכָה לְנַעֲרָה יְפַת מַרְאֶה, וְצִוְּתָה עָלָיו, כִּי יֶאֱסֹף אֶת הָ„אַחִים הַקְּדוֹשִׁים" וְיַעֲרֹךְ מִלְחָמָה עִם הַמּוּשְׁלְמָנִים הַכּוֹפְרִים. הֶהָמוֹן הַנִּבְעָר הֶאֱמִין לְדִבְרֵי הֶבֶל אֵלֶּה, וּרְבָבוֹת אִכָּרִים וְרוֹעִים הִתְאַסְּפוּ לְ„מִלְחֶמֶת הַקֹּדֶשׁ". הַמַּחֲנֶה הַכָּבֵד, בְּמִסְפַּר אַרְבָּעִים אֶלֶף אִישׁ, עָבַר כַּסּוּפָה מֵעִיר לְעִיר וַיַּשְׁמֵד הַכֹּל שֶׁפָּגַשׁ עַל דַּרְכּוֹ. כְּבִימֵי מַסַּע הַצְּלָב הַקּוֹדְמִים הָיוּ הַיְהוּדִים לַקָּרְבָּנוֹת הָרִאשׁוֹנִים, וּבְמַרְבִּית עָרֵי פְרַנְקִיָּה נִשְׁחֲטוּ בִּידֵי הָ„אַחִים הַקְּדוֹשִׁים". בְּאַחַת הַמְּצוּדוֹת הִתְבַּצְּרוּ חֲמֵשׁ מֵאוֹת יְהוּדִים, וּבִרְאוֹתָם כִּי לֹא יַעַמְדוּ בִּפְנֵי אַלְפֵי צוֹרְרֵיהֶם בָּחֲרוּ לָמוּת אִישׁ בִּידֵי רֵעֵהוּ מִנְּפֹל בְּחֶרֶב הַפְּרָאִים. יֵשׁ שֶׁהֵגִינוּ אֲחָדִים מִשָּׂרֵי הֶעָרִים עַל הַיְהוּדִים, אֲבָל הַרְבֵּה לֹא יָכְלוּ לַעֲצֹר בְּשִׁפְעַת נוֹסְעֵי הַצְּלָב, שֶׁהָיוּ בְּעֵינֵי

אֶזְרְחֵי הָאָרֶץ לִקְדוֹשֵׁי־עֶלְיוֹן. וְרַק כַּאֲשֶׁר עָבְרוּ הַפְּרָעוֹת אֶת תְּחוּם הַיְהוּדִים וְשָׁטְפוּ אֶת כָּל הָאָרֶץ, צִוָּה הַמֶּלֶךְ לָשִׂים קֵץ לְתוֹעֲבוֹת הָאֲסַפְסוּף. גְּדוּדֵי הָרוֹעִים נָפוֹצוּ בְּכֹחַ הַצָּבָא, וּשְׂרִידֵיהֶם עוֹד הוֹסִיפוּ לַחְמֹס בְּעָרֵי אַסְפַּמְיָה. בְּיַחַד נֶהֶרְסוּ בִּימֵי מַסַּע הַצְּלָב הַזֶּה, הַנִּקְרָא בְּקוֹרוֹתֵינוּ „גְּזֵרַת הָרוֹעִים", בְּעֵרֶךְ מֵאָה וְעֶשְׂרִים קְהִלּוֹת יְהוּדִים בִּגְבוּלוֹת פְּרַנְקִיָה וְגֶרְמַנְיָה.

וּמַעֲמַד הַיְהוּדִים בִּפְרַנְקִיָה הוֹסִיף לְהִתְמוֹטֵט. מַלְכֵי הָאָרֶץ הָיוּ מַרְשִׁים לָהֶם לָגוּר שָׁם בִּמְחִיר מִסִּים רַבִּים שֶׁקִּבְּלוּ מֵהֶם בִּזְכוּת הַיְשִׁיבָה. כָּל הַמְּלָאכוֹת וְהָאוּמָנִיּוֹת הַחֲשׁוּבוֹת נִלְקְחוּ מִידֵי הַיְהוּדִים, וְרַק עֵסֶק הָרִבִּית נִשְׁאַר לָהֶם לְפַרְנָסָתָם. הַמַּלְוִים הַיְהוּדִים הָיוּ נְחוּצִים לְשַׁלִּיטֵי הָאָרֶץ, אַךְ שְׂנוּאִים בְּעֵינֵי עַם הָאָרֶץ. וְהַכְּנֵסִיָּה מִצִּדָּהּ הוֹסִיפָה לְעוֹרֵר אֶת חֲמַת הֶהָמוֹן נֶגֶד כָּל הַיְהוּדִים „שׂוֹנְאֵי יֵשׁוּ". הַיְהוּדִים רָאוּ, כִּי יְמֵי שַׁלְוָתָם בִּפְרַנְקִיָה סְפוּרִים וְהֵחֵלּוּ בְּעַצְמָם לִנְדֹּד מִשָּׁם אֶל אֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת. כִּתְאֹם יָצְאָה הַגְּזֵרָה מִלִּפְנֵי הַמֶּלֶךְ קַרְלוֹס הַשִּׁשִּׁי (1394), כִּי כָּל הַיְהוּדִים יַעַזְבוּ אֶת גְּבוּלוֹת פְּרַנְקִיָה מִבְּלִי שׁוּב עוֹד אֵלֶיהָ. וְשֵׁנִית לָקְחוּ בְּיָדָם יְהוּדֵי צָרְפַת מַטֵּה נוֹדְדִים וַיֵּצְאוּ מִפְּרַנְקִיָה לָנוּעַ אֶל יֶתֶר אַרְצוֹת אֵירוֹפָּה, וְרַק בִּגְבוּלוֹת פְּרוֹבַנְצִיָה נִשְׁאֲרוּ מֵהֶם מְתֵי מִסְפָּר—לִפְלֵיטָה.

לא. מְצוּקוֹת הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה. בָּעֵת הַהִיא רַבּוּ מְצוּקוֹת הַיְהוּדִים גַּם בִּמְדִינוֹת גֶּרְמַנְיָה, שֶׁהִקְצִיעָה לָהֶם בְּעָרֶיהָ שְׁכוּנָה מְיֻחֶדֶת (גִּיטוֹ) בִּכְדֵי לְהַבְדִּילָם מֵעַל הַנּוֹצְרִים שְׁכֵנֵיהֶם. הַגִּיטוֹ הָיָה מֵעֵין פַּרְוָר הָעִיר עִם שְׁעָרִים מְיֻחָדִים, שֶׁהָיוּ נִסְגָּרִים עַל מַסְגֵּר לִפְנוֹת עֶרֶב. לִפְעָמִים הָיוּ שַׁעֲרֵי הַגִּיטוֹ כְּעֵין מִבְצָר לַיְהוּדִים בִּפְנֵי הָאֲסַפְסוּף, וְלִפְעָמִים—מָצְאוּ לָהֶם שָׁם אֶת קִבְרָם בִּידֵי צוֹרְרֵיהֶם. תְּחוּם הַגִּיטוֹ הָיָה צַר מֵהָכִיל אֶת יוֹשְׁבָיו, וְלָרֹב יָשְׁבוּ בְּבַיִת אֶחָד מִשְׁפָּחוֹת אֲחָדוֹת. „אוֹת הַקָּלוֹן" בִּדְמוּת כֶּתֶם צָהֹב עַל בִּגְדֵי הַיְהוּדִים אוֹ בִּדְמוּת מִגְבַּעַת מְעוֹרֶרֶת צְחוֹק—הָיָה אָז לְחוֹבָה, וְהַיְהוּדִי שֶׁיָּצָא הַחוּצָה בִּלְעָדָיו עָנֹשׁ נֶעֱנַשׁ. דַּלּוּת הַיְהוּדִים גָּדְלָה מִיּוֹם לְיוֹם; הָאוּמָנִיּוֹת הַחֲשׁוּבוֹת נִלְקְחוּ מִידֵיהֶם וְרַק הַמִּסְחָר הַקָּטָן — בְּיִחוּד בִּבְגָדִים יְשָׁנִים אוֹ בְּעֵסֶק הָרִבִּית—הָיָה לִמְקוֹר פַּרְנָסָתָם. הָאוּמָנִים וְהַסּוֹחֲרִים הַנּוֹצְרִים לֹא הָיוּ מְקַבְּלִים חָבֵר יְהוּדִי לְתוֹךְ אֲגֻדּוֹתֵיהֶם. וְגַם

מַלְכֵי הָאָרֶץ וְשָׂרֶיהָ הִתְיַחֲסוּ אֲלֵיהֶם בְּבוּז. בְּעֵינֵי שַׁלִּיטֵי הָאָרֶץ הָיוּ הַיְהוּדִים לַאֲנָשִׁים הַנִּמְצָאִים מִחוּץ לִגְבוּלוֹת הַחֹק וְהַמִּשְׁפָּט, וּבְעַד זְכוּת הַיְשִׁיבָה וְהַהֲגַנָּה מִפְּנֵי בְּנֵי עַוְלָה הָיָה עֲלֵיהֶם לְשַׁלֵּם בְּמֵיטַב כַּסְפָּם. אֲבָל לֹא תָמִיד מָצְאוּ לָהֶם יְהוּדֵי הַגִּיטוֹ מַחֲסֶה בַּצַּר לָהֶם אֵצֶל מוֹשְׁלֵי „חֶסֶד" אֵלֶּה.

וּמִגְּבוּלוֹת פְרַנְקִיָה עָבְרָה גַּם לִמְדִינוֹת גֶּרְמַנְיָה הַבְּדוּתָה הַמַּבְהִילָה, כִּי מִשְׁתַּמְּשִׁים אָנוּ בְּדַם נוֹצְרִים לְצָרְכֵי הַמַּצּוֹת („עֲלִילַת הַדָּם"). וְעוֹד אַשְׁמַת הֶבֶל נוֹסְפָה עַל יְהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה, כִּי לוֹקְחִים הֵם אֶת „לֶחֶם הַקֹּדֶשׁ" שֶׁל הַנּוֹצְרִים וְדוֹקְרִים בּוֹ בְּסַכִּינִים עַד שֶׁיֵּצְאוּ מִתּוֹכוֹ נִטְפֵי דָם. מִחוּץ לָעִיר פוּלְדָה נִמְצְאוּ חֲלָלִים חֲמִשָּׁה יְלָדִים נוֹצְרִים (1235), וְהֶהָמוֹן הָאֱשִׁים בְּלִי שׁוּם חֲקִירָה וּדְרִישָׁה אֶת הַיְהוּדִים כִּי יָדָם בָּרֶצַח הַזֶּה, וַיִּתְנַפְּלוּ הַנּוֹצְרִים בִּצְלָבִים בִּידֵיהֶם עַל יוֹשְׁבֵי הַגִּיטוֹ וַיַּהַרְגוּ בָהֶם בְּלִי דִין וּמִשְׁפָּט שְׁלֹשִׁים אִישׁ וְאִשָּׁה. הַבִּקֹּרֶת שֶׁנִּקְבְּעָה מִטַּעַם הַמֶּלֶךְ עַל יְדֵי מְלֻמָּדִים נוֹצְרִים: לַחֲקֹר וְלִדְרֹשׁ הַמִּשְׁתַּמְּשִׁים הַיְהוּדִים בִּכְלָל בְּדַם נוֹצְרִים לְצָרְכֵי הַמַּצּוֹת, לֹא הוֹכִיחָה אֶת אַשְׁמָתָם, וּבְכָל זֹאת הוּשַׁת עַל יְהוּדֵי פוּלְדָה עֹנֶשׁ כָּסֶף. אָז פָּנוּ הַיְהוּדִים לְעֶזְרָה אֶל הָאֲפִּיפְיוֹר אִינוֹקֶנְטִי הָרְבִיעִי, שֶׁהָיָה אִישׁ יָשָׁר וְאוֹהֵב אֱמֶת, וְהוּא נַעֲנָה לָהֶם וַיַּעֲרֹךְ בִּשְׁנַת 1247 פְּקוּדָה („בּוּלָה") מְיֻחֶדֶת אֶל הַהֶגְמוֹנִים, וּבָהּ הוּא מוֹכִיחַ בִּרְאָיוֹת מִתּוֹרַת הַיַּהֲדוּת, כִּי עֲלִילַת הַדָּם נֶגֶד הַיְהוּדִים הִיא אַשְׁמַת שֶׁקֶר, וַיְצַו עַל הַכְּמָרִים הַסָּרִים לְמִשְׁמַעְתּוֹ, כִּי יַעַמְדוּ תָמִיד לִימִין הַיְהוּדִים בַּצַּר לָהֶם.

אֲבָל גַּם פְּקוּדַת הָאֲפִּיפְיוֹר לֹא הוֹעִילָה. מַגֵּפַת עֲלִילוֹת הַדָּם פָּשְׂתָה וְעָבְרָה בְּכָל עָרֵי גֶּרְמַנְיָה וְהֵבִיאוּ לִידֵי פְרָעוֹת וַהֲרִיגוֹת נוֹרָאוֹת בַּיְּהוּדִים. מְפִיצֵי הָעֲלִילוֹת הָיוּ לָרֹב הַכְּמָרִים עַצְמָם, שֶׁיַּלְדֵי הַנּוֹצְרִים הָיוּ נִרְצָחִים בִּידֵיהֶם אוֹ בִּידֵי שְׁלִיחֵיהֶם; לָהֶם עָזְרוּ גַּם הַסּוֹחֲרִים הַקָּתוֹלִים, שֶׁחָפְצוּ לְהִפָּטֵר מֵהִתְחָרוּת הַיְהוּדִים בְּמִסְחָרָם.

* פִּנְקְסֵי קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה מְלֵאִים פִּרְטֵי עֲלִילוֹת הַדָּם הָאֵלֶּה, שֶׁהֵבִיאוּ שׁוֹד וָשֶׁבֶר עַל מַרְבִּית הַיְהוּדִים בָּאָרֶץ הַזֹּאת. לִמְאוֹרָעוֹת הָרֶצַח הָיְתָה תָכְנִית אַחַת: לִפְנֵי חַג הַפֶּסַח אָבַד אוֹ נִרְצַח יֶלֶד נוֹצְרִי

„וּמִן הַסְּתָם" נִרְצַח בִּידֵי הַיְהוּדִים. בַּמָּקוֹם שֶׁיֶּלֶד נוֹצְרִי לֹא אָבַד וְלֹא נִרְצַח, הִמְצִיאוּ לָהֶם הַנּוֹצְרִים אֶת אַחַד הַגְּדוֹלִים, שֶׁבָּא לְהָעִי־ כִּי הַיְהוּדִים „מָצְצוּ" אֶת דָּמוֹ לְצָרְכֵי הַמַּצּוֹת. מַרְבִּית רָאשֵׁי הַנּוֹצְרִיּוּת יָדְעוּ הֵיטֵב, כִּי לַעֲלִילָה זוֹ אֵין כָּל יְסוֹד; אֲבָל רַק מְעַטִּים מָצְאוּ לָהֶם לְחוֹבָה לְהַכְחִישׁ אֶת הָאַשְׁמָה בְּקָבָל־עָם.

לג. הַמַּגֵּפָה הַשְּׁחוֹרָה; חַכְמֵי הַתּוֹרָה הָאַחֲרוֹנִים. צָרוֹת הַיְהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה גָּבְרוּ בְּיִחוּד בִּימֵי „גְּזֵרַת הַמְּצֹרָעִים". בִּשְׁנַת 1348 פָּרְצָה בְּאֵירוֹפָּה הַמַּגֵּפָה הַשְּׁחוֹרָה, שֶׁהִפִּילָה מֵאוֹת אַלְפֵי חֲלָלִים בֵּין הַנּוֹצְרִים, שֶׁלֹּא הָיוּ נִזְהָרִים בְּהִלְכוֹת טְהָרוֹת. גַּם בַּיְּהוּדִים נָגְעָה הַמַּגֵּפָה לְרָעָה; אוּלָם יַעַן כִּי תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת מַחֲמִירָה מְאֹד בְּחֻקֵּי הַבְּרִיאוּת וְהַנִּקָּיוֹן–לֹא רַבּוּ חַלְלֵי הַיְהוּדִים כְּחַלְלֵי הַנּוֹצְרִים שְׁכֵנֵיהֶם. וְגַם בַּדָּבָר הַזֶּה מָצְאוּ אַנְשֵׁי בְלִיַּעַל מָקוֹם לְהַעֲלִיל עַל הַיְהוּדִים עֲלִילַת שֶׁקֶר חֲדָשָׁה, כִּי הֵם הִרְעִילוּ אֶת בְּאֵרוֹת הַמַּיִם, וְלָכֵן פָּרְצָה הַמַּגֵּפָה. הַבָּרָה כָזוֹ שֶׁנָּפְלָה בְּאֵיזֶה מָקוֹם, הִתְפַּשְּׁטָה בִּמְהִירוּת הַבָּרָק בְּכָל עָרֵי גֶרְמַנְיָה וְעָלְתָה לְעַמֵּנוּ בְּאַלְפֵי קָרְבָּנוֹת חֲדָשִׁים. הַהֲרִיגוֹת בַּתּוֹשָׁבִים הַיְהוּדִים הֵחֵלּוּ בִּפְרַנְקִיָּה וּבְאַסְפַּמְיָה וְהִתְפַּשְּׁטוּ בְּכָל נוֹרְאוֹתֵיהֶן בִּמְדִינוֹת גֶּרְמַנְיָה. בְּאֶלְזַס, אוֹסְטְרִיָּה, שְׁוֵיצַרְיָה וּבִיהֶם הוּמְתוּ רִבְבוֹת יְהוּדִים בְּמִיתוֹת מְשֻׁנּוֹת, אוֹ כִּי נִטְבְּלוּ עַל כָּרְחָם. לִפְקוּדַת הָאַפִּיפְיוֹר קְלִימֶנְטִי הַשִּׁשִּׁי וּלְהוֹכָחוֹתָיו, כִּי לֹא הַיְהוּדִים אֲשֵׁמִים בְּהִתְפַּשְּׁטוּת הַמַּגֵּפָה–לֹא שָׂם הָאֲסַפְסוּף לֵב. בִּמְקוֹמוֹת אֲחָדִים נִסּוּ שָׂרֵי הָעִיר לְהוֹכִיחַ לֶהָמוֹן הַפּוֹרְעִים אֶת צִדְקַת הַיְהוּדִים, אַךְ הֵם גֹּרְשׁוּ מֵעַל פְּנֵיהֶם בְּחֶרְפָּה. בִּסְטְרַסְבּוּרְג, קוֹלוֹנְיָה, וֶרְמַיְשָׂה, פְרַנְקְפוּרְט, מַגֶנְצָה וּבְיֶתֶר עָרֵי גֶרְמַנְיָה נִשְׂרְפוּ אוֹ נִטְבְּחוּ יְהוּדִים לַאֲלָפִים בִּידֵי הַפּוֹרְעִים, וְהַנִּשְׁאָרִים שָׁלְחוּ יָד בְּנַפְשָׁם. רַבִּים מִיהוּדֵי גֶרְמַנְיָה נִמְלְטוּ בַּיָּמִים הָהֵם אֶל מְדִינַת פּוֹלַנְיָה הַקְּרוֹבָה, וְשָׁם מָצְאוּ לָהֶם עִם יֶתֶר אֲחֵיהֶם בְּנֵי עַמָּם מְנוּחָה וּמַרְגֹּעַ מִתְּלָאוֹתֵיהֶם וְעִנּוּיֵיהֶם.

הַהִתְפַּתְּקָאוֹת הָרַבּוֹת שֶׁבָּאוּ עַל יְהוּדֵי גֶרְמַנְיָה בָּעֵת הַהִיא הֵבִיאוּ דִלְדּוּל וִירִידָה גַּם בְּמַצַּב הַשְׂכָּלָתָם. חַכְמֵי הַתּוֹרָה לֹא הִצְטַיְּנוּ שָׁם בְּיוֹתֵר, וְרוּחַ הַיַּהֲדוּת הִצְטַמְצְמָה רַק בְּמִנְהֲגֵי הַדָּת. חַיֵּי הַמִּשְׁפָּחָה וְחַיֵּי

בֵית הַכְּנֶסֶת — אֵלֶּה הָיוּ שְׁנֵי מִקְלָטִים, שֶׁיְּהוּדֵי אֵירֹפָּה הַנַּעֲנִים מָצְאוּ לָהֶם שָׁם מִפְלָט וּמַרְגֹּעַ לְנַפְשָׁם הַנִּהֲלָאָה. לַמְרוֹת הָרְדִיפוֹת וְהַגְּזֵרוֹת הַקָּשׁוֹת הִצְטַיְּנוּ יְהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה בְּחַיֵּי־מִשְׁפַּחְתָּם הַמְלֵאִים טָהֳרַת הָרוּחַ וְטָהֳרַת הַגּוּף, אַהֲבָה נֶאֱמָנָה לְעַמָּם וּמְסִירוּת נֶפֶשׁ בֵּין אִישׁ לְאָחִיו. הַקְּהִלָּה דָּמְתָה לְמִשְׁפָּחָה אַחַת גְּדוֹלָה, שֶׁאִחֲדָה אֶת כָּל בָּנֶיהָ בְּקֶשֶׁר הַקָּיָם בְּאָרְחוֹת חַיֵּיהֶם וּבְשְׁאִיפוֹתֵיהֶם; וְרַב הָעִיר הָיָה לַאֲבִי כָּל עֲדָתוֹ, שֶׁדָּאַג תָּמִיד לִשְׁלוֹמָהּ וּלְהַצְלָחָתָהּ. בֵּית הַכְּנֶסֶת הָיָה לִמְצוּדָה חֲזָקָה, שֶׁיְּהוּדֵי אֵירֹפָּה הִתְבַּצְּרוּ בָהּ בִּימֵי רָעָה, וְהַנְּצוּרִים בּוֹ הָיוּ בוֹחֲרִים לִשְׂרֹף עֲלֵיהֶם אֶת מִבְצָרָם הָאַחֲרוֹן הַזֶּה וְלָמוּת מוֹת גִּבּוֹרִים בִּקְרִיאַת „שְׁמַע יִשְׂרָאֵל" — מִנְּפֹל בִּידֵי אוֹיְבֵיהֶם וּמְנַדֵּיהֶם, וְלִחְיוֹת חַיֵּי קָלוֹן וּבְגִידָה. שְׁמוֹת הַקְּדוֹשִׁים הָאֵלֶּה שֶׁמָּסְרוּ אֶת נַפְשָׁם עַל קְדוּשַׁת הַשֵּׁם מִלְאוּ אֶת פִּנְקְסֵי כָּל הַקְּהִלּוֹת בְּאֵירֹפָּה, וְדוֹרוֹת שְׁלֵמִים הָיוּ מַזְכִּירִים אֶת נִשְׁמוֹתֵיהֶם הַטְּהוֹרוֹת לִבְרָכָה וְלִתְהִלָּה בִּתְפִלּוֹתֵיהֶם.

רְדִיפוֹת הַיְּהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה רָפוּ מְעַט רַק בַּמֵּאָה הַחֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה, וּקְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים הֵחֵלּוּ לִבְנוֹת לְאַט־לְאַט אֶת הֲרִיסוֹתָן.

חָכְמַת יִשְׂרָאֵל הִצְטַמְצְמָה בֵּין יְהוּדֵי גֶּרְמַנְיָה בִּשְׁתֵּי הַמֵּאוֹת הָאַחֲרוֹנוֹת לִתְקוּפַת יְמֵי הַבֵּינַיִם רַק בְּלִמּוּד הַתּוֹרָה; לְגָדוֹל חַכְמֵי הַתַּלְמוּד בְּדוֹרוֹ נוֹדַע לְשֵׁם ר' מֵאִיר (מַהֲרַ"ם) מֵרוֹטֶנְבֶּרְג, שֶׁהָיָה אֶחָד מִשְּׁיָרֵי בַּעֲלֵי „הַתּוֹסָפוֹת" וְיָשַׁב עַל כִּסֵּא הָרַבָּנוּת בְּתוֹר רַב כּוֹלֵל לְכָל קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּגֶרְמַנְיָה (בַּמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה). הַמַּהֲרַ"ם חִבֵּר פֵּרוּשִׁים רַבִּים לְהִלְכוֹת הַתַּלְמוּד, וְהִצְטַיֵּן בִּבְקִיאוּתוֹ הַרְבֵּה בְּסִפְרֵי חֲזַ"ל וּבְסִגְנוֹנוֹ הַצַּחָה בַּשָּׂפָה הָעִבְרִית. בִּימֵי הָעֲלִילוֹת וּנְדוּדֵי הַיְּהוּדִים מִגֶּרְמַנְיָה יָצָא גַּם הוּא בְּרֹאשׁ הַגּוֹלִים, אַךְ נִתְפַּשׂ לַמַּלְכוּת בְּמִצְוַת הַקֵּיסָר רוּדָלְף וְהוּשַׁב בְּבֵית הַכֶּלֶא. שָׁנִים רַבּוֹת יָשַׁב הָרַב הַגָּדוֹל הַזֶּה בְּבֵית כִּלְאוֹ וְהֵפִיץ מִשָּׁם אֶת תּוֹרָתוֹ בֵּין בְּנֵי עַמּוֹ, וּבְבֵית כִּלְאוֹ זֶה הֵשִׁיב גַּם אֶת רוּחוֹ לֵאלֹהִים. עוֹד בְּחַיָּיו אָמְרוּ הַיְּהוּדִים לִפְדּוֹת אֶת רַבָּם הַגָּדוֹל בִּסְכוּם כֶּסֶף רַב, אַךְ ר' מֵאִיר הִתְנַגֵּד לְחֶפְצָם הַטּוֹב הַזֶּה, פֶּן יוֹסִיפוּ מַלְכֵי הָאָרֶץ לְהוֹצִיא מֵהֶם כֶּסֶף בְּמַאֲסַר רַבָּנֵיהֶם וַחֲכָמֵיהֶם. אוּלָם אַחֲרֵי מוֹתוֹ פָּדוּ הַיְּהוּדִים

אֶת גּוּפַת רַבָּם וֶהֱבִיאוּהוּ לְקֶבֶר יִשְׂרָאֵל בְּוָרְמַיְשָׂא.

בֵּין גְּדוֹלֵי רַבָּנֵי גֶּרְמַנְיָה בַּדּוֹרוֹת הָהֵם רְאוּיִם לְהִזָּכֵר גַּם: ר׳ יִשְׂרָאֵל אִיסֶרְלִין, ר׳ יִשְׂרָאֵל בְּרוּנָא וְר׳ יוֹם טוֹב (לִיפְּמַן). מְחַבֵּר הַסֵּפֶר הֶחָשׁוּב „נִצָּחוֹן". הַמֵּכִיל דִּבְרֵי סַנֵּגוֹרְיָה עַל הַיַּהֲדוּת בִּפְנֵי מִתְנַגְּדֶיהָ וְצוֹרְרֶיהָ.

לג. הַיְהוּדִים בְּאִיטַלְיָה. בְּחֶשְׁכַת יְמֵי הַבֵּינַיִם הָיְתָה אִיטַלְיָה הָאָרֶץ הַיְחִידָה. שֶׁהַיְהוּדִים לֹא נִרְדְּפוּ בָהּ כְּבְיֶתֶר אַרְצוֹת אֵירוֹפָּה. אֶרֶץ זוּ נִפְלְגָה אָז לִגְלִילוֹת וְעָרִים חָפְשִׁיּוֹת, וְתוֹרַת הַקַּנָּאוּת שֶׁל אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית לֹא נִכְנְסוּ לָרֹב אֶל לִבּוֹת הָאִיטַלְקִים. גַּם בִּגְבוּלוֹת מֶמְשֶׁלֶת הָאַפִּיפְיוֹר – בְּרוֹמָא לֹא הֶחֱמִירוּ בְּיוֹתֵר בַּחֻקִּים שֶׁכְּנֶגֶד הַיְהוּדִים. הֵם יָשְׁבוּ שָׁם בִּשְׁכוּנָה מְיֻחֶדֶת, וּבְרֹאשָׁם עָמְדוּ פַּרְנָסֵי הַקְּהִלָּה, שֶׁהָיוּ הַמְתַוְּכִים בֵּין שִׁלְטוֹן הָאַפִּיפְיוֹר וּבֵין הָאֶזְרָחִים הַיְהוּדִים, וְנִהֲלוּ אֶת כָּל עִנְיְנֵי עֲדָתָם.

מַעֲמַד הַיְהוּדִים בְּאִיטַלְיָה עָלָה הַרְבֵּה עַל מַצָּבָם בַּאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת, כִּי בָהּ יָכְלוּ לַעֲסֹק בְּכָל הַמִּסְחָרִים וּבְאֻמָּנֻיּוֹת שֶׁבָּעוֹלָם. בְּאִיטַלְיָה הַדְּרוֹמִית וּבְאִי סִיצִילְיָה עָסְקוּ גַּם בַּעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה וּבְגִדּוּל מֶשִׁי; בְּעָרֵי הַחוֹף וֶנֶצְיָה וְגֶנוּוָה הִשְׁתַּתְּפוּ הַסּוֹחֲרִים הַיְהוּדִים גַּם בִּסְחַר הַיָּם. בְּתוֹךְ הָאָרֶץ עָזְרוּ יְהוּדֵי אִיטַלְיָה הַרְבֵּה בַּהֲפָצַת מְלַאֲכוֹת הַכְּפָר וּתְבוּאוֹת הָאֲדָמָה, וּבְעֵסֶק הָרִבִּית הִתְנַהֲגוּ בְּיֹשֶׁר הַמַּלְוִים הַיְהוּדִים יֹתֵר מֵהַנּוֹצְרִים הַקָּתוֹלִים. שֶׁפָּרְשׁוּ אֶת רִשְׁתָּם בִּמְדִינַת לָמְבַּרְדִיָּה.

* מַצָּבָם הַחָמְרִי הַטּוֹב שֶׁל יְהוּדֵי אִיטַלְיָה הִשְׁפִּיעַ לְטוֹבָה גַּם עַל מַצַּב הַשְׂכָּלָתָם. חֲכָמִים וְסוֹפְרִים יְהוּדִים מִלְאוּ אֶת עָרֵי הַמַּדָּעִים: פַּדּוּבָה, סַלֵירְנוֹ וְעוֹד. בַּמֵּאָה הָאַחַת עֶשְׂרֵה הִתְפַּרְסְמוּ שָׁם בֵּין חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל הַפַּיְטָנִים בְּנֵי מִשְׁפַּחַת קָלוֹנִימוֹס, הַבַּלְשָׁן ר׳ נָתָן הָרוֹמִי, מְחַבֵּר הַסֵּפֶר הֶחָשׁוּב „הֶעָרוּךְ". הַמֵּכִיל אֶת כָּל הַמִּלִּים הַקָּשׁוֹת וְהַזָּרוֹת שֶׁבְּסִפְרֵי חֲזַ״ל.

בְּיִחוּד הִצְטַיְּנוּ בְּאִיטַלְיָה הָרוֹפְאִים הַיְהוּדִים, עַד כִּי עוֹרְרוּ כְּנֶגְדָּם אֶת קִנְאַת הָרוֹפְאִים הַנּוֹצְרִים, שֶׁהוֹצִיאוּ עֲלֵיהֶם דִּבָּה, כִּי מַזִּיקִים הֵם

לַחוֹלִים הַנּוֹצְרִים, וְהַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית מָצְאָה אָז לְנָחוּץ: לֶאֱסֹר עַל בָּנֶיהָ לְהִתְרַפֵּא אֵצֶל רוֹפְאִים יְהוּדִים. וְלַמְרוֹת אִסּוּר כָּזֶה יָצָא שֵׁם הָרוֹפְאִים הַיְהוּדִים לִתְהִלָּה בְּכָל אִיטַלְיָה לְמַלְכֵי הָאָרֶץ וְשָׂרֶיהָ, וְגַם רָאשֵׁי הַכְּנֵסִיָּה בְּעַצְמָם דָרְשׁוּ בַּעֲצוֹתֵיהֶם.

בֵּין הַחוֹקְרִים הַיְהוּדִים בְּאִיטַלְיָה הִתְפַּרְסְמוּ בַּמֵּאָה הַשְּׁלֹש עֶשְׂרֵה: מְתַרְגֵּם סִפְרֵי הָרַמְבַּ״ם לְאִיטַלְקִית ר׳ יַעֲקֹב אֲנַטוֹלִי וְהָרוֹפֵא ר׳ הִלֵּל וִירוֹנָה. בֵּין הַפַּיְטָנִים נוֹדַע לִתְהִלָּה הַמְשׁוֹרֵר וְהַמֵּלִיץ ר׳ עִמָּנוּאֵל הָרוֹמִי, בֶּן דוֹרוֹ שֶׁל הַחוֹזֶה הַגָּדוֹל דַּנְטִי (בַּמֵּאָה הַשְּׁלֹש עֶשְׂרֵה וְהָאַרְבַּע עֶשְׂרֵה). שִׁירַת עִמָּנוּאֵל הָרוֹמִי מִצְטַיֶּנֶת בַּחֲרִיפוּתָהּ וּבְחֹפֶשׁ מִבְטָאֶיהָ; תָּכְנָהּ הָיוּ לָרֹב דִּבְרֵי אַהֲבָה וְתַעֲנֻגֵי הַחַיִּים. בְּיִחוּד נִתְפַּרְסֵם לִתְהִלָּה סִפְרוֹ „הַתֹּפֶת וְהָעֵדֶן״, הַמֵּכִיל שְׁנִינָה עוֹקֶצֶת נֶגֶד בְּנֵי דוֹרוֹ.

בֵּין גְּדוֹלֵי יִשְׂרָאֵל בְּאִיטַלְיָה נוֹדַע בְּסוֹף תְּקוּפַת יְמֵי הַבֵּינַיִם גַּם הַסּוֹפֵר וְהֶחָכָם הַמְּדִינִי: ר׳ קְלוֹנִימוּס בֶּן קְלוֹנִימוּס, שֶׁתִּרְגֵּם הַרְבֵּה סְפָרִים חֲשׁוּבִים מֵעַרְבִיאִית לְעִבְרִית, וְהַמְּצֻיָּנִים בְּחִבּוּרָיו הֵם: „אִגֶּרֶת בַּעֲלֵי חַיִּים״, „אֶבֶן בֹּחַן״ וּ„מַסֶּכֶת פּוּרִים״ — הַמְּכִילִים לָרֹב דִּבְרֵי תוֹכָחָה וּמוּסָר אוֹ שְׁנִינוֹת חֲרִיפוֹת.

תַּמְצִית הַפֶּרֶק הַחֲמִישִׁי

סֵפֶר הַזִּכְרוֹנוֹת וְהַפִּיּוּטִים בִּימֵי הַבֵּינַיִם.

תְּקוּפַת יְמֵי הַבֵּינַיִם מִצְטַיֶּנֶת מִתְּקוּפוֹת קוֹרוֹתֵינוּ הַקּוֹדְמוֹת-בָּזֶה, שֶׁפְּרָטֵי מְאוֹרְעוֹתֶיהָ נִרְשְׁמוּ לָרֹב בִּידֵי גְדוֹלֵי הָעָם בַּסֵּפֶר, וְהִשְׁתַּלְשְׁלוּת הַמִּקְרִים נוֹסְדוּ אֵיפוֹא לֹא עַל הַשְׁעָרוֹת וַאֲגָדוֹת בְּעָלְמָא, אֶלָּא עַל מְקוֹרוֹת הִיסְטוֹרִיִּים, הַנֶּחְלָקִים לִשְׁלֹשָׁה מִינִים: לְסִפְרֵי זִכְרוֹנוֹת, לְפִנְקְסֵי הַקְּהִלּוֹת וּלְפִיּוּטִים. לְטוּבֵי סִפְרֵי זִכְרוֹנוֹתֵינוּ בִּימֵי הַבֵּינַיִם נֶחְשָׁבִים: „מַסְעוֹת" ר' בִּנְיָמִין „וְסִבּוּבוֹ" שֶׁל ר' פְּתַחְיָה, הַמְּכִילִים תֵּאוּרִים וְסִפּוּרֵי מַעֲשִׂיּוֹת עַל אָרְחוֹת חַיֵּי עַמֵּנוּ בְּאַרְצוֹת אֵירוֹפָּה, אַפְרִיקָה וְאַסְיָה בַּמֵּאָה הַשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה. לַמְרוֹת אִי־דִיּוּק הַזְּמַנִּים מְפִיצִים שְׁנֵי הַסְּפָרִים הָאֵלֶּה אוֹר בָּהִיר עַל הַרְבֵּה מְאוֹרָעוֹת וּמַעֲשִׂים בְּקוֹרוֹת עַמֵּנוּ בָּעֵת הַהִיא. סִפְרֵי זִכְרוֹנוֹתֵינוּ בִּימֵי מַסְעֵי הַצְּלָב הֵם: „גְּזֵרוֹת תַּתְנַ"וּ" לְרַאֲבַ"ן, מְגִלַּת ר' אֶפְרַיִם מִבּוֹנָא (גְּזֵרוֹת תַּתְקַלַ"א), „עֵמֶק הַבָּכָא" לְר' יוֹסֵף הַכֹּהֵן וּרְשִׁימוֹת בְּנֵי מִשְׁפַּחַת וִירְגָא הַמְּתַנּוֹת אֶת רְדִיפוֹת בְּנֵי עַמֵּנוּ בִּסְפָרַד בַּמֵּאָה הַי"ד (בְּיִחוּד „בְּשֵׁבֶט יְהוּדָה"). מִלְּבַד הַסְּפָרִים הָאֵלֶּה שֶׁמְּחַבְּרֵיהֶם הָיוּ לָרֹב עֵדֵי רְאִיָּה לַמְּאוֹרָעוֹת הַנּוֹרָאִים בְּחַיֵּי עַמָּם נִמְצָא חֹמֶר רַב לְקוֹרוֹתֵינוּ גַּם בְּפִנְקְסֵי הַקְּהִלּוֹת שֶׁנִּשְׁאֲרוּ לִפְלֵיטָה מִכִּלְיוֹן־הָעֵת. הַקּוּנְטְרֵסִים, הַמְּגִלּוֹת, הָרְשִׁימוֹת וְהַפִּנְקָסִים הַלָּלוּ מְתָאֲרִים לָנוּ עוּבְדוֹת מַרְעִישׁוֹת אֶת הַלֵּב וּמְסַמְּרוֹת אֶת הַשֵּׂעָר עַל עָרִיצוּת צוֹרְרֵי הַיְּהוּדִים מִצַּד זֶה וְעַל מְסִירוּת נַפְשָׁם הַקִּיצוֹנִית שֶׁל הַמָּטִים לַהֶרֶג עַל קְדוּשַּׁת תּוֹרָתָם.

מַצֵּבוֹת חַיּוֹת נִצְּבוּ עַל קִבְרוֹת הַגִּבּוֹרִים־הַקְּדוֹשִׁים גַּם בְּפִיּוּטִים מְיֻחָדִים, שֶׁנִּתְחַבְּרוּ מֵאֵת פַּיְטָנִים שׁוֹנִים לְזֵכֶר הַשּׁוֹד וְהַשֶּׁבֶר שֶׁבָּאוּ עַל עַמָּם. הַפַּיְטָנִים הָאֵלֶּה לֹא חוֹנְנוּ מֵאֵת הַטֶּבַע בְּכִשְׁרוֹן פִּיּוּטִי רַב, אַךְ דִּבְרֵיהֶם מְלֵאִים רֶגֶשׁ עָמֹק, וּבַחֲרוּזִים מְתַנִּים הֵם אֶת קוֹרוֹת עִנּוּיֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם:

עַפְעַפַּי יִזְּלוּ מַיִם דֶּמַע לְהַגִּירָה וַאֲקוֹנֵן עֲלֵי הֲרוּגֵי אַשְׁפִּירָה:
בַּשֵּׁנִי בִּשְׁמוֹנָה בוֹ בְּיוֹם מַרְגֵּעַ הָקְרָה נֶהֶרְגוּ בַּחוּרֵי חֶמֶד וִישִׁישֵׁי הֲדָרָה.
קְהִלַּת וַרְמַיְשָׂא בַּחוּנָה וּבְחוּרָה פַּעֲמַיִם קְדֻשָּׁה שֵׁם הַמְּיֻחָד בַּמּוֹרָא;
וְעַל אַדִּירֵי קָהָל מַגֶּנְצָא הַהֲדוּרָה הִשְׁלִימוּ נַפְשָׁם עַל יִחוּד שֵׁם הַנּוֹרָא
נִבְלָתָם כְּסוּחָה לְחַיַּת אֶרֶץ וְלִבְהֵמוֹת-יוֹנֵק עִם אִישׁ שֵׂיבָה, עֲלָמִים וַעֲלָמוֹת.

אֵין זוֹ שִׁירַת אֶבֶן גְּבִירוֹל וְהַלֵּוִי הַקּוֹבֶלֶת לַד' וְתוֹבַעַת מִמֶּנּוּ אֶת עֶלְבּוֹן אֻמָּתָם הַנִּמְקָה בְּשִׁבְיָהּ, כִּי אִם אֶנְקַת נֶאֱנָשִׁים וְעוֹבְדֵי עֵצוֹת. פַּיְטָן שֵׁנִי מְתָאֵר לָנוּ בִּצְבָעִים בְּהִירִים לְמַדַּי אֶת קְלַסְתֵּר פְּנֵי הָאֻמָּה בְּחֶשְׁבַּת יְמֵי הַבֵּינַיִם:

שְׁנוֹתֵינוּ סָפוּ בְּקַלּוֹת וְדַלּוֹת, נְקַוֶּה לָאוֹר וְהִנֵּה קָלוֹן וְשִׁפְלוּת;
מָשְׁלוּ בָנוּ עֲבָדִים, וַאֲנַחְנוּ – בַּגָּלוּת. לְקָחוּנוּ זֵדִים לְנַחֲלַת אֲחֻזָּה
אָזְלַת יָדֵנוּ וְיָדָם – עַזָּה, נֶאֱלַמְנוּ כְּרָחֵל לִפְנֵי גוֹזְזָהּ..

בַּחֲרוּז הָאַחֲרוֹן מִשְׁתַּקְּפִים כָּל חַיֵּי עַמֵּנוּ בָּעֵת הַהִיא: כְּרָחֵל נֶאֱלָמָה עָמְדוּ אֲבוֹתֵינוּ כְּאוֹת שָׁנִים לִפְנֵי גוֹזְזֵיהֶם וְאוֹכְלֵיהֶם וְדוֹמָם נָתְנוּ לָהֶם לֹא רַק אֶת צַמְרָם, אֶלָּא גַּם אֶת בְּשָׂרָם וְדָמָם, וְרַק לֹא – אֶת נִשְׁמָתָם.

(א. ליבושיצקי).

שִׂיחָה מֻקְדֶּמֶת.

הָאַסְפַּמִים

אֶרֶץ הָאַסְפַּמִים (הַנִּקְרָאִים בְּסִפְרָתֵנוּ גַּם „שְׂפָנִים") מִשְׂתָּרַעַת בַּחֲצִי הָאִי הַפִּרֵינֵאִי. יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הָיוּ מִין עֵרֶב־רַב מִבְּנֵי שֵׁבֶט הָאִבֵּרִים וְהַקֶּלְטִים. וּבְרָבוֹת הַיָּמִים הִתְעָרְבוּ בָהֶם גַּם שִׁבְטֵי אִיטַלְיָה, גֶּרְמַנְיָה וְגַלְיָה. וּלְפִיכָךְ גַּם שְׂפַת הָאַסְפַּמִים הִיא מֻרְכֶּבֶת מִלְּשׁוֹנוֹת שִׁבְטֵי הָרוֹמָנִים.

בַּמֵּאָה הָאַחַת־עֶשְׂרֵה נוֹסְדוּ בִגְבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה אַרְבַּע מַמְלָכוֹת נוֹצְרִיּוֹת מְיֻחָדוֹת: קַשְׁטִילְיָה, נַבַרָה, אֲרַגוֹנְיָה וְקַטָלוֹנְיָה; בִּימֵי מַסְעֵי הַצְּלָב הוֹסִיפוּ מַלְכֵי הַנּוֹצְרִים לִקְרֹעַ מִידֵי הָעַרְבִיאִים מְדִינוֹת שְׁלֵמוֹת וַיַּרְחִיבוּ אֶת גְּבוּלוֹת מֶמְשְׁלוֹתֵיהֶם. מֵאַרְבַּע הַמַּמְלָכוֹת הָאֵלֶּה הִשְׁפִּיעוּ בְּיוֹתֵר עַל קוֹרוֹת הָאַסְפַּמִים שְׁתֵּי הַמְּדִינוֹת: קַשְׁטִילְיָה וַאֲרַגוֹנְיָה.

בִּימֵי מֶלֶךְ קַשְׁטִילְיָה דוֹן פֶּדְרוֹ (1350—1361) פָּרְצוּ מְהוּמוֹת רַבּוֹת בַּמְּדִינָה הַזֹּאת בְּשֶׁל רִיבוֹת מִשְׁפָּחָה בַּחֲצַר הַמַּלְכוּת. וְאַחֲרֵי מִלְחֶמֶת־אַחִים אֲרֻכָּה נָפַל הַמֶּלֶךְ הֶחָסִיד הַזֶּה לִפְנֵי אָחִיו דוֹן הֶינְרִיךְ. הַמְּבוּכוֹת וְהַפְּרָעוֹת נִמְשְׁכוּ בְּקַשְׁטִילְיָה עַד עֲלוֹת עַל כִּסֵּא הַמַּלְכוּת הַמַּלְכָּה אִיזַבֶּלָה, שֶׁנִּשְּׂאָה לְפֶרְדִּינַנְדוֹ מֶלֶךְ אֲרַגוֹנְיָה וּשְׁתֵּי מְדִינוֹתֵיהֶם הִתְחַבְּרוּ וַתִּהְיֶינָה לְמַמְלָכָה אַחַת (1479).

מַצַּב הַיְּהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה לֹא הָיָה קָבוּעַ. אַלְפוֹנְסוֹ הָרִאשׁוֹן הִטָּה חֶסֶד לַיְּהוּדִים, וּבְיָמָיו נִסְפְּחוּ רַבִּים מִגְּדוֹלֵי הַיְּהוּדִים לְמִשְׂרוֹת הַמְּדִינָה. אַלְפוֹנְסוֹ הַשֵּׁנִי מֶלֶךְ אֲרַגוֹנְיָה הָיָה אִישׁ נָאוֹר וּמַשְׂכִּיל וְהוֹקִיר מְאֹד אֶת כִּשְׁרוֹנוֹת הַיְּהוּדִים בַּחַיִּים וּבַסִּפְרוּת. גַּם בִּימֵי אֲחָדִים מִיֶּתֶר מַלְכֵי אַסְפַּמְיָה חָיוּ הַיְּהוּדִים בְּשַׁלְוָה וְהֵבִיאוּ תוֹעֶלֶת רַבָּה לְאֶרֶץ מוֹשָׁבָם. אַךְ מַצָּבָם הֵחֵל לְהִתְרוֹפֵף בַּעֲבוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת רוּחַ הַקַּנָּאוּת הַקָּתוֹלִית, וְהַכְּמָרִים הֵחֵלּוּ לְסַכְסֵךְ אִישׁ בְּאָחִיו. בִּנְפֹל דּוֹן פֶּדְרוֹ לִפְנֵי צָר עוֹד הוּרַע מַצַּב הַיְּהוּדִים בְּקַשְׁטִילְיָה. בַּאֲשֶׁר הָיוּ מִבַּעֲלֵי בְרִיתוֹ וְרַבִּים מִצְּעִירֵי הַיְּהוּדִים נִלְחֲמוּ בֵּין צְבָאוֹתָיו נֶגֶד אָחִיו. הָאַפִּיפְיוֹר אוּרְבַּן הַחֲמִישִׁי שָׂמַח לְאֵיד הַמֶּלֶךְ הֶחָסִיד הַזֶּה וְהֵבִיא רְאָיָה מִן הַפָּסוּק: „יִשְׂמַח צַדִּיק כִּי חָזָה נָקָם" — וַתְּהִי הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית הַשְּׂמֵחָה לְמַפֶּלֶת דּוֹן פֶּדְרוֹ הַבּוֹגֵד, אֲשֶׁר הִתְקָרֵב אֶל הַיְּהוּדִים...

פּוֹרְטוּגַלְיָה (פּוֹרְטוּגַל) הִיא מְדִינָה מְיֻחֶדֶת בַּחֲצִי הָאִי הַפִּרֵינֵאִי דְּרוֹמָה מַעֲרָבָה. וְעִיר בִּירָתָהּ לִיסַבּוֹן. הַיְּהוּדִים יָשְׁבוּ בָהּ מִימֵי קֶדֶם, וּבִימֵי מַלְכֵי חֶסֶד אֲחָדִים הָיָה מַצָּבָם טוֹב וְרַבִּים מֵהֶם עָלוּ שָׁם לִגְדֻלָּה. אוּלָם הַקַּנָּאוּת הַקָּתוֹלִית עָבְרָה גַּם בָּאָרֶץ הַזֹּאת. כִּבְיֶתֶר מְדִינוֹת אַסְפַּמְיָה. וְגוֹרַל הַיְּהוּדִים הוּטַל בְּחֵיק־הָאִינְקְוִיזִיצְיָה.

(א. לִיבוּשִׁיצְקִי).

פֶּרֶק שִׁשִּׁי: אַחֲרִית הַיְּהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה.

(בְּעֶרֶךְ: א׳ שכ״א—א׳ תכ״ג לַחֻרְבָּן; 1390—1492).

לח. פְּרָעוֹת וַהֲרִיגוֹת; חַכְמֵי הַתּוֹרָה. בְּחַיֵּי יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה בַּמֵּאָה הָאַרְבַּע עֶשְׂרֵה וְהַחֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה הִשְׁתַּמְּשׁוּ אוֹר וּצְלָלִים בְּעִרְבּוּבְיָה. בְּהַשְׂכָּלָתָם וּבַחֲרִיצוּתָם הַמִּסְחָרִית כּוֹנְנוּ לָהֶם הַיְּהוּדִים בְּקַשְׁטִילְיָה וּבַאֲרַגוֹנְיָה מַעֲמָד אֵיתָן, וּמַלְכֵי הָאָרֶץ הוֹקִירוּ אֶת מַעֲלוֹתֵיהֶם אֵלּוּ וַיְמַנּוּ אֶת הַמְּצֻיָּנִים שֶׁבָּהֶם בֵּין שָׂרֵי הַמְּלוּכָה. כִּמְעַט לְכָל מַלְכֵי אַסְפַּמְיָה הָיוּ שָׂרֵי־אוֹצָרוֹת וְגִזְבָּרִים, רוֹפְאִים וּמְלַמְּדִים מִקֶּרֶב הַיְּהוּדִים. בְּנֵי הַמִּשְׁפָּחוֹת הַיְּהוּדִיּוֹת: בֶּנְבֶנְשְׁתִּי, נִיגְרוֹ (אִבֶּן־יַחְיָא), אֲבוּלַפְיָה, פִּיגוֹן וַאֲבַרְבְּנְאֵל נֶחְשְׁבוּ בֵּין אֲצִילֵי הָעָם („דוֹנִים“) וְרוֹאֵי פְּנֵי הַמֶּלֶךְ. בְּיִחוּד הִצְטַיְּנוּ בָּעֵת הַהִיא הַשָּׂרִים הַיְּהוּדִים: דוֹן שְׁמוּאֵל אֲבַרְבְּנְאֵל וְדוֹן יוֹסֵף פִּיגוֹן, שֶׁהֵבִיאוּ תּוֹעֶלֶת מְרֻבָּה בְּמִפְעֲלֵיהֶם לְאֶרֶץ מוֹלַדְתָּם, אֲבָל לֹא רַבָּה הָיְתָה הַטּוֹבָה שֶׁהֵבִיאוּ לְעַמָּם בְּאָרְחוֹת חַיֵּיהֶם. הַשָּׂרִים וְהָאֲצִילִים הַיְּהוּדִים חָיוּ, כַּחֲבֵרֵיהֶם הַקַּתּוֹלִים, חַיֵּי תַעֲנוּגִים וּמוֹתָרוֹת, וְאָהֲבוּ לְהִתְקַשֵּׁט בְּבִגְדֵי תִפְאָרָה וּבַעֲדִי עֲדָיִים. וְהִתְקַשְּׁטוּת יְתֵרָה זוּ עוֹרְרָה כְּנֶגְדָּם אֶת שִׂנְאַת הָאַסְפַּמִּים. עָשְׁרָם שֶׁל יְהוּדִים יְחִידִים הָיָה לְסֵמֶל הַקִּנְאָה לְכָל עַם הַיְּהוּדִים. בְּיוֹתֵר גָּדְלָה הַשִּׂנְאָה לַיְּהוּדִים בֵּין אֲצִילֵי הָאַסְפַּמִּים וּבֵין הַכְּמָרִים. דוֹנֵי אַסְפַּמְיָה הַגֵּאִים קִנְאוּ בַשָּׂרִים מִבְּנֵי עַם זָר, וּבְעֵינֵי הַכֹּהֲנִים נֶחְשְׁבָה גְּדֻלַּת הַיְּהוּדִים לַחֲטָאָה נֶגֶד הַכְּנֵסִיָּה. בְּקַשְׁטִילְיָה לְבַד נִמְצְאוּ יְהוּדִים בְּמִסְפַּר מִלְיוֹן אִישׁ, וּבְרֹאשׁ קְהִלּוֹתֵיהֶם הַמְּסֻדָּרוֹת עָמְדוּ הָרַבָּנִים וּנְשִׂיאֵי הָעֵדָה. בְּעִנְיָנֵיהֶם הַפְּנִימִיִּים הָיְתָה לִיהוּדֵי אַסְפַּמְיָה הַנְהָגָה חָפְשִׁית כְּלִקְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּבָבֶל וּבְאַסְפַּמְיָה הָעַרְבִיאִית. חֹפֶשׁ הַיְּהוּדִים בְּחַיֵּיהֶם הַפְּנִימִיִּים וַעֲלִיַּת אֲחָדִים מֵהֶם לִגְדֻלָּה בְּהַנְהָגַת הַמְּדִינָה — הִרְגִּיזוּ מְאֹד אֶת הָאֲצִילִים וְאֶת הַכְּמָרִים.

וַיֶּרַע הַשִּׂנְאָה לַיְהוּדִים הֵחֵל לְהַעֲלוֹת צִמְחֵי לַעֲנָה. זְקַן הַכֹּהֲנִים (דֵיקָן) בְּשִׁיבִילְיָה פֶרְנַנְדוֹ-מַרְתִּין הֵסִית בְּגָלוּי אֶת הֶהָמוֹן לְהַכּוֹת בַּיְהוּדִים. בְּנְאֻמָיו אֲשֶׁר נָשָׂא בְּבָתֵּי הַכְּנֵסִיָּה בְּאָזְנֵי רִבְבוֹת־עָם הוֹצִיא לַעַז עַל תּוֹרַת הַיְהוּדִים וְעוֹרֵר בְּלֵב הַהֲמוֹנִים הַחֲשֻׁכִּים חֲשָׁדִים נֶגֶד עֲשִׁירוּת הַיְהוּדִים. בְּאִגְּרוֹתָיו אֲשֶׁר שָׁלַח מַרְתִּין אֶל הַכְּמָרִים הַסָּרִים לְמִשְׁמַעְתּוֹ הוֹסִיף לְעוֹרֵר רִגְשֵׁי שִׂנְאָה לְ„אוֹיְבֵי ד׳" וּלְהַלְהִיב אֶת הֶהָמוֹן כִּי יַעֲשֶׂה אִתָּם כָּלָה. פַּעַם נָשָׂא הַדֵּיקָן הַקַּנָּאִי הַזֶּה נְאוּם מָלֵא אֶרֶס נֶגֶד הַיְהוּדִים בְּכִכַּר הָעִיר שִׁיבִילְיָה לִפְנֵי הֲמוֹן עָם רָב; הַקָּתוֹלִים נִפְתּוּ לְדִבְרֵי כֹהֲנָם וַיָּחֵלּוּ לְהִתְנַפֵּל עַל הַיְהוּדִים וְלָבוֹז אֶת רְכוּשָׁם. אַךְ שַׂר הָעִיר עָמַד בַּפַּעַם הַזֹּאת לִימִין יְהוּדֵי שִׁיבִילְיָה. וַיָּשֶׂם קֵץ לַפְּרָעוֹת בְּעוֹד מוֹעֵד. אֲבָל צוֹרֵר־הַיְהוּדִים הַגָּדוֹל פֶרְנַנְדוֹ מַרְתִּין לֹא חָדַל לְעוֹרֵר בִּדְרָשׁוֹתָיו אֶת הֶהָמוֹן נֶגֶד הַיְהוּדִים, וְלַסּוֹף הִגִּיעַ אֶל מַטָּרָתוֹ. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וּבְשִׁיבִילְיָה הִתְחַדְּשׁוּ הַפְּרָעוֹת נֶגֶד הַיְהוּדִים, וְהַפַּעַם פָּרְצוּ בְּכָל תָּקְפָּם עַד כִּי קָשֶׁה הָיָה לְהַפְסִיקָן. בְּבֹקֶר הַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי לְחֹדֶשׁ תַּמּוּז (ה׳ קנ״א—א. שנ״ב לחרבן) נִקְהֲלוּ הֲמוֹנֵי הַקָּתוֹלִים בְּשִׁיבִילְיָה אֶל שְׁכוּנַת הַיְהוּדִים וַיַּצִּיתוּ אֶת בָּתֵּיהֶם בָּאֵשׁ, אֶת יוֹשְׁבֵיהֶם הָרְגוּ בְּלִי חֶמְלָה וְאֶת רְכוּשָׁם בָּזָזוּ. כְּאַרְבַּעַת אֲלָפִים מִיהוּדֵי שִׁיבִילְיָה נֶהֶרְגוּ בַּיּוֹם הַמַּר הַהוּא אוֹ נִמְכְּרוּ לְעַבְדֵי עוֹלָם, וְהַנִּשְׁאָרִים נִטְבְּלוּ עַל כָּרְחָם. קְהִלַּת שִׁיבִילְיָה הָעַתִּיקָה וְהַפּוֹרַחַת נָשַׁמָּה בֶּן־רֶגַע; בָּתֵּי הַתְּפִלָּה הַיָּפִים שֶׁל הַיְהוּדִים הָיוּ לִשְׂרֵפָה, וְהַנִּשְׁאָרִים נֶהֶפְכוּ לְבָתֵּי כְּנֶסֶת לַקָּתוֹלִים.

הַטֶּבַח בְּשִׁיבִילְיָה נָתַן לְקָתוֹלֵי אַסְפַּמְיָה אוֹת־מִלְחָמָה לְהִתְנַפֵּל עַל הַיְהוּדִים גַּם בְּיֶתֶר עָרֵי הַמְּדִינָה. בְּקָרְדוֹבָה וּבְטוֹלֵידָה עָשׂוּ הַפּוֹרְעִים שַׁמּוֹת נוֹרָאוֹת בַּיְהוּדִים; רַבִּים מֵתוּ גַּם שָׁם עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם, אַךְ לֹא מְעַטִּים הָיוּ גַּם רַכֵּי הַלֵּבָב שֶׁהֵמִירוּ אֶת דָּתָם. בֵּין קְדוֹשֵׁי טוֹלֵידָה הָיוּ כָּל בְּנֵי מִשְׁפַּחַת רַבֵּנוּ אָשֵׁר (הרא״ש), שֶׁבָּאוּ שָׁמָּה מִגֶּרְמַנְיָה.

מִקַּשְׁטִילְיָה הִגִּיעוּ מַחֲנוֹת הַפּוֹרְעִים לַאֲרַגוֹנְיָה. בְּבַלֵינְצִיָּה נִסּוּ הַיְהוּדִים לַעֲמֹד עַל נַפְשָׁם, אַךְ גַּם עֲלֵיהֶם עָבַר שׁוֹט הַפְּרָעוֹת. רַבִּים

מִיְּהוּדֵי הַקְּהִלָּה הַזֹּאת מֵתוּ בִּידֵי הָאוֹיֵב, אוֹ נִטְבְּלוּ עַל כָּרְחָם, וְרַק מְעַטִּים נִמְלְטוּ אֶל הָאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת. בְּבַרְצְלוֹנָה הִתְבַּצְּרוּ הַיְּהוּדִים בִּמְצוּדַת הָעִיר, אַךְ הַפּוֹרְעִים צָרוּ עָלֶיהָ וַיַּצִּיתוּהָ בָּאֵשׁ. אָז שָׁחֲטוּ הַנְּצוּרִים אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ, אוֹ הִפִּילוּ אֶת עַצְמָם מֵעַל מִגְדַּל הַמְּצוּדָה וְהַנִּשְׁאָרִים הוּמְתוּ בִּידֵי אוֹיְבֵיהֶם. פְּרָעוֹת וַהֲרִיגוֹת נוֹרָאוֹת כָּאֵלוּ בָּאוּ גַּם עַל יֶתֶר קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה וּבְאִיֶּיהָ.

פְּלִיטֵי אַסְפַּמְיָה בִּקְשׁוּ לָהֶם מַחֲסֶה בִּגְבוּלוֹת פּוֹרְטוּגַלְיָה. בִּמְדִינָה זוֹ יָשְׁבוּ הַיְּהוּדִים בִּמְנוּחָה מִימֵי קֶדֶם, וַיַּעַסְקוּ בִּסְחַר הַיָּם. גַּם שָׁם נִתְּנָה לָהֶם חֵרוּת פְּנִימִית, וּבְרֹאשָׁם עָמְדוּ הָרַבָּנִים וּנְשִׂיאֵי הָעֵדָה. בֵּין פְּקִידֵי הַמֶּמְשָׁלָה וְשָׂרֵי הַמְּלוּכָה נִמְצְאוּ גַּם בְּפוֹרְטוּגַלְיָה רַבִּים מִקֶּרֶב הַיְּהוּדִים וַאֲנוּסֵי אַסְפַּמְיָה שָׁבוּ שָׁם בְּגָלוּי לְדַת אֲבוֹתָם. הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית אָמְרָה לְהִתְנַקֵּם בַּיְּהוּדִים הַ„בּוֹגְדִים" הָאֵלֶּה, אַךְ רֹאשׁ הָרַבָּנִים בְּפוֹרְטוּגַלְיָה וְרוֹפֵא הַמֶּלֶךְ יוֹאַן הָרִאשׁוֹן — דוֹן מֹשֶׁה נַבָּרָה הֵבִיא רְאָיוֹת מִפְּקוּדוֹת („בּוּלוֹת") הָאַפִּיפְיוֹרִים כִּי אֵין לְנַצֵּר יְהוּדִים בְּאֹנֶס; וְאָז נָתַן הַמֶּלֶךְ צַו כִּי אִישׁ אַל יִגַּע לְרָעָה בָּאֲנוּסִים־הַמִּתְיַהֲדִים. מִלְּבַד גְּבוּלוֹת פּוֹרְטוּגַלְיָה מָצְאוּ לָהֶם פְּלִיטֵי אַסְפַּמְיָה מָנוֹחַ גַּם בְּאַרְצוֹת בֶּרְבֶּרְיָה הָאִישְׁלַמִית שֶׁבְּאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית, וּקְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים פָּרְחוּ שָׁם שֵׁנִית כְּקֶדֶם.

בֵּין חַכְמֵי הַתּוֹרָה בָּעֵת הַהִיא הִתְפַּרְסֵם הַחוֹקֵר ר' חִסְדָּאִי קְרֶשְׁקַשׂ, יְלִיד בַּרְצְלוֹנָה וְתוֹשַׁב סַרַקוּסָה. מִלְּבַד יְדִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בַּתּוֹרָה, הִתְעַסֵּק גַּם בְּלִמּוּדֵי הַחֲקִירָה לְכָל שִׁיטוֹתֶיהָ, וְהִתְנַגֵּד לְשִׁיטַת אֲרִיסְטוֹ שֶׁמָּשְׁלָה אָז בְּעוֹלַם הַמַּדָּעִים. ר' חִסְדָּאִי נוֹדַע לִתְהִלָּה גַּם בֵּין שָׂרֵי הַמְּלוּכָה, וְיוֹאַן הָרִאשׁוֹן הָיָה דוֹרֵשׁ בַּעֲצָתוֹ. כְּשֶׁפָּרְצוּ הַפְּרָעוֹת בְּבַרְצְלוֹנָה, נִמְצָא שָׁם גַּם בְּנוֹ יְחִידוֹ, שֶׁבָּא שָׁמָּה לָחוֹג אֶת חַג חֲתֻנָּתוֹ, וַיּוּמַת גַּם הוּא מוֹת קְדוֹשִׁים. ר' חִסְדָּאִי כּוֹתֵב בְּסֵפֶר זִכְרוֹנוֹתָיו עַל אוֹדוֹת מוֹת בְּנוֹ כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה: ... „רַבִּים קִדְּשׁוּ שֵׁם שָׁמַיִם, וּבְתוֹכָם בְּנִי יְחִידִי חָתָן בֶּן כ' שָׁנָה; שֶׂה תָּמִים הֶעֱלִיתִיו לְעוֹלָה, אַצְדִּיק עָלָיו אֶת הַדִּין וְאֶתְנֶחָם לְטוּב חֶלְקוֹ וּנְעִימוּת גּוֹרָלוֹ". צָרוֹת הַפְּרָט וְהַכְּלָל לֹא הִפְרִיעוּ בְּעַד הַחוֹקֵר הַזֶּה לְהִתְעַמֵּק בְּלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר הַדָּתִי, אֲבָל

הֵן הִשְׁפִּיעוּ הַרְבֵּה עַל מַסְקָנוֹת חֲקִירוֹתָיו. דַּעַת ר׳ חִסְדָּאִי הָיְתָה, כִּי הַדָּת קוֹדֶמֶת לַמֶּחְקָר, וּמֵאִמְרוֹת הָרַמְבַּ״ם: „דַּע אֶת אֱלֹהֶיךָ" וְ„אָהַבְתָּ אֶת ד׳ אֱלֹהֶיךָ" – מְבַכֵּר הוּא אֶת הָאִמְרָה הַשְּׁנִיָּה עַל הָרִאשׁוֹנָה. מֵחִבּוּרֵי ר׳ חִסְדָּאִי נוֹדַע בְּיוֹתֵר סִפְרוֹ „אוֹר יְיָ", הַמֵּכִיל חֲקִירוֹת נוֹסָדוֹת עַל הָאֱמוּנָה וְהַדָּת, וּמִתְנַגְּדוֹת בְּעִקָּרָן לְדֵעוֹת הָרַמְבַּ״ם.

חֲבֵרוֹ שֶׁל ר׳ חִסְדָּאִי הָיָה הָרַב ר׳ יִצְחָק בֶּן שֵׁשֶׁת (הָרִיבָ״שׁ), שֶׁנִּתְגַּדֵּל בְּבֵית מִדְרָשׁוֹ שֶׁל הָרַשְׁבָּ״א וְלָמַד תּוֹרָה מִפִּי גְּדוֹל חַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּאַסְפַּמְיָה בְּדוֹרוֹ הוּא רַבֵּנוּ נִסִּים גִּירוֹנְדִי (הָרַ״ן). כְּיֶתֶר רַבָּנֵי הַדּוֹר הַהוּא הִתְנַגֵּד גַּם הָרִיבָ״שׁ לְלִמּוּדֵי הַמֶּחְקָר הֶחָפְשִׁי וְהִתְאַמֵּץ לְחַזֵּק בְּלִבּוֹת בְּנֵי עַמּוֹ אֶת רִגְשֵׁי הָאֱמוּנָה וְהַדָּת.

תְּמִים דֵּעִים עִמּוֹ הָיָה גַּם תַּלְמִידוֹ שֶׁל ר׳ חִסְדָּאִי – ר׳ יוֹסֵף אַלְבּוֹ, מְחַבֵּר הַסֵּפֶר „הָעִקָּרִים". בְּסִפְרוֹ הַמְצֻיָּן הַזֶּה מְסַכֵּם הוּא אֶת י״ג עִקְּרֵי הָאֱמוּנָה שֶׁל הָרַמְבַּ״ם לִשְׁלֹשָׁה: מְצִיאוּת הַבּוֹרֵא, תּוֹרָה מִן הַשָּׁמַיִם, שָׂכָר וָעֹנֶשׁ. סֵפֶר „הָעִקָּרִים" הִשְׁפִּיעַ הַרְבֵּה עַל הִתְפַּתְּחוּת סִפְרוּתֵנוּ הַדָּתִית בִּימֵי הַבֵּינַיִם.

*) בְּעִקְּבוֹת הַחוֹקְרִים־הַדָּתִיִּים הָאֵלֶּה יָצְאוּ רַבִּים מִבְּנֵי דוֹרָם וְהַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם. בֵּין הַמְצֻיָּנִים שֶׁבָּהֶם הָיוּ: ר׳ שֵׁם טוֹב אִבֶּן שַׁפְּרוּט מְחַבֵּר הַסֵּפֶר „אֶבֶן בֹּחַן", הַמֵּכִיל דִּבְרֵי סַנֵּגוֹרְיָה עַל הַיַּהֲדוּת נֶגֶד צוֹרְרֶיהָ, ר׳ מְנַחֵם בֶּן אַהֲרֹן מְחַבֵּר הַסֵּפֶר „צֵדָה לַדֶּרֶךְ", הַמֵּכִיל קִצּוּר הִלְכוֹת הַתּוֹרָה וְנִתְחַבֵּר בְּיִחוּד בִּשְׁבִיל הַיְּהוּדִים „הַיּוֹצְאִים וְנִכְנָסִים בְּחַצְרוֹת הַמְּלָכִים", וְרַבֵּנוּ יוֹסֵף אִבֶּן שֵׁם־טוֹב, מְחַבֵּר הַסֵּפֶר „כְּבוֹד אֱלֹהִים". כִּמְעַט כָּל הָרַבָּנִים וְהַחוֹקְרִים הָאֵלֶּה הָיוּ עֵדֵי רְאִיָּה לַמִּיתוֹת הַמְּשֻׁנּוֹת שֶׁל רִבְבוֹת בְּנֵי עַמָּם עַל קְדֻשַּׁת תּוֹרָתָם, וּמַרְאוֹת הַזְּוָעָה הַלָּלוּ הִשְׁפִּיעוּ הַרְבֵּה עַל הֲלָךְ רוּחָם וְדֵעוֹתֵיהֶם.

לה. הָאֲנוּסִים וְהַמּוּמָרִים. הַפְּרָעוֹת וְהַהֲרִיגוֹת בִּשְׁנַת הַקנ״א (א. שכ״ב לחרבן) הֵבִיאוּ שֶׁבֶר גָּדוֹל עַל עַמֵּנוּ: מִסְפַּר הַיְּהוּדִים שֶׁהִתְנַצְּרוּ מִתּוֹךְ הֶכְרֵחַ אוֹ מִבַּלְהוֹת הַמָּוֶת הָיָה רַב מְאֹד. הָאֻמְלָלִים הָאֵלֶּה קִוּוּ, כִּי כַּעֲבֹר הַזַּעַם יוּכְלוּ לָשׁוּב אֶל דַּת אֲבוֹתָם. אַךְ תִּקְוָתָם נִכְזָבָה:

לָשׁוּב אֶל יַהֲדוּתָם בְּגָלוּי יָכְלוּ רַק אֵלֶּה שֶׁנִּמְלְטוּ אֶל הָאֲרָצוֹת הַסְּמוּכוֹת. וְהַמּוּמָרִים שֶׁנִּשְׁאֲרוּ בְאַסְפַּמְיָה נִמְצְאוּ תַּחַת הַשְׁגָּחַת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית לְקַיֵּם אֶת מִנְהֲגֵי הַיַּהֲדוּת הַיְקָרָה לָהֶם יָכְלוּ רַק בַּסֵּתֶר, וּלְמַרְאִית עַיִן הִתְחַפְּשׂוּ לְקָתוֹלִים נֶאֱמָנִים. וְתַרְמִית־מֵאֹנֶס זוּ עוֹד הִרְבְּתָה לְמָרֵר אֶת חַיֵּיהֶם. בְּסִפְרֵי קוֹרוֹתֵינוּ נִקְרְאוּ הַיְּהוּדִים הָאֵלֶּה „אֲנוּסִים”, וְהַקָּתוֹלִים קָרְאוּ לָהֶם „מַרַנִּים”, שֶׁמִּסְפָּרָם הָלַךְ הָלוֹךְ וָרָב מִדֵּי שָׁנָה. הַכְּמָרִים הוֹסִיפוּ לְהַכְרִיחַ אֶת הַיְּהוּדִים בְּכָל הָאֶמְצָעִים כִּי יָמִירוּ אֶת דָּתָם. וְהָאַחִים הַנִּפְשָׁעִים שֶׁעָזְבוּ אֶת עַמָּם בַּצַּר לוֹ עָזְרוּ עַל יָדָם. אַחַד הַמּוּמָרִים הָאֵלֶּה, שְׁלֹמֹה הַלֵּוִי מֵעִיר בּוּרְגוֹשׁ, הָיָה רַב לְפָנִים וּבְנַצְרוּתוֹ הִתְקָרֵא פַּאוּלוּס דִי סַנְטוֹ־מַרְיָה, וְעָלָה לִגְדֻלַּת הֶגְמוֹן וְנִתְמַנָּה לִמְחַנֵּךְ יוֹרֵשׁ הָעֶצֶר בְּ,שְׁטִילְיָה הַבּוֹגֵד הַזֶּה שָׂם לוֹ לְמַטָּרָה לְפַתּוֹת אֶת הַיְּהוּדִים לִשְׁמָד בִּרְאָיוֹת וְהוֹכָחוֹת. שֶׁבְּדָהּ מִלִּבּוֹ, כִּי בָא הַקֵּץ לְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת, וְאֶת מְקוֹמָהּ יָרְשָׁה הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה. הַדּוֹמִינִיקָנִים נָפוֹצוּ בְּעָרֵי אַסְפַּמְיָה וּבִצְלָבִים בִּידֵיהֶם הָיוּ מִתְפָּרְצִים לְבָתֵּי הַכְּנֶסֶת שֶׁל הַיְּהוּדִים וְהִכְרִיחוּם לְהִתְנַצֵּר. אַלְפֵי יְהוּדִים קִבְּלוּ אָז אֶת הַדָּת הַקָּתוֹלִית לְמַרְאִית עַיִן, וְנוֹסְפוּ גַּם הֵם עַל אֲחֵיהֶם „הָאֲנוּסִים”.

בִּשְׁנַת 1412 הִזְמִין הָאַפִּיפְיוֹר בֶּנֶדִיקְטוּס הַשְּׁלֹשָׁה־עָשָׂר אֶת גְּדוֹלֵי הָרַבָּנִים לְוִכּוּחַ דָּתִי עִם רָאשֵׁי הַדָּת הַקָּתוֹלִית. עֶשְׂרִים וּשְׁנַיִם רַבָּנִים בָּאוּ לְעִיר הַמּוֹעָדָה טוֹרְטוֹזָה, וּבֵינֵיהֶם גַּם הָרַב הַחוֹקֵר ר׳ יוֹסֵף אַלְבּוֹ. מִצַּד הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית; עָמְדוּ: הָאַפִּיפְיוֹר בְּעַצְמוֹ,–שֶׁעָמַל בְּכָל יְכָלְתּוֹ לְהַבְהִיל אֶת מַלְאֲכֵי הַיְּהוּדִים וּלְבַלְבֵּל אֶת רַעְיוֹנוֹתֵיהֶם–דֵּיקָנִים, הֶגְמוֹנִים וּבְתוֹכָם הַמּוּמָר לְהַכְעִיס יְהוֹשֻׁעַ מֵעִיר לוֹרְקִי. הַוִּכּוּחַ שֶׁנָּגַע בְּרֻבּוֹ רַק בִּשְׁאֵלַת „הַמָּשִׁיחַ”– נִמְשַׁךְ שָׁנָה וַעֲשָׂרָה חֳדָשִׁים. מִצַּדְדֵי הַנּוֹצְרִיּוּת עָמְלוּ לְהוֹכִיחַ אֶת הָרַבָּנִים, כִּי לַשָּׁוְא מְחַכִּים עוֹד הַיְּהוּדִים לְבִיאַת גּוֹאֲלָם, וּמָשִׁיחַ כְּבָר בָּא; וְיַעַן כִּי הָעָם „קְשֵׁה הָעֹרֶף” מָאַס בּוֹ–וַיְמָאֲסֵהוּ ד׳, וְקִלְלַת עוֹלָמִים תִּרְבַּץ עָלָיו עַד שֶׁיָּשׁוּב מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וְיוֹדֶה בִּמְשִׁיחִיּוּת יֵשׁוּ. הַדֵּעוֹת הָאֵלּוּ נֶאֶמְרוּ מִפִּי מְלִיצֵי הַנּוֹצְרִיּוּת בְּחֵמָה שְׁפוּכָה וְדִבְרֵי בָלַע נֶגֶד עַמֵּנוּ, וְהָרַבָּנִים הָיוּ מֻכְרָחִים לַעֲנוֹת בְּנִמּוּס וּבִזְהִירוּת יְתֵרָה.

אוּלָם הַוִּכּוּחַ הָאָרֹךְ הַזֶּה נִגְמַר בְּלִי כָּל תּוֹצָאוֹת, כִּי כְּנֵסִיַּת הַכְּמָרִים בְּקָנְסְטַנְץ הֵסִירָה – אַחֲרֵי סִכְסוּכִים וּמְדָנִים מְמֻשָּׁכִים – אֶת בֶּנֶדִיקְטוּס מִכִּסֵּא הָאַפִּיפְיוֹר, וְלַיְּהוּדִים הָיְתָה רֶגַע הָרְוָחָה.

רַבּוֹת עָמְלוּ רָאשֵׁי הַקָּתוֹלִים בְּאַסְפַּמְיָה – בְּדִבְרֵי אִיּוּם אוֹ פִּתּוּיִם שׁוֹנִים – לָצוּד יְהוּדִים לְתוֹךְ רִשְׁתָּם, אֲבָל קָשֶׁה הָיָה לְהַחֲזִיק אֶת הֲמוֹנֵי הַנּוֹצְרִים הַחֲדָשִׁים הָאֵלֶּה בִּגְבוּל דַּת הַזָּרָה לְרוּחָם. רִבְבוֹת אֲנוּסִים מִלְאוּ אֶת עָרֵי אַסְפַּמְיָה; רַבִּים מֵהֶם הִתְחַתְּנוּ בַּאֲצִילֵי עַם הָאָרֶץ וְהָיוּ קְרוֹבִים מְאֹד לַמַּלְכוּת. מִקְצָתָם הִתְעָרְבוּ בָּאַסְפַּמִּים, וַיֹּאבְדוּ מִתּוֹךְ הַקָּהָל; אֲבָל מַרְבִּיתָם לֹא חָפְצוּ לִבְגֹּד בְּעַמָּם וְלֹא חָדְלוּ מִהְיוֹת יְהוּדִים בְּקֶרֶב נַפְשָׁם. בַּמִּסְתָּרִים הוֹסִיפוּ הָאֲנוּסִים לְקַיֵּם אֶת מִנְהֲגֵי דַּת אֲבוֹתָם, וְאֶת סוֹד מוֹרֶשֶׁת תּוֹרָתָם הָיוּ מוֹסְרִים הָאָבוֹת בִּשְׁבוּעָה וּבְאָלָה – לִבְנֵיהֶם וְהִתְאַמְּצוּ, כִּי הַקֶּשֶׁר בֵּינָם וּבֵין עַמָּם הָאֻמְלָל – לֹא יִנָּתֵק. הַדָּבָר הַזֶּה לֹא נֶעְלַם מֵעֵין מְרַגְּלֵי הַקָּתוֹלִיּוּת, וְהַכְּנֵסִיָּה הֵחֵלָּה לְהַרְאוֹת גַּם לְבָנֶיהָ הַחֲדָשִׁים אֶת טְלָפֶיהָ. פַּעַם עָרְכוּ הַקָּתוֹלִים תַּהֲלוּכָה דָּתִית בְּחוּצוֹת קָרְדוֹבָה. וְהַמַּרַנִּים נִמְנְעוּ לְהִשְׁתַּתֵּף בַּחֲגִיגָה זוֹ. פִּתְאֹם נָפוֹצָה שְׁמוּעַת שֶׁקֶר, כִּי מֵאַחַד הַחַלּוֹנוֹת (שֶׁהָיוּ סְגוּרִים!) שֶׁל בֵּית מַרַנִּים נִשְׁפְּכוּ מֵי שׁוֹפְכִין עַל תְּמוּנַת „הָאֵם הַקְּדוֹשָׁה". הַבְּרָה זוֹ שֶׁנָּפְלָה בֵּין הַקָּתוֹלִים הַמִּשְׁתַּתְּפִים בַּתַּהֲלוּכָה, הָיְתָה דַיָּהּ לְהָבִיא שׁוֹאַת פִּתְאֹם עַל מַרְבִּית הָאֲנוּסִים בְּקָרְדוֹבָה וּסְבִיבוֹתֶיהָ. בָּתֵּיהֶם נִצְּתוּ בָאֵשׁ, רְכוּשָׁם הָיָה לָבַז, וְרַבִּים מֵהֶם נָפְלוּ חֲלָלִים בִּידֵי אוֹיְבָם הֶעָרִיץ.

*)רַבָּה הָיְתָה הָרָעָה שֶׁהֵבִיאוּ אָז לְעַמֵּנוּ הַמּוּמָרִים לְהַכְעִיס. הַבּוֹגְדִים הָאֵלֶּה הָיוּ בְרֻבָּם כּוֹפְרִים בַּכֹּל וּבְנֵי בְּלִי דָת, וּבַקָּתוֹלִיּוּת בָּחֲרוּ רַק לְשֵׁם „תַּכְלִית": בְּעֶזְרָתָהּ עָלוּ לִגְדֻלָּה, וְאֶת עַמָּם מָכְרוּ מַרְבִּיתָם בְּעַד בֶּצַע כֶּסֶף. לְעֻמַּת הָאַחִים הַנִּפְשָׁעִים הָאֵלֶּה רַבּוּ אָז גַּם חֲכָמִים וְאַנְשֵׁי מַעֲשֶׂה שֶׁרָבוּ בִּכְתָב וּבְפֹעַל אֶת רִיב עַמָּם מִידֵי מְנַדָּיו. הַמְצֻיָּן שֶׁבָּהֶם הָיָה: הַשַּׂר הַיְּהוּדִי דוֹן אַבְרָהָם בֶּנְבֶנִשְׂתִּי, שֶׁנִּתְמַנָּה לְפַרְנֵס קְהִלּוֹת הַיְּהוּדִים בְּקַשְׁטִילְיָה וְעָמַל הַרְבֵּה לְקוֹמֵם אֶת הֲרִיסוֹתָן. בְּיָמָיו נִכַּר זֶרֶם חַיִּים גַּם בַּסִּפְרוּת הָעִבְרִית, וִיצִירוֹת סוֹפְרֵי הַדּוֹר

שֶׁהֵכִילוּ בְּרֶגֶז דִּבְרֵי וִכּוּחִים עִם הַמּוּמָרִים – עוֹדְדוּ הַרְבֵּה אֶת לִבּוֹת בְּנֵי עַמָּם הַנֶּחֱשָׁלִים. בֵּין מִבְחֲרֵי יְצִירוֹת הַסִּפְרוּת בָּעֵת הַהִיא רָאוּי לְתְהִלָּה הַסֵּפֶר הֶחָשׁוּב „מֵאִיר נָתִיב" (קוֹנְקוֹרְדַנְצְיָה) לְר' יִצְחָק נָתָן, הַמֵּכִיל כָּל פְּסוּקֵי הַתַּנַ"ךְ בְּסֵדֶר אָלֶף־בֵּית.

לו. הָאִינְקְוִיזִיצְיָה. הַמִּלְחָמָה נֶגֶד הָאֲנוּסִים וְהַיְּהוּדִים הִתְחַדְּשָׁה בְּעֶצֶם תָּקְפָּהּ, בְּהִנָּשֵׂא אִיזַבֶּלָה מַלְכַּת קַשְׁטִילְיָה לְפֵירְדִינַנְדוֹ מֶלֶךְ אֲרַגוֹנְיָה, וּשְׁתֵּי מְדִינוֹתֵיהֶם חֻבְּרוּ לְמַמְלָכָה אַחַת. שְׁנֵיהֶם נִתְחַנְּכוּ בְּרוּחַ הַקַּנָּאוּת הַקָּתוֹלִית, וְאֶת עִנְיְנֵי מַמְלַכְתָּם הִכְנִיעוּ לְגַמְרֵי לְמָרוּת הַכְּנֵסִיָּה, שֶׁהֱבִיאָה בְּרִבּוֹת הַיָּמִים אֶת אַסְפַּמְיָה לִירִידָה גְמוּרָה. אִיזַבֶּלָה הָאֲדוּקָה נָדְרָה נֶדֶר עוֹד בִּימֵי נְעוּרֶיהָ, כִּי בַעֲלוֹתָהּ עַל כִּסֵּא הַמַּלְכוּת תַּשְׁמִיד אֶת אוֹיְבֵי יֵשׁוּ מִקֶּרֶב אַרְצָהּ, וְתֵכֶף אַחֲרֵי נִשּׂוּאֵיהֶם הִצִּיעוּ הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה לִפְנֵי הָאַפִּיפְיוֹר: לְיַסֵּד בְּאַסְפַּמְיָה בֵּית־דִּין קָבוּעַ לְמִשְׁפַּט אֵלֶּה הַנּוֹצְרִים, שֶׁיִּמָּצֵא בָהֶם עֲוֹן כְּפִירָה וָמַעַל בַּכְּנֵסִיָּה. הָאַפִּיפְיוֹר סִיקְסְטוּס הָרְבִיעִי מִלֵּא בְרָצוֹן אֶת מִשְׁאֶלֶת אִיזַבֶּלָה וּפֶרְדִינַנְדוֹ, וּבְשִׁיבִילְיָה נוֹסַד בֵּית־הַדִּין הָרִאשׁוֹן, שֶׁנִּקְרָא „הָאִינְקְוִיזִיצְיָה הַקְּדוֹשָׁה", וּלְשׁוֹפְטִים נִתְמַנּוּ נְזִירִים דּוֹמִינִיקָנִים וּבָא־כֹחַ אֶחָד מֵאֵת הַמֶּלֶךְ. אָז הֵחֵלּוּ לְהִתָּפֵשׂ בַּהֲמוֹנִים הָאֲנוּסִים, שֶׁנֶּחְשְׁדוּ בִנְטִיָּה לַיַּהֲדוּת. עַל כָּל קָתוֹלִי נֶאֱמָן הוּטַל הַחוֹב לְהוֹדִיעַ הַכֹּל מַה שֶּׁרָאָה אוֹ יָדַע אוֹ שָׁמַע עַל אָרְחוֹת חַיֵּיהֶם שֶׁל „הַנּוֹצְרִים הַחֲדָשִׁים" – לָאִינְקְוִיזִיצְיָה. הַמְּסִירוֹת רַבּוּ מִיּוֹם לְיוֹם, וְדִבְרֵי הַמּוֹסְרִים גַּם לֹא נֶחְקְרוּ וְלֹא נֶאֶמְנוּ. דַּי הָיָה לְאֵיזֶה קָתוֹלִי לְהוֹדִיעַ, כִּי אֲנוּסֵי פְּלוֹנִי־אַלְמוֹנִי לָבַשׁ בִּגְדֵי חַג אוֹ אָכַל מַטְעַמִּים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי לַשָּׁבוּעַ, אוֹ כִּי בִתְפִלָּתוֹ פָּנָה כְּלַפֵּי מִזְרָח–וְהָאֻמְלָל הַלָּז נִתְפַּס, הוּא וּבְנֵי בֵיתוֹ, בִּידֵי שׁוֹטְרֵי הָאִינְקְוִיזִיצְיָה וְהֻשְׁלַךְ לְבֵית הַכֶּלֶא. לֹא אָרְכוּ הַיָּמִים וְכָל בָּתֵּי־הַכְּלָאִים בְּשִׁיבִילְיָה נִמְלְאוּ אֲנוּסִים חֲשׁוּדִים וְעֻנּוּ שָׁם בְּעִנּוּיִים קָשִׁים עַד אֲשֶׁר הוֹדוּ עַל „חַטָּאתָם". מִחוּץ לָעִיר הֻקְצְעָה כִּכָּר רַחֲבַת יָדַיִם לְהוֹצִיא לְפֹעַל אֶת מִשְׁפַּט הַנִּדּוֹנִים. וּמְקוֹם הַתֹּפֶת הַזֶּה „נִקְדַּשׁ" בְּהָמוֹן חוֹגֵג וְנִקְרָא „אוֹטוֹ־דֵי־פֶה" (נִצְחוֹן הָאֱמוּנָה). וְשִׁשָּׁה מֵהָאֲנוּסִים הוּעֲלוּ לְקָרְבָּנוֹת רִאשׁוֹנִים עַל הַמּוֹקֵד (א. תי"ב לחרבן). מֵאָז לֹא פָּסְקוּ מִיתוֹת

הָאֲנוּסִים בִּשְׂרֵפָה; וּבְמֶשֶׁךְ עֲשָׂרָה חֳדָשִׁים נִשְׂרְפוּ רַק בְּשִׁיבִילְיָה כִּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֲנוּסִים, שֶׁמֵּתוּ כֻּלָּם מוֹת גִּבּוֹרִים וְלֹא נִכְנְעוּ לִמְבַקְשֵׁי נַפְשָׁם. רְכוּשׁ הַמּוּמָתִים הָחֳרַם לְאוֹצַר הַמֶּלֶךְ; וּכְהוֹסִיף הָאִינְקְוִיזִיצְיָה לְהַעֲלוֹת עַל הַמּוֹקֵד אֶת מִשְׁפְּחוֹת הָאֲנוּסִים, כֵּן הוֹסִיף פֶרְדִינַנְדוֹ מֶלֶךְ אַסְפַּמְיָה–לְהִתְעַשֵּׁר. מִיתוֹת הַיְהוּדִים הָיוּ אֵיפוֹא לֹא רַק לְמִצְוָה, אֶלָּא גַם לְעֵסֶק טוֹב.

אַכְזְרִיּוּת הָאִינְקְוִיזִיצְיָה בְּשִׁיבִילְיָה עוֹד הִלְהִיבָה אֶת לֵב הָאֲנוּסִים לְדַת אֲבוֹתָם, וְאֶת יִסּוּרֵי הַמָּוֶת קִבְּלוּ בְּאַהֲבָה. רַבִּים מֵהֶם נִמְלְטוּ עַל נַפְשָׁם בִּגְבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה, וּבְאַרְצוֹת מוֹשְׁבוֹתָם הַחֲדָשׁוֹת שָׁבוּ בְגָלוּי אֶל הַיַּהֲדוּת; וְאֵלֶּה הָאֲנוּסִים שֶׁהֻכְרְחוּ לְהִשָּׁאֵר בְּאַסְפַּמְיָה הוֹסִיפוּ לְחַזֵּק אֶת הַקֶּשֶׁר בֵּינָם וּבֵין יֶתֶר אֲחֵיהֶם לְצָרָה. לַמְרוֹת הַסַּכָּנָה שֶׁנִּשְׁקְפָה לָאֲנוּסִים מֵאֵת הַכְּנֵסִיָּה הַקַּתּוֹלִית, הָיוּ עוֹרְכִים אֲסֵפוֹת סְתָרִים וְהִתְפַּלְּלוּ שָׁם בְּצִבּוּר בִּשְׂפַת נְבִיאֵיהֶם וְחַכְמֵי עַמָּם. בְּעַרְבֵי פְּסָחִים הָיוּ מְסַדְּרִים אֶת הַסֵּדֶר כְּהִלְכָתוֹ, וְכֵן הָיוּ מְקַיְּמִים בְּנַפְשָׁם גַּם בְּיֶתֶר הַחַגִּים וְהַמּוֹעֲדִים אֶת מִנְהֲגֵי דַּת הַיַּהֲדוּת. בְּרוּחַ אַהֲבָה נֶאֱמָנָה וּמְסִירוּת נֶפֶשׁ לְעַמָּם וּלְתוֹרָתוֹ הָיוּ מְחַנְּכִים הָאֲנוּסִים גַּם אֶת בְּנֵיהֶם; וְכָכָה נִתְגַּדֵּל בְּאַסְפַּמְיָה דּוֹר שֶׁל יְהוּדִים נִסְתָּרִים, שֶׁהָיוּ מְסוּרִים לְעַמָּם וּלְדָתָם בְּכָל נַפְשָׁם וּמְאֹדָם, וּבַחוּץ הָיוּ אֲנוּסִים לָשִׂים מַסְוֶה עַל פְּנֵיהֶם.

אַךְ מִסְתְּרֵי הָאֲנוּסִים לֹא הָיוּ סוֹד כָּמוּס לִמְרַגְּלֵי הָאִינְקְוִיזִיצְיָה. בָּעֵת הַהִיא נִתְמַנָּה לְרֹאשׁ הָאִינְקְוִיזִיטוֹרִים (שׁוֹפְטֵי הָאִינְקְוִיזִיצְיָה) הַנָּזִיר הַדּוֹמִינִיקָנִי תּוֹמַשׁ טָרְקְוֶמַדָה (1483). הַקַּנַּאי הַשּׁוֹאֵף־לְדָם הַזֶּה שָׂם אֶת הָאִינְקְוִיזִיצְיָה לְמִפְלֶצֶת וְלִזְוָעָה לִבְנֵי דוֹרוֹ וְלַדּוֹרוֹת הַבָּאִים. הוּא חִבֵּר סֵפֶר־חֻקִּים שֶׁל הָאִינְקְוִיזִיצְיָה, שֶׁעַל פִּיהֶם לֹא יָכֹל אַף אַחַד הָאֲנוּסִים לָצֵאת בְּשָׁלוֹם מִידֵי מְרַגְּלֵי הַכְּנֵסִיָּה הַקַּתּוֹלִית. וְאִם לֹא עָלְתָה בְּיָדָם לְהוֹכִיחַ לָאֻמְלָלִים אֶת אַשְׁמָתָם עַל פְּנֵיהֶם, הָיוּ מְעַנִּים אוֹתָם בְּעִנּוּיִים מְמֻשָּׁכִים וַאֲיֻמִּים, אֲשֶׁר תְּסַמֵּרְנָה שַׂעֲרוֹת רֹאשֵׁנוּ לְזִכְרָם, עַד שֶׁהִצִּילוּ מִפִּי קָרְבְּנוֹתֵיהֶם דָּבָר אוֹ גַם רֶמֶז שֶׁל הוֹדָאָה. וְגוֹרַל הָאֲנוּסִים הָהֵם וּמִשְׁפְּחוֹתֵיהֶם הוּטַל בְּחֵיק הָאוֹטוֹ־דִי־פֶה.

וּבָתֵּי־דִין לְמִשְׁפַּט הַכּוֹפְרִים נוֹסְדוּ גַּם בְּיֶתֶר עָרֵי אַסְפַּמְיָה. לְרֹאשׁ

הָאִינְקְוִיזִיצְיָה בַּאֲרַגוֹנְיָה נִתְמַנָּה הַכֹּמֶר אַרְבּוּאֶס. שֶׁמַּעֲשֵׂי רַבּוֹ תּוֹמַשׁ דֵּי טָרְקְבִימַדָה הָיוּ לוֹ לְמוֹפֵת וַיִּתְאַכְזֵר בַּאֲנוּסֵי סַרַקוֹסָה וְהַסְּבִיבָה בְּלִי חֶמְלָה. אַךְ עָרִיצוּתוֹ הַיְתֵרָה הֵבִיאָה עָלָיו קֵרֶץ, כִּי נֶהֱרַג בְּבֵית הַתְּפִלָּה בִּידֵי שְׁלשָׁה מֵהָאֲנוּסִים, שֶׁלָּקְחוּ מִמֶּנּוּ אֶת נִקְמַת דַּם קְרוֹבֵיהֶם הַנִּשְׂרָפִים. שְׁלשֶׁת גּוֹאֲלֵי הַדָּם הַגִּבּוֹרִים הוּמְתוּ, כְּמוּבָן, בְּמִיתוֹת מְשֻׁנּוֹת וּמֵאָז עוֹד הִרְבְּתָה הָאִינְקְוִיזִיצְיָה לְהִתְאַכְזֵר בָּאֲנוּסִים שֶׁנָּפְלוּ בְּצִפָּרְנֶיהָ הַחַדִּים. הָרַב הֶחָכָם ר׳ יִצְחָק עַרְמָאָה מְתַנֶּה בְּסִפְרוֹ הֶחָשׁוּב „עֲקֵדַת יִצְחָק" אֶת צָרוֹת הָאֲנוּסִים בַּדּוֹר הַהוּא כַּדְּבָרִים הָאֵלֶּה: „בִּזְמַנֵּנוּ עָלָה עֲשָׁנָם (שֶׁל הַמּוּקָדִים) הַשָּׁמַיְמָה בְּכָל סְפָרַד וְאִיֶּיהָ; שְׁלִישִׁיתָם (שֶׁל הָאֲנוּסִים) שָׂרְפָה הָאֵשׁ, שְׁלִישִׁיתָם בָּרְחוּ לְהִתְחַבֵּא, וְהַנִּשְׁאָר בָּהֶם יִחְיוּ בְּפַחַד גָּדוֹל...

וּבְכָל זֹאת נוֹכַח תּוֹמַשׁ טָרְקְבֶמַדָה מַהֵר, כִּי מַטָּרָתוֹ לֹא הוּשְּׂגָה אַף בְּמִקְצָת: אֶת הָאֲנוּסִים הֶעֱלָה אָמְנָם עַל הַמּוֹקֵד לַאֲלָפִים, אַךְ בָּזֶה עוֹד הִרְחִיק אֶת לֵב הַנִּשְׁאָרִים בַּחַיִּים מֵעַל הַקָּתוֹלִיּוּת וַיְחַזֵּק אֶת לִבָּם בַּיַּהֲדוּת. אָז הֵחֵל לְהַשְׁפִּיעַ עַל הַמֶּלֶךְ וְעַל הַמַּלְכָּה, כִּי מְקוֹר הָרָעָה הוּא בַּיְּהוּדִים, הַמַּדִּיחִים אֶת הַמַּרַנִים מֵעַל דָּתָם הַחֲדָשָׁה. אָז נִקְבְּעָה הַשְׁגָּחָה מְעֻלָּה, כִּי הַיְּהוּדִים יֻרְחֲקוּ בְּכָל הָאֶפְשָׁר מֵעַל הָאֲנוּסִים; וְכַאֲשֶׁר לֹא הֵבִיא גַּם אֶמְצָעִי זֶה לְתוֹצָאוֹת טוֹבוֹת–הוּצְאָה גְזֵרָה נוֹרָאָה מִטַּעַם הַמֶּלֶךְ, שֶׁהֵבִיאָה לְאַחֲרִית הַיְּהוּדִים בְּאַסְפַּמְיָה.

לז. **גֵּרוּשׁ סְפָרַד וּפוֹרְטוּגָל.** בָּעֵת הַהִיא עָרְכוּ הָאַסְפַּמִים מִלְחָמָה קָשָׁה נֶגֶד הַמּוֹרִים, שֶׁנִּמְצְאוּ עוֹד בַּחֲצִי הָאִי הַפִּירֶנֵאִי דָרוֹמָה, בִּכְדֵי לְהַשְׁמִיד אֶת זֵכֶר מֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים מֵעַל פְּנֵי אַסְפַּמְיָה וְלַהֲפֹךְ אֶת כָּל אַדְמָתָהּ לְמַמְלָכָה נוֹצְרִית אֶחָת. בְּרֵאשִׁית שְׁנַת 1492 כָּבְשׁוּ צִבְאוֹת פֶרְדִינַנְדוֹ בְּסַעֲרַת מִלְחָמָה אֶת גְּרַנַטָה בִּירַת הַמּוֹרִים וּלְשִׂמְחַת הָאַסְפַּמִים לֹא הָיָה קֵץ. חַג הַנִּצָּחוֹן עַל חָרְבוֹת מֶמְשֶׁלֶת הָעַרְבִיאִים הוּחַג בְּרֹב פְּאֵר בְּכָל אַסְפַּמְיָה: וּבְהִתְעוֹרְרוּת הָעָם הִשְׁתַּמֵּשׁ טָרְקְבִימַדָה לְרָעַת הַיְּהוּדִים וַיַּשְׁפִּיעַ בְּמַדַּבְּרוֹתָיו עַל פֶרְדִינַנְדוֹ וְאִיזַבֶּלָה, כִּי הַיְּהוּדִים מְסֻכָּנִים לְאַסְפַּמְיָה לֹא פָּחוֹת מֵהָעַרְבִיאִים, וּבְיִחוּד מַזֶּקֶת קִרְבָתָם לַמַּרַנִים, הַנִּדָּחִים עַל יְדֵיהֶם מֵעַל תּוֹרַת הַקָּתוֹלִיּוּת, וְכִי גֵּרוּשׁ הַיְּהוּדִים מִגְּבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה

יָבִיא טוֹבָה רַבָּה לַמְּדִינָה, וְהָיָה גַּם לְשַׁלְמֵי־תוֹדָה לִמְשִׁיחַ הַנּוֹצְרִיּוֹת, שֶׁעָזַר לָאַסְפַּמִים בְּנִצְחוֹנָם עַל אוֹיְבֵיהֶם הַמּוּשְׁלְמָנִים. דִּבְרֵי טָרְקְבֶמַדָה נִכְנְסוּ לְלֵב הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה, וּבִהְיוֹתָם עוֹד בִּגְרַנָטָה הוֹצִיאוּ פְּקוּדָה, כִּי כָל הַיְּהוּדִים הַמְמָאֲנִים לְהִתְנַצֵּר מְחֻיָּבִים לָצֵאת מִן הָאָרֶץ בְּמֶשֶׁךְ אַרְבָּעָה יְרָחִים (ז אב, רנ"ב.—א. ת"כג לחרבן, 1494). לַגּוֹלִים הֻרְשָׁה לָקַחַת מִקְצָת רְכוּשָׁם, מִלְּבַד כֶּסֶף וְזָהָב וְתַכְשִׁיטִים שֶׁאָסוּר הָיָה לְהוֹצִיא מִגְּבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה.

שׁוֹאַת־פִּתְאֹם זוֹ הָמְמָה לְגַמְרֵי אֶת כָּל יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה, וַיִּשְׁתַּדְּלוּ בְּכָל מַאַמְצֵי כֹחָם לְבַטֵּל אֶת רֹעַ הַגְּזֵרָה. וּבָעֵת הַהִיא חַי בְּאַסְפַּמְיָה הַגָּדוֹל בֵּין שָׂרֵי הַיְּהוּדִים בְּדוֹרוֹ, הוּא דוֹן יִצְחָק אַבַּרְבְּנְאֵל (א. שס"ט – א. ת"ם לחרבן), נֵצֶר מִשְׁפָּחָה מְהֻלָּלָה, שֶׁהִתְיַחֲסָה עַל בֵּית דָּוִד הַמֶּלֶךְ. אֶת יְמֵי נְעוּרָיו בִּלָּה יִצְחָק אַבַּרְבְּנְאֵל בְּלִישַׁבּוֹן בִּירַת פּוֹרְטוּגַלְיָה, כִּי בַמְּדִינָה זוֹ – הַסְּמוּכָה לְאַסְפַּמְיָה – מָצְאוּ בָעֵת הַהִיא הַיְּהוּדִים מַרְגֹּעַ מִתְּלָאוֹתֵיהֶם וּנְדוּדֵיהֶם. אֲבִי דוֹן יִצְחָק הָיָה מִמִּשְׁפַּחַת אֲנוּסִים בְּשִׁיבִילְיָה, שֶׁשָּׁבָה אֶל הַיַּהֲדוּת בְּהִתְיַשְּׁבָהּ בְּלִישַׁבּוֹן. הַשְׂכָּלַת דוֹן יִצְחָק אַבַּרְבְּנְאֵל וִידִיעוֹתָיו הָרַבּוֹת בְּתוֹרַת הַיַּהֲדוּת וּבְמַדָּעִים – הֲרִימוּהוּ מִתּוֹךְ הָעָם בֵּין הַיְּהוּדִים וּבֵין טוֹבֵי הַנּוֹצְרִים. מְלֻמָּד גָּדוֹל וִיהוּדִי נֶאֱמָן לְדָתוֹ, רַב הַיַּחַשׂ וּמְעֹרָב עִם הַבְּרִיּוֹת, אוֹהֵב אֱמֶת וְחָכָם מְדִינִי – כָּל הַמַּעֲלוֹת הַלָּלוּ נִפְגְּשׁוּ בָאִישׁ הַדָּגוּל הַזֶּה וְשָׁפְכוּ עַל פָּנָיו רוּחַ חֵן וָקֶסֶם. כִּשְׁרוֹנוֹת דוֹן יִצְחָק אַבַּרְבְּנְאֵל הֵסַבּוּ אֵלָיו אֶת תְּשׂוּמֶת לֵב מֶלֶךְ פּוֹרְטוּגַל אַלְפוֹנְסוֹ הַחֲמִישִׁי, וַיַּפְקִידֵהוּ לְשַׂר הָאוֹצָרוֹת בַּמְּדִינָה. אַחֲרֵי מוֹת אַלְפוֹנְסוֹ הַחֲמִישִׁי הֵחֵלּוּ צוֹרְרֵי הַיְּהוּדִים לְסַכְסֵךְ בּוֹ אֶת הַמֶּלֶךְ יוֹאַן הַשֵּׁנִי, וַיֶּאֱנֵס דוֹן יִצְחָק לַעֲזוֹב אֶת פּוֹרְטוּגַל וּלְהִתְיַשֵּׁב בְּקַשְׁטִילְיָה. שָׁם הִכִּירוּ בְּמַעֲלוֹתָיו הַמְצֻיָּנוֹת פֶרְדִינַנְדוֹ וְאִיזַבֶּלָה, וְאַחֲרֵי כִּי בַיָּמִים הָהֵם נִמְשְׁכָה הַמִּלְחָמָה נֶגֶד הַמּוּרִים וְגִנְזֵי הַמְּדִינָה נִתְרוֹקְנוּ, נִתְּנָה הַמִּשְׂרָה הַכְּבֵדָה עַל שְׁכֶם הַיְּהוּדִי הַזֶּה (לַמְרוֹת אִסּוּר הַכְּנֵסִיָּה) לְסַדֵּר אֶת אוֹצַר הַמְּלוּכָה וּלְהַרְבּוֹת אֶת הַכְנָסוֹתָיו. שְׁמוֹנֶה שָׁנִים מִלֵּא דוֹן יִצְחָק אֶת חוֹבָתוֹ זוֹ בֶּאֱמוּנָה, בְּתוֹר שַׂר הָאוֹצָרוֹת בְּאַסְפַּמְיָה, וַיָּבֵא תוֹעֶלֶת רַבָּה לַמְּדִינָה. אַךְ גַּם שַׂר גָּדוֹל וּמוֹעִיל כָּזֶה לֹא יָכֹל לְקַדֵּם אֶת פְּנֵי הָרָעָה מֵעַל אֶחָיו בְּנֵי עַמּוֹ.

כַּאֲשֶׁר נִתְפַּרְסְמָה פְּקוּדַת פֶּרְדִינַנְדוֹ וְאִיזַבֶּלָה בִּדְבַר גֵּרוּשׁ הַיְהוּדִים מֵאַסְפַּמְיָה, מִהֵר דוֹן יִצְחָק אַבַּרְבְּנֵאל בְּלִוְיַת גְּדוֹלֵי הַיְהוּדִים בַּמְּדִינָה לְהִתְיַצֵּב לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה וּלְהִתְחַנֵּן לִפְנֵיהֶם עַל עַמָּם, כִּי יְבַטְּלוּ אֶת רֹעַ הַגְּזֵרָה, וּבִזְכוּת חַסְדָּם זֶה הִבְטִיחוּ לְהַכְנִיס לְאוֹצַר הַמְּלוּכָה סְכוּם גָּדוֹל מְאֹד (אוֹמְרִים: כִּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶלֶף דִּינָרֵי זָהָב). רַבִּים מִשָּׂרֵי הַמְּלוּכָה תָּמְכוּ בְּבַקָּשַׁת הַיְהוּדִים, וְהַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה כִּמְעַט נֵאוֹתוּ לָהֶם. פִּתְאֹם הִתְפָּרֵץ אֶל אַרְמוֹן הַמֶּלֶךְ טָרְקְבִימֶדָה וְצֶלֶם גָּדוֹל בְּיָדוֹ וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי פֶּרְדִינַנְדוֹ וְאִיזַבֶּלָה לֵאמֹר: „יְהוּדָה אִישׁ קְרִיּוֹת (אַחַד „הַשְּׁלִיחִים") מָכַר אֶת יֵשׁוּ בִּשְׁלֹשִׁים כֶּסֶף, וְהַפַּעַם אַתֶּם אוֹמְרִים לְמָכְרֵהוּ שֵׁנִית – הִנֵּהוּ, מִכְרוּהוּ!.." וּבְדַבְּרוֹ הִנִּיחַ עַל שֻׁלְחַן הַמֶּלֶךְ, בְּמַעֲמַד צִירֵי הַיְהוּדִים וְשָׂרֵי הַמְּלוּכָה, אֶת הַצֶּלֶם הַגָּדוֹל וַיֵּצֵא בָּחֳרִי אָף. הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה עָשָׂה רֹשֶׁם כַּבִּיר עַל הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה, וּשְׁלִיחֵי הַיְהוּדִים יָצְאוּ מֵחֲצַר הַמֶּלֶךְ – רֵיקָם. כָּרוֹזֵי הַמַּלְכוּת יָצְאוּ מְבֹהָלִים בְּכָל הָאָרֶץ לְהוֹדִיעַ לַיְּהוּדִים, כִּי בְּמֶשֶׁךְ שְׁלֹשֶׁת חֳדָשִׁים עֲלֵיהֶם לִגְמֹר אֶת עִסְקֵיהֶם בְּאַסְפַּמְיָה וְלָצֵאת מִן הָאָרֶץ, וְהַמַּמְרֶה אֶת מִצְוַת הַמֶּלֶךְ – מוֹת יוּמָת, אִם לֹא יִתְנַצֵּר.

מַצַּב הַיְהוּדִים הָיָה נוֹרָא עַד מְאֹד. מֵאוֹת אַלְפֵי אִישׁ הֵחֵלּוּ לְהָכִין לָהֶם כְּלֵי גוֹלָה וְלַעֲזוֹב אֶת אֶרֶץ מוֹלַדְתָּם, מְקוֹם קִבְרוֹת אֲבוֹתֵיהֶם וְזִקְנֵיהֶם. כַּסְפָּם וּזְהָבָם שֶׁרָכְשׁוּ לָהֶם בַּעֲמַל כַּפֵּיהֶם וּבַחֲרִיצוּתָם לָקַח מֵהֶם, וְאֶת מִקְצַת רְכוּשָׁם וְנַחֲלְאוֹתֵיהֶם הָיוּ אֲנוּסִים לִמְכֹּר בְּזוֹל, בְּשֶׁל קִצּוּר הָעֵת. הַנְּזִירִים רָאוּ בַיֵּאוּשׁ הַגָּדוֹל שֶׁתָּקַף עַל יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה הַנִּדְהָמִים וַיָּחֵלּוּ לְפַתּוֹתָם בְּכָל מַאֲמַצֵּי כֹחָם, כִּי יִתְנַצְּרוּ וְיִשָּׁאֲרוּ בָאָרֶץ. אֲבָל דִּבְרֵי הַמַּדִּיחִים לֹא עָשׂוּ פֶּרִי, וְהַגּוֹלִים נִשְׁבְּעוּ לְהִשָּׁאֵר נֶאֱמָנִים לְעַמָּם וּלְדָתוֹ. לִפְנֵי צֵאתָם נִפְרְדוּ יְהוּדֵי אַסְפַּמְיָה מֵעַל קִבְרוֹת אֲבוֹתָם, וּבְמֶשֶׁךְ שְׁלֹשָׁה יָמִים הִרְעִידוּ יְלָלוֹת וּבְכִיּוֹת קוֹרְעוֹת לֵב אֶת חֲלַל בֵּית הַקְּבָרוֹת לַיְּהוּדִים שֶׁבְּאַסְפַּמְיָה. רַבִּים לָקְחוּ אִתָּם אֶת מַצְּבוֹת הַזִּכָּרוֹן מֵעַל קִבְרוֹת אֲהוּבֵיהֶם, פֶּן יְטַמְּאוּן יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַקַּנָּאִים, אוֹ כִּי הִפְקִידוּן בִּידֵי אֲחֵיהֶם לְצָרָה – הָאֲנוּסִים.

לִפְנֵי הַגּוֹלִים הִקְדִּים לָצֵאת זְקַן רַבָּנֵי אַסְפַּמְיָה ר' יִצְחָק אֲבוּהַב וַיִּתְיַצֵּב בְּלִוְיַת אֲחָדִים מִגְּדוֹלֵי הַיְהוּדִים לִפְנֵי יוֹאַן הַשֵּׁנִי מֶלֶךְ פּוֹרְטוּגַל

לְהִתְחַנֵּן מִלְּפָנָיו כִּי יַרְשֶׁה לַגּוֹלִים לַעֲבוֹר דֶּרֶךְ אַרְצוֹ אוֹ לָגוּר שָׁם זְמַן־מָה. וּבַיּוֹם הַמַּר וְאֵבֶל כָּל עַמֵּנוּ, הוּא יוֹם הַתְּשִׁיעִי לְאָב—יָצְאוּ הַיְהוּדִים מִגְּבוּלוֹת אַסְפַּמְיָה בְּמִסְפַּר שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶלֶף אִישׁ וְאִשָּׁה, טַף וְזָקֵן.

הַגּוֹלִים שָׂמוּ פְּנֵיהֶם אֶל אֲשֶׁר נָשְׂאוּ עֵינֵיהֶם. רַבִּים מֵהֶם אָבְדוּ בַּדֶּרֶךְ מֵרֹב הַטִּלְטוּלִים וּבְחָלָיִים רָעִים, וְהַנִּשְׁאָרִים לִפְלֵטָה מָצְאוּ לָהֶם מָנוֹס בְּאִיטַלְיָה, בְּתֻרְכִּיָּה וּבְאַפְרִיקָה הַצְּפוֹנִית. דוֹן יִצְחָק אַבַּרְבְּנְאֵל מָאַס בִּגְדֻלָּתוֹ וּבְעָשְׁרוֹ, וַיֵּצֵא גַּם הוּא עִם בְּנֵי עַמּוֹ בְּרֹאשׁ מַחֲנֵה גוֹלִים, שֶׁבִּקְּשׁוּ לָהֶם מִפְלָט בִּנְיַאפּוֹלוֹ. שָׁם עָלָה שֵׁנִית לִגְדֻלָּה, כִּי פֶרְדִינַנְד הָרִאשׁוֹן מֶלֶךְ הָאָרֶץ הִפְקִידָהוּ לְיוֹעֲצוֹ וּלְאִישׁ־סוֹדוֹ. בִּנְיַאפּוֹלוֹ גָּמַר דוֹן יִצְחָק אַבַּרְבְּנְאֵל אֶת פֵּרוּשׁוֹ עַל אֲחָדִים מִסִּפְרֵי הַתַּנַ"ךְ, שֶׁהִתְחִיל עוֹד מִשֶּׁכְּבָר הַיָּמִים.

בְּפּוֹרְטוּגַלְיָה מָצְאוּ הַגּוֹלִים מִקְלָט זְמַנִּי בְּמִסְפַּר מְאַת אֶלֶף אִישׁ. כַּעֲבוֹר הַזְּמַן הַקָּבוּעַ הֵחֵלּוּ גַּם שָׁם הַקָּתוֹלִים לְעַנּוֹתָם וּלְפַתּוֹתָם בַּצַּר לָהֶם כִּי יָמִירוּ אֶת דָּתָם, וְלַסּוֹף – הוּטְלָה גַּם עֲלֵיהֶם חוֹבַת גָּלוּת. רַבִּים מִיַּלְדֵי הָעִבְרִים נִלְקְחוּ אָז מִידֵי אֲבוֹתֵיהֶם וְנִטְבְּלוּ עַל כָּרְחָם; רַבִּים מִן הַגּוֹלִים נִמְכְּרוּ לַעֲבָדִים, וְהַנִּשְׁאָרִים נִמְלְטוּ מִפּוֹרְטוּגַל (א. ת"כז לחרבן) וַיָּנוּדוּ לְאִיטַלְיָה, לְתֻרְכִּיָּה וּלְאַפְרִיקָה. בֵּין גּוֹלֵי פּוֹרְטוּגַל הָיָה גַּם הַתּוֹכֵן הַמְפֻרְסָם וְסוֹפֵר קוֹרוֹתֵינוּ ר' אַבְרָהָם זַכּוּתָא, מְחַבֵּר הַסֵּפֶר „יוּחֲסִין". תְּלָאוֹת הַדֶּרֶךְ וְהַרְפַּתְקָאוֹת רַבּוֹת עָבְרוּ גַּם עַל הַגּוֹלִים הָאֵלֶּה: רַבִּים מֵהֶם מֵתוּ בַּדֶּרֶךְ, רַבִּים נִשְׁבּוּ בִּידֵי שׁוֹדְדֵי הַיָּם, וְרַק מִקְצָתָם נִשְׁאֲרוּ לִפְלֵיטָה בְּאַרְצוֹת מִקְלָטָם.

כָּכָה אָבְדוּ מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים בְּאַרְצוֹת אַסְפַּמְיָה, שֶׁהִתְקַיְּמוּ כִּמְעַט בְּמֶשֶׁךְ אֶלֶף שָׁנָה (מִימֵי שִׁלְטוֹן רוֹמָא). שְׂרִידֵי יְהוּדֵי סְפָרַד וּפוֹרְטוּגַל, הַנִּקְרָאִים עַד הַיּוֹם „סְפָרַדִּים" וּ„פוֹרְטוּגִיזִים", נָפוֹצוּ לְכָל רוּחַ בְּאֵירוֹפָּה, אַסְיָה וְאַפְרִיקָה.

*) בֵּין גְּדוֹלֵי עַמֵּנוּ וַחֲכָמָיו בַּדּוֹר הָאַחֲרוֹן בְּאַסְפַּמְיָה, שֶׁנֶּהֶרְגוּ בְּרֻבָּם עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם אוֹ כִּי יָצְאוּ בַּגּוֹלָה עִם בְּנֵי עַמָּם, רְאוּיִם לְהִזָּכֵר: הַתּוֹכֵן ר' יְהוּדָה אִבְּן וִירְגָא אִישׁ שִׁבִילְיָה, שֶׁנֶּאֱשַׁם בַּעֲוֹן הֲדָחַת הָאֲנוּסִים מֵעַל הַקָּתוֹלִיּוּת וַיִּשָּׂרֵף בְּמִשְׁפַּט הָאִינְקְוִיזִיצְיָה, ר' שְׁלֹמֹה בְּנוֹ, מְחַבֵּר קוֹרוֹת

עִנּוּיֵינוּ בְּאַסְפַּמְיָה בִּימֵי הָאִינְקְוִיזִיצְיָה בְּסִפְרוֹ הַנּוֹדָע „שֵׁבֶט יְהוּדָה", הַתּוֹכֵן הַגָּדוֹל וּמַמְצִיא כּוֹכְבֵי הַלֶּכֶת – ר' יוֹסֵף וִיסִינוֹ, שֶׁהָיָה לְעֵזֶר לַתַּיָּר וַסְקָא דִי גַמָּה בְּמַסְעוֹתָיו וּבְתִיּוּר אֲרָצוֹת חֲדָשׁוֹת, ר' יִצְחָק בֶּן יוֹסֵף קַארוֹ וְר' לֵוִי בֶּן חָבִיב, שֶׁהָיוּ מִתְּחִלָּה אֲנוּסִים וְשָׁבוּ לְיַהֲדוּתָם וַיִּתְמַנּוּ לְרַבָּנִים בְּאֶרֶץ הַקְּדוֹשָׁה, הָאָנוּס וְסוֹפֵר קוֹרוֹתֵינוּ בַּיָּמִים הָהֵם ר' שְׁמוּאֵל אֲשַׁקְוִ, וְעוֹד שָׂרִים, חֲכָמִים וְרַבָּנִים שֶׁעָמְדוּ עַל הַמִּשְׁמָר בְּהִמָּצֵא חֵלֶק גָּדוֹל מֵעַמֵּנוּ עַל עָבְרֵי פִּי פַּחַת בִּימֵי הָרִשְׁעָה וְהַזָּדוֹן בְּאֶרֶץ הַדָּמִים – אַסְפַּמְיָה.

תַּמְצִית הַפֶּרֶק הַשִּׁשִּׁי.

הָאֲנוּסִים וְהַקְּדוֹשִׁים.

בְּעָבְרֵנוּ עַל פִּרְטֵי הַבֶּהָלוֹת וְהַשְּׁמָדוֹת בְּקוֹרוֹת עַמֵּנוּ. תִּתְעוֹרֵר בְּלִי מֵשִׂים שְׁאֵלַת תַּמְרוּרִים אַחַת: מִי הָיוּ אֵלֶּה הָאֲנָשִׁים שֶׁשָּׂמוּ מַסְוֶה עַל פְּנֵיהֶם וְהִתְרָאוּ כְּלַפֵּי חוּץ לִבְנֵי הַדָּת הַנּוֹצְרִית וּבְסֵתֶר לִבָּם הִתְנַגְּדוּ לָהּ תַּכְלִית נִגּוּד? הֶעָשׂוּ שֶׁקֶר בְּנַפְשָׁם בְּהִתְחַפְּשָׂם בִּפְנֵי כָּל עַם וְעֵדָה לְמַאֲמִינִים בְּתוֹרַת הָאֶוַנְגֶּלְיוֹן בְּשָׁעָה שֶׁכָּל יְמֵי נִשְׁמָתָם הָיוּ קְשׁוּרִים בְּדַת אֲבוֹתָם? — בִּכְדֵי לַעֲנוֹת עַל שְׁאֵלָה חֲשׁוּבָה כָּזֹאת נָחוּץ לָשִׂים לֵב אֶל תְּנָאֵי הַמָּקוֹם וְהַזְּמָן שֶׁבָּהֶם נוֹצְרוּ טִפּוּסֵי הָאֲנוּסִים. הָעוּבְדָה שֶׁלֹּא רַק יְחִידִים. אֶלָּא אַלְפֵי יְהוּדִים — שֶׁהָיוּ לְמִפְלָגָה שְׁלֵמָה בְּעַמֵּנוּ — בָּחֲרוּ בְדֶרֶךְ זוֹ, מוֹכִיחָה: כִּי אֵיזוֹ שִׁיטָה קְבוּעָה הָיְתָה לַיְּהוּדִים הַנִּסְתָּרִים הָאֵלֶּה, וְלֹא בְּמִקְרֶה הִתְנַצְּרוּ וְנִשְׁבְּעוּ לַיַּהֲדוּת שְׁבוּעַת אֱמוּנִים וְלֹא בְדֶרֶךְ גַּם נִשְׁאֲרוּ לָהּ נֶאֱמָנִים עַד זִיבּוּלָא בַּתְרַיְתָא.

בְּכָל יִרְאַת הַכָּבוֹד שֶׁאָנוּ רוֹחֲשִׁים לִקְדוֹשֵׁי עֶלְיוֹן. שֶׁמָּסְרוּ אֶת נַפְשָׁם עַל קִדּוּשׁ הַשֵּׁם וּמֵתוּ לַאֲלָפִים וְלִרְבָבוֹת בְּעַד תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת, עָלֵינוּ לִכְרֹעַ בֶּרֶךְ לִפְנֵי אֵלֶּה אַמִּיצֵי-הַלֵּב שֶׁהִקְרִיבוּ לָהּ אֶת קָרְבַּן נַפְשָׁם גַּם בְּחַיֵּיהֶם. לְהַאֲשִׁים אֶת הָאֲנוּסִים בְּתַרְמִית אִי אֶפְשָׁר בְּשׁוּם אֹפֶן, כְּשֵׁם שֶׁלֹּא נַרְשִׁיעַ אֶת הָאִישׁ שֶׁנָּפַל בִּידֵי רוֹצְחִים וְהוּא מוֹלִיךְ אוֹתָם שׁוֹלָל בִּכְדֵי לְהַצִּיל אֶת נַפְשׁוֹ. לָאֲנוּסִים הָיְתָה אֵיפוֹא תּוֹרַת-מִדּוֹת מְיֻחֶדֶת בְּנֶגַע לְצוֹרְרֵיהֶם וּמְנַדֵּיהֶם, וְאֶנְקַת נַפְשָׁם זוֹ הַקּוֹרַעַת לֵב בּוֹקַעַת וְעוֹלָה עַד הַיּוֹם מִתְּפִלַּת „כָּל נִדְרֵי".

הַיְּהוּדִים הָאֵלֶּה — שֶׁמִּקִּרְבָּם יָצְאוּ רַבִּים מִגְּדוֹלֵי עַמֵּנוּ וּמְאוֹרֵי הַגּוֹלָה — רָאוּ בְּמִיתוֹת אַלְפֵי הַקְּדוֹשִׁים. שֶׁבַּלָּהוֹת הַמָּוֶת הָיוּ לָהֶם לְמִשְׂחָק. וּמוֹת קְדוֹשִׁים הָיָה לָהֶם לְמַשְׂאַת נֶפֶשׁ וּלְנִסָּיוֹן אֱלֹהִי, וּדְאָגָה כְבֵדָה מִלְאָה אֶת לִבּוֹת הַנִּשְׁאָרִים לִפְלֵיטָה: מִי יִשָּׂא אֶת דֶּגֶל הַיַּהֲדוּת אִם כָּל הָעָם. לְמִקְטַנָּיו וְעַד גְּדוֹלָיו, יַעֲרֶה אֶת נַפְשׁוֹ לַמָּוֶת? וְרַעְיוֹן כַּבִּיר עָלָה עַל לֵב הַיְחִידִים הַשְּׂרִידִים: כִּי אֲנוּסִים הֵם לִחְיוֹת בִּכְדֵי לְהַצִּיל אֶת הַיַּהֲדוּת מִכִּלָּיוֹן חָרוּץ.

כֵּן הָיְתָה דַעַת ר' מַיְמוֹן, שֶׁעֵת יְדוּעָה הִתְחַפֵּשׂ גַּם הוּא וּבְנֵי בֵיתוֹ תַּחַת מַסְוֵה אֲנוּסִים, וּבְדֶרֶךְ זוֹ בָּחֲרוּ מִתּוֹךְ אֹנֶס גַּם רַבִּים מִגְּדוֹלֵי עַמֵּנוּ בְּאַסְפַּמְיָה.

בְּעֵינֵי הָעָם — הַשּׁוֹפֵט בְּצֶדֶק וּבְמֵישָׁרִים אֶת מַעֲשֵׂי כָּל בָּנָיו בְּכָל דּוֹר וָדוֹר — הִנֵּם הָאֲנוּסִים בְּמִסְפַּר קָרְבְּנוֹת הַכְּלָל לֹא פָחוֹת מֵהַקְּדוֹשִׁים. וְהַהֶבְדֵּל הוּא רַק בָּזֶה: כִּי הָאֲנוּסִים נִקְדְּשׁוּ בְּחַיֵּיהֶם. וְהַקְּדוֹשִׁים — בְּמִיתָתָם.

(א. ליבושיצקי).

שִׂיחָה מֻקְדֶּמֶת:

הָרוּסִים, הַפּוֹלָנִים וְהַמּוֹנְגוֹלִים.

הָרוּסִים וְהַפּוֹלָנִים הִנָּם מִבְּנֵי שִׁבְטֵי הַסְלָבִים, שֶׁיָּשְׁבוּ בְּאֵירָפָּה מִימֵי קֶדֶם וְעַד אֶמְצַע יְמֵי הַבֵּינַיִם נֶחְשְׁבוּ לְעוֹבְדֵי אֱלִילִים. שִׁבְטֵי הָרוּסִים יָשְׁבוּ אָז בְּאֵירָפָּה הַצְּפוֹנִית – הַמִּזְרָחִית עַל גְּדוֹת הַנְּחָלִים: וָלְגָה, דְנֶפֶּר וְאָקָה, וְרֵאשִׁית מַמְלַכְתָּם הָיְתָה, לְפִי הָאַגָּדָה, בַּמֵּאָה הַתְּשִׁיעִית בְּעָמָל בְּנֵי גְזָעִם הַוַּרְיַגִים, שֶׁבָּאוּ בְּמַשָּׂא וּמַתָּן תְּמִידִי עִם יְוָנֵי בִּיצַנְץ וַיִּירְשׁוּ מֵהֶם גַּם אֶת הַנּוֹצְרִיּוּת לְפִי רוּחַ הַכְּנֵסִיָּה הַמִּזְרָחִית. עַד הַמֵּאָה הַתְּשִׁיעִית הִתְרַכְּזָה מֶמְשֶׁלֶת הָרוּסִים בִּשְׁנֵי מֶרְכָּזִים: בְּנוֹבְגוֹרוֹד וּבְקִיוֹב; בַּמֵּאָה הָעֲשִׂירִית פֵּרְשׂוּ נְשִׂיאֵי הָרוּסִים: אִיגוֹר וּסְוְיָטוֹסְלַב אֶת שִׁלְטוֹנָם עַל יֶתֶר שִׁבְטֵי בְּנֵי גְזָעָם, שֶׁנִּכְנְסוּ כֻּלָּם לִרְשׁוּת נְסִיכוּת קִיוֹב. הִתְנַצְּרוּת הָרוּסִים בִּימֵי וְלַדִימִיר הַקָּדוֹשׁ לֹא קָשְׁרָה אֶת שִׁבְטֵיהֶם בְּקֶשֶׁר קַיָּם, וְהַמְּדָנִים שֶׁפָּרְצוּ בֵּין הַנְּסִיכִים עוֹד הוֹסִיפוּ לְהַחֲלִישׁ אֶת כֹּחָם וּלְשַׁעְבְּדָם אֶל שִׁבְטֵי הַתַּתָּרִים; וְגַם יְסוֹד נְסִיכוּת מוֹסְקְבָה בַּמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה לֹא כּוֹנֵן לְאֹרֶךְ יָמִים אֶת מַעֲמָדָם.

הַפּוֹלָנִים יָשְׁבוּ בְּאֵירָפָּה הַדְּרוֹמִית – הַמַּעֲרָבִית, וְקִרְבָתָם אֶל עַמֵּי הַמַּעֲרָב הִנְחִילָתַם אֶת הַקָּתוֹלִיּוּת, רֵאשִׁית מַמְלַכְתָּם הָיְתָה עוֹד בַּמֵּאָה הַשִּׁשִּׁית בְּאַרְצוֹת הַמַּעֲרָב, אוּלָם בְּעָטְיָם שֶׁל הַפְּרוּסִים (הַגֶּרְמָנִים) נִדְּחוּ מִשָּׁם וּפֵרְשׂוּ מֶמְשַׁלְתָּם בְּאַרְצוֹת הַמִּזְרָח עַל גְּדוֹת הַוִּיסְלָה וְהַוַּרְטָה. מַמְלֶכֶת הַפּוֹלָנִים בִּימֵי הַבֵּינַיִם הִתְחַלְּקָה „לְפּוֹלַנְיָה הַגְּדוֹלָה" בִּגְבוּלוֹת פּוֹזְנָא וּלְ„פּוֹלַנְיָה הַקְּטַנָּה" עַל שְׂפַת הַוִּיסְלָה.

הַשְׁפָּעַת הַפּוֹלָנִים עַל קוֹרוֹת הָעַמִּים בִּימֵי הַבֵּינַיִם הָיְתָה רַבָּה מֵהַשְׁפָּעַת בְּנֵי גִזְעָם הָרוּסִים, וְגַם בְּמַצַּב הַשְׂכָּלָתָם עָלוּ עֲלֵיהֶם, אוּלָם פֵּרוּד הַלְּבָבוֹת בֵּין שַׁלִּיטֵי הָאָרֶץ („פָּנִים" „בְּנֵי הַשְּׁלַכְטָה") הֵבִיאוּ אֶת הַמַּמְלָכָה הַחֲזָקָה הַזֹּאת לִידֵי רִפְיוֹן וְהִתְפּוֹרְרוּת לְטוֹבַת שִׁבְטֵי הַגֶּרְמָנִים („הַפְּרוּסִים").

הַתַּתָּרִים הֵם בְּנֵי הַגֶּזַע הַמּוֹנְגוֹלִי וּבַמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה הִפִּילוּ חִתִּיתָם עַל הַמֶּמְשָׁלוֹת הַנּוֹצְרִיּוֹת בְּאֵירָפָּה. גִּבּוֹרָם צִינְגִּיז – כַּהֲן כָּבַשׁ אֶת מַרְבִּית אַרְצוֹת אַסְיָה הַתִּיכוֹנָה וְאֵירָפָּה, וּמַמְלֶכֶת הַתַּתָּרִים הִתְרַחֲבָה בִּשְׁנֵי חֶלְקֵי הַיַּבָּשָׁה הָאֵלּוּ. מַצַּב הַיְּהוּדִים בְּאַרְצוֹת אַסְיָה וְאֵירָפָּה הוּטַב הַרְבֵּה בִּימֵי שִׁלְטוֹן הַתַּתָּרִים, בְּנֵי הַדָּת הָאִישְׁלָמִית, וּבֵין גְּדוֹלֵי הַיְּהוּדִים בְּמַמְלַכְתָּם בִּגְבוּלוֹת פָּרַס הִצְטַיֵּן הָרוֹפֵא וְהֶחָכָם הַיְּהוּדִי – סַעַד עַבְדָּאוּלָה, שֶׁעָלָה לִגְדֻלַּת שַׂר הַשָּׂרִים בִּימֵי הַכָּהֵן אַרְגוּן.

(א. ליבושיצקי).

פֶּרֶק שְׁבִיעִי: הַיְהוּדִים בְּפוֹלַנְיָה וּבְרוּסִיָּה.

(בְּעֵרֶך: א׳ ק״ל - א׳ ת״ל לַחֻרְבָּן; 1200 — 1500)

לח. **אֻכְלְסֵי הַיְהוּדִים בְּפוֹלַנְיָה.** מַרְבִּית גוֹלֵי הַיְהוּדִים, שֶׁנִּשְׁאֲרוּ לִפְלֵטָה מֵחֶרֶב נוֹסְעֵי הַצְּלָב וּמִמּוֹקְדֵי הָאִינְקְוִיזִיצְיָה מָצְאוּ לָהֶם מִפְלָט בִּגְבוּלוֹת פוֹלַנְיָה וְלִיטָה שֶׁעַל גְּדוֹת הַוִּיסְלָה וְהַנְּיֶמַן. בְּיִחוּד נָהֲרוּ אֶל הַמְּדִינוֹת הַלָּלוּ נוֹדְדֵי עַמֵּנוּ מִגְבוּלוֹת בִּיהֶם בִּימֵי מַסְעֵי הַצְּלָב הָרִאשׁוֹן (1089). מַלְכֵי פוֹלַנְיָה קִבְּלוּ בְּרָצוֹן אֶת הַגֵּרִים, שֶׁהֶעֱשִׁירוּ אֶת אֶרֶץ מוֹשָׁבָם הַחֲדָשָׁה בַּחֲרִיצוּתָם הָרַבָּה בְּמִסְחָר וּבְאֻמָּנִיּוֹת. נְסִיךְ קְרָקָא מְצִיסְלַב הֵגֵן עַל יְהוּדֵי אַרְצוֹ מִפְּנֵי נִכְלֵי הַכְּמָרִים, וּבְיָמָיו נִמְסְרָה גַּם הַצָּקַת הַמַּטְבְּעוֹת לִידֵי הַיְהוּדִים, וּשְׁמוֹת הַנְּסִיכִים נִשְׁאֲרוּ עַל רַבּוֹת מֵהֶן לְזִכָּרוֹן בְּאוֹתִיּוֹת עִבְרִיּוֹת (רְאֵה פֶּרֶק א׳).

לִמּוּד הַתּוֹרָה לֹא נָפוֹץ בֵּין יְהוּדֵי פוֹלִין בִּימֵי הַבֵּינַיִם, וּמַרְבִּית הַקְּהִלּוֹת הָיוּ קוֹרְאוֹת לְרַבָּנִים מֵאַרְצוֹת גֶּרְמַנְיָה הַסְּמוּכָה לְנַהֲלָן בְּעִנְיְנֵי הַדָּת.

מַצַּב יְהוּדֵי פוֹלַנְיָה הָיָה אֵיתָן בִּימֵי בּוֹלִיסְלַב הַצַּדִּיק, נְסִיךְ קַאלִישׁ. בִּשְׁנַת 1264 נָתַן הַנָּסִיךְ הַיָּשָׁר הַזֶּה לִיהוּדֵי מְדִינָתוֹ חֻקִּים צַדִּיקִים וּזְכֻיּוֹת אֶזְרָח מְיֻהָדוֹת, שֶׁגּוֹנְנוּ עֲלֵיהֶם מִפְּנֵי זְדוֹן צוֹרְרֵיהֶם. מַאֲמַר בּוֹלִיסְלַב נֶחֱלַק לְעֶשְׂרִים וְשֶׁבַע סְעִיפִים, הַמְּכִילִים מִשְׁפְּטֵי יֹשֶׁר וָצֶדֶק בְּדִין וּדְבָרִים שֶׁבֵּין יְהוּדִים וּבֵין שְׁכֵנֵיהֶם הַנּוֹצְרִים. לְפִי מִצְוַת הַמֶּלֶךְ הַצַּדִּיק הַזֶּה אָסוּר הָיָה, לְמָשָׁל, לְחַיֵּב יְהוּדִי עַל פִּי עֵד נוֹצְרִי; אָסוּר הָיָה לִגְזוֹל אֶת יַלְדֵי הַיְהוּדִים וּלְטַבְּלָם; הֲפָצַת עֲלִילַת־הַדָּם נֶאֶסְרָה בְּעֹנֶשׁ חָמוּר.

הַזְּכֻיּוֹת שֶׁנִּתְּנוּ לִיהוּדֵי פוֹלַנְיָה עוֹרְרוּ נֶגְדָּם אֶת קֶצֶף אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית, וַאֲסֵפַת הַכְּמָרִים (בִּשְׁנַת 1266) הִתְחִילָה לִבְנוֹת חַיִץ בֵּין הַיְהוּדִים וּבֵין יֶתֶר הַתּוֹשָׁבִים, וְגַם גְּזֵרוֹת קָשׁוֹת גָּזְרָה עֲלֵיהֶם, מֵעֵין חֻקֵּי הַקָּלוֹן בְּאַרְצוֹת הַמַּעֲרָב. לַקָּתוֹלִים אָסְרָה הַכְּנֵסִיָּה: לִסְמוֹךְ עִם יְהוּדִים אֶל שֻׁלְחָן

אֶחָד, לִשְׂמוֹחַ אִתָּם בְּשִׂמְחוֹתֵיהֶם אוֹ גַם לִקְנוֹת צָרְכֵי מַכֹּלֶת בַּחֲנֻיּוֹתֵיהֶם. אַךְ גְזֵרוֹת הַכְּנֵסִיָּה נִשְׁאֲרוּ בְּרֻבָּן עַל הַגִּלָּיוֹן, כִּי מַלְכֵי פּוֹלִין הַיְשָׁרִים לֹא שָׂמוּ לֵב לְקַנָּאוּת כֹּהֲנֵיהֶם וְהֵנִיאוּ בַּעֲדָם לְהָצֵר לַיְהוּדִים יוֹשְׁבֵי אַרְצָם.

לט. יְמֵי קַזִימִיר הַגָּדוֹל וּוִיטֹלְד הַלִּיטָאִי. מְצוּקוֹת יְהוּדֵי גֶרְמַנְיָה בַּמֵּאָה הָאַרְבַּע עֶשְׂרֵה הֵנִידוּ שֵׁנִית רִבֲבוֹת גּוֹלִים יְהוּדִים אֶל גְּבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה. בָּעֵת הַהִיא רָבְתָה מְאֹד גְדֻלַּת פּוֹלִין, בְּיִחוּד בִּימֵי מַלְכָּהּ קַזִימִיר הַגָּדוֹל (1333—1370) מִבֵּית הַפְּיַסְטִים. הַמֶּלֶךְ הֶחָכָם הַזֶּה דָאַג לִשְׁלוֹם כָּל נְתִינָיו, הֵיטִיב אֶת מַצַּב הָאִכָּרִים בְּאַרְצוֹ וְלַיְהוּדִים, שֶׁעָמְלוּ בַּהֲפָצַת סְחַר הָאָרֶץ, הִתְיַחֵס בְּרָצוֹן רָב. בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית לְמָלְכוֹ אִשֵּׁר אֶת הַזְּכֻיּוֹת שֶׁנָּתַן לָהֶם בּוֹלִיסְלַב הַצַּדִּיק, וּבְיָמָיו נֶחֶשְׁבוּ יְהוּדֵי פּוֹלִין לְאֶזְרָחִים גְּמוּרִים. קַזִימִיר הַגָּדוֹל דָּאַג גַּם לִשְׁלוֹם קְהִלּוֹת הַיְהוּדִים, וַיְצַו עַל שׁוֹפְטֵי הֶעָרִים לְהִתְחַשֵּׁב בְּפִסְקֵי דִינֵיהֶם שֶׁבֵּין יְהוּדִים וְקַתּוֹלִים—עִם דֵּעוֹת רַב הַקְּהִלָּה אוֹ פַּרְנָסֶיהָ. לְהוֹצִיא אֶת פְּסַק הַדִּין לְפֹעַל הוּשַׂם לִפְעָמִים גַּם עַל שַׁמַּשׁ בֵּית הַכְּנֶסֶת, וּלְאַט־לְאַט הִתְכּוֹנֵן מֵאָז בְּחַיֵּי הַיְּהוּדִים שִׁלְטוֹן הַ„קָּהָל", שֶׁהַשְׁפָּעָתוֹ גָדְלָה מְאֹד בְּמֶשֶׁךְ דּוֹרוֹת שְׁלֵמִים.

בָּעֵת הַהִיא נוֹסַד יִשּׁוּב יְהוּדִים גַּם בִּלְבוֹב, בִּירַת גַּלִּיצְיָה („רוּסִיָּה הָאֲדֻמָּה"), שֶׁנּוֹסְפָה אָז עַל גְּבוּל מַמְלֶכֶת פּוֹלִין, וְקַזִימִיר הַגָּדוֹל הִרְשָׁה לַיְהוּדִים לְהִשָּׁפֵט בְּבֵית־דִּין שֶׁלָּהֶם, כְּלְיֶתֶר הָעַמִּים, יוֹשְׁבֵי הַמְּדִינָה הַזֹּאת.

הָאַגָּדָה מַרְבָּה לְסַפֵּר בְּשֶׁבַח אֲהוּבָתוֹ הַיְּהוּדִית שֶׁל קַזִימִיר הַגָּדוֹל וּשְׁמָהּ אֶסְתֵּר, שֶׁיָּלְדָה לוֹ שְׁתֵּי בָנוֹת וְנִתְחַנְּכוּ עַל יָדָהּ בְּרוּחַ הַיַּהֲדוּת וּשְׁנֵי בָנִים, שֶׁגֻּדְּלוּ בְּדַת הַקַּתּוֹלִית וּמִקֵּץ יָמִים הָיוּ לַאֲבוֹת מִשְׁפָּחוֹת אֲצִילִים מְפֻרְסָמוֹת בְּקֶרֶב עַם הַפּוֹלַנִים.

אַחֲרֵי מוֹת קַזִימִיר הַגָּדוֹל עָלָה עַל כִּסֵּא פוֹלִין לוּדְבִיק מֶלֶךְ אוּנְגַּרְיָה. בְּיָמָיו הוּרַע מַצַּב הַיְּהוּדִים בְּפוֹלִין, כִּי קַנֹּא קִנֵּא הַמֶּלֶךְ הַזֶּה לַדָּת הַקַּתּוֹלִית כְּיֶתֶר מַלְכֵי הַמַּעֲרָב. אֲבָל מֶמְשַׁלְתּוֹ לֹא נִמְשְׁכָה, וּבְמוֹתוֹ יָרְשָׁה אֶת כִּסְאוֹ יַדְוִינָה בִתּוֹ, שֶׁנִּשְּׂאָה לְוְלַדִיסְלַב יַגִּילוֹ נְסִיךְ מְדִינַת לִיטָה, וּמֵאָז נֶחֶשְׁבוּ שְׁתֵּי הַמְּדִינוֹת: פּוֹלִין וְלִיטָה—לְמַמְלָכָה אַחַת (1333).

בִּמְדִינַת לִיטָה – שֶׁקִּבְּלָה אֶת הַדָּת הַנּוֹצְרִית רַק בַּמֵּאָה הָאַרְבַּע

עֶשְׂרֵה – יָשְׁבוּ הַיְהוּדִים מִימֵי קֶדֶם, וּבְאַחֲרִית יְמֵי הַבֵּינַיִם נוֹדְעוּ בְּיֹתֶר קְהִלּוֹתֵיהֶם בֶּעָרִים: בְּרִיסְק, הוֹרָדְנָה, טְרוֹקִי וְלוּצְק. נְצִיב לִיטָה, שֶׁמָּשַׁל בָּהּ בְּשֵׁם מֶלֶךְ פּוֹלִין, הָלַךְ בְּעִקְּבוֹת בּוֹלִיסְלַב וְקַזִימִיר הַגָּדוֹל, וַיִּתֵּן לִיהוּדֵי אַרְצוֹ הֲנָחוֹת וּזְכֻיּוֹת אֶזְרָח, וְהַנְהָגָה חָפְשִׁית בְּכָל עִנְיְנֵי קְהִלּוֹתֵיהֶם.

יְהוּדֵי פּוֹלִין עָסְקוּ לֹא רַק בְּמִסְחָר וּבְאֻמָּנִיּוֹת, כִּי אִם גַּם בַּעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה, וַאֲחָדִים מֵהֶם הָיוּ חוֹכְרִים מֵאֵת הַנְּסִיכִים אֶת מִסֵּי הַמְּדִינָה וְיֶתֶר הַכְנָסוֹתֶיהָ, וַאֲחֻזּוֹת רַבּוֹת הָיוּ לָהֶם לְמִקְנָה.

מ. יְהוּדֵי פּוֹלִין בִּימֵי הַיַּגִּילוֹנִים. בִּימֵי וְלַדִיסְלַב אֲבִי מַלְכֵי פּוֹלִין לְבֵית יַגִּילוֹ, גָּדְלָה בְּשִׁלְטוֹן הָאָרֶץ הַשְׁפָּעַת הַכְּמָרִים הַקַּנָּאִים, וּגְזֵרוֹת רָעוֹת נֶגֶד הַיְהוּדִים וַעֲלִילוֹת הַדָּם הָיוּ גַּם שָׁם לְמִקְרֵי הַיּוֹם. בָּעִיר פּוֹזְנָא נָפוֹצָה שְׁמוּעַת שֶׁקֶר, כִּי הַיְהוּדִים הֵסִיתוּ אֶת אַחַת הָאִכָּרוֹת לִגְנוֹב שָׁלֹשׁ חַלּוֹת „מִלֶּחֶם הַקֹּדֶשׁ" וּלְהוֹצִיא בִּכְשׁוּף מִתּוֹכָן טִפּוֹת דָּם, וּשְׁלֹשָׁה עָשָׂר אִישׁ מֵחֲשׁוּבֵי קְהִלַּת הַיְהוּדִים עִם רַב הָעֵדָה בְּרֹאשָׁם הוּמְתוּ אָז בִּשְׂרֵפָה.

* עֲלִילוֹת הַדָּם פָּרְצוּ בַּיָּמִים הָהֵם גַּם בְּיֶתֶר עָרֵי פּוֹלִין. בְּקְרָקָא, בִּירַת פּוֹלַנְיָה בָּעֵת הַהִיא, הֶעֱלִיל כֹּמֶר אֶחָד עַל יְהוּדֵי הָעִיר כִּי רָצְחוּ יֶלֶד נוֹצְרִי, וְהֶהָמוֹן הַפָּרוּעַ הִתְנַפֵּל עֲלֵיהֶם וַיִּפְרַע בָּהֶם פְּרָעוֹת. הַיְהוּדִים נִסּוּ לְהִתְבַּצֵּר בְּמִגְדַּל הָעִיר וְלַעֲמֹד עַל נַפְשָׁם, אַךְ הַרְבֵּה לֹא יָכְלוּ לְהִלָּחֵם בְּצוֹרְרֵיהֶם הָרַבִּים וְהָעֲצוּמִים מֵהֶם, וַיִּפְּלוּ בִידֵיהֶם. בָּעֵת הַהִיא תָּכְפוּ הַמְּבוּכוֹת בְּתוֹךְ מַחֲנֵה הַקָּתוֹלִים בִּמְדִינַת בִּיהֶם, בְּשֶׁל הַכֹּמֶר יוֹאַן הוּס אֲשֶׁר מָרַד בַּכְּנֵסִיָּה הָרוֹמָאִית וַיִּדְרֹשׁ תִּקּוּנִים בַּדָּת. בִּפְקוּדַת הָאֶפִּיפְיוֹר מַרְטִין הַחֲמִישִׁי נִקְרְאָה גַּם בְּפוֹלִין אֲסֵפַת כְּמָרִים לְהִתְיָעֵץ בַּמֶּה לְהָגֵן עַל קִיּוּם הַקָּתוֹלִיּוּת מִפְּנֵי רוּחוֹת הַכְּפִירָה, וּבֵין יֶתֶר הַחֻקִּים נֶגֶד הַכּוֹפְרִים נִגְזְרוּ מִטַּעַם הַכְּנֵסִיָּה הַהִיא גְּזֵרוֹת מַחְפִּירוֹת גַּם נֶגֶד הַיְהוּדִים.

מַצַּב יְהוּדֵי פּוֹלִין הוּטַב רַק בִּימֵי קַזִימִיר הָרְבִיעִי (1447—1497). בָּעֵת הַהִיא פָּרְצָה תַבְעֵרָה בְּפּוֹזְנָא וְאָכְלָה אֶת כָּל בָּתֵּי הָעִיר, וּבְתוֹכָם גַּם אֶת בָּתֵּי הַיְהוּדִים. כְּתָב הַדָּת שֶׁל קַזִימִיר הַגָּדוֹל בִּדְבַר זְכֻיּוֹת הַיְהוּדִים אָבַד בְּתוֹךְ הָאֵשׁ. וַיְבַקְשׁוּ יְהוּדֵי פּוֹזְנָא אֶת קַזִימִיר הָרְבִיעִי,

שֶׁנִּמְשַׁח אָז לְמֶלֶךְ בְּפוֹזְנָא, כִּי יְחַדֵּשׁ אֶת זְכֻיּוֹתֵיהֶם. הַמֶּלֶךְ מִלֵּא אֶת בַּקָּשַׁת הַיְּהוּדִים וַיּוֹצֵא מַאֲמָר מְיֻחָד לְטוֹבַת הַיְּהוּדִים וּלְאִסּוּר זְכֻיּוֹתֵיהֶם. „חֶפְצִי הוּא – אוֹמֵר קָזִימִיר הָרְבִיעִי בִּכְתָב־הַדָּת – כִּי הַיְּהוּדִים הַמּוֹעִילִים לְמַמְלַכְתִּי יִמְצְאוּ בָהּ נַחְמִים וּמַרְגֹּעַ”. פְּקוּדַת קָזִימִיר הֶעֶלְתָה עָלָיו אֶת חֲמַת אֲבוֹת הַכְּנֵסִיָּה הַקָּתוֹלִית, וְאַחֲרֵי הִתְנַגְּשׁוּת מְמֻשָּׁכָה הֻכְרַח הַמֶּלֶךְ לְהִכָּנַע לִרְצוֹן הַכְּמָרִים וּלְבַטֵּל הַרְבֵּה מִזְּכֻיּוֹת הַיְּהוּדִים בְּפוֹלִין (1454).

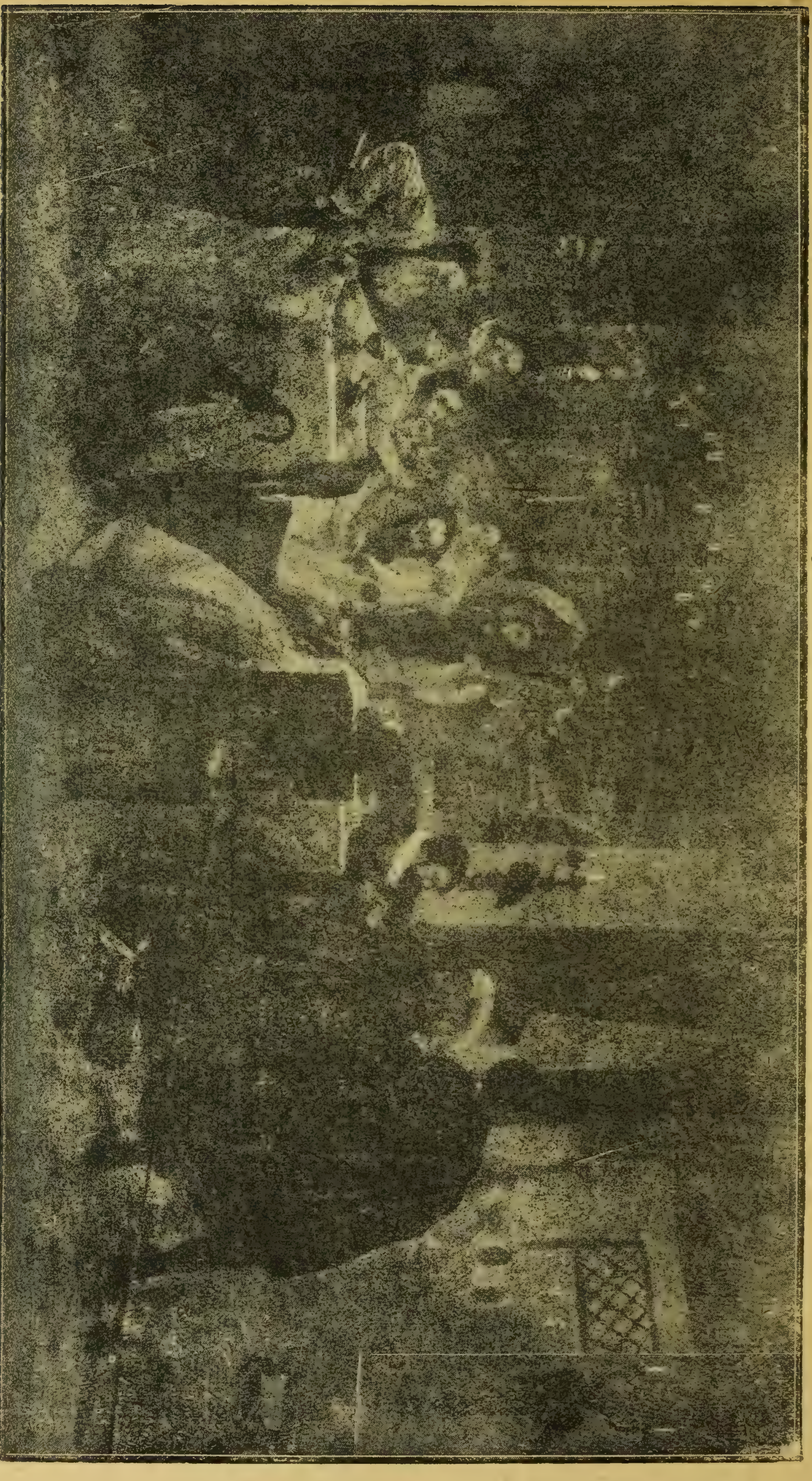
בִּימֵי יוֹאַן־אַלְבְּרֶכְט, מְמַלֵּא מְקוֹמוֹ שֶׁל קָזִימִיר הָרְבִיעִי, הֵחֵלּוּ שַׁלִּיטֵי הָאָרֶץ לְהַקְצִיעַ שְׁכוּנוֹת מְיֻחָדוֹת לְשִׁבְתָּם. בִּשְׁנַת 1494 פָּרְצָה תַבְעֵרָה בְּקְרָקָא, וְהָאֲסַפְסוּף מָצָא לוֹ אָז שְׁעַת־כֹּשֶׁר לָבוֹז אֶת בָּתֵּי הַיְּהוּדִים. לְפִיכָךְ צִוָּה הַמֶּלֶךְ, כִּי יְהוּדֵי קְרָקָא, שֶׁיָּשְׁבוּ נְפוֹצִים בִּרְחוֹבוֹת הָעִיר, יִתְיַשְּׁבוּ יַחַד בַּפַּרְוָר קָזִימֶרְשׁ, בִּכְדֵי שֶׁיּוּכְלוּ לְהָגֵן עַל נַפְשָׁם מִפְּנֵי הֶהָמוֹן; וּמֵאָז הָיָה הַפַּרְוָר הַזֶּה לְעִיר שֶׁל יְהוּדִים סְגוּרָה וּמְסֻגָּרָה מִבַּיִת וּמִחוּץ, וְנִבְדֶּלֶת מִיֶּתֶר הָעוֹלָם בְּחוֹמַת הַגִּיטוֹ.

בַּיָּמִים הָהֵם הֵחֵלּוּ הָרְדִיפוֹת גַּם עַל יְהוּדֵי לִיטָה. הַנָּסִיךְ אֲלֶכְּסַנְדֶר, אֲחִי יוֹאַן־אַלְבְּרֶכְט, הוֹצִיא פְּקוּדָה בִּשְׁנַת 1495, כִּי כָל יְהוּדֵי לִיטָה יְגֹרְשׁוּ מִגְּבוּל הָאָרֶץ, וְנִכְסֵיהֶם שֶׁבִּסְבִיבוֹת הוֹרְדְנָא, בְּרִיסְק, לוּצְק וּטְרוֹקִי – יָחְרְמוּ לְאוֹצַר הַנָּסִיךְ. גּוֹלֵי לִיטָה הִתְיַשְּׁבוּ אָז בִּגְבוּלוֹת פּוֹלַנְיָה; אַךְ מִקֵּץ יָמִים עָלָה עַל כִּסֵּא פוֹלִין הַנָּסִיךְ אֲלֶכְּסַנְדֶר, וַיַּרְשֶׁה לַיְּהוּדִים לָשׁוּב אֶל אֲחֻזּוֹתֵיהֶם שֶׁבְּלִיטָה, וְנִכְסֵיהֶם הוּשְׁבוּ לָהֶם. אֻכְלְסֵי הַיְּהוּדִים בְּפוֹלִין וּבְלִיטָה מֵאָז הָלַךְ וָרָב, וּבַחֲרִיצוּתָם בְּעִנְיְנֵי הַמִּסְחָר הֵבִיאוּ תוֹעֶלֶת מְרֻבָּה לְאֶרֶץ מוֹשָׁבָם.

מא. **הַיְּהוּדִים בִּנְסִיכוּת מוֹסְקְבָא.** וּבָעֵת שֶׁמְּדִינוֹת פּוֹלִין הָיוּ פְּתוּחוֹת לִרְוָחָה לְנוֹדְדֵי הַיְּהוּדִים מֵאַרְצוֹת הַמַּעֲרָב, הָיְתָה אַדְמַת רוּסִיָּה הַסְּמוּכָה כִּמְעַט סְגוּרָה וּמְסֻגָּרָה בִּפְנֵיהֶם. בַּמֵּאָה הַשְּׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה נִכְבְּשׁוּ מְדִינוֹת רוּסִיָּה בִּידֵי אֶחָד מִשֵּׁבֶט הַמּוֹנְגוֹלִים–הַתַּתָּרִים, וּמֵאָז נוֹדְעוּ רַק הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי הַדָּרוֹם שֶׁעַל גְּדוֹת יָם הַשָּׁחוֹר וּבִגְבוּלוֹת קְרִים. תַּחַת שִׁלְטוֹן הַכֹּהֲנִים הַתַּתָּרִים יָשְׁבוּ שָׁם הַיְּהוּדִים בֶּטַח, וְהִצְטַיְּנוּ בַחֲרִיצוּתָם הָרַבָּה בִּסְחַר הָעַמִּים.

עקבות היהודים בנסיכות מוסקבא נכרו רק בסוף המאה החמש עשרה, כשמדינותיה התאחדו תחת שלטון הנסיך איבן השלישי. ויהודי ליטה וקרים וארצות המערב החלו לבוא גם בגבולות הממלכה הזאת. האגדה מספרת כי בעת ההיא (1470) בא מקיוב לנבגרד היהודי המלמד ר' זכריה, שהחל להפיץ את תורת היהדות בין ראשי הכנסיה הפרבוסלבית (היונית), ואחדים מכהני המקום התיהדו. שנים מהכהנים המתיהדים באו למוסקבא והחלו להפיץ את תורת היהדות בין הרוסים. ראש ההגמונים בנבגרד שם לב לסכנה הנשקפת לנוצריות מהתפשטות „הכפירה היהודית". ומטעם הכנסיה והמלך נדונו ראשי הדת הזאת לשרפה ותלמידיהם השלכו אל בתי כלא או אל בתי נזירים.

מסרת העם מספרת על עוד מקרה אחד, שגרם להרחקת היהודים מנסיכות מוסקבא. בחצר הנסיך איבן השלישי היה רופא יהודי, יליד וניציה, ושמו ליאון. פעם חלה בכור הנסיך, והרופא הבטיח על דברתו כי החולה יקום מחליו הקשה. אולם הנער מת, והרופא היהודי הומת במצות אדונו. המקרה הזה ופחד ה„כפירה" עוררו בלב אנשי מוסקבא חשדים ואמונות טפלות נגד היהודים, ושערי הארץ הזאת נסגרו מאז בפניהם.

ממשלת הערבים
אחוזות מחמד
כבוש הערבים עד 680
הכבושים אחר 680
קורדבה
קרתגה
קיירואן
רומי
דונאי
דניפר
וולגא
אלכסנדריה
קאיר
דמשק
ירושלים
פרת
בגדד
מדינה
מקה
מנסוריה

תכן מפרט של החלק השלישי.